

ספר התרומה

לרבנו ברוך ב"ר יצחק

הלכות חלה
והלכות ארץ ישראל

נוסח כת"י לונדון 518

תשלומי התרומה

קטעים מכתבי יד שלא נדפסו

לעזי התרומה

עם שינויי נוסחאות, מקורות וביאורים
ומבוא מקיף על ספר התרומה

מאת הרב יואל פרידמן

מכון התורה והארץ

שבי דרום – כפר דרום תובב"א

תשע"ז

חברי המערכת:

הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב אברהם סחובולסקי,
הרב דוד אייגנר, הרב אביגדור לוינגר

בדיקת מקורות וביקורת:

להלכות ארץ ישראל: הרב עזריאל אריאל
להלכות חלה: הרב אברהם סחובולסקי

עריכת הלשון: אפרת אורנשטיין

סדר ועימוד: שחרית 072-2113131

כל הזכויות שמורות

למכון התורה והארץ

שבי דרום, תשע"ז

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט – מנהל התרבות

המחלקה למכוני מחקר תורניים

נר ה' נשמת אדם

לעילוי נשמות הור"י
א"מ הרב שלמה בן החבר שמואל
וא"מ מרת רייצלה בת ר' שלום

תנצב"ה

תוכן

5	שלמי תודות
11	הקדמה
	מבוא
13	פרק ראשון – ספר התרומה: אופיו של הספר, הנושאים וסידורם וזמן עריכת החיבור
20	פרק שני – מבנה ספר התרומה
33	פרק שלישי – דפוסים וכתבי יד
39	פרק רביעי – חלוקה לענפי נוסח
41	פרק חמישי – ההוספות בספר התרומה ושאלת המהדורות של הספר
50	פרק שישי – מפרשנות לפסיקה וכללי הלכה
57	נספח 1 – הוראות וכללים לפסיקת הלכה בספר התרומה
69	נספח 2 – המנהג כגורם בפסיקת ההלכה בספר התרומה
74	נספח 3 – שינוי במציאות כגורם בפסיקת ההלכה בספר התרומה
76	פרק שביעי – תרומתו של ספר התרומה לספרות ההלכה
87	פרק שמיני – על רבנו ברוך ב"ר יצחק
95	פרק תשיעי – רבנו ברוך בין החכמים
107	הלכות חלה
155	הלכות ארץ ישראל
207	תשלומי התרומה
241	לעזי התרומה
255	ביבליוגרפיה

שלמי תודות

'אודה ה' בכל לבב' אשר זיכני לסיים עבודה זו – תם ולא נשלם.

בספר 'מבקשי פניך' מספר הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל ששאלו אותו מי היה רוצה לפגוש ראשונה כשיעלה לעולם האמת, וענה מה שענה. אילו היו שואלים אותי, הייתי משיב שברצוני לפגוש את המהר"ל מפראג, שאני מעריץ מימים ימימה, ואת ר' ברוך ב"ר יצחק – שבו ובספרו השקעתי את מירב המאמצים בשנים האחרונות. ר' ברוך מצטייר בעיניי כדמות רבת גוונים: אדם שמחד גיסא יודע את מקומו ואת תפקידו – 'אני ברוך ב"ר יצחק...' (הקדמה לס' התרומה), ומאידך גיסא בעל ענווה גדולה – 'ולא מדעתי ומלבי עשיתיו כי אם מפי רבתי קדושי עליון'. הוא מביא דבר בשם אומרו ומציין את החכמים שמהם שאב את מקורותיו – 'ואיש על מקומו מבואר שמו'. פעמים הוא כועס ועומד על דעתו בתקיפות, לרוב הוא זהיר ושמרן בפסקיו, אך לפעמים הוא בעל תעוזה ומכריע את ההלכה לקולא. תקוותי שהלכתי בעבודתי בדרך אמת, שלמדתי ובע"ה אלמד בעתיד מתורתו, מאישיותו וממידותיו. אני מאחל שבע"ה זכותו של רבנו תעמוד לי ולכל משפחתי.

'לפיכך יהיו אומרים כל אחד ואחד, מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם יצחק ויעקב' (אליהו רבה, פ' כג) – תהא עבודתי זו לזכרם ולעילוי נשמתם של אבי מורי, הרב שלמה בן החבר שמואל, שנתן לי את הבסיס התורני והאמוני, אך לצערי נלב"ע בעודו צעיר לימים; וכן של אמי מורתי, מרת רייצלה בת ר' שלום, שחינכה אותי וגידלה אותי יחד עם ארבעת אחיי.

ראשיתה של עבודה זו במחקר שערכתי במסגרת עבודתי ב'מכון התורה והארץ' על הלכות ארץ ישראל שבספר התרומה, והוא אשר 'שאב' אותי להמשיך במחקר כולל יותר על כל ספר התרומה. יעמדו על הברכה ראשי המכון: הרב יגאל קמינצקי, הרב יהודה עמיחי, אליעזר ברט, עמי גיאט ועמיטל בראלי – ששמו להם למטרה להפיץ את תורתה של ארץ ישראל. הם אף הסכימו להיות אכסניה להוצאתו לאור של ספר זה מתורת רבנו ברוך, שעוסק בין היתר בהלכות ארץ ישראל ובהלכות חלה.

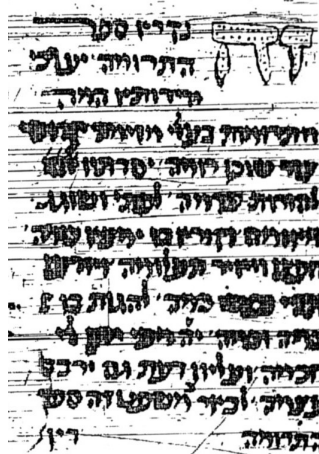
תודה מיוחדת לאלו שלימדוני תורה: מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א ומורי ורבתי, ראשי ישיבת מרכז הרב – הרב צבי יהודה קוק, הרב אברהם שפירא והרב שאול ישראלי – כולם זכר צדיקים לברכה.

חובה נעימה עבורי להודות גם לפרופ' שמחה עמנואל, שהדריך אותי לכל אורך הדרך בעבודתי על ספר התרומה. ברצוני לציין את מאמציו ואת מסירותו, את הדייקנות, את הזריזות במענה לכל שאלה גדולה או קטנה ולרוחב ידיעותיו שהיו לי לעזר רב.

ברצוני להודות לכל אלו שעזרו לי בעבודת המחקר, לכל צוות העובדים המסור של המכון לתצלומי כתבי יד ובפרט לד"ר עזרא שבט. אחרונה חביבה, אשתי אורית שאפשרה לי לשבת שנים רבות לעסוק בתורה, לחקור ולכתוב אין ספור שעות ואף עודדה אותי לכך – על הכול תודה רבה.

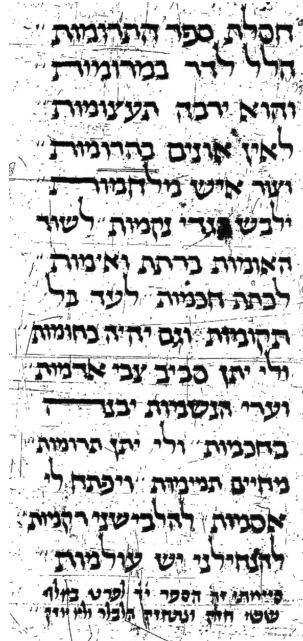
[illegible]

צילום מתוך כתב יד לונדון

צילום מתוך כתב היד, סיום הספר

הכולל את תאריך הכתיבה

נוסח הנמצא בעמוד 162

ואכרנו אחריו מטר ערמי שאיטת כספים ערוה בגיס אברוק ארנב
לאי ורעיס לאוי הרס ירקט שכחו ומצב חדש חוה כבר אפודישת

הקדמה

הספר שאנו זוכים להביא בפני ציבור הלומדים כולל כמה חלקים: א. מבוא לספר התרומה. ב. ספר התרומה, הלכות חלה והלכות ארץ ישראל. ג. תשלומי התרומה. ד. לעזי התרומה.

א. המבוא לספר התרומה מבוסס על עבודת מחקר מקיפה¹ שבע"ה זכינו לכתוב על ספר התרומה ועל מחברו בהנחייתו של פרופ' שמחה עמנואל. פירוט הנושאים שהמבוא עוסק בהם מצוין להלן בתחילת המבוא.

ב. התמקדנו בהלכות ארץ ישראל ובהלכות חלה כחלק מעבודתנו במכון התורה והארץ. הלכות ארץ ישראל פורסמו בעבר על ידי המכון בשנת תשס"ח, ובמהדורה זו נעשו שינויים קלים בלבד. הלכות חלה והלכות ארץ ישראל בספר זה הן עפ"י נוסח כתב יד לונדון 518, שהוא הנוסח הקדום ביותר של ספר התרומה. התלבטנו אמנם אם ראוי להעדיף כ"י זה על פני כ"י וטיקן שמאוחר ממנו אך מעט. לכל אחד משני כ"י אלו יש יתרונות וחסרונות, והתייחסנו לכך בקיצור במבוא. פתרון מסוים להתלבטות הנ"ל נמצא בקביעת נוסח הפנים כאמור עפ"י כ"י לונדון, אך בהוספת הערות של חילופי נוסח עפ"י כה"י וטיקן 145; לונד 3; קמברידג' 668 – שלושת כה"י העיקריים לדעתנו. במקומות שהיה נראה לנו שהנוסח בכ"י לונדון אינו מובן, סימנו את המילים שאינן ברורות בסוגריים עגולים, ואת הנוסח הנראה לענ"ד סימנו בסוגריים מרובעים. כמו כן ציינו בהערה מהו כה"י שעל פיו קבענו את הנוסח. לפעמים גם הוספנו קטעים שלמים שאינם מצויים בכ"י לונדון אך מצויים בכ"י אחר, או אז ציינו את כה"י שהקטע נמצא בו. במקרה שכתב היד לא היה ברור והפיענוח של כה"י לא היה ודאי, כי אז ציינו את חוסר הבהירות בסימן שאלה בתוך סוגריים – (?). הערות הנוסח ממוספרות במספרים: 1, 2 וכו'.

כל הכותרות שמצויות בטקסט (בהל' חלה ובהל' ארץ ישראל) הן תוספות שלנו, ואינן מצויות בכתבי היד ובדפוס. וראוי לציין שאף מספור הסימנים אינו מצוי בכה"י, ועל כך כתבנו במבוא (פרק שני).

הערות התוכן, שמסודרות לפי האותיות א, ב וכו', כוללות מקורות וצינונים שמגמתם המרכזית היא לבאר את דברי רבנו. לכן הבאנו את המקורות התלמודיים ובעיקר את הראשונים שמשתייכים לבית מדרשו של רבנו, לאמור בעלי התוספות, כי הם המפתח

1. יואל פרידמן, 'ספר התרומה לרבנו ברוך ב"ר יצחק – מגמות מבנה ונוסח', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים, סיוון תשע"ג.

להבנת דבריו. כמו כן ציינו דברי אחרונים שדנים במה שכתוב בספר התרומה, מבהירים דבריו או מקשים עליו. לפעמים הזכרנו גם דברי ראשונים כמו הרמב"ם, שאינו משתייך לאותו בית מדרש, בפרט כשדבריו מנוגדים למה שכתב בספר התרומה, שכן מתוך המחלוקת והניגודיות מתבררת שמעתה. לא הבאנו את כל המקורות, הראשונים והאחרונים שעוסקים בכל אחד מן הנושאים שנידונו בהלכות חלה ובהלכות ארץ ישראל, שכן לא רצינו להשתמש בהערות כפלטפורמה לבירור הנושאים הנידונים, אלא התמקדנו בהסברת דברי רבנו בלבד.

יש לציין שלאורך כל הספר, ציוני העמודים בספר התרומה הנדפס הם מדפוס ירושלים: יריד הספרים, תשס"ד, מלבד הלכות ארץ ישראל שבהן ציוני העמודים הם על פי מהדורתנו.

ג. תשלומי התרומה – בחלק זה ריכזנו את כל הקטעים שנשמטו מן הדפוס ומצויים בכה"י. במבוא הסברנו בקיצור שיש כ-68 קטעים שמצויים בחלק מכה"י, ובחלקם הם אינם מצויים, והבאנו כאמור רק את הקטעים שנשמטו מן הדפוס (35 קטעים). מלבד חשיבות הוצאתם לאור של דברי רבנו שהיו חבויים בכתבי יד, יש בכך גם תועלת לכל לומד אשר נתקל באזכור דברי רבנו באחד מן הראשונים והנה כשהוא מחפש אותם בספר התרומה כדי לראותם בכלי ראשון, מוצא הוא שהם אינם. גם בחלק זה הוספנו הערות נוסח והערות תוכן שכוללות ציוני מקורות. גם בחלק זה מגמת ההערות היא להבהרת דברי רבנו, אך מגמתנו היא להזכיר גם דברי הראשונים שהתייחסו לכל אחד מן הקטעים, כדי לבחון ולוודא שקטעים אלו הם אכן מתורת רבנו ולא תוספת מאוחרת של מעתיקים או של חכמים שלמדו את החיבור והוסיפו כיד ה' הטובה עליהם בשולי הגיליון, ומשם השתלבו אחר כך הדברים בתוך החיבור עצמו. אך על כך הרחבנו במבוא.

ד. החלק האחרון – לעזי התרומה – כמו הרבה ראשונים יש בספר התרומה מילים לעזיות. אלו כתובות באותיות עבריות אך בשפה הצרפתית העתיקה. הבאנו את המילים, איותן בכה"י השונים ותרגומן לעברית.

פרק ראשון

ספר התרומה: אופיו של הספר, הנושאים וסידורם וזמן עריכת החיבור

ספר התרומה הוא ספר הלכה ופסק שעוסק בנושאים מגוונים: הלכות שחיטה, טרפות, איסור והיתר, חלה, נידה, גיטין, חליצה, עבודה זרה, יין נסך, ספר תורה, תפילין, ארץ ישראל ושבט. מחבר הספר הוא רבנו ברוך ב"ר יצחק שהיה מבעלי התוספות ותלמידו המובהק של ר' יצחק ב"ר שמואל (ר"י הזקן). הוא נולד בשנת 1155 לערך ונפטר בשנת 1211,² וחיבורו המרכזי הוא ספר התרומה.

רבנו ברוך מכונה בטעות רבנו ברוך מוורמייזא או מגרמיזא שבאשכנז, אך פרופ' שמחה עמנואל³ הוכיח והביא ראיות ברורות וחד-משמעיות שרבנו ברוך ב"ר יצחק – צרפתי היה, ושום קשר אין לו עם אשכנז. לאור הנ"ל מתברר שרבנו היה הראשון מבין בעלי התוספות הצרפתיים שכתב ספר פסיקה מסודר ומקיף בנושאים שבחר לעסוק בהם. עד אז עסקו בעלי תוספות אלו בעיקר בפרשנות הטקסט של התלמוד הבבלי, ולכן פירושי תוספות רבים נשארו ברובד הפרשני ולא הגיעו למיצוי ולהכרעה מעשית. המגמה הראשונית של רבנו הייתה אם כן לנתח ולתרגם את כל המפעל הפרשני של בעלי התוספות ולהביא את ההכרעות ההלכתיות שהתחדשו על ידם עד לפסיקת ההלכה. אמנם יש לציין שהוא לא כתב ספר הלכה שיטתי ואף לא הוציא את כל ההכרעות והמסקנות ההלכתיות שנובעות מן הפרשנות התיאורטית של פירושיהם. הוא כתב בעיקר את ההכרעות ההלכתיות שהתחדשו בעקבות המפגש בין הפרשנות לבין החיים של היהודים באותה תקופה, והתייחס למנהגים שהיו נהוגים בקהילותיהם. כיוון שרבנו רצה לסכם את מפעל בעלי התוספות ולהביא את ההכרעות ההלכתיות, הוא בחר לכתוב את ספרו לפי סדר המסכת, אף שכאמור הוא לא הביא את כל ההכרעות ההלכתיות שניתן להסיק מפרשנות בעלי התוספות בכל דפי הגמרא. הוא גם לא עסק בכל הנושאים ובכל המסכתות של התלמוד הבבלי. לפי הנראה הוא התמקד בסיכום המפעל הפרשני של בעלי התוספות בכל אותן מסכתות שהוא עסק בהן תדיר וכתב עליהן פירושי תוספות

2. ראה רשימה של כ"י גינצבורג, מוסקבה 109 (א73), שפורסמה חלקית על-ידי י"מ תא שמוע, כנסת מחקרים א', עמ' 131; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 352; אמנם ראה ריינר, עלייה, עמ' 70–

71, שמאחר את זמן פטירתו של ר' ברוך, אך דבריו אינם מסתברים, ראה להלן הערה 343.

3. עמנואל, ואיש על מקומו.

כגון עבודה זרה, ערכין, תמורה, כריתות, זבחים, נידה, פסחים, חולין ויבמות.⁴ ההקבלה בין פירושי התוספות לבין הנושאים באה לידי ביטוי במסכתות זבחים ופסחים שבהן מרוכזים הנושאים של הלכות ארץ ישראל שרבנו ברוך התמקד בהן (כדלהלן); במסכת נידה, שבה מרוכזות הלכות נידה; ובמסכת חולין – הלכות איסור והיתר, הלכות שחיטה והלכות טרפות.⁵

1. סידור ספר התרומה לפי סדר התלמוד הבבלי

ההלכות מובאות בספר התרומה לפי סדר תוכני, למשל: כל הלכות שבת מרוכזות במקום אחד וכן הלכות עבודה זרה, הלכות איסור והיתר, וכן על זו הדרך בכל נושא. עם זאת ניכר בעליל שהספר מסודר גם לפי סדר התלמוד הבבלי. כל פרק וכל נושא מסודרים לפי סדר המסכת שעוסקת באותו נושא, למשל: הלכות שבת מסודרות לפי סדר העניינים במסכת שבת.⁶ עובדה זו בולטת במיוחד כאשר באמצע נושא מסוים מובאות הלכות שאינן קשורות כלל לנושא הנידון. הסיבה ליציאה מן הסדר נובעת מן ההיצמדות לנושאים הנידונים בתלמוד. נביא לכך דוגמה אחת מיני רבות: בסוף הלכות איסור והיתר (סי' עז-עט) ישנן כמה הלכות שעוסקות בהלכות נטילת ידיים. האמת היא שאין להן ולא כלום עם הלכות איסור והיתר. הצמידות להלכות אלו נובעת רק מן העובדה שרוב הנושאים שבהלכות איסור והיתר נידונים בסוגיות של פרק ז-ח במסכת חולין דפים צ-קין, ואחת מן הסוגיות שבפרק ח (דפים קו-קז) עוסקת בהלכות נטילת ידיים.⁷

2. סדר הנושאים בספר התרומה

סדר ההלכות בדפוס וברוב כתבי היד הוא: הלכות שחיטה, טרפות, איסור והיתר, חלה, נידה, גיטין, חליצה, עבודה זרה, יין נסך, ספר תורה, תפילין, ארץ ישראל ושבת, אף

4. ראה להלן פירושי התוספות של רבנו ברוך בהערות 317–324. אמנם אין לנו הסבר להקבלה שבין פירושי התוספות של רבנו לבין כל הנושאים שבהם הוא עוסק בספר התרומה, אך מגמה וכיוון יש כאן.

5. ייתכן שהעובדה שמצאנו עקבות לפירושי תוספות של רבנו בכמה מסכתות של סדר קדשים מצביעה על כך שהוא כתב גם פירושי תוספות למסכת מנחות (= הלכות ספר תורה ותפילין), אלא שאבדו במשך השנים.

6. אך אין דיון בכל שאלה הלכתית שעולה מן הסוגיה, שכן המוקד הוא ה'פסק' וה'סימנים', שמכריעים בשאלות הלכתיות מחיי היום-יום בזמנו של רבנו, ראה להלן פרק ב סוף סעיף 4.

7. ראה עוד סי' קלה (דפוס, מעמ' רכג/1) באמצע הל' עבודה זרה נידון מניין שנות השמיטה ומניין השנים מעת חורבן בית המקדש. זאת משום שהנושא נידון במסכת עבודה זרה ט ע"א. בסי' קמה-קמו שבהל' עבודה זרה מובא דין השכרת מרחץ לעכו"ם בשבת, כי דין זה נידון בסוגיה במסכת עבודה זרה כא ע"ב. בסי' רכח מהלכות שבת מובאות הלכות חנוכה, כי הסוגיה העוסקת בהן היא במסכת שבת פ' במה מדליקין דף כא ואילך. בסי' רכט מהלכות שבת, יש דין 'עלה ויבוא' הנאמר בתפילה בחול המועד ובראש חודש. הסוגיה הדנה בכך היא במסכת שבת כד ע"א.

שמצאנו כתבי יד שהסדר בהם הוא קצת שונה. למרות זאת, בכתבי היד שבדקנו ובדפוס יש פרקים שבאים תמיד בצמידות: הלכות שחיטה, טרפות ואיסור והיתר; הלכות עבודה זרה ויין נסך; הלכות גיטין וחליצה; הלכות ספר תורה ותפילין. הסיבה לכך היא ברורה: צמדי הנושאים מרוכזים במסכת אחת. למשל, הלכות שחיטה, טרפות ואיסור והיתר מרוכזות במסכת חולין; הלכות עבודה זרה ויין נסך – במסכת עבודה זרה; הלכות ספר תורה ותפילין – במסכת מנחות. הלכות גיטין וחליצה צמודות, לפי הנראה בגלל קרבת הנושאים, אף שלכל נושא מסכת משלו. כאמור, סדר ההלכות נשמר פחות או יותר בכל כתבי היד, ועם זאת יש כמה יוצאים מן הכלל: א) מקומן של הלכות ארץ ישראל אינו קבוע בכל כתבי היד. ב) לעתים רחוקות אף המיקום של הלכות חלה משתנה. להלן טבלה ובה סדר ההלכות בכתבי היד השונים. יש לשים לב גם למיקום של חלק ה'סימנים'. ברוב כתבי היד ובדפוס, ה'סימנים' הם בתחילת החיבור, אך בכתב יד לונדון ובכמה כתבי יד אחרים ה'סימנים' בכל נושא מפוזרים וממוקמים לפני אותו נושא ב'חיבור הארוך'.

מקרא: ס' שחיטה = חלק ה'סימנים' של הלכות שחיטה;

שחיטה = 'החיבור הארוך' על הלכות שחיטה;

וכן על זו הדרך בשאר ההלכות.

אוקס 640	וטיקן 145	לונד 3	פריס 361	לונדון 518	פרמא 1231
הקדמה	הקדמה	הקדמה	הקדמה	הקדמה	
ס' שחיטה	ס' שחיטה	ס' שחיטה	ס' שחיטה	ס' שחיטה	ס' שחיטה ⁸
ס' טריות	ס' טריות	ס' טריות	ס' טריות	ס' טריות	ס' טריות
ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר
ס' חלה	ס' חלה	ס' חלה	ס' חלה	שחיטה	ס' חלה
ס' נידה	ס' נידה	ס' נידה	ס' נידה	טריות	ס' נידה
ס' גיטין	ס' גיטין	ס' גיטין	ס' גיטין	איסור והיתר	ס' גיטין
ס' חליצה	ס' חליצה	ס' חליצה	ס' חליצה	ס' עבודה זרה	ס' חליצה
ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה	ס' יין נסך	ס' עבודה זרה
ס' יין נסך	ס' יין נסך	ס' יין נסך	ס' יין נסך	עבודה זרה	ס' יין נסך
ס' ספר תורה	ס' ספר תורה	ס' ספר תורה	ס' ספר תורה	יין נסך	ס' ספר תורה

8. בדף 19 יש הקדמה נוספת לפני תחילת החיבור הארוך, כדוגמתי ראה להלן ליד ציון הערה 78.

אוקס 640	וטיקן 145	לונד 3	פריס 361	לונדון 518	פרמא 1231
ס' תפילין	ס' תפילין	ס' תפילין	ס' תפילין	ס' שבת	
ארץ ישראל	ארץ ישראל	ארץ ישראל	ארץ ישראל	שבת	שחיטה
ס' שבת ⁹	ס' שבת	ס' שבת	ס' שבת	ס' גיטין	טרפות
שחיטה	שחיטה	שחיטה	שחיטה	גיטין	איסור והיתר
טרפות	טרפות	טרפות	טרפות	ס' חליצה	חלה
איסור והיתר	איסור והיתר	איסור והיתר	איסור והיתר	חליצה	נידה
חלה	חלה	חלה	חלה	ס' חלה	גיטין
נידה	נידה	נידה	נידה	חלה	חליצה
גיטין	גיטין	גיטין	גיטין	ס' נידה	עבודה זרה
חליצה	חליצה	חליצה	חליצה	נידה	יין נסך
עבודה זרה	עבודה זרה	עבודה זרה	עבודה זרה	ס' ספר תורה	ספר תורה
יין נסך	יין נסך	יין נסך	יין נסך	ס' תפילין	תפילין
ספר תורה	ספר תורה	ספר תורה	ספר תורה	ספר תורה	ארץ ישראל
תפילין	תפילין	תפילין	תפילין	תפילין	ס' שבת
	שבת	שבת	שבת	ארץ ישראל	שבת

קזנטנוזה 2989	פריס 359	קמברידג' 668	ביהמ"ל 1115	פירנצה 38	פרמא 2897
ס' שחיטה	ס' שחיטה	ס' שחיטה	הקדמה	הקדמה	
ס' טרפות	ס' טרפות	ס' טרפות	ס' שחיטה	ס' שחיטה	ס' שחיטה
ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' טרפות	ס' טרפות	ס' טרפות
ס' חלה	ס' חלה	ס' חלה	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר	ס' איסור והיתר
ס' נידה	ס' נידה	ס' נידה	ס' חלה	ס' חלה	ס' חלה
ס' גיטין	ס' גיטין	ס' גיטין	ס' נידה	ס' נידה	ס' נידה
ס' חליצה	ס' חליצה	ס' חליצה	ס' גיטין	ס' גיטין	ס' גיטין
ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה	ס' חליצה	ס' חליצה	ס' חליצה

9. סימנים עד כמה מדליקין, ואח"כ חיבור ארוך מהל' שבת פרק כירה; חיבור ארוך וסימנים מעורבים עד וסליק וכו', תבוא עליו ברכה, יציאות השבת... פרק שואל אמר רב אשי... המבדיל... סליקו להו הלכות שבת... כי ירחיב...

קזנטונה 2989	פריס 359	קמברידג' 668	ביהמ"ל 1115	פירנצה 38	פרמא 2897
ס' יין נסך	ס' יין נסך	ס' יין נסך	ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה	ס' עבודה זרה
ס' ספר תורה	ס' שבת	ס' ספר תורה	ס' יין נסך	ס' יין נסך	ס' יין נסך
ס' תפילין		ס' תפילין	ס' ספר תורה	ס' ספר תורה	ס' ספר תורה
הקדמה		ארץ ישראל	ס' תפילין	ס' תפילין	ס' תפילין
שחיטה	שחיטה	ס' שבת			ס' שבת
טרפות	טרפות	שחיטה	שחיטה ¹⁰	שחיטה	שחיטה
איסור והיתר	איסור והיתר	טריפות	טרפות	טרפות	טרפות
חלה	חלה	איסור והיתר	איסור והיתר	איסור והיתר	איסור והיתר
נידה	נידה	חלה	חלה	חלה	חלה
גיטין	גיטין	נידה	ארץ ישראל	ארץ ישראל	ארץ ישראל
חליצה	חליצה	גיטין	נידה	נידה	נידה
עבודה זרה	עבודה זרה	חליצה	גיטין	גיטין	גיטין
יין נסך	יין נסך	עבודה זרה	חליצה	חליצה	חליצה
ציצית ¹¹		יין נסך	עבודה זרה	עבודה זרה	עבודה זרה
ספר תורה	ספר תורה	ספר תורה	יין נסך	יין נסך	יין נסך
תפילין	תפילין	תפילין	ספר תורה	ספר תורה	ספר תורה
ארץ ישראל	ארץ ישראל	ארץ ישראל ¹² 2X	תפילין ¹³	תפילין	תפילין
ס' שבת ¹⁴					
שבת	שבת	שבת			שבת

10. הקדמה להלכות שחיטה.

11. אחרי יין נסך אתחיל לכתוב הל' ציצית דף 176-179. יש שם משפט כדלהלן: 'סוף סוף נראה שעל מנהג הצרפתים אין להשיב...'. לפי הנראה, כתב יד זה אינו מכיל רק את ספר התרומה, וחדרו לתוכו הלכות ופסקאות שאינן של ספר התרומה. יש לציין דוגמה נוספת: בכ"י זה יש 'סימנים' להלכות ארץ ישראל [אמנם בשולי הגיליון, ראה להלן הל' א"י] שלא נמצא ברוב רובם של כה"י.

12. הלכות ארץ ישראל כתובות פעמיים: בפעם הראשונה הן נקראות גם הלכות ירושלים, דף 14 ו-18ג; פעם שנייה: דף 111-114.

13. סל' הלכות תפילין וסליק ספר התרומה.

14. לפני סימני הל' שבת יש ליקוטים ממסכת ברכות מהלכות גדולות, כתובה דארכסא וכמה הלכות נוספות.

פריס 360	ברלין 358	המבורג 245	פריס 642
הקדמה	טרפות ¹⁵	שבת	שחיטה
סי' שחיטה	איסור והיתר	תפילין	טרפות
סי' טרפות	חלה	ארץ ישראל	איסור והיתר
סי' איסור והיתר	נידה	שחיטה	חלה
סימנים א"י	גיטין	טרפות	נידה
סי' חלה	חליצה	איסור והיתר	
סי' נידה	עבודה זרה	חלה	
סי' גיטין	יין נסך	נידה	
סי' חליצה	שבת	גיטין	
סי' עבודה זרה	ספר תורה	חליצה	
סי' יין נסך	תפילין ¹⁶	עבודה זרה ¹⁷	
סי' ספר תורה			
סי' תפילין			
סי' שבת			
שחיטה			
טרפות			
איסור והיתר			
ארץ ישראל			
חלה			
נידה			
גיטין ¹⁸			
עבודה זרה			
יין נסך			
ספר תורה			
תפילין			
שבת			

15. מסי' כא.
16. עד סי' ריג.
17. עד סי' קנה.
18. הל' חליצה נשמטו.

3. זמן עריכת החיבור

רבנו סיים את הכתיבה ואת עריכת ספר התרומה בסוף ימיו,¹⁹ בשנת 1204 לערך, שכן מצאנו כרוניקה קדומה²⁰ שפורסמה על ידי י"מ תא-שמע,²¹ ובה כתוב: 'ובשנת תתקס"ד ספר התרומה הוסד'.

אפשר להביא ראיות נוספות לסיום כתיבת החיבור בתקופה מאוחרת שבה רבו של רבנו, ר"י הזקן, כבר לא היה בין החיים (1189):²²

1. ר"י מוזכר כמה פעמים בספר התרומה בברכת המתים. אמנם אין זו ראיה מוצקה, כי מעיון בספר ומבדיקת כתבי היד אנו מוצאים שאין עקביות באזכור ברכת המתים,²³ למשל ר"ת (ר' יעקב) שבוודאי נפטר לפני עריכת חיבור ספר התרומה (1171)²⁴ מוזכר לפעמים בתוספת ברכת המתים ולפעמים בלעדיה. כמו כן אין חפיפה גמורה בין כתבי היד השונים באשר לאזכור ברכת המתים אצל ר"י הזקן.²⁵

2. מצאנו לשון שממנה משתמע שר"י כבר הלך לעולמו, ולכן ר' ברוך אינו יכול לברר את אמיתות פסק רבו (סי' קצו, דפוס עמ' רפב/2):

שנינו במסכת סופרים ובירושלמי פרק קמא דמגילה מסרגלין בקנה. **שמעתי משמו של רבי יצחק בר' שמואל**²⁶ לאו דווקא בקנה הוא הדין בסכין אלא לאפוקי עופרת ומטבע שהשרטוט צובע ממתכו'...

אילו ר"י הזקן חי בעת כתיבת החיבור, מסתבר שר' ברוך היה יכול לשאול אותו ולברר את דעתו.

3. בספר התרומה סי' קלה-קלו מוזכרות שנות תתק"ס (1200),²⁷ תתקס"ב (1202) כשנים אפשריות להיות שנת השמיטה.

19. רבנו נפטר בשנת 1211.

20. תא-שמע כותב שהכרוניקה נערכה לכל המאוחר בזמן הרא"ש, אך היא נכתבה לפי הנראה דור אחד או שנים קודם, ותחילתה בתקופת ר' שמואל, נכד ר"י הזקן.

21. תא-שמע, כרוניקה, עמ' 126-132.

22. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 253.

23. פעמים רבות אין אפשרות להסתמך על ציון ברכת המתים בכ"י, שכן דרכם של חלק מן המעתיקים הייתה להוסיף אותה לפי המציאות בזמן ההעתקה. ראה במבוא של שמחה עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, עמ' 133-134, דוגמה של מעתיק ששינה בשיטתיות מברכת החיים לברכת המתים.

24. אורבך, שם, עמ' 112, ונראה שר' ברוך היה אז צעיר לימים.

25. בדפוס מצאנו שישה אזכורים של ר"י עם ברכת המתים: הקדמה להל' שחיטה; סי' פב; סי' צד; סי' קו; סי' קלא; סי' קלה; כ"י וטיקן – 2 אזכורים: סוף סי' כה, דף 33א; סי' פב דף 752. ב כ"י לונד 3 – אזכור אחד: סי' פב דף 121; וכן בכ"י קמברידג': סוף סי' כה דף 32א.

26. וכן הוא בכ"י לונדון דף 248ב; ובכ"י וטיקן דף 95א: 'ושמענין בשם רבי יצחק ב"ר שמואל הקדוש...'. הלשון 'שמעתי' מורה שאין מדובר בשמיעה ישירה, ולכן מידת הוודאות קטנה יותר.

27. אמנם יש לציין שבכ"י לונדון, דף 63ב בחלק ה'סימנים' מצוין שנת חמשת אלפים ושלוש עשרה

פרק שני

מבנה ספר התרומה

1. הקדמות ספר התרומה

ר' ברוך כתב שתי הקדמות לספרו: הקדמה אחת לחלק 'החיבור הארוך', והקדמה נוספת ל'סימנים'. שתי ההקדמות מצויות בזו אחר זו ברוב כתבי היד,²⁸ בדרך כלל ההקדמה של החיבור הארוך בתחילה ולאחר מכן ההקדמה של הסימנים. וכך הוא כותב בהקדמותיו (עפ"י כ"י וטיקן):

הקדמה א'

זה נקרא ספר התרומה, יען כי מדותיו המה מתרומות בעלי מזימה, קדושי צור שוכן רומ' יסדתיו להורות לפתאים ערמה, אם יקרא לאיש משגה מאומה,³⁰ בו יקרא ימצא³¹ שמה חפצו ויאיר תעלומה,³² וכל יודעו תהי נפש שוקקה, וכמה לראות בו³³ כמה וכמה, ואל מפיו יתן אלי³⁴ חכמה, ועליון דעת גם לי ירבה עצמה, לבאר³⁵ במשפט³⁶ זה ספר התרומה.

הקדמה ב'

אני³⁷ ברוך ב"ר יצחק פירשתי ספר זה ויבין וישכיל הרואה³⁸ בסימנים³⁹ האלו

(1253) ולא ארבעת אלפים שישים כבשאר כה"י. ברור לגמרי שזהו שינוי של המעתיק, וכמה ראיות לכך: 1. בשנה זו בוודאי כבר היה ר' ברוך בעולם האמת. 2. בשנה זו או בזאת לאחריה כתב המעתיק את כה"י וסיים אותו בשנת 5014 (1254), ולכן תאריך זה מתאים לשנת כתיבת כה"י ולא לזמן כתיבת החיבור. 3. יש בצד תיקון 'תשע מאות שישים'. 4. בחיבור הארוך בחלק ה'פסק' (דף 75ב) כתוב ג"כ 960 כבשאר כה"י.

28. משום מה, בדפוס הועברה ההקדמה לסוף הספר – כך הוא בדפוס ראשון, בומבירגי, רפ"ג; וכן הוא בדפוס זיילקא תקע"א ובדפוס תשס"ד.

29. בכ"י ל3: ספר זה.

30. בכ"י ל: 'ערמה לפתי ושוגג מאומה וקורא...'

31. בכ"י ל3 נוסף: הכל.

32. בכ"י ל, מכאן: 'יורינו דרכי(?) נפשו במה להגות בו כמה וכמה...'

33. בכ"י ל3 נוסף: תמיד.

34. בכ"י ל: לי.

35. בכ"י ל3: לברר.

36. בכ"י ל, ל3: משפט.

37. בכ"י ל3: ספר התרומה אני...

38. בכ"י ל3: האיש אשר ירצה בסימנים...

39. בכ"י ל3 מכאן ואילך: 'מקומות בהם הדבר בקוצר עם קצת ראיות וטעמים דרך קצרה אמנם בתוך הספר...'. נראה שיש כאן השמטה של המעתיק, ומן המילה 'מקומות' חוזר הנוסח להיות כמעט שווה.

שהן רמזים אם יראה בהם מעין שאילתו גם שם ימצא מפורש בהרבה מקומות בירור הדבר בקוצר עם קצת הראיות דרך קצרה אותם⁴⁰ בתוך הספר למקום אשר יורינו הסימן ללכת לראות שם ימצא הכל מבואר כסדר⁴¹ ראיות וטעמים באורך בכל הצורך וגם בסוף כל הלכה והלכה חוזר ומפרש הפסק בקוצר למען ירוץ קורא בו והכל מפורש כאשר הראוני מן השמים (מן השמים)⁴² ולא מדעתי ומלבי עשיתיו כי אם מפי רבותי⁴³ קדושי עליון ואיש על מקומו מבואר שמו.

בהקדמה הראשונה ר' ברוך אינו מזכיר את שמו אלא את שם ספרו: 'זה נקרא ספר התרומה יען כי מדותיו המה מתרומות בעלי מזימה קדושי צור שוכן רומ' יסדתיו להורות לפתאים ערמה...'. במילים קצרות אלו הוא מתווה את מגמת חיבורו: הוא מבקש להיות חלק משלשלת בעלי התוספות, להביא את פסקי רבותיו, ועל ידם – להורות את ההלכה למי שיזדקק לכך. הרב פרופ' ב"ז בנדיקט⁴⁴ מסביר שדברי ר' ברוך מקבילים למאמרו של ר' שמעון בן יוחאי, במס' גיטין סז ע"א: 'וכן אמר רבי שמעון לתלמידיו: בניי, שנו מדותי, שמדותי תרומות מתרומות מידותיו של רבי עקיבא'.⁴⁵ בשם ספרו מודיע ר' ברוך לכול כי הוא שאב את תורתו מרבותיו קדושי עליון.

ההקדמה השנייה היא הקדמה לחלק הסימנים, ובה מודיע ר' ברוך שהוא מחבר הספר:⁴⁶ 'אני ברוך ב"ר יצחק פירשתי ספר זה'. להקדמה זו שני חלקים: בחלק האחד הוא מתאר את מבנה הספר, ובחלק האחר הוא מגלה את מקורותיו. כאמור, הקדמה זו היא לחלק הסימנים, ולכן הוא מסביר שיש לחלק זה של החיבור שתי מטרות: 'סימנים' ו'רמזים'. המשמעות של הרמז היא שהוא מגלה חלק מן התשובה, לאמור שאדם המתחבט בשאלה הלכתית – ייתכן שישתפק במתן התשובה בלשון קצרה, וללא צורך בכל המשא ומתן והבאת הראיות.⁴⁷ אמנם יש לחלק זה של החיבור מטרה נוספת, בהיותו סימנים: 'אמנם בתוך הספר למקום אשר יורינו הסימן ללכת לראות שם ימצא הכל מבואר כסדר ראיות

40. בכה"י ל3, ק: אמנם.

41. ל3 – ליתא.

42. ל3: כי לא...

43. ל3: רבותינו.

44. ב"ז בנדיקט, מרכז התורה בפרובנס, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ה, עמ' 78, הערה 11.

45. רש"י, גיטין סז ע"ב, מפרש את המאמר: 'שנו מדותי - למדו תורת. שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר"ע - בחרתים ותרמתים מתוך עקרי משניותיו של ר"ע והיינו ברירה אחר ברירה'.

46. על זמן כתיבת ההקדמה – שפיגל, כתיבה והעתקה, עמ' 561, כותב שבדרך כלל המחברים כותבים את ההקדמה לחיבוריהם לאחר סיום כתיבת החיבור.

47. ראה הרב יהודה לביא, 'המפתחות בספרי ההלכה של הראשונים', המעין לג/2 (תשנ"ג), עמ' 5-10, שבדרך כלל בספרי הראשונים גם ה'רמזים' נכתבים בקיצור רב (כגון רמב"ם וטור), אך ר' ברוך, למרות רצונו לקצר, כתב את ה'רמזים' באופן שמי שמבקש לדעת את פסק ההלכה, יוכל לפעמים למצוא את מבוקשו בעיון ב'רמזים' בלבד.

וטעמים באורך בכל הצורך: הסימנים הם גם מפתח לצורך התמצאות בתוך הספר, כדי שהאדם שמבקש תשובה יקבל את כל מבוקשו, את כל הדיון יחד עם הראיות הנצרכות לפסיקת ההלכה.⁴⁸

מלבד חלק הסימנים מדבר ר' ברוך על שני חלקים נוספים: החלק של החיבור הארוך שבו מצוי כל הדיון, והחלק הנוסף: 'וגם בסוף כל הלכה והלכה חוזר ומפרש הפסק בקוצר למען ירוץ קורא בו' – לאחר החיבור הארוך, ר' ברוך מסכם ומקצר את הפסק (להלן ייקרא חלק זה של החיבור ה'פסק') הנובע מן הדיון ההלכתי של החיבור הארוך (להלן ייקרא חלק זה של החיבור 'החיבור הארוך'). במבט שטחי נראה שיש כאן כפילות, שכן את הפסק בדרך קצרה כותב ר' ברוך בסימנים – לשם מה אם כן יש צורך הן בסימנים והן בפסק? על כך להלן.

בחלק האחרון של ההקדמה מגלה ר' ברוך את מקורותיו: 'הכל מפורש כאשר הראוני מן השמים'. לשון זו היא בהחלט ייחודית. אין זאת רק משאלה ובקשה מהקב"ה שיהיה בעזרו כפי שמצאנו במקומות אחרים,⁴⁹ אלא הוא מצהיר שהוא נעזר בריבונו של עולם – מעין גילוי שמימי או 'סוד ה' ליראיו' כדי לחבר את חיבורו. אך אין זאת מתוך הכרת ערך עצמו או גאוה, שכן בהמשך הוא כותב: 'ולא מדעתי ומלבי עשיתיו כי אם מפי רבותי קדושי עליון'.

2. ייחוס הסימנים לר' ברוך

בהרבה ספרים מצאנו מפתחות, אך ברבים מהם המפתחות הם תוספת מאוחרת של מעתיקים. מובן שיש הבדל גדול בין מפתחות שנכתבו ונערכו ע"י המחבר לבין אלו שאינם של המחבר, בפרט כאשר יש במפתחות שינויים ותוספות לגוף החיבור. אף שיש מי שפקפק במקוריות המפתחות של ספר התרומה,⁵⁰ לדעתנו אין ספק שהסימנים הם פרי עטו של ר' ברוך, וכפי שהוא עצמו כותב בהקדמה: 'אני ברוך ב"ר יצחק פירשתי ספר זה ויבין וישכיל הרואה בסימנים האלו...'

ייתכן שאפשר להוכיח את שייכותם של הסימנים לר' ברוך גם מן העובדה שבדור שלאחר רבנו ברוך ייחסו את כתיבת הסימנים אליו.

48. ראה י"ש שפיגל, שם, עמ' 529.

49. למשל: 'ועתה אפרש הנשאר למשפט של תפילין בעזרת רוכב שמים' (סי' רד) או במקום אחר (סי' קנז): 'אפר' שלהי ר' ישמעאל בעזרת נוטה שמים לבדו'.

50. ראה למשל במבוא למשנת זרעים, מסכת חלה, חלק ב', ירושלים: מכון משנת ר' אהרן, תשס"ד, עמ' 10; במפתחות עמ' 92 הערה 182. הוא מעלה ספקות שמא ר' ברוך אינו מחבר הסימנים, בעיקר משום שההקדמה לסימנים מצויה בדפוס לאחר סיום הספר, ולאחריה הסימנים עצמם. יש לציין שברוב רובם של כה"י, ההקדמה והסימנים הם בתחילת הספר, ובדפוס ראשון (רפ"ג) וכן בדפוס זולקוה, תקע"א, ההקדמות מצויות אמנם בסוף הספר, אך הסימנים עצמם מצויים בתחילת הספר.

ר' יצחק ב"ר משה מוינה⁵¹ מצטט עשרות פעמים (61 פעמים) את ר' ברוך ואת ספר התרומה, אך לרוב הוא מצטט את החיבור הארוך או את הפסק.⁵² עם זאת בכמה מקומות הוא מצטט מן הסימנים, והוא בפירוש מייחס אותם לר' ברוך. הוא נוהג לקרוא להם 'קצרות' כלשון ר' ברוך בהקדמתו: 'בסימנים שהם רמזים... בירור הדבר בקוצר'. למשל הוא כותב:⁵³ 'וכ"כ רבי' ברוך ב"ר יצחק בס' התרומה שלו בקצרותיו'. או במקום אחר:⁵⁴ 'וכ"כ רבי' ברוך ב"ר יצחק בס' התרומה וז"ל שכתב בקצרות... ובארוכות ובמקום הראיות כתב...'.⁵⁵

ר' משה מקוצי⁵⁵ מצטט פעמים רבות מחלק הסימנים שבס' התרומה. לפעמים הוא מייחס את הדברים בפירוש לס' התרומה או לר' ברוך, ולפעמים הוא כותב אותם בסתמא. הדברים בולטים כל כך, עד שר"ח בנבנישתי⁵⁶ תיקן את הנוסח שבספרי הסמ"ג עפ"י הסימנים שבספר התרומה:

וצ"ל אע"פ שבחנם אסור לראות במראה, ומנא אמינא לה? מדחזינן שכל דברי הרב המחבר ז"ל שם דברי בעל התרומה ובפרט במפתחות שכל דבריו הם אות באות תיבה בתיבה כמפתחות ספר התרומה⁵⁷ ובמפתחות ספר התרומה כתוב במקום הזה 'ובחנם לראות אם הוא נאה אסור'...

ניתן גם להוכיח את ייחוס הסימנים לר' ברוך מהשימוש בלשונות אישיים, בגוף ראשון, שמצויות בחלק הסימנים, כגון 'פירשתי',⁵⁸ 'כדפרישתי',⁵⁹ 'מורי רבינו',⁶⁰ 'ואני אומר',⁶¹ 'נראה לי'.⁶² וראוי לציין שחלק גדול מהביטויים כתובים בכתבי היד בצורה מלאה ולא בקיצור הנתון לפרשנויות שונות. למשל 'פירשתי', 'מורי' בכ"י לונדון כתובים במלואם;

51. ר' יצחק ב"ר משה מוינה חי בין השנים 1180–1250, ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 437.
52. הדבר נובע בוודאי מאופיו של הספר שאינו קיצור הלכות, אלא ספר פסיקה שמרחיב ומביא ראיות כדרכם של בעלי התוספות. לכן הוא מציין את מקורותיו, מביא את הראיות ודן בהן.
53. אור זרוע ח"א תנת, מהד' מכון ירושלים, תש"ע, עמ' שצ"ז. וכוונתו לסה"ת בסימנים סי' נ.
54. אור זרוע ח"א סי' תנג, מהד' מכון ירושלים, תש"ע, עמ' שצ"ב. וכוונתו לסה"ת בסימנים סי' נב.
55. ר' משה מקוצי חי בערך בין שנת 1190 לבין שנת 1255. הוא כתב את ספרו בשנת 1236 או 1247, ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 467 וגלינסקי, רבנו משה, עמ' 5.
56. ספר דינא דחיי, קונסטנטינה תק"ז, דף נב ע"ב, מובא ע"י שרגא אברמסון, 'עניינות בספר מצוות גדול', סיני פ (תשל"ז), עמ' רז-רטז. ר"ח בנבנישתי: קושטא שבטורקיה, 1603–1673.
57. ברור שר"ח בנבנישתי לא התכוון שכל דברי הסמ"ג מיוסדים על סימני ספר התרומה. כשהסמ"ג אינו מציין את המקור, אזי חלק גדול מן הציטוטים הם מן הסימנים. כאשר הוא אינו מציין את המקור, לפעמים מדובר בפרפרזה, ואז קשה מאוד לזהות אם המקור הוא מן הסימנים או מן החיבור הארוך.

58. ראה בחלק הסימנים, סי' כה; סי' כט; סי' קפד; סי' רד (2x); סי' ריד; סי' רכא; סי' רכב.

59. שם, סי' סא; סי' ריט.

60. שם, סי' כה (כנ"ל); סי' נא; סי' עד; סי' רמד.

61. שם, סי' רלט; תשלומי התרומה, קטע מס' 9.

62. תשלומי התרומה, קטע מס' 14.

אך בכ"י וטיקון פעמים בקיצור 'פי' (סי' כה, כט) ופעמים 'פירשתי' (סי' קפד); אך 'מורי' – מלא (סי' כה, סי' עד).

3. ה'סימנים', ה'פסק' וה'חיבור הארוך'

כאמור לעיל, בהקדמה השנייה כותב רבנו שהספר מחולק לשני חלקים: החיבור הארוך והסימנים. בדיקת מבנה הספר הוכיחה שהחיבור הארוך עצמו מחולק בצורה שיטתית לשני חלקים: הראשון – העיון בסוגיית התלמוד (להלן 'החיבור הארוך'), והשני – ההכרעה המעשית (להלן 'הפסק'). יוצא אם כן שספר התרומה מחולק לשלושה חלקים (החיבור הארוך, הפסק והסימנים).

החיבור הארוך הוא הרובד העיוני יותר. הוא מקביל לפרשנות בעלי התוספות, הכוללת ניתוח הסוגיה ויישוב סתירות עם סוגיות מקבילות בתלמוד. בהמשך, בחלק הפסק קיימת ירידה מן הניתוח ההלכתי העקרוני אל החיים המציאותיים, והוא כולל התייחסות למקרים מעשיים שקרו וכן לתופעות מצויות. יש בו גם ניסיון ליישב מנהגים שנהגו בקהילות, ואשר עומדים לכאורה בסתירה למסקנה ההלכתית הנובעת מן הפרשנות של הסוגיה. לא נמצא בחלק הפסק סיכום הלכתי מפורט של כל המסקנות ההלכתיות שנובעות מן הסוגיה, ולא נמצא בו את המסקנות הפשוטות, שכן הספר אינו משמש מדריך הלכתי לבעל הבית; בחלק הפסק נמצא רק התייחסויות למקרים מיוחדים ומורכבים יותר, או למנהגים שצריך ליישבם. לכן גם לא נמצא את כל המסקנות המתבקשות ושניתן להסיק מן המשא ומתן שבחיבור הארוך.⁶³

החלק השלישי של החיבור הוא 'הסימנים'. הסימנים משמשים הן כמפתח 'למקום אשר יורנו הסימן ללכת', והן כפסקי הלכות קצרים שמיועדים לפתור שאלות מעשיות ומידיות, כשאין אפשרות או רצון להתעמק בבירור ההלכתי המעמיק. בסימנים ר' ברוך אינו מביא 'בקוצר' סיכום מתומצת של כל המסקנות ההלכתיות שכתב בחלק הראשון של החיבור הארוך, ודווקא המסקנות הפשוטות שמתבקשות מן העיון בסוגיה, שנכתבו בחיבור הארוך, אינן מתומצתות שם. חלק הסימנים הוא תקציר רק של החלק השני של החיבור הארוך – חלק הפסק.⁶⁴ אם כן, בצורה סכימטית⁶⁵ יש לצייר כך את

63. כדוגמה לכך: בחיבור הארוך, בסי' רלג (הל' שבת), נידון אם עירוי ככלי ראשון או ככלי שני ומובאת המשמעות לגבי הלכות שבת. בהמשך, בפסק שבסי' רלד, ר' ברוך מסכם את המסקנה ההלכתית מן הדיון לעיל: 'הרי לך דעירוי ככלי ראשון ומבשל כדי קליפה', ומן המסקנה הזו הוא מסיק כמה הלכות חדשות בנושאים אחרים. הוא כותב שם שכאשר רוצים למרוט את הנוצות של העופות ונעזרים במים רותחים, אסור לערות מים רותחים על העוף, והוא מביא משמעות נוספת מן המסקנה הנ"ל לגבי הלכות יין נסך. כל ההלכות שנלמדות בפסק קשורות לאיסור והיתר ולא להלכות שבת.

64. ראה הערה קודמת וכהמשך למה שכתבנו שם, בסימנים (סי' רלד) הוא מסכם בקיצור את הפסק ומביא את כל המקרים שהוזכרו בפסק לגבי מריטת הנוצות של העוף, וכן לגבי יין נסך. אף שסי'

המבנה של הספר: כל נושא הלכתי קיבל בו שלוש התייחסויות - תחילה בחיבור הארוך, המשכו בחלק הפסק, ולבסוף בסימנים. **אמנם כיוון שהסימנים משמשים גם כעין מפתח לחיבור, העביר אותם ר' ברוך בזמן מסוים לתחילת החיבור.**⁶⁶

לצערנו, בדפוסים השתבש לגמרי מבנה הספר. במהדורות המודפסות מחולק ספר התרומה לסימנים באותיות: א, ב, ג, וכן הלאה. חלוקה זו אינה מצויה בכתבי היד, והיא יוזמתו של המדפיס הראשון. הוא קבע את החלוקה לאותיות בכל הספר על פי חלק הסימנים שנמצא בתחילת הספר, וציין את האות שבה רשום סימן פלוני בקטע המקביל לו בחיבור הארוך. כיוון שכאמור המקבילה של הסימנים היא דווקא חלק הפסק, אזי המדפיס כתב פעמים רבות את האות שמציינת כביכול את תחילת הסימן בראש הפסק, כשהוא מתעלם לגמרי מן העובדה שהקטע שלפני כן, מן החיבור הארוך, הוא למעשה ההקדמה לפסק וחלק בלתי נפרד מאותו עניין ומאותה הלכה - הוא ניתוח הסוגיה התלמודית שממנה הגיע להכרעה בפסק! לכן החלוקה לאותיות קוטעת פעמים רבות את הרצף כשהיא מציינת תחילת סימן באמצע בירור הנושא בחיבור הארוך, ונמצא הלומד נבוך.⁶⁷ ב-93 סימנים מתוך 238 קטע המדפיס את הסימן באמצעו במקום שאינו מתאים.⁶⁸

ר'ג וס' ר'ל הם בהלכות שבת, הוא אינו מביא את המשמעות הפשוטה שקשורה להלכות שבת, שעליה דן בחיבור הארוך! המסקנה היא שבסימנים הוא מסכם רק את ההלכות שמובאות בחלק הפסק ולא את כל ההלכות שנידונו בחיבור.

65. אמנם אין שיטתיות גמורה לאורך כל החיבור; לפעמים נמצא קטע מהחיבור הארוך ואחריו כמה קטעי פסק, ולפעמים נמצאים קטעי פסק שלא קדם להם דיון כמקובל בחיבור הארוך.

66. אנו מוצאים עקבות למהדורה קמא של מבנה הספר בכ"י לונדון 518, שהסימנים בו אינם מופיעים כחטיבה עצמאית בתחילת החיבור, אלא מוצבים בו בנפרד לפני כל נושא. מעניין גם שההקדמה לסימנים שהבאנו ממנה לעיל אינה מצויה בכ"י זה.

67. בנקודה זו יש להוסיף ביקורת נוספת למהדורה החדשה של ספר התרומה שההדיר הרב דוד אברהם שליט"א (ראה 'על המהדורה החדשה של ספר התרומה', המעיין נא, א [תשרי תשע"א] עמ' 96-100; 'תגובה לתגובה', המעיין נא, ג [ניסן תשע"א] עמ' 97-98). הרב דוד אברהם רצה לאפשר ללומד לערוך השוואה בין חלק הסימנים לבין החיבור הארוך, לכן - בניגוד להכרעתו של המחבר למקם את הסימנים בתחילת החיבור כדי שישמשו גם כמפתח - הרב דוד אברהם פירק את הסימנים לקטעים והצמיד כל קטע למקום המקביל בחיבור הארוך. הרעיון היה יכול להיות מוצלח, אך כיוון שהוא אימץ את החלוקה שבדפוסים, קורה לא אחת שלא די שהסימן עצמו נפסק באמצע הנושא (כפי שהוא קטוע בדפוס), אלא שגם הקטע מן הסימנים נדפס עתה באמצעו, ונמצא מפסיק עוד יותר בין הדברים! ראה למשל ספר התרומה מהד' הרב דוד אברהם עמ' קלג-קלד, שם הפסקה האחרונה של ס' קנה היא תחילת החיבור הארוך השייך לפסק שבס' קנו.

68. ס' א, ב, ג, ט, כו, נא, נב, נג, נה, נו, נז, נח, נט, ס, סא, סב, סה, סו, סז, סח, ע, עח, פ, פב, פג, פד, פה, פח, צג, צד, צה, ק, קא, קג, קז, קט, קיא, קטו, קיח, קיט, קכ, קכא, קכב, קכה, קכו, קכז, קכט, קל, קלא, קלב, קלה, קלו, קלז, קמג, קמו, קמז, קנ, קנא, קנב, קנה, קנו, קנז, קנח, קסא, קסב, קסז, קע, קעג, קעז, קפא, קפב, קפג, רד, רטז, ריח, ריט, רכ, רכא, רכב, רכג, רכז, רכה, רכו, רלב, רלג, רלד, רלה, רמ, רמא, רמב, רמו, רמח.

לשם המחשת חלוקת התפקידים בין חלק החיבור הארוך לבין הפסק, נביא שתי דוגמאות שבהן החיבור הארוך משמש כעין הקדמה ובו נמצא הדיון התיאורטי, וקטע הפסק שהמשכו דן במקרה ספציפי או מכריע הלכה למעשה את המשא ומתן ההלכתי שקדמו בחיבור הארוך. בשתי הדוגמאות המדפס קטע את העניין באמצע – כשקטע החיבור הארוך נמצא עדיין בסימן אחד, וקטע הפסק של אותו עניין נמצא כבר בסימן הבא.

דוגמה ראשונה: בסוף סי' ריז שבהלכות שבת מובאת סוגיית הגמ' שבת (יב ע"א) שדנה בשאלה אם יש איסור להרוג כינה בשבת. ההכרעה ההלכתית היא כחכמים שאין בכך איסור. אולם הפסק (שמתייחס למציאות החיים בזמן ר' ברוך) שבו הוא מבחין בין כינה לבין פרעוש מתחיל את סי' ריח.

דוגמה שנייה: באמצע סי' רכד דן ספר התרומה באיסור הפלגה בספינה שלושה ימים לפני שבת, ומזכיר את דעת רשב"ם שאיסור זה הוא אליבא דבית שמאי אך לבית הלל מותר, ור"י הזקן חולק. כאן מסתיים סי' רכד ומתחיל סי' רכה, בו הוא מכריע כר"י, וכותב: 'פסק. אסור ליכנס אפילו ללכת כלשהו בספינה...!'

נוסף על כך, בדפוסים לא תמיד מצוינת בתחילת קטע הפסק המילה 'פסק'. רק ב-62 מקומות מצוינת המילה 'פסק' בתחילת הקטע, אף שבכתבי היד הקדומים (לונדון 518 ולונד 3) מתחילים 193 [!] קטעים במילה 'פסק', וזו אף מודגשת בכתבי היד. אמנם המתבונן יצליח להכיר גם בדפוס היכן מתחיל קטע של פסק, כי המחבר משתמש בו בדרך כלל במטבעות לשון קבועים כגון 'הלכך', 'השתא', 'אם כן', 'שמענין', 'מתוך כך' ו'מכאן משמע'; אך החלוקה השגויה הזו גורמת עדיין לבלבול רב.⁶⁹

4. היחס בין החיבור הארוך לבין הפסקים

הבנת המבנה של הספר משמעותית מאוד כדי לרדת לסוף דעתו של המחבר. עובדה זו נכונה במיוחד כשהמחבר דן באותו נושא בהזדמנויות שונות, וקיימים הבדלים גדולים או קטנים בין האזכורים השונים. במקרים כאלו, כאשר האזכור הראשון הוא בחיבור הארוך והשני הוא בפסק – ברור לגמרי שהראשון הוא חלק מן המשא ומתן ההלכתי, אך ההכרעה המעשית שמשקפת את דעתו הברורה של המחבר הלכה למעשה מצויה בפסק. נביא לכך שתי דוגמאות.⁷⁰

69. ראה עוד במאמרנו 'מבנה ספר התרומה ומשמעותו לפסיקת ההלכה', המעין נד (תמוז תשע"ד), 99–93.

70. דוגמאות נוספות, ראה למשל דפוס סי' קלז (עמ' רל/2) בפסק 'שמא אסור' ובסימנים סי' קלז (עמ' כג/2) 'ואם אין אומר... מותר... יכול להיות...' – עד שר"ח בנבנישתי, בספר דינא דחיי, קסטנטינה תק"ז, דף מד ע"א, כתב: 'ונמצא בעל ספר התרומה סותר את עצמו מהספר למפתחות', אך כשמבינים את מבנה הספר ותפקידו של כל אחד מן החלקים, אפשר להבין בנקל שלמעשה פסק רבנו בסימנים לקולא. ראה עוד סי' קפה (עמ' ער/2) ב'פסק': 'אין לחוש...ומ"מ נכון להחמיר'

דוגמה ראשונה: באמצע ס' א מובאת סוגיית הגמ' בחולין לגבי פגימת סכין, ומוצעת שם הצעה לכסות את הפגימה במטלית כדי שלא תטריף את הבהמה. וזו הלשון בחיבור הארוך:⁷¹ 'ויש שכורכין מטלית על הפגימה, ואולי טוב הדבר לעשות ולא גזרינן אטו בלא מטלית' וכו'. בהמשך, בתחילת ס' ב, מובא הפסק של אותו עניין, ושם ההכרעה היא ברורה וחד-משמעית:⁷² 'צריך לבדוק הסכין... ואם יש פגימה בראש הסכין מותר לכרוך מטלית על הפגימה, ולא נגזר דילמא ישחוט בלא מטלית...'.⁷³

דוגמה שנייה: בס' קצ נמצא דיון אם צריך שעייבוד העורות לצורך כתיבת סת"ם יהיה 'לשמה', ובהמשך בחיבור הארוך בס' קצא מתייחס המחבר לצביעת רצועות התפילין בשחור: 'אבל יש להסתפק על רצועות של תפילין דבעינן שחורות אם גוי יכול להשחירן לבדו'. לעומת זאת, בפסק שמופיע כמה סימנים לאחר מכן (ס' קצה) כתוב: 'פסק ועתה אפרש בקוצר בלא ראיות למען ירוץ כל הקורא בו'⁷³ וכו', ושם מכריע רבנו ברוך בצורה חד-משמעית שאסור שגוי יצבע את הרצועות:⁷⁴ 'והרצועות שצריכות להיות שחורות צריך הישראל להשחירן לשם קדושה ואין להשחירן על ידי גוי'!

לפי הנראה יש להביט על החיבור ועל מגמותיו באופן שונה מן ההבנה המקדמית והפשוטה. היה מקום לומר שרבנו ברוך מביא בחיבור הארוך את הפרשנות של סוגיית התלמוד ואח"כ הוא מציין בפסק את ההכרעות המחודשות, המנהגים שנהגו וביסוסם של המנהגים לפי המסקנות שנובעות מן התלמוד. ייתכן שהדרך הייתה הפוכה. העיקר והמגמה של רבנו ברוך הם להביא את הפסק, שכאמור מכיל את ההכרעות המחודשות והרובד הפרקטי יחד עם המנהגים. הפרשנות וניתוח הסוגיה של התלמוד שקודם לפסק נצרכים כדי להבהיר את הניתוח ודרך הפסיקה שמצויה בפסק. למשל, בתחילת הלכות גיטין (ס' קי) מובאת הגמ' גיטין כ' ע"א, העוסקת בהגדרת הנתינה של הגט. זו נצרכה לצורך הפסק שבא אחר כך: 'פסק: הלכך הרוצה לכתוב גט לאשתו צריך שיהא הקלף והדיו משל בעל, דהא וכתב ונתן כתיב...'. כאמור, ר' ברוך אינו מסכם ומביא את כל ההכרעות המעשיות שנובעות מן הפרשנות התיאורטית והמופשטת של התוספות. הוא מביא רק את הפרשנות שקשורה ישירות או בעקיפין לפסק שברצונו לכתוב. נמצאנו למדים שהחיבור הארוך – בשביל הפסק הוא בא ולא להפך.

ואילו בסימנים ס' קפה (עמ' לב/1): 'דין שולח חביתיו... אין [עפ"י לונדון דף 68 ו'ונד 3 דף 23 והוא הנכון] צריכין חותם תחילה'.

71. הנוסח עפ"י כ"י לונד 3, דף 752.

72. כ"י לונד 3, דף 53א; ומעניין שבכ"י וטיקן 145, דף 27א, קטע הפסק ליתא, וכן הוא גם בכ"י אחר מאותו ענף: כ"י קמברידג' 668, דף 125.

73. נוסח כ"י לונדון 518, דף 7246.

74. נוסח כ"י לונדון 518, דף 247א; והכרעתו הברורה והחד-משמעית חוזרת בסימנים (ס' קצא): 'צריך להשחירן לרצועות תפילין והכל יעשה ע"י ישראל ולא ישחירם גוי...'.⁷⁵

הסימנים הם כאמור בדרך כלל תקציר של המשא ומתן והמסקנה שבפסק, והיה מתבקש שלכל קטע מן הסימנים יש קטע מקביל בפסק.⁷⁵ אך מצאנו כמה מקרים שיש הלכה שמוזכרת רק בסימנים ולא בפסק, וכולם מצויים ב'קטעים הנוספים' (ראה להלן פרק ה).

5. שירים בספר התרומה

בספר התרומה מצויים שירים קצרים, חלקם בחרוזים, בפתיחתם ובסיומם של פרקים ונושאים הלכתיים. כאמור, בהקדמה לסימנים מוזכר בפירוש שמו של המחבר: 'אני ברוך ב'ר' יצחק', אך בשירים האחרים שמו אינו מוזכר, ולכן לפעמים איננו בטוחים שהמחבר הוא אשר כתב את השיר. גם הסופרים המעתיקים נהגו להוסיף הגיגיהם על הקלף, וכדוגמה מצאנו בכמה מכה"י את המאמר הבא: 'חזק ונתחזק הסופר לא יוזק לא היום ולא לעולם עד שיעלה חמור בסולם'. דוגמה נוספת לסיומת שלפי הנראה אין לשייך אותה למחבר בכ"י לונד 3 (דף 12א): 'סליקו הלכות חלה צורני נורא עלילה כי אין בידי עולה ויתן לי לחם ושמלה'. דוגמה נוספת מצאנו בכ"י לונדון ולונד 3,⁷⁶ אף שיש ביניהם חילופי נוסח. בסוף הסימנים בכ"י לונדון (דף 124ג) מובאת הסיומת הזו: 'ואני באל אעלוזה אגילה באלהי ישעי ואפרש בעזרתו הילכות שבת'. בכ"י לונד 3 (דף 50א) הנוסח שונה במקצת: 'ואני באל אעלוזה אגילה באלהי ישעי שסימתי בקוצר הלכות שבת'.⁷⁷

75. ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 5; שם קטע מס' 21; ושם הערה סח. וראה במה שכתב האדמו"ר הזקן, הרב שניאור זלמן מלאדי (שולחן ערוך הרב, או"ח חלק שני, מהדורה בתרא לסי' רמג, הוצ' קה"ת תשל"ח, עמ' 812): 'וכן מצאתי בספר התרומה כתב יד ישן נושן סי' רכב ובדפוס נשמט כדמוכח מן הסימנים... נקודת המוצא של הראיה 'כדמוכח מן הסימנים', היא שאם יש הלכה בסימנים, בוודאי יש לה מקבילה בחיבור הארוך. אף שכאמור יש לכך יוצאים מן הכלל, במקרה זה אכן 'נמצאה האבדה' בכמה כ"י, ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 16. וראה עוד במאמרו של הרב שמואל מ"מ שניאורסאהן, 'השמטה מספר התרומה לרבינו ברוך מגרמיזא בעל התוס', ספר כבוד חכמים עטרת פז, כפר חב"ד תשמ"ט, עמ' לז-לט. יש לציין שנפלה טעות במאמר הנ"ל, כי הוא מפנה לכ"י לונדון אך כוונתו לכ"י לונד 3. יש לציין את כל הקטעים מ'תשלומי התרומה', להלן קטע מס' 20-28 שמצויים בכה"י בסוף הסימנים ואין להם מקבילה בחיבור הארוך. אך יש להבהיר שייתכן שקטעים אלו נוספו ב'מהדורא בתרא' ובשלב האחרון של העריכה, ולכן הם נוספו לסימנים שנערכו בסוף עריכת החיבור (לאחר החיבור הארוך והפסק).

76. בכ"י וטיקן וקמברידג' – ליתא.

77. לפי הנראה המקור הוא כנוסח כ"י לונדון שבו כתוב 'ואפרש בעזרתו הילכות שבת'. אך המעתיק של כ"י לונד 3 שינה את הלשון, כי בעוד שבכ"י לונדון סימני הלכות שבת הם לפני הלכות שבת, בכ"י לונד 3 כל הסימנים הם חטיבה עצמאית. לכן לאחר סימני הלכות שבת, שהם סוף הסימנים, מתחיל הנושא הראשון של החיבור הארוך – הלכות שחיטה. לכן נאלץ המעתיק לשנות את הנוסח ולכתוב 'שסימתי בקוצר הלכות שבת'.

סיומת נוספת וקצרה מצאנו בכ"י לונדון (דף 63א) בסוף הלכות איסור והיתר ולפני תחילת הלכות עבודה זרה: 'עלו הילכות איסור והיתר את האומות תפוצץ ותנתר - לפני אידיהן...' בכה"י לונד 3, וטיקן וקמברידג' מצאנו נוסח ארוך יותר ועם חילופי נוסח ביניהם, אך המכנה המשותף ביניהם הוא שזוהי סיומת של הלכות טרפות ופתיחה להלכות איסור והיתר, בשונה מכ"י לונדון כמוזכר לעיל.

לונד 3 דף 68ב	וטיקן דף 33א	קמברידג' דף 32א
סליקן ⁷⁸ הילכות טריפות	סליקו הילכות טריפות	סליקו הלכות טריפות
ברות ויפות חמודות וכסופות	ברורות ויפות חמורות וכסופות	ברורות ויפות חמודות וכסופות
ואת הגוים תנחר ואל פצחי יעתר	ואת הגוים תפוצץ ותבתר ואל פיצחי העתר	ואת הגוים תפוצץ ותבתר
בעד אלקי פותר דיני איסור והיתר	כעת אהי' נא פותר(?) (סותר)	ואל פצחי העתר
הצור מכלאי(?) ברוקא אותי יתר		
ואז יבא זמן שאדלג ואנתר		בעת אהי' נא פותר
ועל הרי בתר אתחיל הלכ' איסור והיתר	הילכות איסור והיתר	הלכות איסור והיתר

ברצוננו להתמקד בשני שירים – סיומות והקדמות, שיש בהם אקרוסטיכון שמעיד על זהות המחבר, הלוא הוא ר' ברוך ב"ר יצחק.⁷⁹ בפתיחת ספר התרומה מצאנו שיר מחורז עם אקרוסטיכון בכה"י לונד 3, וטיקן 145, קמברידג' 668 ובדפוס. הוא איננו מצוי בכ"י לונדון, אך ייתכן שאין זאת אלא מפני שכה"י חסר בחלק מן הסימנים ובתחילת החיבור הארוך. אמנם רק בכ"י לונד 3 המשפטים של השיר מסודרים לפי החלוקה להלן, והאקרוסטיכון וכן שם המחבר 'ברוך' מצוינים בנקודות בצד הגיליון.

78. בכ"י לונדון – ליתא.

79. על תופעת האקרוסטיכון בשירים ובפיוטים בספרות התורנית ראה שפיגל, כתיבה והעתקה, עמ' 317–312; ושם מציין את ספרו של עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה (ראה שפיגל, שם, הערות 22, 23); ראה עוד חמ"י גבריהו, 'השם והספר' בתוך ספר הזיכרון למרדכי ויזר, קבוצת יבנה תשמ"א, עמ' 387–395.

לונד 3 דף 51א	וטיקן דף 26ב	קמברידג' דף 25א
	נשלמו הסימנים והדינים שבח לדר במעונים	
אתחיל ספר התרומה שהוא עשוי בחכמה		
⁸⁰ ברוך צור אור כשלמה עטה	בעזרת צור כשלמה אור עוטה	בעזרת צורי כשלמה אורי עטה
רקיע עלי תבל לבדו נטה	רקיע עלי תבל לבדו נטה	רקיע עלי תבל לבדו נטה
ועל הר ירד ושמים היטה	ועל הר ירד ושמים היטה	ועל הר ירד ושמים היטה(?)
כבודו נגלה לעם נפש נקטה	כבודו נגלה לעם נפש בקש(?)	כבודו נגלה לעם נפש נקטה
מצות קיבלו בשפת מבטא	מצות קבלו בשפת מבטא	מצות קבלו בשפת מבטא
ארץ יראה בכך(?) אז שקטה	ארץ יראה בכך אז שקט[ה]	ארץ יראה ושקטה
	ציר מושל מעלה ומטה	צור מושל מעלה ומטה
מעמך שבר עֹל יעטה	מעמך ששו עול ומטה	מעמך שבור עול ומטה
עמלי ראה ⁸¹ הביטה	עמלי ו--- ראה והביטה	עמלי וענני ראה והביטה
ונפשי צור מצרה מלטה	ונפשי צור מצדה מלטה	ונפשי צור מצרה מלטה
ברוך בשש ⁸² ברך כורע כשש לקטה	--- עבדך ברך כורע ---	ברוך עבדך ברך בני כורע שש לקטה
ובעזרתך אחל הלכות שחיטה	ובעזרתך אתחיל הלכות שחיטה	ובעזרתך אתחיל הלכות שחיטה

ראוי לציין את המשפט (לפני האחרון) שבכ"י וטיקן: '--- עבדך ברך כורע ---'. המשפט הזה 'אומר דרשני', שכן משמעות הבקשה של ר' ברוך שהקב"ה ייתן לו זרע כי אין לו

80. בדפוס: בעזרת.

81. בדפוס: נוסף עניי.

82. בדפוס: עבדך.

ילדים. אך ב'תקנות קנדיאה'⁸³ מצוין פעמיים שם חתנו של ר' ברוך: 'ורבינו מנחם חתנו של רבינו ברוך...' – משמע הייתה לר' ברוך לפחות בת אחת. אמנם ייתכן שדווקא הנוסח שבכ"י קמברידג' הוא המדויק יותר: 'ברוך עבדך ברוך בני בזרע', ואז בקשתו היא שבנו יפקד בזרע של קיימא.

השיר השני הוא סיומת להלכות חלה ופתיחה של הלכות נידה. מצאנו אותו בכה"י לונדון, קמברידג' ובדפוס. יש בית אחד משותף לכל כה"י הנ"ל, אך בכ"י לונדון יש בתחילה בית שאינו מצוי בכ"י קמברידג' ובדפוס, ומאידך גיסא בשני אלו האחרונים יש בית בסיום שאינו מצוי בכ"י לונדון.

כ"י לונדון, דף 217/ב-ג סליקו הילכות חלה	ספר התרומה דפוס, עמ' קנד סליקו הילכות חלה	כ"י קמברידג' דף (58/ד) סליקו הילכות חלה הלכות נדה
הלל לשוכן מעלה הוא יבנה בחמלה העיר על תילה ולשם ולתהילה יהיה חומת לה (?) ויתן לנו נחלה העיר לחבלה ונעלה במסילה בקול רינה וצהלה		
בגלות פזורה שכולה וגלמודה רצה שועתה ותשב העבודה והרם קרנה ותגדל את כבודה כמקטר קטרת כהרקחת קדה	בגלות פזורה שכולה וגלמודה רצה שועתה והשב העבודה והרם קרנה ותגדל את כבודה כמקטר קטרת כהרקחת קדה	בגלות פזורה שכולה וגלמודה רצה שועתה והשב העבודה והרם קרנה יגדל את כבודה כמקטר קטרת במקדחת(?) קדרה(?)
יערב שיחי ואשמח בתוך עדה	יערב שיחי ואשמח תוך עדה	יערב שיחי ואשמח בתוך עדה

83. א"ש הרטום, מד"א קאסוט, תקנות קנדיאה וזיכרונותיה, ירושלים 1943; ראה עוד להלן מליד ציון הערה 331 ואילך; וראה עוד להלן הערה 311.

כ"י לונדון, דף 217/ב-ג סליקו הילכות חלה	ספר התרומה דפוס, עמ' קנד סליקו הילכות חלה	כ"י קמברידג' (דף 58/ד) סליקו הילכות חלה הלכות נדה
בהתחילי הילכות נדה	בהתחילי לתוות(?) הלכות נדה	
	בדתך אל פתח לבי, ודיעה תן בתוך קרבי, ראה אויבי ואת מריבי, הדוך רשע ורייב את ריבי, והבא איש שמו תשבי, בנה ביתך שכון קרבי, כבודך תן עלי כרובי, בעת קראי היה קרובי.	בדתך פתח לבי ודיעה שים בתוך קרבי ראה אויבי לחם קרבי הדוך רשע ותום עצבי והביא איש שמו תשבי בנה ביתך שכון קרבי כבודך תן על כרובי בעת קראי היה קרובי

מדוע החליט ר' ברוך לשלב שיר זה דווקא בין הלכות חלה להלכות נידה? ייתכן שהדבר נעוץ בכך שהלכות חלה הן מן המצוות התלויות בארץ ובעיקרון הן נוהגות רק בארץ ישראל ובעת שכל עם ישראל מתקבץ יחד בארצו.⁸⁴ לעומת זאת, איסור נידה משתייך לקבוצת המצוות שהן 'חובת הגוף' ונוהג גם בחוצה לארץ וכן בזמן הגלות.⁸⁵ לכן כשמסיים את הלכות חלה כותב ר' ברוך: 'הוא יבנה בחמלה העיר על תילה...' ואילו בתחילת הלכות נידה הוא כותב: 'בגלות פזורה שכולה וגלמודה...' – בבחינת 'חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה' (איכא א, ח).

84. מצווה זו תלויה 'בביאת כולכם', ראה נידה מז ע"א.

85. ראה קדושין לו ע"א.

פרק שלישי

דפוסים וכתבי יד

א. דפוס ספר התרומה

ספר התרומה נדפס לראשונה בדפוסו של דניאל בומבירגי בשנת רפ"ג בויניציה.⁸⁶ יצחק ריבקינד, במאמר 'דקדוקי סופרים',⁸⁷ מציין שקיימים שני עותקים שונים לדפוס הראשון של ספר התרומה (טופס א': אדלר-ענעלאו; טופס ב': זולצברגר). ריבקינד לא בדק את כל הספר, אך הוא מדבר על כמה סוגי שינויים בין שני העותקים: א. סימון ומספור של עמודים. ב. כתיב מלא וכתוב חסר. ג. פתיחת קיצורים וראשי תיבות. עם זאת, נראה שהשינויים הללו אינם לאורך כל הספר אלא תיקונים מקומיים של כמה מדפי הספר בלבד.⁸⁸ במפעל הביבליוגרפיה העברית שמקטלג את ספרי הדפוס העברי עד שנת תש"כ מצוינים עוד שלושה דפוסים של ספר התרומה: זולקה תקע"א;⁸⁹ ורשה תרנ"ז;⁹⁰ ירושלים תשי"ט (דפוס צילום ורשה תרנ"ז). אף על פי כן נראה שדפוס זולקה תקע"א הוא העתקה של המהדורה הראשונה של דפוס רפ"ג (טופס אדלר ענעלאו),⁹¹ והדפוסים לאחר מכן פתחו את הקיצורים וראשי התיבות כידי ה' הטובה על המביאים לבית הדפוס. עם זאת מבחינת הנוסח כולם העתקה טובה או גרועה של דפוס ראשון (רפ"ג), ולכן אין בדפוסים המאוחרים חידוש מיוחד.

לאחר שנת תש"כ נדפס ספר התרומה בכמה הדפסות נוספות: ירושלים תשל"ט;⁹²

-
86. בקולופון של הספר כתוב: 'זתהי השלמתו ביום ו' בכ"ו לחדש ניסן הרפ"ג לפ"ק'.
 87. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו יורק: בית המדרש לרבנים באמריקה, תש"י, עמ' תז-תח.
 88. למשל בעותק אחד (המכונה טופס זולצברגר) כתוב (סימנים ס' רב): 'פרק השותפין אמרין חכמים אומרים' ובעותק השני (המכונה טופס אדלר-ענעלאו): 'פרק השותפין אמר' חכמי' אומרי'. ברור שהמהדורה הראשונה של הדפוס היא של העותק השני (טופס אדלר-ענעלאו), שכן כה"י מלאים בקיצורים וראשי תיבות, ולפי הנראה המדפיסים החליטו לפתוח חלק מן הקיצורים בכמה מגיליונות הספר. עם זאת גם בעותק זולצברגר נותרו קיצורים רבים בגיליונות אחרים של הספר.
 89. 'ולא זכינו ליהנות מאורו עד... נתעוררו אנשים... להביאו שנית לדפוס'.
 90. 'נדפס שני פעמים וזה יותר ממאה שנים שלא בא לבית הדפוס... לכן נתעוררתי לדפוס... ווארשא'. בדפוס זה נוספו ציוני מקורות בתלמוד הבבלי שאינם קיימים בדפוס זולקה, ד"ר ובכה"י.
 91. בדוגמה שהביא ריבקינד מן הסימנים ס' רב, נדפס בדפוס תקע"א ללא פתיחת הקיצורים.
 92. בדפוס ירושלים תשל"ט, הוסיף המהדיר הערות בתחתית העמוד, ובהלכות ארץ ישראל הוא הוסיף את הערותיו בצד העמוד בכתב יד (ולא בדפוס); בדפוס של שנת תשמ"ג יש הערות של הרב יעקב ישראל קנייבסקי (בעילום שם); ע"י סה"ת, מהד' הרב דוד אברהם, ח"ג ב'דברים אחרים' סעיף ד.

ירושלים: יריד הספרים, תשס"ד (מיוסד על ד"ר),⁹³ אך כולן העתקה או צילום של דפוס ורשה תרנ"ז.

חלקים מספר התרומה נדפסו לאחרונה:

1. הלכות גיטין, מהד' סק, בתוך 'מחידושי בעלי התוספות', טורונטו: אוצרנו, תשמ"ט, עמ' קלז-קעז. מהדורה זו מיוסדת על דפוס ראשון וכמה כתבי יד.⁹⁴
2. הלכות חלה של ספר התרומה נדפסו בתוך 'משנת זרעים' מסכת חלה ח"ב, ירושלים: מכון משנת רבי אהרן, תשס"ד, עמ' 77-94. במהדורה אין התייחסות לנוסח ונוספו הערות ומקורות.
3. ספר התרומה חלק ג-ד מהד' דוד אברהם, ירושלים: מכון ירושלים, תש"ע. למהדורה זו נוספו הגהות והערות של 'מרח' בעל הקהילות יעקב', והערות וצינוני מקורות של הרב דוד אברהם. נוסח הפנים של מהדורה זו הוא נוסח הדפוס, ויש חילופי נוסח והשוואה לכ"י וטיקן 145.⁹⁵
4. ספר התרומה הלכות ארץ ישראל, מהד' פרידמן, אשקלון: מכון התורה והארץ, תשס"ח. נוסח הפנים הוא של כ"י לונדון 518, עם חילופי נוסח עפ"י 8 כ"י, ביאורים ומקורות. מהדורה זו חוזרת ומודפסת בספר זה.

ב. כתבי היד של ספר התרומה

לפני עידן הדפוס ס' התרומה הועתק בכתבי יד, ובגין פרסומו של הספר, היו בעבר הרבה מאוד כתבי יד, ואף כיום לאחר כל תלאות ההיסטוריה, נשארו בידינו עשרות כתבי יד, שצילומיהם מצויים במכון לתצלומי כתבי יד בירושלים. מצאנו 17 כתבי יד של כל ספר התרומה או כמעט כל הספר; ו-63 כתבי יד של חלקים מן החיבור (או הסימנים). כתבי היד הקדומים הם: א. כ"י לונדון 518, בעל קולופון המעיד על תאריך כה"י לשנת 1254, חמישים שנה לאחר סיום החיבור. ב. כ"י לונד 3 בעל קולופון משנת

93. בכותר 'ונוספו קטעים חדשים ע"פ דפוס וניציה', ואכן בהל' עכו"ם סי' קלד (עמ' רכ) נוסף קטע קטן שהושמט בדפוסים מאוחרים מחמת הצנזורה (בהערה: 'זהו כנראה השמטת הצנזורה'). אך ההשוואה לד"ר רשלנית, ולמשל חסרים סי' קלח הן בסימנים והן בחיבור הארוך שאף הוא הושמט ע"י הצנזורה, והמלבה"ד לא חשב לעיין בד"ר בו סי' קלח אכן מצוי.

94. העבודה מקצועית, רק חבל שהמהדיר לא טרח ליידע את הקורא עפ"י אילו כתבי יד מיוסדת מהדורתו, ואף אין מידע על סמך מה בוצעו שינויי הנוסח המסומנים בסוגריים מרובעים: אם עפ"י כ"י או עפ"י סברתו של המהדיר.

95. חבל שחילופי הנוסח מובלעים בתוך אריכות הדברים של הערות התוכן, אינם מסודרים בנפרד מהן, ואין ציון שיטתי של חילופי הנוסח. עוד על מהדורה זו, ראה מאמרנו, 'על המהדורה החדשה של ספר התרומה' המעין נא (תשרי תשע"א), 96-100; וכן 'תגובה לתגובה' המעין נא (ניסן תשע"א), עמ' 97-98.

1285; ג. כ"י וטיקן 145 המתוארך לאמצע המאה ה-13.⁹⁶ להלן רשימת כתבי היד שיש בהם כל ההלכות שבספר או רובן.

1. **אוקספורד בודלי 640** (קטלוג נויבאוואר); Oxford - Bodleian Library MS Opp. F20221, 73; אמצע המאה ה-13, כתב אשכנזי בינוני;⁹⁷ מתחיל בהלכות שבת; 195 דף; חסר סיום החיבור; שם הסופר: אהרון; על הגיליון הוספות ותיקון טעויות הסופר.⁹⁸

2. **בודפשט 5** ספריה לאומית (BUD NL FOL 5), F31665, המאות ה-14–15, אשכנזי.⁹⁹ יש בכה"י מספור עליון דף 387–489, ומספור תחתון דף 52/א-1/א. כה"י אינו שלם. בהל' גיטין מצוינים שני תאריכים: 5045 לבריאה (1245) ושנת 5050 (1250).¹⁰⁰ לפי הנראה כ"י זה אינו כ"י של ספר התרומה אלא הוא מעין קיצור של ספר התרומה.

3. **ברלין 19** ספריית המדינה (OR. FOL. 358), F1755, המאה ה-14, כתב אשכנזי. 340 דפים, שלוש עמודות.¹⁰¹ מסתיים בסוף הל' תפילין (עד סימן ריג) ולפניו הל' שבת (עד ס' רנג); בין דף 50 לדף 51 יש קפיצה מס' נב לס' נז.

4. **המבורג 178** ספריית המדינה והאוניברסיטה (HEBR 245), F1049, המאה ה-14, אשכנזי 184 דפים; רוב החיבור הארוך; מסתיים בהלכות ע"ז (עד ס' קנד), חסרות הלכות יין נסך. הלכות שבת, תפילין וארץ ישראל מצויות בהתחלה במקום בסוף. שם הסופר: יקותיאל בן יעקב שלמה.¹⁰²

96. עפ"י תארוך של מלאכי בית אריה, מובא בקטלוג של כ"י וטיקן, להלן הערה 103.

97. Malachi Beit-Arié, Catalogue of the Hebrew Manuscript in the Bodleian Library, Oxford 1994, עמ' 96 מס' 640.

98. Ad. Neubauer, M.A Catalogue of the Hebrew Manuscript in the Bodleian Library, Oxford 1906, עמ' 126, מס' 640.

99. Kohn S, Die hebraeischen Handschriften des Ungarischen Nationalmuseums zu Budapest (Berlin 1877) Reprinted from MWJ, IV (1876), pp. 76–104.

100. 'בשלישי בשבת... שנת חמשת אלפים וארבעים וחמש לבריאת העולם למנין שאנו מונים כאן פריש'; ובהמשך: 'בחמישי בשבת... שנת חמשים [צ"ל חמשת] אלפים וחמישים לבריאת העולם שאנו מונים כאן בקורביל מתא דיתבא... שמשון בן החבר ר' יצחק עד מתתיה בן הנדיב ר' שלמה עד'.

101. M. Steinschneider, Die Handschriften-Verzeichnisse der Koeniglichen Bibliothek zu Berlin... hebraeischen Handschriften, Berlin, 1878 עמ' 7 מס' 19.

102. Steinschneider, Moritz, Katalog der Hebräischen Handschriften in der Staat-und Universitätsbibliothek zu Hamburg, Hamburg 1969 עמ' 66, מס' 178.

5. **וטיקן 145**, F224, אמצע המאה ה-13, כתיבה אשכנזית בינונית; 128 דפים, ארבע עמודות בדף.¹⁰³ חלק מכה"י ממוספר (במספור כה"י יש פסיחה על דף 56).
6. **לונד 3**, האוניברסיטה L.O3, F34099, שנת 1285 (עפ"י הקולופון); קולופון המעתיק: אלחנן בן משה.¹⁰⁴ כתב בינוני אשכנזי; כה"י אינו ממוספר 301 דפים, ארבע עמודות בדף; המספור של כ"י לונד 3 להלן הוא מספור עצמי שלנו והעמודות נקראות אצלנו א', ב', ג', ד'.
7. **לונדון** קטלוג מרגליות 518, הספרייה הבריטית, London - British Library Harley, F4892, 5648, שנת 1254 (עפ"י הקולופון), כתב אשכנזי, כה"י ממוספר ויש בו 280 דפים; ארבע עמודות בכל דף. אורך העמודה 31 שורות.¹⁰⁵ בכה"י הסימנים אינם מצויים בתחילת החיבור או בסופו, אלא משולבים בדרך כלל לפני הלכותיהם. הלכות שבת נמצאות באמצע החיבור ולא בסוף כמקובל.
8. **ניו יורק בית המדרש לרבנים (ביהמ"ל)** RAB.1115, F43223, המאה ה-14, כתב ספרדי.¹⁰⁶ החיבור מסתיים בסוף הל' תפילין, אין הל' שבת ולא סימניהן, הל' א"י אחרי הל' חלה.
9. **פירנצה 38** MAGL. III, ספריה לאומית מרכזית, F11965, המאה ה-14, אשכנזי; 206 דף; עד סוף הלכות תפילין.
10. **פריס 359** HEB., הספרייה הלאומית (Paris BN Sorbonne 172), F30132, המאות ה-13-14, אשכנזי;¹⁰⁷ 259 דף; בכת"י זה יש הרבה הערות של סופר מאוחר בשולי הגיליון; חילופי נוסח מהשוואת כ"י אחרים, וייתכן שהוא השווה עם כה"י וינה 36 או קמברידג' 668.¹⁰⁸ כמו כן יש מחיקות של הצנוורה.
11. **פריס 360** HEB., הספרייה הלאומית (Paris BN Sorbonne 160), F4345, המאה

103. Benjamin Richler, Hebrew Manuscript in the Vatican Library Catalogue, Città del Vaticano 2008, עמ' 101.

104. נחמיה אלוני, 'חמישה כתבי יד עבריים בספריית לונד (שבדיה)', עלי ספר ד (תשל"ז), עמ' 6-7. אפשר לזהות שמקור כ"י לונד 3 הוא באשכנז עפ"י האירועים ההיסטוריים המצוינים בסוף כה"י, ראה בנימין זאב קדר, 'יהודים ושומרונים בממלכת ירושלים הצלבנית', תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 20-21.

105. G. Margoliouth, Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscript in the British Museum, Vol. 2, London 1905, עמ' 124, מס' 518.

106. יהודה ברומר, קטלוג של כתבי היד בספרות הרבנית, ניו יורק, ציון 1115. ברומר מציין שהל' ארץ ישראל נשמט מן החיבור הארוך, אך בשום כ"י אין חיבור ארוך להל' א"י כדלהלן.

107. ראה, Catalogue des manuscrits Hébreux et Samaritains de la bibliothèque impériale, Paris 1866, עמ' 49, ושם כתוב שכה"י הוא מן המאה ה-14 ושהכתב מרובע.

108. ראה להלן בתשלומי התרומה, קטע מס' 35. קטע זה נמצא בגיליון והוא מצוי רק בכה"י וינה 36 וקמברידג' 668.

- ה-14, איטלקי; 349 דף; יש בשולי הטקסט הערות של ר' בנימין ב"ר אברהם הרופא (אחיו של ר' צדקיה הרופא, מחבר שבולי הלקט).¹⁰⁹
12. פריס 361, HEB, הספרייה הלאומית (Paris BN Sorbonne 183), F4346, המאה ה-14, אשכנזי; 177 דף; יש מחיקות צנזור; שם הסופר: יוסף; חסר תחילת הלכות שבת.
13. פריס 642, HEB, הספרייה הלאומית (Paris BN Sorbonne 177), F11538, המאות ה-15–16, ספרדי (אולי פרובנציאלי). כולל רק חלק מן החיבור: מהל' שחיטה ועד הל' נידה; מדף 189 ועד 250. בהמשך כה"י יש לוח שנה שבין השנים 5169–5244 (1409–1484), ולאור הנ"ל יש לתארוך את כה"י.
14. פרמא פלטינה 1231, PARM, F27551; לפי הנראה מקור כה"י בפרובנס; תאריך כתיבתו: סוף המאה ה-13; כתיבה ספרדית. 206 דפים;¹¹⁰ רוב הסימנים בתחילת החיבור, וחלקם לפני ההלכות למשל הל' שבת.
15. פרמא פלטינה 2897 (De Rossi 617), F13790, מקור כה"י באשכנז; תאריך כתיבתו בשנת 1300 לערך; כתיבה אשכנזית בינונית; 315 דפים.¹¹¹ שם הסופר הוא יעקב ב"ר יוסף.
16. קמברידג' 668, ADD, האוניברסיטה F16998; כתיבה ספרדית או פרובנציאלית; 131 דף; בכל דף – 6 עמודות: א-ו. שם המצתיק יצחק מובלט בדף 55 וכן 85;¹¹² בקטלוג הספרייה הלאומית (כתבי היד) מצוין שייתכן שאפשר להשוותו עם כ"י ציריך - הספרייה המרכזית COV.C.126; F15760 (כ"י של מורה נבוכים, שהוצעת ע"י יצחק בן יוסף בן יהוסף איתן). בכ"י ציריך 126 מצוי קולופון: "אני יצחק ב"ר יוסף ב"ר יהוסף איתן כתבתי זה הספר לעצמי והשלמתיהו בשנת חמשת אלפים ושנים וחמשים לבריאת עולם בחדש מרחשון ...", כלומר שנת 1291.¹¹³ בכ"י דידן יש מצתיק נוסף שכתב 11 דפים אחרונים ושמו ברכיה בן ברכיה בכתב אשכנזי; המעבר בין שני הסופרים הוא בדף 1120 לדף 121א. בסוף דף 1120 יש שומר
-
109. על רבי בנימין, ראה להלן הערה 263, והגהותיו לספר התרומה מצוינות בהערה 264.
110. Benjamin Richler, Hebrew Manuscript in the Biblioteca Palatina in Parma, Jerusalem 2001, עמ' 174, מס' 788.
111. שם, מס' 789.
112. Stefan C. Reif, Hebrew Manuscript at Cambridge University Library, Cambridge 1997, עמ' 175.
113. ראה אלוני. נ' וקופר. א', רשימת תצלומי כתבי-היד העבריים במכון. חלק ב (ירושלים תשכ"ד) מס' 161.

קונטרס עם המילה 'לקמן', והסופר השני המשיך ממילה זו בדף 121.¹¹⁴ קולופון כה"י ממעתיק זה: ברכיה בן ברכיה בן משה.¹¹⁵ בכ"י אחר (ירושלים A 66, שוקן 19527) מצוי קולופון של ברכיה בן ברכיה, משנת 1324, במקום הנקרא 'איק'. הלכות ארץ ישראל מועתקות פעמיים על ידי הסופר הראשון: פעם ראשונה במסגרת הסימנים (דף 15 ואילך) ופעם נוספת בחיבור הארוך לפני הל' שבת (דף 111 ואילך). יש בכה"י מחיקות הצנזורה. יש גם קפיצה של כעשרה סימנים בסוף החיבור: בדף 1129 של כה"י: סי' רמז: עד 'שאינו רוצה שיהיה המשקה בגוף של האוכל שרוצה לאוכלו בלא המשקה בלוע' – ולאחר מכן קפיצה לסי' רנד: 'פרק ר"א אומר תולין את המשמרת ביום טוב...'.¹¹⁶

17. **רומא - קונטנזה 2989** (Cat. Sacerdote 136), F 81, המאות ה-14–15, ספרדי; 294 דפים.¹¹⁶ סדר ההלכות דומה לסדרן בכ"י פרמא 1231: למשל סימני הלכות שבת הן לפני הלכות שבת של החיבור הארוך. יש בכה"י השלמות והערות בשולי כתב היד בכתיבה אחרת.

114. המעבר בין שתי הכתיבות די ברור. בדו"ח של כה"י במכון הפליאוגרפי שליד המכון לתצלומי כ"י, מצוינים שני הבדלים: 1. בכ"י א' יש ניקוב שורות חיצוני בלבד, ואילו בכ"י ב' יש ניקוב חיצוני ופנימי. 2. בכ"י א' השרטוט בחריטה, ואילו בכ"י ב' – בעפרון. לכך יש להוסיף עוד 3 הבדלים: 1. אורך הכתיבה בכ"י א' קצר יותר מאורך הכתיבה בכ"י ב'. 2. בכ"י א' מצויות בראש העמוד כותרות לציון ההלכה, ואילו בכ"י ב' אין כותרות. יש הבדל בצורת הליגטורות: בכ"י א' הן ישירות ואילו בכ"י ב' – עגולות ומסולסלות.

115. על מעתיק זה ועל סוג הכתיבה (בשנת 1324), ראה באוצר כתבי-יד 1,33.

116. Gustavo Sacerdote, *Catalogo dei codici ebraici della Biblioteca Casanatense*, (in: *Cataloghi dei codici Orientali di alcune Biblioteche d'Italia*, Firenze 1878, 557, מס' 136.

פרק רביעי

חלוקה לענפי נוסח

כאשר רוצים להזהיר ולהוציא לאור ספרי ראשונים מתוך עיון והשוואה לכתבי יד, יש חשיבות מכרעת לחלוקה לענפי נוסח של כתבי היד, כדי לבחור את כתבי היד המשובחים, הן מבחינת נוסחם והן מבחינת מקוריותם.¹¹⁷ כדי לחלק את כתבי היד הרבים, השתמשנו בקטעים הנוספים כקטעי מבחן. יש בספר התרומה תופעה, שבה נעסוק בהמשך (פרק חמישי), של קטעי הלכה שמצויים רק בחלק מכתבי היד של ספר התרומה ונעדרים מכתבי יד אחרים. בחנו אם כן את מידת העקביות בהמצאות או בהשמטת הקטעים הנוספים בכל כתב יד, ולאור הממצאים חילקנו את כתבי היד.

מסקנתנו היא שיש לחלק את כתבי היד לשלושה ענפי נוסח: ענף נוסח אחד (א') – כתבי יד שבהם רוב הקטעים הנוספים אינם מצויים.¹¹⁸ ענף נוסח שני – ענף ביניים (ב') – כתבי יד שבהם חלק מן הקטעים הנוספים מצויים. ענף נוסח שלישי (ג') – כתבי יד שרוב רובם של הקטעים הנוספים מצויים בהם. להלן שלושה ענפי נוסח ורשימה של כתבי יד בהתאם להשתייכותם לאחד מן הענפים.

1. ענף נוסח א' (הנוסח הקצר) – כה"י הקדום (1254) – לונדון 518.
 2. ענף נוסח ב' (נוסח ביניים) – כה"י פירנצה 38; כה"י ניו יורק, ביהמ"ל Rab. 1115; כה"י פרמא פלטינה 2897. יש לצרף לענף זה גם את הנוסח המודפס.
 3. ענף נוסח ג' (הנוסח המורחב) – כה"י וטיקן 145; וכ"י קמברידג' 668.
- בשאר כתבי היד לא נמצאה עקיבות מיוחדת, ולכן יש לשייך אותם לענף נוסח ב' (נוסח ביניים), אך אין בהם חשיבות מיוחדת.
- כה"י לונד 3, שיש לו קולופון משנת 1285, ראוי לציון, כי הוא מתחלק לשני ענפי נוסח: בחלק הראשון, הסימנים, הוא משתייך לענף נוסח א', שכן בחלק זה של החיבור יש עקיבות בדמיון הנוסח לנוסח כה"י לונדון 518, ואילו בחלקו האחר – החיבור הארוך – הוא משתייך לענף נוסח ג', שכן יש עקיבות בדמיון נוסחו לנוסח כה"י קמברידג' 668.

117. המהדירים שמוציאים לאור ספרי ראשונים ומשתמשים בכתבי יד בצורה אקראית עושים עוול כפול: ראשית – הם מוציאים ספר מתוך השוואה לכ"י שאינו חשוב ואינו רלוונטי, ושנית – הם חוסמים ומונעים הוצאה משופרת של החיבור על ידי אדם אחר זולתם.

118. אך יש להדגיש שגם כה"י לונדון הקצר מצויים כמה קטעים נוספים, למשל 'תשלומי התרומה' קטע מס' 22.

גם מהיבט הקטעים הנוספים מתברר שבחלק הסימנים כ"י לונד 3 משתייך לענף הקצר, ואילו בחלק החיבור הארוך הוא משתייך לענף המורחב.¹¹⁹

מסקנתנו היא שכתבי היד החשובים הם כ"י לונדון 518 וכ"י וטיקן 145. בכ"י לונדון יש ניסוחים בהירים ולפעמים קדומים יותר, אך לכ"י וטיקן יש יתרון, שכן הוא מכיל את מרבית הקטעים הנוספים. מלבד שני כתבי יד אלו יש להיעזר בכ"י לונד 3, משום שבחלק הסימנים הוא דומה מאוד לכ"י לונדון, ובחיבור הארוך – לכ"י וטיקן. יש להיעזר גם בכ"י קמברידג' 668, שכן כמה קטעים נוספים שנשמטו בכ"י וטיקן מצויים בו.

119. הראיה החזקה ביותר לכך שיש הבחנה ברורה בכ"י לונד 3 בין החיבור הארוך לבין הסימנים היא שיש תופעה שחלק מן הקטעים הנוספים מצויים בכ"י לונד 3 בחיבור הארוך והמקבילה שלהם בסימנים – ליתא. (1) ראה תשלומי התרומה קטע מס' 18 מן החיבור הארוך וקטע מס' 19 מן הסימנים. שני קטעים אלו נמצאים בענף הארוך של הספר (כ"י וטיקן 145, קמברידג' 668) ואילו בכ"י לונדון 518 שני הקטעים חסרים. בכ"י לונד 3 קטע מס' 18 (החיבור הארוך) – איתא, ואילו קטע מס' 19 (סימנים) – ליתא. להלן עוד כמה דוגמאות לאותה תופעה: (2) ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 3, ולעומת זאת ראה סה"ת, דפוס, עמ' קיז/2-1; (3) תשלומי התרומה, קטע מס' 4 (חלקית) ולעומת זאת, סה"ת, דפוס, עמ' קל/1; (4) תשלומי התרומה, קטע מס' 8 – איתא ולעומת זאת קטע מס' 9 – ליתא; (5) תשלומי התרומה, קטע מס' 27 – איתא, ולעומת זאת, קטע מס' 28 – ליתא; (6) תשלומי התרומה, קטע מס' 25 – איתא, ולעומת זאת, קטע מס' 26 – ליתא.

פרק חמישי

ההוספות בספר התרומה ושאלת המהדורות של הספר

יש שינויים רבים בין הדפוס לבין כתבי היד,¹²⁰ חלקם משמעותיים וחלקם לא. ישנם סוגים שונים של הבדלים: הבדלים קטנים של קיצורים, הבדלי סגנון שאינם משמעותיים, הבדלים הנובעים מהחלפת עברית בארמית ולהיפך, יחיד ורבים, תוספות או החסרת מילים ועוד. הבדלים כאלה יש למאות ולאלפים.¹²¹ יש הבדלים הנובעים ממחיקה, הוספה או שינוי של הצנוורה.¹²² אך יש תופעה שהיא ייחודית לספר התרומה, תופעה של קטעים שלמים (להלן 'קטעים נוספים') שבדפוס ובחלק מכה"י נשמטו ובחלקם הם מצויים. מצאנו כ-68 קטעים שמצויים בחלק מכתבי היד, ואילו בחלקם הם חסרים. חשוב לציין שלא כל הקטעים הנוספים מצויים ב'תשלומי התרומה' (להלן), שכן צירפנו שם רק את הקטעים שמצויים בחלק מכתבי היד ואינם בדפוס. אך חלק מן הקטעים הנוספים מצויים בדפוס ואינם בכמה כתבי יד שמשתייכים לענף הקצר של החיבור (כמו כ"י לונדון). כבר בתשובות מיימוניות, קדושה סי' כא (מהד' פרנקל עמ' תו) מציין ר' מאיר הכהן את העובדה שיש הבדלים בין כה"י:

לשון רבינו ברוך ב"ר יצחק אשר הגיה בספר התרומה בסוף שמועה דדגים שעלו בקערה ופסקים היוצאים משם, ועיין בסימן ס' [בדפוס סי' סא]: ועוד צריך ליוזר שלא יאפו עוגה קטנה בצד פשטיד"א... ועוד פעמים שהשמנונית יוצא חוץ לפשטיד"א... העתקתי מספר התרומה אשר הועתק מכתב יד רבינו

120. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 354 הערות 66–67, ועמ' 347 הערה 13.

121. י"ל ביאלר סבור שהבדלי הנוסח נובעים מריבוי העתקים ומעתיקים, ראה י"ל ביאלר, מן הגנוזים א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 60. י"מ פלס מוסיף שהדבר נובע גם מן החירות שהרגישו מעתיקים אשכנזים לשנות, להוסיף, לשפר ולעדכן את החיבור שהעתיקו לפי הבנתם, ראה י"מ פלס, ספר מהרי"ל, עמ' 26. ראה עוד שפיגל, הגהות ומגיהים, בעמ' 100–156 ובפרט עמ' 119.

122. בדפוסים מאוחרים נשמט סי' קלח הן מן החיבור והן מן הסימנים; כ"כ נשמט מן הדפוסים המאוחרים קטע בסי' קלד: 'ופי' רשב"ם בשם רש"י דמן הדין אין אסור אלא ביום איד שעושין בשביל הנוצרי כגון ניטל או קצח...'; ובדפוס ראשון (רפ"ג) קטעים אלו מצויים. בכמה מכתבי היד הקטעים נמצאים אך ישנן מחיקות של הצנוורה; למשל בכה"י פריס 359, פריס 361, קמברידג' 668. בעניין הצנוורה של קטעים אלו ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 55, הערה 85; י"מ תא-שמע, הלכה, עמ' 245–246, והערות 17–19; והשווה לתשובות ופסקים לר"י הזקן, סי' קלו (עמ' רמה).

ברוך המחבר זצ"ל והסופר כתב בסיומו **שכתב ההגה תוכו. ונ"ל שזו הגה**
היא יען כי ברוב¹²³ ספ' התרומה לא מצאתי.

גם מדברי הרמ"א רואים שיש קטעים שמצויים רק בחלק מכתבי היד ולא בדפוס. הרמ"א כותב בהקשר לפסק של רבנו ברוך ששני מוהלים יכולים למול תינוק בשבת, האחד ימול והשני יעשה פריעה:¹²⁴ 'וכן מצאתי בספר התרומה ישן כתוב בקלף, שכתב בסוף הלכות שבת בהדיא, דשרי' – זאת למרות שקטע זה אינו מצוי בדפוס.

השאלה היא אם הימצאות של קטעים נוספים בחלק מכה"י מהווה אינדיקציה לקיום מהדורות לספר. ייתכן שאלו קטעים שהמחבר עצמו הוסיף אותם, ואז התוספות הללו הן חלק משיפור המהדורה הראשונה, לאמור הקטעים הנוספים הנ"ל הם ממהדורה בתרא של החיבור. אמנם ייתכן גם שמדובר בהוספות שאינן חלק בלתי נפרד של החיבור ושנוספו על ידי תלמידים או על ידי חכמים מאוחרים יותר בצד הגיליון 'ולזיכוי הרבים' הכניסו מעתיקים אחרים את ההגה לגוף החיבור.

כדי להסיק מסקנות ביחס לאותם קטעים שנוספו בחלק מכה"י לספר התרומה, יש לבחון את הקטעים הנוספים מכמה היבטים: א. עקבות ומקורות – השוואת הקטע לדברי ראשונים אחרים שקדמו לרבנו ברוך ולראשונים שמאוחרים ממנו ואשר פעמים אף ייחסו את אותה הלכה לרבנו. ב. בחינת הקטע מצד מיקומו בחיבור. ג. בחינת הניסוח ולשון הקטע. במסגרת ספר זה נתייחס רק לכמה קטעים יחידים שיש להם אפיון מיוחד.

1. עקבות ומקורות

א. ראש וראשון לחכמים, מהם אפשר להוכיח ייחוס הלכה מסוימת לר' ברוך, הוא ר' משה מקוצי, מחבר הסמ"ג שכתב את ספרו בדור שאחרי ר' ברוך (בין השנים 1236–1247),¹²⁵ כמה שנים לפני כה"י הראשון שברשותנו (כ"י לונדון). אם הסמ"ג מביא את ההלכה שמוזכרת בקטע, לרוב בלשונו של ספר התרומה, והוא מייחס אותה לר' ברוך – יש בכך ראיה חזקה. אך גם אם אינו מייחס את הפסק לר' ברוך, יש בכך ראיה, שכן ספר הסמ"ג מיוסד על הרמב"ם, היראים וס' התרומה.¹²⁶ לפעמים יש להוכיח מדברי הסמ"ג שקטע מסוים אינו מס' התרומה, ודוגמה טובה לכך היא אחד מן הקטעים

123. מעניין שברוב כה"י שבדקנו קטעים אלו מצויים, ואילו ר' מאיר הכהן מעיד 'כי ברוב ספ' התרומה לא מצאתי'.

124. להלן תשלומי התרומה, קטע מס' 24.

125. לפי אורבך, בעלי התוספות, עמ' 467, ר' משה מקוצי כתב את ספרו בשנת 1236, ואילו לדעת גלינסקי, רבנו משה, עמ' 5, ר' משה מקוצי החל לכתוב את חיבורו בשנת 1240 וסיימו בשנת 1247.

126. ראה להלן הערה 242.

הנוספים שמצוי בדפוס.¹²⁷ שיטת רבנו היא שאפשר לאכול מעשר שני גם בזמן הזה בפירות טהורים, והוא כותב זאת כמה פעמים בהלכות ארץ ישראל.¹²⁸ בהמשך מובא קטע שמצוי רק בדפוס ובכמה כתבי יד שהופך את הקערה על פיה, ומסייג זאת בבניית מזבח. אך מדברי הסמ"ג מוכח שאין זו אלא תוספת מאוחרת ואינה של רבנו, כי הסמ"ג מקשה על קביעת רבנו שכאמור התיר לאכול מעשר שני וכתב: 'ובספר התרומה שפירש... לא ידעתי מיניין לון!']

ב. מקור נוסף שאינו משתייך אמנם לבעלי התוספות, הוא הספר 'שבולי הלקט' לר' צדקיה הרופא האיטלקי.¹²⁹ מקור זה הוא קדום, וזמן עריכתו קרוב לזמן חיבורו של ס' התרומה (שנת 1244 בערך). חשוב לציין שר' צדקיה למד באשכנז, וחלק גדול מתורתו היא מאשכנז וצרפת.¹³⁰

ג. בדור שאחרי ר' ברוך, ומאסכולת בעלי התוספות, יש לציין במיוחד את ר' שמואל מפלייזא, תלמידו של ר' ברוך,¹³¹ שמביא כמה הלכות בשמו,¹³² ואת ר' יצחק מוינה¹³³ ור' יחיאל מפריס,¹³⁴ תלמידי ר' יהודה שירליאון אשר ישב עם רבנו בבית הדין בפריס.¹³⁵

ד. הסמ"ק לר' יצחק מקורביל (נערך בערך בשנת 1277)¹³⁶ בדרך כלל מביא את ההלכות ללא ייחוס לר' ברוך, ולרוב הלכות אלו כבר מוזכרות בסמ"ג. יש חשיבות מסוימת לכך שהוא מביא כמה קטעים בהלכותיו, וכאשר הוא אינו מביא אותם זה 'אומר דרשני'.¹³⁷ עם זאת, אין בכך ראיה לסתור, כי הסמ"ק אינו מיוסד רק על ספר התרומה; הוא מקצר ואינו מביא את כל ההלכות שהוזכרו ע"י קודמיו, ופעמים שהוא פוסק כחכמים אחרים מבעלי התוספות. ר' פרץ, שנפטר בשנת 1298,¹³⁸ מזכיר כמה הלכות מקטעים דידן בהגהות לסמ"ק וכן בפירושי התוספות ואף מייחסן לר' ברוך.¹³⁹

127. הלכות ארץ ישראל, להלן עמ' 189.

128. ע"י שם, עמ' 176, 188. וע"י גם בהערות עד, קמח, קסד.

129. ראה להלן הערה 262.

130. דוגמאות לכך ראה להלן תשלומי התרומה קטעים מס' 18–19.

131. ראה להלן הערה 313.

132. במיוחד בקטעים שבדפוס (עמ' קיז/2–קיט/1). וראה אור זרוע, מהד' קליין, הלכות מועדים עמ' פה, ושם עמ' פז-פח.

133. ראה תשלומי התרומה, קטעים מס' 16–17.

134. כדוגמה להלכה שמוזכרת על ידי רבנו יחיאל מפריס (אך ללא ייחוס לרבנו) ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 32/א. על ר' יחיאל מפריס ראה שמחה עמנואל, 'ר' יחיאל, עמ' 86–99.

135. ראה להלן פרק ט סעיף ד/5.

136. ראה סמ"ק ס' רנט (מהד' רלבג, עמ' רסב), שמזכיר שהשמיטה חלה בשנת ל"ח לפרט.

137. ראה ס' התרומה (דפוס, עמ' טז/1; שם עמ' קנט/2); וע"י סמ"ק ס' רצג, מהד' רלב"ג, עמ' שכד.

138. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 578.

139. ספר התרומה, דפוס ס' נה, עמ' קיז/1 ד"ה וכן מותר לטגן; וראה הגהות לסמ"ק ס' רכב ס"ק ז ותוס' רבנו פרץ, פסחים ל ע"א.

ה. ישנם חכמים שאינם משתייכים לאסכולת בעלי התוספות וכתבו ספרי הלכה, כגון ר' אהרון מלוניל [נרבונוה שבפרובנס] שכתב את הספרים 'כלבו' ו'ארחות חיים', והוא מביא תדיר את הלכותיו של ספר התרומה, ולרוב אף מייחס אותן לר' ברוך. לדעת הרב פרופ' ש"ז הבלין, ספר כלבו נערך לפני שנת 1295, וארחות חיים – לאחר שנת 1313.¹⁴⁰ במיוחד ראוי לציין קטעים שהיחיד שמזכיר את ההלכה מהם ומייחס אותה לר' ברוך הוא ר' אהרון מלוניל.¹⁴¹ יש חכמים נוספים מספרד שכתבו חידושים על הש"ס כגון רשב"א, ר"ן וריטב"א, שמזכירים לעתים הלכות של קטעים דידן בחידושיהם, ומייחסים אותן לר' ברוך.¹⁴²

ו. בס' מחזור ויטרי ובס' כלבו מובאים חלק מן הסימנים של ס' התרומה כלשונם, ובמסגרת זו אנו מוצאים גם חלק מן הקטעים הנוספים שבסימנים. יש א"כ ראה שזהו הנוסח שעמד לפניהם. ס' מחזור ויטרי הוא אמנם ספר קדום ביסודו, אך לדעת גולדשמידט זמן סיום עריכתו הוא באמצע המאה ה-14,¹⁴³ ולכן אין חשיבות גדולה בכך שאנו מוצאים קטעים נוספים, שכן יש לנו הרבה כתבי יד שקדמו לו. אך חשיבות יתרה יש לציטוטים של הקטעים הנוספים מחלק הסימנים בספר הכלבו, שנערך לפני שנת 1295. זאת משום שכתבי היד הקדומים כ"י לונדון וכ"י לונד 3 (בסימנים) משתייכים לענף הקצר.¹⁴⁴

ז. כמה מבעלי התוספות המאוחרים, מתלמידי או תלמידי תלמידיו של מהר"ם מרוטנבורג, כתבו ספרי ליקוטים ופסק, כגון מרדכי, הגהות מיימוניות,¹⁴⁵ ספר ל"ו שערים, שערי דורא וס' איסור והיתר.¹⁴⁶ רבים מן הקטעים הנוספים מוזכרים על ידם,

140. הבלין, לעניין הספרים, עמ' מו.

141. ראה תשלומי התרומה, קטעים 25–26.

142. ראה למשל ספר התרומה, דפוס סי' כה עמ' פא/2; וראה רשב"א, חולין עז ע"א (מהד' דוד אילן עמ' תלו); ר"ן על הרי"ף, חולין דף כו ע"ב מדפי הרי"ף.

143. במחזור ויטרי מצוטטות הלכות רבות נוספות מתוך ספר התרומה, ראה מחזור ויטרי, מהד' הורוויץ, עמ' 15, 80. ר' שמחה מויטרי, תלמיד רש"י, קדם לר' ברוך מחבר ספר התרומה, וע"כ לא ייתכן שיובאו קטעים של ספר התרומה בספרו. ברלינר, לקוטי בתר לקוטי (מובא במחזור ויטרי מהד' הורוויץ, עמ' 171–197) כותב שם, עמ' 177, שבמהד' הורוויץ שנדפסה עפ"י כ"י לונדון 655, יש הוספות מרובות וחלקן הן לפי הנראה תוספות של ר' יצחק דורבלו, שחי בדורו של ר"ת. כמו כן יש לתארך את עריכתו הסופית של הספר כפי שהוא במהד' הנ"ל לתחילת המאה ה-14. לדעת תא-שמע 'כמה ענייני מחזור ויטרי', כנסת מחקרים א, עמ' 73, הרבה מן ההוספות הן מר' אברהם ב"ר נתן הירחי, מחבר ס' המנהיג, שגם היה תלמיד ר"י הזקן.

144. ראה כלבו, סי' קמה, והשווה לספר התרומה, דפוס סימנים סי' לד (עמ' ה); שם, סימנים סי' נה (עמ' י/1); שם, סימנים סי' עט (עמ' יג/2); שם, סימנים סי' צב (עמ' טז/1); תשלומי התרומה, קטע מס' 5.

145. ראה ספר התרומה, דפוס סימנים סי' כה (עמ' ד/1); שם דפוס סי' נה, עמ' קיז/1; שם, סי' סא, עמ' קכה/2; והשווה למרדכי, חולין פ"ד סי' תרמח; והגהות מיימוניות, הל' שחיטה פ"א ה"ג.

146. ראה ספר התרומה, דפוס סי' סא, עמ' קכה/2 והלכות אלו מוזכרות בקיצור בספר ל"ו שערים לר' ישראל איסרלין, סי' כב; שערי דורא, סי' ס; ס' איסור והיתר הארוך, סי' לט אות ח.

חלקם עם ייחוס לר' ברוך וחלקם בלא להזכיר את שמו. כיוון שמקורות אלו מאוחרים, קשה להביא ראיה של ממש כאשר מחברים אלו הזכירו את ההלכה שבקטעים הנוספים ללא ייחוס לר' ברוך, אף שלרוב הם השתמשו במטבע לשון דומה, שכן ייתכן שאלו הועתקו ממקורות מאוחרים.

ח. מן העיון בהלכה ובמקורותיה, אפשר לפעמים להוכיח על דרך השלילה שהקטע הנוסף אינו של ר' ברוך, שכן הוא סותר פסק קודם, ולפי הנראה זוהי תוספת של חכם אחר שנכנסה לטקסט באחד מכתבי היד.¹⁴⁷

2. ניסוח ולשון

מן הנוסח והלשון של הקטעים הנוספים, אפשר להסיק מסקנות רבות בבואנו לקבוע אם לייחס את הקטעים הנוספים לר' ברוך או שמא לחכם אחר. ב-12 קטעים יש לשונו שזעל ידן ניתן ברמת ודאות גבוהה לייחס את הקטעים לרבנו ברוך.

חלק מן הלשונות הן לשונות אישיות כגון 'פירשתי', 'נראה לי', 'אומר אני'.¹⁴⁸ חלקן מייחסות את ההלכה לר"י הזקן בניסוח שרגיל על ידי רבנו לאורך כל הספר,¹⁴⁹ כגון 'כך פירש מורי רבינו' וכדו'. אנו מוצאים בספר לשונות רבות שבהן הפניה למקומות אחרים בחיבור לחלקיו השונים: סימנים, חיבור ארוך ופסק. תופעה זו מצויה גם בקטעים הנוספים, ולכך כמובן חשיבות גדולה,¹⁵⁰ כי יש להניח שאם היה מדובר בתוספות של חכמים אחרים, ואפילו אם תלמידים שילבו את הקטעים מתוך תורת רבם, יש להניח שהם היו עושים פעולות עריכה מזעריות, ללא הפניות לשאר חלקי החיבור. במקרים של הפניות למקומות אחרים בחיבור, וידאנו שהן נכונות ומתאימות; כאשר יש הפניות כאלו, סביר מאוד שר' ברוך הוא אשר שילב את הקטע לתוך החיבור.¹⁵¹ ראוי לציין במיוחד

147. ראה למשל תשלומי התרומה, קטע מס' 6 ושם הערה לד.

148. תשלומי התרומה, קטע מס' 9: 'אומר אני'; שם, קטע מס' 19: 'נראה לי שאסור לסגור'; שם, קטע מס' 1: 'אומר אני שאסור'; סה"ת סי' רד, דפוס, עמ' רפח/1: 'הנה בהלכות ספר תורה פירשתי יותר מחציו'; תשלומי התרומה, קטע מס' 16: 'אבל נראה לי', ושם 'נראה לי דהתם'; שם, קטע מס' 18: 'זכן נראה לי דאסור', ומיד אחרי הקטע הנ"ל: 'זכן אומר אני דבר הרגילות'.

149. סה"ת, סימנים סי' כה, דפוס, עמ' ד/2: 'אמנם פי' לקמן בסוף הל' איסור והיתר בשם מורי רבינו, יש לציין שיש בניסוח זה גם ניסוח אישי וכן הפנייה לחלק אחר בחיבור; שם, סי' כה, דפוס, עמ' פא/1: לפני הקטע: 'כך פירש מורי רבינו יצחק ב"ר שמואל', ובקטע עצמו (שם, עמ' פא/2): 'בזה אמר רבי שראה רבינו יעקב'; ובהמשך אותו קטע: 'ואחרי כן מצאתי בתשובה אחת שפירש רב יצחק בר שמואל בשם רבי יעקב' [ק, ל3: רבינו יצחק בר שמואל]; תשלומי התרומה, קטע מס' 31/א: 'נראה למורי כדי לקיים'.

150. סה"ת, סימנים סי' כה, דפוס, עמ' ד/1: 'אמנם פירשתי לקמן בסוף הל' או"ה'; שם, סי' פב, דפוס, עמ' קמח/1: 'כדפירשתי לקמן דוגמת דאמרינן פ' דם חטאת'; תשלומי התרומה, קטע מס' 30: כדפיר' לעיל; סה"ת סי' סא, דפוס, עמ' קכו/1: 'כדפירשתי לעיל בהלכות טפת חלב'.

151. ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 31: 'כדפירש' לעיל; וראה עוד שם הערה קכ.

קטעים¹⁵² שבהם ההפניה כתובה בלשון עבר – 'פירשתי', אך היא מתייחסת להמשך החיבור. ההפניה נכתבה א"כ לאחר גמר החיבור, וזה מורה שהקטע נוסף לאחר גמר עריכתו, ומכאן שיש מהדורות לחיבור.

יש חשיבות לניסוח של הקטעים הנוספים גם לאידך גיסא, לצורך שלילה וקביעה שהקטע אינו מתייחס לר' ברוך,¹⁵³ או לחילופין נוסף לחיבור על ידי תלמידים מחוץ למסגרת עריכת החיבור. למשל באחד הקטעים הנוספים שמצוי בדפוס¹⁵⁴ נאמר: 'כך פירש לנו הרב רבי ברוך בקדושי'. מחד גיסא, לשון זו מורה בוודאות שהקטע אינו מכתבת רבנו, אך מאידך גיסא היא גם מורה שתלמידים השתתפו בעריכת הספר והוסיפו כמה קטעים. בקטע אחר¹⁵⁵ מן הסימנים אנו מוצאים ניסוח שאינו מלוטש, אינו פסק הלכה ברור כיאה לחלק הסימנים. הוא יכול אולי להתאים לחיבור הארוך¹⁵⁶. מסקנתנו היא שמסתבר שהוא תוספת מאוחרת, אף שייתכן שרבנו ברוך או אחד מן התלמידים הם שהוסיפו אותו מתוך קטע פסק או פרשנות של רבנו.

דוגמה נוספת לבחינת הלשון של הקטעים הנוספים יש באחד מהם שמצוי בדפוס בתחילת ה' תפילין (דפוס, עמ' רפח/1). כיוון שיש הרבה הלכות מקבילות בהלכות ספר תורה (שמצויות בד"כ ראשונה) ובהלכות תפילין (שמצויות בד"כ לאחר מכן), יש הודעה בתחילת הלכות תפילין בזה הלשון: 'לפיכך המעתיק הילכות תפילין מספר זה צריך להעתיק גם הילכות ספר תורה'. מסתבר מאוד שהודעה זו, שאינה מצויה בכל כתבי היד,¹⁵⁷ היא של ר' ברוך בעצמו. אין היגיון שהוראה זו באה מאחד המעתיקים הראשונים או מאחד החכמים שעייין בספר, כי מדוע ידאגו הם שיעתיקו העתקה מוגבלת וחלקית (של ה' ספר תורה בלא ה' תפילין)?

3. מיקום הקטע

ניתן לפעמים להוכיח ממיקום הקטע שהוא אינו של המחבר. ההנחה היא שאם המחבר

152. ראה שני קטעים מתוך הקטעים הנוספים שמצויים בדפוס: 1. בסי' כה בחלק ה'סימנים' עמ' ד/1: 'אמנם פי' לקמן בסוף הילכות איסור והיתר'; וראה גם סי' נה (עמ' קיז/1 ד"ה וכן מותר לטגן): 'כדפי' לקמן.

153. אחד מן הקטעים הנוספים שמצוי בדפוס, סי' קו (עמ' קעה/2) בוודאי אינו מתורת רבנו, ולפי הנראה יש לייחס קטע זה לאחד מתלמידי הר"ש משאנץ, כמה שנים לאחר ר' ברוך. כתוב שם 'ועוד אומר מורי הגבור'. ביטוי זה מכוון לר' שמשון משאנץ שכינויו 'גיבור' על שם שמשון הגיבור – ראה עמנואל, שברי לוחות, עמ' 259 הערה 172.

154. ספר התרומה, דפוס סי' קלב (עמ' רט/2).

155. תשלומי התרומה, קטע מס' 23.

156. יש אמנם תופעה של מעבר קטעים מן הסימנים לחיבור הארוך וכן להיפך (ראה להלן), אך לא מצאנו בכה"י את הקטע הזה בחיבור הארוך.

157. ומצויה בכה"י וטיקן, לונד 3, קמברידג' ודפוס.

הוסיף את הקטע, הוא בוודאי נמצא במקום המתאים ביותר, ואם לאו זה 'אומר דרשני', כי אז ייתכן שמדובר בתוספת של תלמידים או של חכם אחר זולת המחבר. יש לבחון מיקומם של קטעים לאחר הבנה של מבנה החיבור, ובנד"ד חלוקתו של החיבור לשלושה חלקים: החיבור הארוך, הפסק והסימנים. יש גם חשיבות לעובדה שספר התרומה ערוך הן לפי נושאים והן לפי סדר התלמוד הבבלי. אם יש קטע שאינו מתאים לסדר המסכת, זה מעלה חשד שמא אין לייחס אותו לר' ברוך, אלא הוא תוספת של אחד התלמידים או החכמים.¹⁵⁸ אמנם פעמים שהדברים אינם חד-משמעיים, וייתכן שהקטע נוסף על ידי המחבר אגב גררא.¹⁵⁹ כשבוחרים את המיקום של הקטע צריך להביא בחשבון את האופי של הספר, שאינו סיסטמטי, מתוכנן וקבוע מראש עפ"י סדר של נושאים, כדוגמת משנה תורה של הרמב"ם. עצם העובדה שהחיבור מסודר גם לפי סדר התלמוד הבבלי, נותן את הגמישות להכניס גם דברים שאינם חלק בלתי נפרד מן הנושא הנידון.

יש גם תופעה של מעבר קטעים מן החיבור הארוך אל הסימנים וכן להיפך. ההבדלים בין כה"י באשר למקום הקטע בחיבור או בסימנים, נובעים לפעמים מהחלטת המעתיקים.¹⁶⁰

4. סימן למהדורות

לפי הנראה, הסימנים נערכו לאחר סיום החיבור הארוך, ויש לראות אותם כמעין 'מהדורה בתרא' של כל החיבור (ועל כך יורחב בפרק הבא). כאמור אין אנו מדברים על מהדורה בתרא עפ"י הגדרתה המדויקת, שהמחבר תיקן והגיה כל חייו את חיבורו, אלא בעיקר בעבודה של איסוף והוספה של פסקי הלכה מתוך פירושי התוספות של ר' ברוך ומאוסף תשובותיו. לכן קשה למצוא מכנה משותף וחוט ששזור את כל התיקונים ואת כל ההוספות.

5. מסקנות

על סמך המידע שנמצא ברשותנו, אין אפשרות להביא ראיות מוחלטות להוספת קטע מסוים על ידי רבנו ברוך. לכן ניסינו לסכם את הניתוח של הקטעים הנוספים ולחלק אותם לארבע קטגוריות לפי מידת הסבירות של היותם מתורת רבנו ושהמחבר הוא שהוסיף אותם לחיבור. תוספת: לקטגוריה זו הכנסנו קטעים שיש ראיות של ממש שאינם חלק מן החיבור, אם מפני שמוזכרים בהם שמות של חכמים מאוחרים, ואם מפני שיש בהלכה סתירה לשיטת רבנו ברוך.

158. קטע שמצוי בספר התרומה בדפוס, סי' עט (עמ' יג).

159. ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 1.

160. ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 29; ספר התרומה, דפוס סימנים סי' לד (עמ' ה-ו); שם, סי' לה (עמ' פט/1).

כאמור העובדה שמצאנו כל כך הרבה קטעים שאינם מצויים בענף הקצר של ספר התרומה, היא כשלעצמה כבר מהווה אינדיקציה שקיימות מהדורות לספר. זאת ועוד, כל הקטעים הנ"ל גם שולבו בתוך הטקסט ולא נשארו על הגיליון של כתבי היד, וגם עובדה זאת מורה על כך. כשמדובר במספר מועט של קטעים, ניתן לטעון שהם שולבו בתוך הטקסט בגלל טעות המעתיקים, אך במספר כה רב של קטעים, אין זה מסתבר כלל ועיקר. מצאנו שמתוך 68 קטעים נוספים, יש סבירות גבוהה בכמעט מחציתם (33 קטעים) שהם משתייכים לתורתו של רבנו ברוך ושהם חלק מן החיבור. ב-18 קטעים נוספים יש סבירות בינונית שהם נוספו לחיבור על ידי רבנו ברוך, אך אין לכך ראיה ברורה אלא ראיה פחותה במידת מה, כדוגמת אזכור על ידי ראשונים מאוחרים מבעלי התוספות, ומכל מקום אין אינדיקציה הפוכה להשתלבותם בחיבור. ראוי להדגיש שלאחר שאנו מסיקים שבמחצית הקטעים הנוספים יש ראיות של ממש להוספתם על ידי המחבר, כי אז זה משקף את דרכו של המחבר. ר' ברוך כתב וערך את חיבורו זמן רב, והוא הוסיף לו קטעים ופסקים. כיוון שזוהי דרכו של המחבר, ממילא נקודת המוצא משתנה ומידת הביקורת והחשד שמא הקטעים הנוספים הם תוספות מאוחרות של מעתיקים או חכמים פוחדת. כמובן שגם מסקנה זו אינה מבטלת כליל את הצורך בבדיקה של כל קטע לגופו. כפי שאכן מצאנו, ברור לגמרי שחלק מן הקטעים הנוספים הם תוספת מאוחרת, אם של מעתיקים ואם של חכמים מאוחרים.

כתבי היד שמייצגים את מהדורה בתרא הם כ"י וטיקן 145, קמברידג' 668 וכן כ"י לונד 3 בחלק ה'חיבור הארוך'. יש לנו א"כ עדות די מוקדמת למהדורה בתרא של החיבור, כי כ"י לונד 3 מתוארך ע"י קולופון לשנת 1285. לכ"י וטיקן 145 אין קולופון, אך הוא מתוארך ע"י מומחים לפליאוגרפיה וקודיקולוגיה לאמצע המאה ה-13,¹⁶¹ ואילו כ"י קמברידג' 668 לסוף המאה ה-13. לא מצאנו מכנה משותף בין כה"י מבחינת מקום כתיבתם, שיכול להחשיד את מקור התוספות הרבות של החיבור. כ"י לונד 162³ וכ"י וטיקן כתובים בכתיבה אשכנזית, ואילו כ"י קמברידג' (שקרוב לנוסח כ"י לונד 3) כתוב לפי הנראה בכתיבה פרובינציאלית.¹⁶³ ראוי לציין שברבים מן הקטעים הנוספים יש עדות ברורה של הסמ"ג על הימצאותם בחיבור, ולכן יש לנו עדות למהדורות החיבור לפני כתיבת כתב יד לונדון שמשקף את מהדורה קמא של החיבור. אף שכאמור כתב יד לונדון משקף את מהדורה קמא, מצאנו בו כמה קטעים שלא מצויים בכתבי יד אחרים או

161. עפ"י תיארוך של מלאכי בית אריה, מובא בקטלוג של כ"י וטיקן, ראה Benjamin Richler, Hebrew Manuscript in the Vatican Library Catalogue, Città del Vaticano 2008, עמ' 101.

162. ראה לעיל הערה 104.

163. ראה לעיל הערה 112.

בדפוס, ומכאן שניתן לראות תחילתן של המהדורות גם בכתב יד זה.¹⁶⁴ עם זאת הקטעים הנ"ל מצויים גם בשאר כתבי היד שמשקפים את הנוסח של מהדורה בתרא.¹⁶⁵

¹⁶⁴. ראה למשל תשלומי התרומה, קטע מס' 22.
¹⁶⁵. לעומת זאת הקטע מס' 31/א וכן 31/ב, ראה להלן בתשלומי התרומה, שנמצאים בכה"י ביהמ"ל 1115, פירנצה 38 ופרמא 2897 שמשקפים ענף ביניים, לפי הנראה אינם חלק מן החיבור, וכפי שהוכחנו לעיל. אם אכן ר' ברוך הוא אשר הוסיף את הקטעים והוא בעל המהדורות, לא מסתבר שיימצאו קטעים בענף הביניים ולא יימצאו במהדורה בתרא; ובאמת ראה תשלומי התרומה, הערה קכז.

פרק שישי

מפרשנות לפסיקה וכללי הלכה

החידוש הגדול של ספר התרומה הוא שמבין בעלי התוספות הצרפתיים הוא ספר הפסק הראשון שמסודר לפי נושאים. רבנו ברוך שם לו למטרה 'להורות לפתאים ערמה'¹⁶⁶ ולסכם ולהכריע את ההלכה שנובעת מתוך ים הפרשנות של בעלי התוספות. כבר כתבנו לעיל שספר התרומה מסודר ומחולק כמעט בצורה סיסטמטית לשלושה חלקים: החיבור הארוך שדן ונושא ונותן ברובד העיוני של הסוגיה; הפסק שמסכם ומוציא את ההכרעה והמסקנה מן הסוגיה עם נגיעה למקרה קונקרטי; והסימנים שבהם כתובה בקיצור המסקנה ההלכתית במקרה הנידון. לכן גם בחיבור הארוך אין פרשנות של סוגיה 'להגדיל תורה ולהאדירה'. הרצאת הדברים מכוונת מאוד לכיוון הפסק שנובע מתוך הסוגיה, וכל הפרשנות היא נגזרת של מגמה זו. ההסברה העיונית נצרכת רק להסקת המסקנה ההלכתית. רובו ככולו של הספר עוסק בפרשנות הסוגיה הרלוונטית, ובידור מהי הדעה שמהווה מסקנת הדיון התלמודי באמצעות כללי פסיקה (כדלהלן). כמו כן עוסק הספר בבחירה ובהכרעה בין הפרשנויות השונות של החכמים שקדמו לר' ברוך. ההבדל בין הפרשנות לבין הפסק מתמקד בשתי נקודות מרכזיות: ההכרעה והזהירות. הפסק מתמקד במסקנת הסוגיה; נצרכת הכרעה בין השיטות; והכרעה זו נכתבת בצורה ברורה וחדה. הזהירות נצרכת לו לפוסק 'שלא ייכשל בדבר הלכה ויאמר על טמא טהור...'.¹⁶⁶

הזהירות נצרכת לו לפוסק הן כדי לבחור את הפרשנות המבוססת יותר, והן כדי לברר את המציאות. בסוף הלכות איסור והיתר ר' ברוך נותן לפוסק כמה עצות 'כדי שלא ייכשל בדבר הלכה'. בעצותיו הוא מצביע על כך שהפוסק צריך להיות זהיר בבירור המציאות, ו'החכם עיניו בראשו', ועליו לדעת שיש מקרים שהמציאות שמצויה לפניו אינה משקפת את כל התמונה כולה. וכך הוא כותב: 'אפרש ג' דברים **שהחכם** הבא להורות צריך להיות **נבון ונוזהר** בהם'. בא לפניו מעשה, צריך הפוסק לברר אולי המציאות השנתנה, ולא הייתה בתחילה כפי שהיא לפניו עתה.

אף שכל מגמתו של הספר היא להכריע את ההלכה, ואכן לרוב רבנו ברוך מכריע הכרעה ברורה וחדה, יש גם מקרים שהוא אינו מכריע בין השיטות. לרוב הדבר נובע משיטת הפסיקה של בעלי התוספות, שאינם מבטלים ודוחים לגמרי דעות שאינן הלכה,

166. מתוך ההקדמה לספר התרומה.

ולאו דווקא מיראת ההוראה או הזהירות בפסיקה. לכן לפעמים נפסק כשיטה אחת ואעפ"כ כותב רבנו ש'המחמיר תבוא עליו הברכה'. למשל לגבי אופן נתינת הגט ביד האישה כותב רבנו (סי' קכג, עמ' קפח/1): 'ופירוש ראשון אמת וטוב', ואעפ"כ הוא כותב בהמשך: 'והמחמיר תבוא עליו הברכה'.¹⁶⁷ יש גם מקרים שבהם הוא אינו מכריע בצורה ברורה:

ואע"ג דהני תרתי פסקי הל' סתן אהדי מ"מ אינו מבורר כמאן נעביד ויש לחוש לשניהם להחמיר.

אנו מוצאים את הביטוי 'והמחמיר תבוא עליו הברכה' אצל פוסקים קדומים מאשכנז וצרפת,¹⁶⁸ ורבנו עושה בו שימוש 10 פעמים.¹⁶⁹

כדי להכריע את ההלכה יש צורך בכללי פסיקה, שמשמשים כבסיס לפסיקת ההלכה והסקת מסקנות מסוגיות התלמוד הבבלי והירושלמי. כללי ההלכה הם מפתח שנעזרים בו להכריע בין סבך הדעות שמובאות בתלמוד. ואכן מרוכזים בספר התרומה כללי פסיקה רבים. כללי ההלכה שמפוזרים בספר התרומה אינם כללים נוקשים שאפשר ליישם אותם בכל דיון כשהם רלוונטיים, אלא מדובר יותר בהוראות כלליות שרבים הם היוצאים מן הכלל, אך עובדה זו נובעת משיטת הפסיקה של בעלי התוספות בכלל ושל רבנו ברוך בפרט. המקורות שמהם שאב רבנו ברוך את הכללים לפסיקת ההלכה הם בראש ובראשונה התלמוד הבבלי, תשובות הגאונים והלכות גדולות,¹⁷⁰ סדר תנאים ואמוראים,¹⁷¹ תשובות ופירושי התוספות. לרוב אין רבנו ברוך מזכיר את מקורות הכללים, אך יש כללים מוסכמים שהוזכרו כבר בתלמוד הבבלי, ואין עליהם חולק בין הפוסקים אם מן המזרח ואם מן המערב. אך יש גם כללים שאינם מוסכמים על הכול. מובן שחלק מן הכללים נלקחו מבעלי התוספות הקדומים כר"י הזקן ורבנו תם, ועובדה זו בולטת בפרט בכללים כאלו שמנוגדים להוראת הגאונים. לדוגמה: מובא בספר התרומה שהעובדה שנאמר בתלמוד 'לאפוקי' ממאן דאמר, אין זאת אומרת שאין הלכה כמותו (להלן נספח 1 'הוראות וכללי פסיקה' אות מג).¹⁷² כלל זה מוזכר

167. הביטוי הזה היה מקובל אצל חכמי אשכנז וצרפת הקדומים, ראה עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחרביו, עמ' 740, הערה 4. ואמנם בסוף החיבור וכן בסוף הסימנים רבנו משתמש בביטוי זה כדי לסיים בדבר טוב, ראה ירושלמי מגילה פ"ג ה"ז.

168. ראה עמנואל, שם, עמ' 740, הערה 4, שמתחקה אחרי הביטוי 'המחמיר תבוא עליו הברכה', ומציין שמצאנו אותו לראשונה בתשובת ר' יצחק הלוי מוורמייזא, רבו של רש"י.

169. רבנו משתמש בביטוי זה 10 פעמים: ראה סימנים סי' קע; סימנים סי' רנד; סי' פט, עמ' קנז/2; סי' קכג, עמ' קפח/1; סי' קסט, עמ' רנו/1; סי' קפד, עמ' ער/1; סי' קצא, עמ' ערה/2; סי' קצח, עמ' רפג/1; סי' קצט, עמ' רפד/2; סי' רנד, עמ' שצז/2.

170. ראה אסף, דרכי התלמוד, עמ' מו-סח.

171. ראה סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 20-32.

172. ספר התרומה, סי' קלה, עמ' רכד/1.

בתוספות¹⁷³ בשם ר"י, והוא מנוגד לקביעת הגאונים: 'כל לאפוקי לית הלכתא'.¹⁷⁴ חלק מן הכללים מיוחסים בפירוש לבעלי התוספות הקדומים, לדוגמה: רבנו ברוך מזכיר את ר"ת וריב"א לגבי הקביעה אם לישנא קמא – עיקר או שמא דווקא לישנא בתרא היא העיקרית והלכה כמותה (שם, אות נג).¹⁷⁵

אספנו מתוך בתרי ספר התרומה הוראות וכללים וחילקנו אותם לפי נושאים:

1. הכרעה בין מאמרים סותרים מן המשנה, תוספתא וברייתא.
2. הכרעה במחלוקת תנאים, כגון ר' מאיר ור' יהודה – הלכה כר' יהודה.
3. הכרעה במחלוקת אמוראים, כגון ר' יוחנן וריש לקיש – הלכה כריש לקיש.
4. מקומו של סתמא דתלמודא.
5. הכרעה בין מאמרים שמובאים בתלמוד כ'לישנא קמא' ו'כאיכא דאמרי'.
6. יחס לתלמוד הירושלמי.
7. יחס לפוסקים מאוחרים.
8. הכרעה בספקות.

נראה שההוראה והכלל היסודי ביותר של ר' ברוך וכמובן בעלי התוספות בכלל, הם ההליכה אחרי **'סתמא דתלמודא'**, לאמור החכמים המאוחרים שערכו את התלמוד הבבלי.¹⁷⁶ המשמעות היא שכדי לקבוע את מסקנת התלמוד הבבלי, יש לבחון את מהלך הסוגיה עם הקושיות והתירוצים שבה, לראות לאן הדברים נוטים בה ואיזו דעה מועדפת. אמנם גם בכללי הגאונים נמצא כללים רבים שנובעים מן המהלך של סוגיית התלמוד,¹⁷⁷ אך ההבדל הבולט הוא בהיצמדות לכללים. למשל כשנקבע שההלכה היא כאחד משני תנאים או אחד משני אמוראים, הגאונים מכריעים בדרך כלל את ההלכה לאור קביעה זו. לעומת זאת בספר התרומה אנו מוצאים הרבה מאוד יוצאים מן הכלל שנובעים מהסקת מסקנה שונה בעקבות סתמא דתלמודא. למשל הכלל התלמודי קובע שהלכה כרב בכל נושא שקשור לאיסורים, ואילו הלכה כשמואל בדיני ממונות. אעפ"כ אנו

173. תוספות, ראש השנה ט ע"א, ד"ה ולאפוקי.

174. אסף, דרכי התלמוד, עמ' נד.

175. ספר התרומה, סי' קלד, עמ' רכב/1.

176. ראה הבלין, מסורת, עמ' 426–428.

177. למשל ראה אסף שם, אות לה: משנה או ברייתא שממנה הביאה הגמ' קושיה או ראיה, בוודאי נפסקה להלכה. שם אות לו: העובדה שהגמ' מקשה ומתרצת אליבא דפלוני – סימן הוא שהלכה כמותו. אך ראה עוזיאל פוקס, 'הגהותיו של רב האי גאון בתלמוד', תא שמע – מחקרים במדעי היהדות לזכרו של י"מ תא-שמע (בעריכת אברהם ריינר ועוד), אלון שבות תשע"ב, עמ' 618, שרב האי גאון שינה גירסה בתלמוד כדי שסתמא דתלמודא יתאים לכללי פסיקת ההלכה המקובלים.

מוצאים שנפסק כשמואל ב'איסור', שכן משמע מסוגיה אחרת דתלמודא כשמואל (נספח ב אות כג).¹⁷⁸ יתר על כן, גם כשמסתמכים על אותם כללים, יש הרבה פעמים תוספת: 'הלכה כרב באיסורי ובפרט שיש לו סיעתא מבני מערבא' (שם אות כב).¹⁷⁹

רבנו ברוך, כשאר בעלי התוספות ובפרט בשל היותו תלמיד ר"י הזקן,¹⁸⁰ עושה שימוש מגוון בתלמוד הירושלמי,¹⁸¹ והוא מזכיר אותו לעתים קרובות מאוד. הוא מצטט ממנו כ-181 פעם בכל החיבור, מתוכם 23 פעמים בנושאים שמשתייכים להלכות זרעים (הל' חלה והל' ארץ ישראל), שאין עליהם תלמוד בבלי תדיר וסדיר, ו-158 פעמים בנושאים אחרים. הוא מברר דעת תנאים ואמוראים לאור אזכור דעתם בירושלמי. הוא מנגיד למשל, דעת האמורא ר' ינאי כפי שהיא מוזכרת בתלמוד הבבלי עם דעתו כפי שהיא מוזכרת בתלמוד הירושלמי (להלן כללים, אות סד).¹⁸²

התלמוד הירושלמי גם משמש לו לראיה להכרעה ההלכתית, ופעמים שהוא אף פוסק על פיו. הוא מכריע למשל, בניגוד לדעת רב ש'כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור', והוא מסתייע לפסקו זה מן התלמוד הירושלמי.¹⁸³ הוא גם מכריע ופוסק כירושלמי בניגוד לדעת רבנו תם (להלן כללים, אות ס).¹⁸⁴

אמנם התלמוד הירושלמי אינו במעמד שווה לזה של התלמוד הבבלי, ובוודאי שכאשר יש מחלוקת בין התלמודים – מכריעים כתלמוד הבבלי. בזה הוא ממשיך את יחסם של הגאונים לתלמוד הירושלמי, וכפי שבא לידי ביטוי בתשובת רב האי גאון, שאפשר לעשות שימוש בתלמוד הירושלמי כמו כל מקור קדום, אך לא כשזה חלוק על התלמוד הבבלי.¹⁸⁵ היחס שלו לתלמוד הירושלמי אינו כיחסו לתלמוד הבבלי, ולכן הוא לא נמנע מלדחות דרשה שמוזכרת בתלמוד הירושלמי: 'מכל מקום ההיא דרשה אינה עיקר' (להלן כללים, אות סה).¹⁸⁶ במקום אחד הוא מציין שהסוגיה הירושלמית הייתה בפניו, אך הוא

178. ספר התרומה, ס' רנ, עמ' שפז/2.

179. ספר התרומה, ס' כג, עמ' עח/1.

180. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 703–712 ובפרט בעמ' 707, שמציין את מקומו העיקרי של ר"י הזקן בהחזרת התלמוד הירושלמי למסגרת המקורות הקדומים שמשמשים להכרעה ההלכתית. וראה עוד ריינר, ר"י הזקן, עמ' 169–171.

181. ראה אורבך, שם, עמ' 703–712, ובפרט עמ' 704.

182. ראה למשל ס' התרומה, ס' קלא, עמ' רח/1.

183. ראה למשל ס' התרומה, סימנים, ס' קמב, עמ' כד/1. מקור פסק זה הוא מרבו, ר"י הזקן (ס' התרומה, ס' קמב, עמ' רלג/1, מצויין בסוף הפסק: 'מ'ר'), והוא בניגוד להכרעת הרי"ף (שבת דף סב ע"א מדפי הרי"ף), רמב"ם הל' שבת, פכ"ב ה"כ, והסמ"ג שכבר הושפע מן הרמב"ם.

184. ראה ס' התרומה, סימנים ס' קסו, עמ' כח/1.

185. אסף, דרכי התלמוד, אות סז; וז"ל רב האי: 'כל מה שמצינו בתלמוד ארץ ישראל ואין חולק עליו בתלמודנו או שנותן טעם יפה לדבריו נאחזנו ונסמוך עליו, דלא גרע מפירושי הראשונים, אבל מה שמצינו שחולק על תלמודנו נעזבנו'.

186. ס' התרומה, ס' ריא, עמ' שי/1.

לא הבין אותה, ולכן אין הוא יכול להביא ממנה ראיה.¹⁸⁷ הוא גם אינו נמנע מלשנות את הגרסה של התלמוד הירושלמי מ'אסור' ל'מותר' כדי שיתאים לפסקו (שם, אות סז),¹⁸⁸ או לטעון שמאמר הירושלמי אינו מקורי אלא נכתב על פי תשובת הגאונים.¹⁸⁹

אחד מיסודות ההלכה בספר התרומה הוא **המנהג**, עד שנראה שהמנהג קובע את ההלכה. כשאנו מדברים על המנהג בספר התרומה, אין הכוונה למנהג כמו נוסח התפילה או דברים מקובלים שהם מעבר לעולם ההלכה הפורמלי. המנהג הוא הנוהג הרווח ברחוב, והוא כולל את מנהג פשוטי העם במה שנוגע לשאלות הלכתיות. כמובן שלא כל מנהג מתקבל, ופעמים שהמנהג הוא מנהג שטות, אך בכמה מקומות בחיבור מביא רבנו את הנוהג הרווח בקהילה ועל פיו פוסק את ההלכה. יתרה מזו, ההתייחסות למנהג היא כאל מאמר של חכם קדום ודעה הלכתית לכל דבר: מקשים ממנו על פירושים של קדמונים ושל בעלי התוספות עצמם כרש"י, ר' אליהו ור"ת, וזה האחרון אף שינה קצת את פירושו ובלבד שיתאים למנהג הקיים. להלן שתי דוגמאות לכך:

1. בספר התרומה ס' קלא (עמ' רג-רד) מוזכרת שיטת התלמוד ש'אין למדין משיטה אחרונה' בגט, וע"כ ר' ברוך מנגיד מאמר זה עם מנהג העולם לכתוב בשורה האחרונה של הגט.

אע"פ שהורגלו לכתוב בסוף השטה שריר וקיים... אמנם העולם רגילין לכתוב קיום מחקים בשטה אחרונה... א"כ סוברין העולם שלמדין שפיר משיטה אחרונה... וקשה למורי רבינו היאך הורגלו לעשות כן... והשיב לו ר"ת כי כיוון שהורגלו עכשיו לכתוב שריר וקיים... וא"ת הלא גם בימי חכמי התלמוד היו כותבין כדת משה וישראל... ואעפ"כ סובר התלמוד שאין למדין משיטה אחרונה... יש לומר שלא היה בסוף הגט והכי משמע במשנה אבל עכשיו תקנוהו לכתוב בסוף הגט...

2. בספר התרומה בס' קסא מסיק שאסור לקנות מן הגוי חביות חדשות, שכן אנו חוששים שמא הגוי ישפוך יין לתוך החבית, אך הוא תמה על המנהג הרווח שבכל אופן קונים אותן מן הגוי:

ושמענין השתא קנ"ש ויושט"ש של עץ שהן זפותות נראה שהם אסורים לקנות מן העכו"ם אפי' חדשים... מיהו מנהג הוא ורגילות בכ"מ לקנות מן העכו"ם כשהם חדשים. ואין עושין להם לא ערוי ולא הגעלה. והיה או' מורי רבינו דבימיהם היו רגילין ליתן יין בהם בשעת מלאכת הזפיתתה ולכך לא היה

187. ראה ס' התרומה, ס' רלב, עמ' שנו/1.

188. ס' התרומה, ס' רנ, עמ' שפח/2. וראה עוד אורבך, בעלי התוספות, עמ' 707, ליד ציון הערה 44.

189. ס' התרומה, ס' כז, עמ' פז/1.

ניכר אם הוא נתן בהם יין נסך גם אחרי כן. אבל עכשיו אין עכו"ם נותנין בהן יין בשעת זפיתתן ולפיכך היה ניכר אם נתן בהם יין אחר הזפיתה.

אפשר לחלק את המקרים לשלוש רמות: א. מקרים שבהם המנהג משמש כמקור לאינפורמציה על פסיקה קדומה של חכמים. ב. מקרים שבהם ר' ברוך מנסה להסביר טעמו של מנהג. ג. מקרים שבהם המנהג הוא המקור לפסיקת ההלכה. מצאנו חמישים דוגמאות שבהן ר' ברוך פוסק את ההלכה על סמך המנהג, ונראה שב-14 מתוכן ניתן להצביע על המנהג כמשקף את הנוהג של הרחוב, ולא זה הבא דווקא בעקבות הוראה של חכם. להלן שתי דוגמאות לכך: א. 'העולם' נהג להדליק נרות שבת על ידי פתילות של כותנה, ור' ברוך תמה על כך: 'זאם כן קשיא למנהג העולם', שכן מבואר במשנה שאין מדלקים ב'כל היוצא מן העץ' (סי' רכז, עמ' שמו/2). ב. בהלכות שבת (סי' רמ, עמ' שסט/2) מיישב ר' ברוך את המנהג לטלטל את המפתחות ברשות הרבים, והוא מציין שכך נהגו במיוחד עשירות הקהילה: 'נמי שרי לדידן וכן נוהגות העשירות הדואגות ביום השבת פן יגנבו העבדים והשפחות מפתחות תיבותיהן בעודן בבית הכנסת'.

יסוד נוסף בפסיקת ההלכה הוא הכרת המציאות כי בלעדיה אין שום אפשרות להכריע את ההלכה, עד שרבנו ברוך מתבטא בחריפות וכותב (סי' מט, עמ' קב/1): 'שהרי אין קרוי ספק דבר שחכם יכול לברר ולשער **דדעת הטפשים אינו כלום**'.

במקומות רבים בספר התרומה אנו מוצאים שיש התייחסות להבדל בין המציאות של ההלכה בזמן חז"ל לבין המציאות בתקופתו של רבנו ברוך. מחד גיסא אם המציאות שונה יש לשנות את ההלכה, שכן זו התייחסה למציאות ספציפית. מאידך גיסא לא כל שינוי הוא רלוונטי, וייתכן שהדין וההלכה תקפים גם במציאות האחרת. יש להתייחס לשתי מציאויות: א. המציאות של הנושא והשאלה הנידונים. ב. המציאות שבה עוסק המקור התלמודי שממנו רוצים להביא ראיה או להשוות לנושא הנידון (להלן א, ב מקבילים ל- א,ב לעיל). א. ברוב הפעמים בספר התרומה, ההתייחסות היא למציאות זמנו של ר' ברוך, והטענה היא שבזמן הזה המציאות שונה. ב. לפעמים ההתייחסות היא בעיקר למציאות חז"ל; הם דיברו במקרה ספציפי וההלכה אמורה למקרה זה בלבד. להלן דוגמה [א] להתייחסות לזמנו של רבנו ודוגמה [ב] שבה ההתייחסות היא למציאות שעליה דיברו חז"ל.

א. חכמים אסרו על יולדת ללכת למיילדת גויה לצורך לידתה, שמא המיילדת תהרוג אותה. רבנו ברוך קובע שבזמנו חשש זה כבר אינו קיים, ולכן אין איסור בכך (סה"ת, סימנים סי' קנא):

אבל עכו"ם מילדת את בת ישראל בזמן שאחרו' עומדות על גבה ולא בינה לבינה דילמא קטיל לה ועכשיו ליכא למיחש.

ב. בזמן חז"ל דרכו את היין ברגל רק בבית הבד, אבל בזמננו דורכים גם בגיגיות גדולות ולכן צריך ניגוב של הגיגיות לפני השימוש. וז"ל ס' התרומה (ס' קסג, עמ' רנא/2):

שהרי גתות שהיו שנוין בתלמוד לא היה להם גלגל וקורה כי אם בית הבד דווקא היה להם כן...

בכמה מקרים משתמש ר' ברוך בטיעון של שינוי המציאות כדי לשנות את ההלכה, לפעמים לקולא ולפעמים לחומרא.

כסיכום ונספח לפרק הזה אספנו מתוך ספר התרומה:

1. הוראות וכללי פסיקה.
2. הלכות שבהן המנהג הוא גורם בפסיקת ההלכה.
3. מקרים שבהם השינוי במציאות הוא גורם בפסיקת ההלכה.

נספח א

הוראות וכללים לפסיקת הלכה בספר התרומה

1. משנה תוספתא וברייתא

- א. הלכה כסתם משנה (סי' קלג, עמ' רטז/2).¹
- ב. יש לפסוק כסתם משנה אף שבברייתא בגמ' מובאת מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה ובדרך כלל נוקטים כדעת ר' יהודה, ובפרט שרוב הורה לתלמידו כר' מאיר² (סי' רמח, עמ' שפז/2):
תחלת דבר ישראל שבשל בשבת בשוגג יאכל הוא בעצמו ואפי' באותו שבת כדתנן בסתם משנה במס' תרומות (פ"ב מ"ג). המבשל בשבת בשוגג יאכל וכן מורי רב לתלמידה.
- ג. הכרעה של שתי סתם משנה עפ"י סתמא דגמ': סתם משנה כר' אליעזר וסתם משנה כרבנן – וכיון שסתמא דגמ' מיישב דברי ר' פדת אליבא דרבנן משמע שכך הלכה (סי' קמט, עמ' רלט/2):
אע"ג דסתם מתני' דאין מעמידין אתי כר"א כמו כן יש סתם משנה כרבנן דמקום שנהגו למכור מוכרין. וכיון דקבעיה תלמודא לשנויא דרבי פדת לבסוף. ש"מ דסמכא הוא טפי.
- ד. רש"י כתב שאין הלכה כרב פפא כי סובר כר' יהודה בניגוד לרבנן, אך ר' ברוך כותב שמצאנו מקרים בתלמוד שקיי"ל כאמורא אף שסובר כתנא בניגוד לרבנן (סי' קפא, עמ' רסד/1):
ופיר' רש"י דאין הלכה כמותו [כרב פפא] משום דסובר כיחידא כרבי יהודה מיהו אין זה נכון דבהרבה מקומות בתלמוד פסיק אמורא כתנא דפליגי רבנן עלייה וקיימא לן כוותיה.
- ה. דעה שנכתבה במשנה פעם בלשון ר' שמעון ופעם בלשון חכמים, הלכה כמותו, שכן רבי ראה דברי ר' שמעון ופסק כמותו (סי' לט, עמ' צד/1): '...והלכה כמותו דראה דבריו של רבי שמעון בכסוי הדם ושנאן בלשון חכמים'.

1. שבת מז' ע"א ובמקומות רבים אחרים בבבלי משם ר' יוחנן; הלכות גדולות סי' א (מכון ירושלים, עמ' מח); סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 13 / 4.
2. יבמות מב' ע"ב; הלכות גדולות שם; וראה חולין טו ע"א, וביאור הגר"א לשו"ע או"ח סי' שיח סעי' א.

- ו. הברייטא נראית עיקר כשהיא נשנית בכרם ביבנה³ (סי' קלג, עמ' רטז/1).
- ז. אף שבדרך כלל קיי"ל שהלכה כר' עקיבא מחברו,⁴ ר' ברוך פוסק כר' יוחנן בן נורי לאחר שמשווה בין המשנה לבין התוספתא, וקובע שדעת ר' יוחנן בן נורי היא כסתם משנה, ולכן הלכה כמותו (סי' פה, עמ' קנג/2).
- ח. אף שיש תנא שסובר שמראית העין אסור אפילו בחדרי חדרים, כיוון שיש סתם משנה שסובר בניגוד לדעת רב – אין הלכה כמותו (סי' קמב, עמ' רלב/2);⁵
- משני תנאי היא. מ"מ נראה דאין הלכה כרב אלא כסתם משניות דהתם. וגם הירושלמי הביא ראיה...
- ט. הלכה כרב באיסורי לגבי שמואל. ואמנם רבנו חננאל פסק כשמואל כי בברייטא מבואר שחנניה מביא בשם דודו שהכריע כר' עקיבא – והרי"ף אמר שאין למדין הלכה מפי תלמוד⁶ ומשום המכריע (סי' רכד, עמ' שדמ/1).
- י. הלכה כמכריע⁷ אך נשאר בצ"ע מי המכריע (סי' רלב, עמ' שנו/2).
- יא. אף ששמואל כתנאי מ"מ הלכה כמותו ובפרט שיש לישנא שכל התנאים סוברים כמותו (סי' קלד, עמ' ריט/2):
- ואף ע"ג דלחד לישנא מוקי מלתא דשמואל כתנאי בגמרא גבי חכמים היינו תנא קמא מ"מ הלכה כמותו ועוד דאיכא לישני טובא בגמ' דמצי סברי כולהו תנאי כשמואל הלכה כשמואל.
- יב. ברייתא שמובאת בתלמוד עיקר וחשובה יותר מתוספתא מקבילה (סי' קכו, עמ' קצד/2):⁸ 'ואומר מורי רבינו דברית' שהביא התלמוד מסתמא הוא עיקר'.

3. ראה יבמות מב ע"ב ורש"י ד"ה ממתני'.

4. ערובין מו ע"ב.

5. ועי' גם ספר התרומה סימנים, סי' קמב; סי' רנד (דפוס, עמ' שצו/2).

6. אין למידין הלכה מפי תלמוד, נידה ז ע"ב; וכ"כ רש"י ד"ה הא: 'הא קמ"ל - מדאיצטריך למימר להו הלכה שמע מינה דאין למידין הלכה מפי תלמוד מתוך המשנה וברייטא ששנויה בהן הלכה כפלוני אין למידין מהן שהאמוראים האחרונים דקדקו בטעמי התנאים והעמידו הלכה על בוריה אבל הראשונים לא דקדקו איש בדברי חבירו אלא כל אחד מה ששמע מרבו מלמדה לתלמידו שמועה כמו שהיא והיא היתה נקרא משנה וברייטא והיה נותן לבו לתת טעם לשמועתו זה נותן טעם לדבריו וזה נותן בה טעם אחר כדאמר (שבת סג ע"א) ליגמר איניש והדר ליסבר ואותה סברא היתה נקראת תלמוד בימי התנאים ומשנה ששנויה בה פסק הלכה מסברת תלמוד שלהן נישנית ואין למידין הימנה'.

7. ברכות מג ע"ב, משם רבי יוחנן; סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 14, אות יד.

8. ראה סדר תנאים ואמוראים, שם, עמ' 19, שו' 13-14; עי' יד מלאכי, כללי הרמב"ם, אות ט (עמ' קפד), שדרכו של הרמב"ם להסתמך על ספרא וספרי בניגוד לתלמוד הבבלי. ובניגוד לכך מובאות דעות בפוסקים שאין לסמוך על תוספתא או מדרש שאינם מוזכרים בתלמוד כי יש לחשוש שמא הנוסח משובש.

יג. דוחה ברייתא מפני תוספתא (סי' רל, עמ' שנ/1):

אע"ג דתניא בהך ברייתא... וא"כ שמא כמו כן בחנוכה ובפורים אין לסמוך על ברייתא זו אלא אם לא אמרו בתפלת שמ"ע מחזירין אותו משום פרסומי ניסא לא היא. דתניא בתוספ' דברכות ימים שאין בהן קרבן מוסף כמו חנוכה ופורים אם לא אמר אין מחזירין אותו.

2. תנאים

יד. משנת ר' אליעזר [בן יעקב] – קב ונקי⁹ ולכן הלכה כמותו (סי' מת, עמ' ק/1).
טו. הלכה כרשב"ג¹⁰ רק במשנה, אך לא בברייתא (סי' קסד, עמ' רנב/1): 'אין הלכה כרשב"ג אלא במשנתנו וזהו בריית'.

טז. ר' מאיר ור' יהודה – הלכה כר' יהודה¹¹ (סי' קמב, עמ' רלג/1).
יז. אף שבדרך כלל אין הלכה כר' מאיר¹², פוסק כר' מאיר כי שמואל ורבא ס"ל כוותיה (סי' קכט, עמ' קצח/1).

יח. הלכה כר' מאיר לגבי רבנן, כי משמע שרב אשי ורב נוקטים כמותו (סי' קפג, עמ' רסט/1):

...לר"מ שרי בחותם אחד ולרבנן אסור והלכה כר"מ. דהא ר"א פרק אין מעמידין אמר יין משתמר בחותם ורב פסיק כוותיה.

יט. הלכה כר' מאיר וקרבי מפני שהגמ' הביא מעשה רב (הל' ארץ ישראל, עמ' 191):¹³
שהרי רבי מאיר אכל עלה של ירק בבית שאן. וגם רבי התיר בבית שאן אע"פ שהיתה קדושה בקדושת יהושע כדאיתא פרק קמא דחולין (ו' ע"ב) משמע דהכי הלכתא דמעשה רב.

כ. ר' יהודה שאמר במשנה אימתי – לפרש הוא בא.¹⁴ ולפעמים גם כשבגמ' מובאת ברייתא שממנה משתמע שר' יהודה חולק על רבנן, עדיף לפרש שאינם חלוקים (סי' לט, עמ' צד/2):

כל מקום ששנה רבי יהודה אימתי במשנתנו לפרש ובמה לחלק ואף על גב דבגמרא יש ברייתא כי האי גוונא וקאמר במאי קמפלגי רבנן סברי כל דמו רבי יהודה אמר מקצת דמו... דמסתמא ברייתא דהכא ומתני' הכל אחד ולמה

9. ע' עירובין סב ע"ב; יבמות ס ע"א; גיטין סז ע"א; בכורות כג ע"ב; וראה סדר תנאים ואמוראים, שם, עמ' 15, אות יט/2.

10. הכלל שפוסקים כרשב"ג מובא בתלמוד הבבלי במקומות רבים בשם אמוראים שונים; ראה למשל גיטין יט ע"ב; בבא בתרא קלז ע"א ועוד.

11. עירובין מז ע"ב, משם ר' יוחנן.

12. עירובין יג ע"ב.

13. וכן עמ' 182.

14. מאמר זה 'כל מקום... אימתי...' מובא בתלמוד הבבלי סנהדרין כה ע"א בשם ר' יוחנן.

יש לי לומר דפליגי אהדדי כיון ששנויות בלשון אחד.

כא. לא אמרי' כל מקום ששנה ר' שמעון שזורי הלכה כמותו אלא בתרומת מעשר של דמאי ובמסוכן (סי' מא, עמ' צה/2):¹⁵

אמר ליה אנא כי הא סבירא לי דאמר רבי יונתן הלכה כרבי שמעון שזורי במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי אבל במילי אחריני לא אם כן הלכה כרבנן וכן פירש רש"י.

3. מחלוקת רב ושמואל

כב. מחלוקת רב ושמואל – הלכה כרב באיסורי (סי' ז, עמ' סח/2):¹⁶

כג. מחלוקת רב ושמואל – הלכה כרב באיסורי, ובפרט שיש לרב סייעתא מבני מערבא (סי' כג, עמ' עח/1):

ואע"ג דשמואל פליג עליה הלכה כרב באיסורי ועוד דשלחו בני מערבא הלכתא כוותיה דרב.

כד. אף שבדרך כלל קיי"ל כרב באיסורי כאן הלכה כשמואל כי הסוגיה במקום אחר סוברת כשמואל (סי' רנ, עמ' שפז/2, שפח/1).

כה. מחלוקת רב ושמואל – הלכה כרב באיסורי רק כשהמחלוקת מצטמצמת לרב ושמואל, אך כשיש אמוראים נוספים שנחלקים – ייתכן שתהיה הלכה כשמואל.¹⁷

כו. הלכה כשמואל אף נגד רב באיסורי כי רבא ס"ל כמותו (סי' קצ, עמ' ערה/1):
ואע"ג דבפרק יש בכור אמרינן הלכה כרב באיסורי הכא הלכה כשמואל מכח רבא דסבר כוותיה.

כז. הלכה כשמואל לגבי רב גם באיסורי בשלושה מקומות שבהם עשה רבה כמותו (סי' רכט, עמ' שמט/2):

פסק הלכה כשמואל דאמר מדליקין מנר לנר דהא [רבה]¹⁸ (רבא) עביד כוותיה בתלת הא ומתירין ציצית מבגד לבגד וגורר מטה וספסל כר"ש.

כח. מחלוקת רב ושמואל הלכה כשמואל בדיני (סי' רלו, עמ' שסא/1):¹⁹

15. וכן סימנים סי' קצט, וסי' קצט, עמ' רפג/1-רפג/2; חולין עה ע"ב.

16. וכן סי' כה, עמ' עט/2; סי' נב, עמ' קיב/1; וסי' רלו, עמ' שסא/1; בכורות מט ע"ב; סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 21, אות לג.

17. ר"ח פסק כרב וכרב אשי כי תניא כוותיה, ואף שר' ברוך הקשה על הסיעתא מן הברייטא למעשה חשש לכולם.

18. תיקון הנוסח עפ"י כ"י לונדון, דף 139ג.

19. וכן בסי' קלא, עמ' רא/2; בכורות מט ע"ב; סדר תנאים ואמוראים, שם.

4. רב ושמואל ר' יוחנן וריש לקיש

כט. רב ורבי יוחנן – הלכה כר' יוחנן מלבד שלוש הלכות (סי' מח, עמ' ק/1).²⁰
 ל. הלכה כרבי יוחנן לגבי ריש לקיש גם כאשר סתמא דגמ' מביא תניא כוותיה דריש לקיש, כי מ"מ יש תנא הסובר כר' יוחנן (סי' קלד, עמ' ריט/1):
 כיון דתני' כוותיה דריש לקיש אמאי לא חשיב ליה בהחולץ בהדי הני תלת דהלכה כריש לקיש לגבי ר' יוחנן וחשיב נמי חליצת מעוברת כדתניא כוותיה דריש לקיש אלא כיון דאשכח ר' יוחנן תנא דסבר כוותיה כדפריש' אין הלכה כריש לקיש.

לא. רבי יוחנן ושמואל – הלכה כר' יוחנן (סי' מח, עמ' ק/1).²¹

5. אביי ורבא

לב. אין הלכה כאביי לגבי רבא אלא ביע"ל קג"מ,²² אך כאשר אביי מביא דעת אחרים, הלכה כמותו אף כנגד רבא (סי' לו, עמ' צב/2).²³
 אין הלכה כרבא²⁴ (כרבה) בהא לגבי אביי והא דלא חשיב ליה בהדי יע"ל קג"מ משום דלא מחמת אביי הלכה כן אלא משום רבי אבא דסבר כן...
 לג. אביי ורבא בתראה לגבי רב ושמואל – ולכן הלכה כרב ושמואל אף נגד ר' יוחנן וריש לקיש כשאביי ורבא סוברים כמותם (סי' מח, עמ' צט/2).²⁵ 'מכל מקום הלכה כרב ושמואל דהא אביי ורבא דהוו בתראי קיימין כוותיהו'.

6. אמוראים שונים

לד. ר' ינאי – רבו של ר' יוחנן, ואף שר' ינאי סבר כרב הלכה כר' יוחנן (סי' צד, עמ' קסג/2).
 לה. הלכה כרב נחמן בדיני (סי' קלא, עמ' רא/2).
 לו. רבה ורב יוסף הלכה כרבה (סי' רכ, עמ' שלז/1-שלז/2).²⁶

20. וכן בסי' ז, עמ' סח/1, ובסי' נב, עמ' קיב/1, וסי' צד, עמ' קסג/2, וסי' קלד, עמ' רכב/1; סי' קסח, עמ' רנה/2, ובהל' ארץ ישראל, עמ' 186; ביצה ד ע"ב; סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 21, אות לג.

21. עירובין מז ע"ב; סדר תנאים ואמוראים, שם, עמ' 20, אות לא/4.

22. קידושין נב ע"א ובמקומות נוספים.

23. וכן בסי' צח, עמ' קסח/2.

24. עפ"י כ"י ל דף 26ד.

25. ראה אסף, שם עמ' נט, אות מא; סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 26, אות נ-נא.

26. וכן סי' רכא, עמ' שלט/2; וראה אסף, שם, אות יח; סדר תנאים ואמוראים, שם, עמ' 22, אות לו.

לז. ר' ברוך מביא סדר תנאים ואמוראים²⁷ שפסקו כר' יהושע בן לוי לגבי ר' יוחנן, וכל שכן לגבי רב (סי' קסט, עמ' רנח/1-רנח/2):

דהא בסדר תנאים ואמוראים פסקינן הלכה כר"י בן לוי לגבי רבי יוחנן. וכן משמע פרק בני העיר לפום ריהטא וכ"ש לגבי דרב דהא רב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן כדאיתא פרק קמא דביצה והשתא רב במקום רבי יוחנן ליתא במקום רבי יהושע ב"ל מיבעיא.

לח. ר' ברוך מציין סדר דורות האמוראים: 'ואב"י ורבא היו חברים בדור אחד היו' (סי' קא, עמ' קעב/2).²⁸

7. סתמא דתלמודא²⁹

לט. פוסק כשמואל כי סתמא דתלמודא סובר כמותו (סי' קצא עמ' רפ/1; סימנים סי' קצא):

צריך להשחיר לרצועות תפלין והכל יעשה ע"י ישראל ולא ישחירם עכו"ם כמו טויה דציצית וצביעה דבעינן לשמה כשמואל דפ' התכלת והלכה כותיה מדאמר תלמודא דסבר כרשב"ג פרק נגמר הדין.

מ. אף שאב"י אומר בסתם משנה שהיא כר' יהודה – קי"ל כרבנן לקולא, כי סתמא דגמ' משמע הכי (סי' רמג, עמ' שעו/2):

...ואע"ג דמשמע דהלכה כר"י דתנן סתמא כרבי יהודה... אמנם נר' למורי רבי' דהלכה כרבנן מדפריך כל כך בפשיטות וליענבינהו מענב משמע דקים לן דבר פשוט בפיו ותלמוד ערוך לו דעניבה לכתחלה מותרת בשבת.

מא. אף שבדרך כלל קי"ל כרב באיסורי כאן הלכה כשמואל, כי הסוגיה במקום אחר סוברת כשמואל (סי' רמט, עמ' שפז/2, שפח/1).

מב. ר' ברוך לומד מסתמא דגמ' ומן השאלה שמובאת בסוגיה 'ולרב היכי אכיל בישרא?' שאין הלכה כרב, כי משתמע שהבעיה היא רק לדעת רב אך לא לדידן (סי' מז, עמ' צח/2):

דמדקאמר רב היכי אכיל בישרא ולא קאמר ואנן היכי אכלינן בישרא ש"מ דלדידן אתי ליה שפיר.

27. סדר תנאים ואמוראים, שם, עמ' 16 אות כב/3, וראה שם שינויי נוסח בהערה 7; וראה עוד שם, עמ' 10; וראה הגהות החיד"א אות ז, לסדר תנאים ואמוראים (אות כג), מהד' מצגר, עמ' נב; וראה י"א אפרתי, תקופת הסבוראים וספרותה, עמ' יז-יח.

28. ראה סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 32, אות פד, וניכר מן הדמיון הלשוני שר' ברוך ראה את סדר תנאים ואמוראים והשתמש בסגנונו.

29. עי' יד מלאכי, כללי הר"ף, אות ו (עמ' קפ) שלפעמים הר"ף והרמב"ם אינם נוקטים כסתמא דתלמודא, למשל כשהגמ' מעמידה דעה באוקימתא, והר"ף מתעלם מן האוקימתא.

מג. סתם משנה כר' אליעזר וסתם משנה כרבנן – וכיון שסתמא דגמ' מיישב דברי ר' פדת אליבא דרבנן משמע שכך הלכה (סי' קמט, עמ' רל"ט/2):³⁰

אע"ג דסתם מתני' דאין מעמידין אתי כר"א כמו כן יש סתם משנה כרבנן דמקום שנהגו למכור מוכרין. וכיון דקבעיה תלמודא לשנויא דרבי פדת לבסוף. ש"מ דסמכא הוא טפי.

מד. העובדה שכתוב בגמ' לאפוקי ממאן דאמר, אינה ראייה שאין הלכה כאותו מ"ד (סי' קלה, עמ' רכ"ד/1):³¹

ומשמע דהלכה כר"י אע"ג דפרק אין בערכין קאמר תלמוד' לאפוקי מדרבי יהודה אין בכך כלום דהכי אשכחן שלהי כתובו... א"כ לאפוקי לאו משום שיהא הלכה כן...

מה. פוסק כשמואל אף שסתמא דגמ' משמע שלא קיי"ל כמותו, מ"מ כיוון שאפשר ליישב דבריו הלכה כמותו (סי' לה, עמ' פ"ט/1):³²

מיהו אין לסמוך על זה אלא התולע אסור כשמואל דיש ליישב הלשון כך לשמואל שבעיקרי זיתים בעוד הפרי מחובר בעיקר הזית אסור.

מו. כשכתוב בתלמוד ש"מ"ד אמר כך ואח"כ כתוב והלכתא וכו', פעמים שהוא דברי אותו אמורא ולא סתמא דגמ' (סי' קלג, עמ' ר"ג/1):³³

אמר רבא עד שתגיע לעונת נדרים והלכתא עד שתביא שתי שערות וי"א הלכתא נמי הוי מדברי רבא... והלכתא אידי ואידי ברותחי' האי והלכתא נמי הוי מדברי רב אשי.

מז. לא מצאנו שהתלמוד יקל שתי קולות בבת אחת (סי' קא, עמ' קע"ב/2): 'ורבינו תם אסר לו משום דתרי קולי בבת אחת לא אשכחן דשרי תלמוד...'

30. כלל דומה בכללי הגאונים: אסף, דרכי התלמוד, עמ' נח אות לו: 'מדקא מקשו ומפרקי אליבא דפלוני שמע מינה שהלכה כמותו'. ועי' שו"ת חוות יאיר, סי' צד ד"ה בתוספות, שמראה שמוזכרות בגמ' בעיות רבות שאינן להלכה.

31. סותר לכלל הגאונים: ראה אסף, דרכי התלמוד, עמ' נד: 'כל לאפוקי לית הלכתא', וכן בסדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 26, אות נב; וראה במאמרו של אסף שם, שמביא בהערות את כלל רבנו בשם ר"י (תוס' ר"ה ט ע"א, ד"ה ולאפוקי) ומציין שהרא"ש חולק.

32. אמנם בתוס' חולין סז ע"ב ד"ה דיקא, מביא שר"ת, ר' נתנאל וריב"א פסקו בניגוד לשמואל כי כך משמע סתמא דתלמודא שדחתה את הראיה לדבריו, ומביא שם משם הלכות גדולות ושאלתות שפסקו כשמואל כי בסוגיית הגמ' חולין נח ע"א, רב פפא אמר שרב הונא סובר כשמואל.

33. באופן זה מיישב ר"ת את דברי רבא כדי שלא יסתרו אהדדי; ראה יבמות קה ע"ב ותוס' ד"ה אמר רבא. בתוספות יש כלל אחר לגבי היחס לנאמר בתלמוד 'והלכתא': פעמים שזוהי תוספת מאוחרת של הגאונים, ראה תוס' ברכות לו ע"א ד"ה והלכתא; שם ע"ב ד"ה לשון ה"ג; תוס' קידושין נב ע"א ד"ה ביע"ל.

8. תניא כוותיה

מת. אף שבדרך כלל רב ושמאל הלכה כרב באיסורי, אך לפעמים הלכה כשמאל כאשר תניא כוותיה (סי' סג עמ' קכט/2):

רב ושמאל פליגי בהא (דף ע"ו) פרק כיצד צולין לרב עילאה גבר ולשמאל תתאה גבר והלכה כשמאל דתני כוותיה.

מט. פוסק כרב חסדא כי תניא כוותיה (סי' פג, עמ' קנ/1).

נ. פוסק כשמאל כי תניא כוותיה (סי' רלב, עמ' שנו/2).

9. לישנא קמא ואיכא דאמרי

נא. הלכה כלישנא קמא כי לא ברור שלישנא בתרא חלוקה (סי' כב, עמ' עז/2): 'מכל מקום כן הלכה כדפרישי' דלא חזינא דהדר ביה רב יהודה מלישנא קמא'.

נב. הלכה כלישנא קמא כי משמע מסתמא דגמ' שסוברת כך (סי' רטז, עמ' שלג/1): 'פסק פי' רבינו יעקב דהלכה כלישנא קמא לפי דסתמא דתלמודא קאמר...'

נג. קיי"ל כלישנא קמא כי תניא כוותיה (סי' נו, עמ' קכא/1): 'כלישנא קמא דרב דהא תניא כוותיה...'

נד. ריב"א סובר שכאשר יש איכא דאמרי – העיקר כלשון ראשון, ואף ר"ת מודה לכך אלא שסבר שבכה"ג בדרבנן הלך אחר המקל (סי' קלד, עמ' רכב/1):

ור"ת וריב"א פירשו דסברא דכל איכא דאמרי ללשון ראשון כטפל לגבי עיקר ושוב חזר ר"ת לומר דבשל סופרים הלך אחר המיקל.³⁴

10. הלכה כבתרא³⁵

נה. הלכה כרב אשי שהוא סוף הוראה (סי' קפב, עמ' רסז/2).³⁶

34. בסדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 25, אות מט: 'וכל היכא דאיכא תרי לישני בחדא מילתא – בדאורייתא עבדינן לחומרא, בדרבנן עבדינן לקולא; וכן אסף שם, בכללי הגאונים אות לג: אך אסף מביא תשובות גאונים שפסקו כלישנא בתרא, וטוען שיש להבחין בין 'איבעית אימא' שהוא כנ"ל לבין 'איכא דאמרי' שיש לפסוק כ'איכא דאמרי'. ובס' מאה שערים לר' יצחק גיא, עמ' מז, כתב שיש לפסוק תמיד כלישנא בתרא; וראה רא"ש ור"ן ע"ז ז ע"א משם הר"ן גיא; וז"ל הר"ן שם: 'שלכך סידרו בעלי התלמוד הלשון ההוא אחרון, לומר שהוא עיקר'. וראה עוד תוס' ע"ז ז ע"א ד"ה ובשל תורה; חידושי הרמב"ן למסכת ר"ה, סוף פ"ג; ספר גט פשוט להרב משה אבן חביב כלל ז; הרב יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, ערך שתי לשונות.

35. ראה אסף, שם, ובהערות שם; סדר תנאים ואמוראים שם; וראה עוד מנחם אלון, המשפט העברי, עמ' 232–236.

36. רבינא ורב אשי סוף הוראה: ב"מ פו ע"א; תשובות הגאונים, הרכבי, סי' ריט; סדר תנאים ואמוראים, שם, עמ' 32, אות פט.

נו. הלכה כרבא דהוא בתראה (סי' קפב, עמ' רסז/1).³⁷

נז. פוסק כרבא מפני שהוא בתראה, לאחר מכן מקשה על הפסק מן הברייתא ומיישב עפ"י הירושלמי (סי' פד, עמ' קנב/2):

ומסתמא הלכה כרבא דהוי בתראה דקא שרי... והשתא לכאורה בריית' זו קשיא לרבא. אמנם בירושלמי פרק אלו עוברין מייתי לה ודייק עלה התם. ואדרבא נראה דהויא סיעתא לרבא...

נח. אף שדברי רבא נתונים במחלוקת תנאים – הלכה כמותו (סי' ריח, עמ' שלה/1): מיהו תנאי נינהו פרק שואל (קמ"ט) במלתיה דרבא ואעפ"כ נראה דהלכה כרבא דאסר הכא אפי' גבוה הרבה.

נט. פוסק כר' יוחנן כי הלכה כמותו לעומת ריש לקיש ועוד שרבא שהוא בתראה ס"ל כמותו; אך ר"ח פסק כריש לקיש כי הגמ' הקשתה על ר' יוחנן³⁸ (סי' קלג, עמ' ריג/2; ושם עמ' רטו/2).

11. יחס לירושלמי³⁹

ס. פוסק כירושלמי (סימנים סי' קסו):

ורבינו יעקב אסר דהיינו דוקא שמרים שנתמדו במים ונסחטו ואותם קריין דורדיא אבל שמרים קרוי אותם שלא היו בהם מים מעולם ואותם אינו מועיל לייבש בתנור ולא שנים עשר חדש מיהו בירושלמי קאמר שמרים של עכו"ם לאחר שנתייבשו מותרין.

סא. פוסק ומיישב עפ"י פרשנות הירושלמי בניגוד לפסקו של רב שאפילו בחדרי חדרים אסור (סימנים סי' קמב).⁴⁰

סב. מסתמך במקצת על הירושלמי (סי' לז, עמ' פח/1): 'וצ"ע בירושלמי דמס' תרומות כי משמע שם קצת פירוש זה'.

סג. חושש לדעה שאין אישה עושה את שליח הבעל לשליח לקבלה משום חצרה הבאה לאחר מכן, אף שבירושלמי מוכח כדעה השנייה משום ביזיון (סי' קכ, עמ' קפו/1).

37. וכן בסי' צד, עמ' קסג/2; וכן בתשובות הגאונים שערי צדק, ח"ד, שער ב, סי' לא; ובסדר תנאים ואמוראים, שם.

38. לפי הנראה ר' ברוך נצרך לטעם שרבא בתראה כדי לדחות דברי ר"ח.

39. ראה אסף, דרכי התלמוד, עמ' מו-סח, שם, עמ' סז, הוא מצטט את הכלל שמבטא יותר מכל את יחס הגאונים לתלמוד הירושלמי (אות סז): '...כל מה שמצינו בתלמוד ארץ ישראל ואין חולק עליו בתלמודנו או שנותן טעם יפה לדבריו נאחזנו ונסמוך עליו, דלא גרע מפירושי הראשונים, אבל מה שמצינו שחולק על תלמודנו נעזבנו'.

40. ע"י יד מלאכי, כללי שני התלמודים, אות ח (עמ' 177).

סד. מנגיד את דעת ר' ינאי בבבלי עם דעתו בירושלמי (סי' קלא, עמ' רח/1):
ואין זה כל כך קשיא אם סתם התלמוד דירושלמי דאמר לרבי ינאי שרי
בדיעבד אם חולק על סתם תלמוד דידן דאמר דלר' ינאי אסור אף בדיעבד כיון
שלא מצינו דברי ר' ינאי גופיה שיחלקו דבריו על זה דר' ינאי דאמר פ'
חרש...

סה. דוחה דרשת הירושלמי כי אינה הלכה (סי' ריא, עמ' שי/1):
ובירושלמי דפרק היה קורא אית דריש הכי. מכל מקום ההיא דרשא אינה עיקר
שהרי הוא למאן דאמר לילה לאו זמן תפילין אבל לדידן דסברינן לילה הוי
שפיר זמן תפילין ממעטי שבתות וי"ט פרק הקומץ במסקנא...
סו. מנסה להביא ראיה מן הירושלמי אך מוסיף: 'ולא הבינותי זה הדבר היטב
בירושלמי...' (סי' רלב, עמ' שנו/1).
סז. משנה גרסת הירושלמי מאיסור להיתר כדי להתאים לפסיקתו (סי' רג, עמ' שפח/2):
אע"ג דיש בספר ירושלמי כתיב הזה אמרה אסור נראה לי דטעות סופר הוא
ומותר גרסי'...

12. יחס לפוסקים מאוחרים ולספרות גאונים

סח. פעמים שפוסק כר"ת לחומרא אף שלא הביא מקור לדבריו (סי' קלג, עמ' ריב/2):
ופי' רבי' תם שצריך המנעל מעור בהמה טהורה... ומ"מ כיון דנפק מפומיה
יעשו לחומרא כדבריו מבהמה טהורה.
סט. אין לסמוך על ספר שימושא רבא⁴¹ כאשר חולק על התלמוד הבבלי (סי' ריב, עמ'
שכ/2):⁴²
כתוב בשימושא רבא... אמנם בתלמוד שלנו לא מצינו כל זה אלא אדרבא פרק
לולב הגזול... ואיך יש לסמוך עליהם בדבר שתלמוד שלנו חולק עליהם.

13. ספק דאורייתא

ע. ספק דאורייתא – לחומרא (סי' כב, עמ' עז/2):⁴³ 'ופי' רש"י הואיל דלא אתמר
הלכתא כמאן בשל תורה הלך אחר המחמיר.
עא. ספק דאורייתא – מדאורייתא לחומרא, ולכן נתערב הספק בתערובת – אסור (סי'
כה, עמ' פ/1):

41. ראה להלן הערה 356.

42. ע"י יד מלאכי כללי הגאונים, אות ב (עמ' 178).

43. ע"ז ז ע"א.

דבריה ודבר שבמנין ויש ספיקא דאורייתא אין להתירה על ידי שנתערבה אחרי כן אפילו באלף דכיון שקודם שנתערבה היה הספק אסור מן התורה חשוב כודאי לאסור בכל שהו.

עב. ספק דאורייתא, שהוא דבר שבמנין או חתיכה הראויה להתכבד ונתערב – אסור ולא הוי ספק ספיקא. אך דבר שבמנין שהתערב ואח"כ נפל אחד מהם לתערובת נוספת – מותר מטעם ספק ספיקא (סי' עו, עמ' קמ).

14. ספק דאורייתא וספק דרבנן ושאר דיני ספקות

עג. ספק דרבנן – לקולא (סי' צד, עמ' קסב/1):⁴⁴ 'ובשל סופרים הלך אחר המקיל'.

עד. ספק דרבנן לקולא, אם הוא דבר שיש לו מתירין – אסור (סי' נה, עמ' קיח/2):⁴⁵ 'אע"ג דהוי ספיקא דרבנן כיון שיש לו מתירין לאחר יום טוב אזלינן לחומרא'.

עה. ספק ספקא – לקולא⁴⁶ (סי' עו, עמ' קלט/2).

עו. ספק בדין ונתערב אחר כך אינו ספק ספקא (סי' נ, עמ' קט/1):

דדבר שהוא ספיקא דאורייתא אפי' באלף לא בטיל אם הוא דבר שבמנין כמו ביצה של ספק טריפה שנתערבה באלף כולן אסורות.

15. ספק שאפשר לבררו ומחמת חוסר ידיעה

עז. נשחטה – הותרה עד שיוודע במה נטרפה רק כשיש לתלות בהיתר, אך בחסרון ידיעה, לב וחכמה – אסור כשיש ריעותא (סי' כה, עמ' פא/2):

אבל במקום שתלוי בחסרון הלב וחסרון חכמה שאינו בקי להבחין אם קרוי זה סרבה או נפסק אחד מחוטי צומת הגידין ויש ריעותא בדבר שתלוי הטרפות יש לאסור הכל כדברי הגאון.⁴⁷

עת. אף שספק דרבנן – לקולא, אך אם אינו יודע לשער אם יש שישים כנגד האיסור – אסור דדבר שאפשר לברר אינו דעת ולכן אינו ספק (סי' מט, עמ' קב/1):

אבל אם המים והחתיכות של היתר בפנינו ואינו יודע לשער או למדוד אם יש שישים אין לו' כאן הוי ספיקא דרבנן שהרי אין קרוי ספק דבר שחכם יכול לברר ולשער דדעת הטפשים אינו כלום.

עט. אנן דלא בקיאינן – יש להחמיר (סי' סו, עמ' קלא/1): 'הלכך אנן דלא בקיאי' בשעור מלח ליתן בכלי א"כ אסור...'

44. וכן בסי' כג, עמ' עח/2; סי' כח עמ' פה/2; סי' סז, עמ' קלב/1; סי' קסט, עמ' רנח/1; ע"ז ז ע"א.

45. ביצה ג"א.

46. קידושין עה ע"א; בס' התרומה גם בסי' קו, עמ' קעז/2.

47. הלכות גדולות, עי' בסה"ת סי' כה שם.

16. שונות

פ. ספק אבר מן החי מותר להושיט לבן נוח שדין ספק דרבנן לקולא (סי' כג, עמ' עח/2).

פא. כל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון (סי' צד, עמ' קסג/1).

פב. חתיכה הראויה להתכבד שאינה בטלה – זהו דווקא כאשר אם תתבטל ויהיה מותר אכן אפשר להתכבד, אך אם לאחר הבישול אינו ראוי – אינו בכלל דבר הראוי להתכבד (סי' נ, עמ' קז/1):

כללו של דבר כל חתיכה שאם תתבטל תהא ראויה להתכבד לפני אורחים מקרי חשוב ולא בטל... כי נמי תתבטל ותהא כולן טהורות בשביל כך אין אחת מהן ראויה להתכבד לפני אחרים דכל הכהנים יש לזה חלק כמו לזה...

נספח ב

המנהג כגורם בפסיקת ההלכה בספר התרומה

- א. 'מנהג הוא להחמיר' בכלי מידה של גוי שמוזפתים – יש לקלף את הזפת (סימנים סי' קסב, עמ' כז/1).
- ב. 'נהגו העולם כדברי ר' יעקב' שבין בתערובת של מין במינו ובין בתערובת של מין בשאינו מינו משערים בנותן טעם (סי' מח, עמ' קא/1).
- ג. 'רגילות ומנהג' שמיד לאחר הגעלת כלים שופכים עליהם מים קרים (סי' נה עמ' קיט/1).
- ד. 'וכשמדיחין הבשר לאחר מליחה רגילין לתת תחילה מים בכל' וכן יש לעשות לכתחילה כדי שלא ייאסר הכלי (סי' סב, עמ' קכח/1).
- ה. 'וכך הוא מנהג במקום שמפרישין' חלה שנייה שהכוהן אוכל אותה יחד עם אשתו נידה (סי' פ, עמ' קמד/1).
- ו. 'וכן המנהג' לכתוב שתיים עשרה שורות בלבד לגט (סי' קיב, עמ' קפא/2).
- ז. 'וכן מנהג' שגם בגט כל אות צריכה להיות מוקפת גויל, ולא תיגע אות אחת בחברתה (סי' קיג, עמ' קפא/2).
- ח. 'מ"מ אין מנהג לזיין את האותיות שעטנ"ז ג"ץ' (סי' קיד, עמ' קפב/1).
- ט. אף שצריך עיבוד וכתובה לשמה, תיקון הקלף ושרטוטו אינו צריך שיהיה לשמה, ויכול גוי לעשותו: 'וכן מנהג שהעכו"ם עושה תיקון לבדו' (סי' קצ, עמ' ערה/2).
- י. 'ומ"מ כיוון שאין רגילות לעשות תגין באותיות הגט אין לשנות המנהג פן יוציאו לעז על מי שאינן עשויין כן... לכך טוב לחדול ולעשות...' (סי' קיד, עמ' קפב/2).
- יא. היחיד אינו אומר עננו בתפילות ערבית ושחרית, אך שליח ציבור אומר: 'וכן מנהג הוא שאומר תפילת תענית שחרית בקול רם משום דאי אפשר שלא יתענה אחד מן הציבור...' (סי' רכט, עמ' שנ/1).
- יב. 'וכן מנהג שאין מזכירין של ראש חודש בהפטרה של שבת', כי קריאת ההפטרה היא רק בגלל שבת ולא בגלל ראש חודש (סי' רכט, עמ' שנא/1).
- יג. מסביר את המנהג להניח מלח בסיר בשרי ריק ולאחר מכן למלוח במלח זה תבשיל חלב: 'וכן הוא רגילות לתת מלח...' כי המלח מפליט את הבלוע באוכל אך לא בדבר שאינו אוכל (סי' סד, עמ' קל/1).

יד. מסביר טעם המנהג שגוזזים ציפורניים לפני הטבילה: 'וכן הוא מנהג ונראה דהיינו טעמא...' (סי' קד, עמ' קעה/1).

טו. מותר ללכת ברשות הרבים עם כובע על הראש, כשזה תפוס בצוואר על חוט, כי אין חוששים שמא יפול: 'וכן נוהגין בארץ לותר ואשכנז לישא כובעין בראשיהן...' (סי' רנד, עמ' שצג/2).

טז. דוחה את היתרו של ר"ת שבזה"ז מותר לשתות יין של גוי כי דינם כתינוק בן יומו שאינו מתכוון לנסך: 'וזה אין נכון להנהיג שכבר פשט איסורו בכל העולם...' (סי' קסט, עמ' רנח/2).

יז. יש סתירה במנהג במקרה שנפסקה רצועת התפילין – האם מותר לתפור את שני החלקים. הגמ' אומרת 'פוק חזי מאי עמא דבר' – רש"י מפרש: 'להחמיר שנוהגין לפסול' ור"ת פירש להקל 'שנוהגין להכשיר'. מסקנת רבנו ברוך: 'אין להקל בלא ראייה' (סי' ריא, עמ' שב/2).

יח. ר"ת רוצה להתיר הכשר כבד על ידי מליחה כשם ש'רגילין העולם לתת הכבד לטגן במחבת אחר שנצלה...' (סי' סא, עמ' קכז/1).

יט. אבל לר"ת שימי נידה וימי לידה שאינה רואה בהם אינם עולים... 'לא קשה למנהג שלנו...' (סי' צט, עמ' קע/1).

כ. מנהג שלנו אינו מותאם לנאמר במסכת סופרים. שם נאמר ש'שמע' בתחילת שורה ו'אחד' בסופה: 'ואע"ג דבתפילין ומזוזות אין אחד בסוף שיטה לפי מנהג שלנו מ"מ...' (סי' ריג, עמ' שכ/1).

כא. הוא מסייג את המנהג להניח קיבה עם חלב במים לצורך יצירת הגבינה לזמן מועט, אך לזמן ארוך אסור כי טעם הקיבה נכנס בחלב: 'ורגילות הוא ליקח הקיבה עם עורה...' ונראה שאסור להשהותה כל כך זמן גדול... (סי' עב, עמ' קלז/1).

כב. מסייג את המנהג שאימהות סכות את ילדיהן בחלב טלה או בשומן חזיר למקרים של צער התינוק: 'והתינוקות שרגילות האמהות לסוך... זה אסור... בדבר שאין צערא אלא תענוג' (סי' רלח, עמ' שסג/2).

כג. מסתייע מן המנהג: 'כן מנהג לעשות כדפירשנו' שביום טוב מפרישים את החלה לאחר האפייה (סי' פד, עמ' קנא/2).

כד. סומך על הסברה שהעכו"ם נחשבים כתינוק בן יומו ואין להם כוונה לנסך כדי להתיר הנאה ופריעת חוב מיין של עכו"ם: 'ועל זה סמך רגילות עכשיו שישראלים לוקחים מן העכו"ם חובותיהן מן יינן...' (סי' קסט, עמ' רנח/2).

כה. מסתייע במנהג לחיזוק פירוש שיוצרים בקלף הבית של ראש התפילין שין בעל ארבעה ראשים בשמאל האדם שמניח ושלוישה ראשים בימין האדם המניח: 'וכן רגילין לעשות...' (סי' רח, עמ' רצז/2).

כו. ר' ברוך מפרש שכל התפילין צריכות להיות ריבוע: הן הבית והן התיתורא, ולכך מסתייע ונסמך על המנהג: 'וכן רגילין לעשות הכל בריבוע...' (סי' רט, עמ' רצט/2).

כו. לפי רש"י יש לאסור כלי חרס שגוי נגע בו גם אם אינו מיועד להחזקת יין זמן רב, שכן החרס בולע היטב ובמהירות. לדעת ר' ברוך הקריטריון הוא 'מכניסן לקיום' כי כלי כזה בוודאי בולע, אך בזמן מועט אינו בולע. הוא מוכיח שיטתו⁴⁸ מן המנהג שאף בכלי חרס אם נגע בו הגוי אין מצריכים עירוי, הגעלה או הכשרה על ידי נתינת מים בכלי במשך שלושה ימים, אלא די בשטיפת במים בלבד (שכשוך): 'וכן מנהג בכל יום הני קנקנים שלנו שהם של חרס ואין מכניסן לקיום דכי נתן בהם הישראל יין ונגע בהן עכו"ם אין עושין בהן רק שכשוך' (הקדמה להל' יין נסך, עמ' רמז/1).

כז. מסתייע מן המנהג כדי ליישב מקורות סותרים לגבי גודל תפילין של יד ותפילין של ראש. לדעתו המושב של תפילין של ראש יהא רחב מזה של תפילין של יד, כי מצויות שם ארבע פרשיות: 'מ"מ רגילין היו לעשות של ראש יותר רחבים...' (סי' רט, עמ' ש/1).

כח. ר' ברוך מסתייע מן המנהג להתענות עד הלילה ולא רק עד שקיעת החמה כדי להבהיר שהמושג 'שקיעת החמה' הוא סוף שקיעה בסמיכות לצאת הכוכבים: 'עד מתי מניחם עד שתשקע החמה... וכן כל תענית שלא שקעה עליו החמה אינה תענית... וכן רגילין העולם להתענות עד צאת הכוכבים' (סי' ריג, עמ' שיא/2).

ל. ר' ברוך מגדיר הגדרה חדשה ומחדש שצריך צירוף עיסות כשמפריש מאחת על חברתה, גם כשיש בכל אחת מן העיסות כשיעור: 'ובזמן הזה רגילות הוא לתת כל המצות במחבת אע"פ שיש בכל אחת ואחת לבדה כשיעור' (סי' פב, עמ' קמח/1).

לא. ר' ברוך מיישב את המנהג שאישה ממנה את חברתה להפריש בעבורה חלה עוד בטרם העיסה נילושה, אף 'דמילתא דלא מצי עביד איניש – לא משוי שליח'. הסיבה היא בידה ללוש: 'וכן המנהג' (סימנים, סי' פג עמ' יד/2).

לב. מיישב את המנהג לומר סליחות ביום הכיפורים לאור הנר, שכן אימת יום הכיפורים עליו ולא חיישינן שמא יטה: 'וכן מנהג מפני שהוא יום כפרה... ואימת יוה"כ...' (סימנים, סי' ריט, עמ' מא/2).

לג. מיישב את המנהג למלוח את המעיים אף שאין בהם דם יחד עם שאר חתיכות בשר: 'וכן הוא מנהג'. לדעתו בסיום תהליך פליטת הדם הבשר שונה מן הדגים, שהוא אינו

48. ראה תוספות ע"ז לב ע"ב, ד"ה כך, שמוזכרת שיטתו של ר' ברוך: 'זכתב ר' ברוך'. יש הקבלה ודמיון בין התוספות הנ"ל לספר התרומה ויש להשוות ביניהם. יש לציין שבתוספות הניסוח הוא 'ועוד תימא דמעשים בכל יום...' ואילו בס' התרומה רק מוכיח את שיטתו כפי שציטטנו: 'וכן מנהג...'; וראה עוד תוס' ר' אלחנן למסכת ע"ז שם (מונקאטש תרס"א, עמ' 76–80); תוס' הרשב"א משאנץ, ע"ז שם (עמ' ק-קו).

בולע ואילו הדגים בולעים משום שיש להם עור וקרומים דקים (סי' סה, עמ' קל/2).

לד. מיישב את המנהג שמולחים הרבה חתיכות יחד אף שהחתיכות הראשונות כבר פלטו את הדם שאגור בהם: 'והשתא רגילות הוא ומנהג'. אחת הסיבות להיתר היא מכיוון שהבשר ממשיך לפלוט ציר ואז אינו בולע (סי' סה, עמ' קלב/2).

לה. מיישב את המנהג לקנות חביות חדשות מזופתות מגוי אף שמדברי הגמ' משמע שחוששים שמא נתן בהן יין: 'מיהו מנהג ורגילות בכל מקום לקנות מן העכו"ם כשהם חדשים ואין עושין להם לא עירוי ולא הגעלה' (סי' קסא, עמ' רמח/2).

לו. מיישב את המנהג לשלוח חבית של יין לעיר אחרת כזו סגורה רק בחותם אחד: 'ואמר רבינו ליישב מנהג העולם שהן רגילים לשלוח בחותם אחד...' (סי' קפד, עמ' ער/1).⁴⁹

לז. מיישב את המנהג שמשאירים רווח חלק לפני פרשת 'והיה אם שמוע', אף שמדברי רב נחמן בגמ' מנחות לב ע"א, מתבאר שפרשיות המזוזה סתומות: 'וקשה למנהג שלנו שאנו מניחין חלק בתחילת שיטה לפני והיה אם שמוע, והיינו פתוחה...' (סי' ר, עמ' רפו/1).

לח. מיישב המנהג לקלף בצלים בשבת, ואין בכך משום מלאכת דש כאשר עושה כן לאכילה מידית: 'ועתה מנהג לאכול שמכי... וכן מנהג...' (סי' רכ, עמ' שלו/1).

לט. מיישב את המנהג הרווח להדליק נרות שבת על ידי פתילות של צמר גפן, אף שנאמר 'כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו' – 'ואם כן קשיא למנהג העולם שעושין פתילות בשבת מצמר גפן הוא קוטון בלע"ז...' (סי' רכז, עמ' שמו/2).

מ. מקשה על המנהג להטמין כירה על גבי קרקע חמה, שהרי זו הטמנה בדבר המוסיף הבל: 'וכי תימא היאך נהגו להטמין...' (סי' רלא, עמ' שנד/1).

מא. מיישב המנהג להטמין תפוחים בערב שבת אף שאינם מבושלים: 'דהני טפוחים שנהגו להטמין...', והסיבה לכך היא כי אפשר לאכול אותם גם ללא ההטמנה (סי' רלא, עמ' שנד/2).

מב. מטלטלין בשבת את התכשיטים – 'וכן מנהג' כי אין בזמננו ובמקומנו רשות הרבים אלא רק כרמלית' (סי' רמ, עמ' שסט/1).

מג. מיישב גם את המנהג לטלטל את המפתחות (בפרט מנהגן של הנשים העשירות), כי אין רשות הרבים: 'וכן מפתח של כסף וזהב שיש בה מחט תקוע' נמי שרי לדידן וכן

49. ראה גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 553, שמנהג אשכנז הקדום היה להחמיר בחבית עץ בחותם אחד; רש"י אסר בצרפת בעקבות השפעת רבותיו מאשכנז, אך בהמשך שוב חזר להקל כמנהג הראשון.

נוהגות העשירות הדואגות ביום שבת פן יגנבו העבדים והשפחות מפתחות תיבותיהן בעודן בב'ה'... (סי' רמ, עמ' שסט/2).

מד. מיישב המנהג להשכיר בית לגוי, אף שיש לחשוש שמכניס לתוכו עבודה זרה: 'והאידנא שמשכירין בתים לעכו"ם...' (סי' קמד, עמ' רלג/2).

מה. מיישב המנהג שנושאים ונותנים עם הגויים ביום אידם: 'והאידנא אין נזהרין מלשאת ולתת עמהם אפילו ביום אידם...', כי בזמנם הגויים לא היו אדוקים בדתם, ולכן לא יבואו להודות לע"ז בעקבות המסחר (סי' קלד, עמ' רכ/1).

מו. ר' ברוך מסתמך על המנהג ומיישב אותו: 'ובחופות רגילות הוא לתת היורה מלאה תבשיל על הפטפוט מערב שבת...' ואף שהתבשיל מתקרר והגויים מחממים את התבשיל מחדש – מותר אם אפשר היה לאכול את המאכל גם ללא החימום (סי' רלא, עמ' שנג/2).⁵⁰

מז. שיטת התלמוד ש'אין למדין משיטה אחרונה' בגט, וע"כ ר' ברוך מנגיד מאמר זה עם מנהג העולם לכתוב בשורה האחרונה של הגט: 'אע"פ שהורגלו לכתוב בסוף השטה שריר וקיים...' (סי' קלא, עמ' רג-רד).

מח. מיישב את המנהג לומר פיוטים וסליחות באמצע ברכה, אף שמדברי הגמ' משמע שמותר לומר אותם רק בברכת שומע תפילה: 'ועתה הוא רגילות לומר סליחות באמצע סלח לנו ומרבין בתחנונים באמצע הברכה' – והוא מיישב: 'ושמא יש לומר דצרכי ציבור שאני ושרי...' (סי' קלד, עמ' רכב/2).

מט. מנסה ליישב המנהג לתקן קלף של ספר תורה על ידי תפירה עם חוט של משי, אף שבמסכת סופרים מבואר שיש לתפור רק בגידי הבהמה. הוא מבחין בין תפירת היריעות לתיקון הקלף: 'אעפ"י שרגילות הוא לתפור הקריעה אפילו במשי...' (סי' רג, עמ' רפז/2).⁵¹

נ. מיישב את המנהג לתת לגויים בהמות שלנו, אף שהם חשודים על הרביעה, ויש בכך משום איסור 'לפני עיוור לא תתן מכשול': 'היאך אנו מניחין בהמות בין העכו"ם... ועכשיו אין אנו נזהרין להעמיד בהמות שלנו...' ר' ברוך טוען שיתכן שבזמננו 'אין חשודין על הרביעה...' (סי' קמט, עמ' רלט/1).

50. יש חילופי גרסאות בין כה"י וכן הבדל בין הסימנים שם מתיר לעומת החיבור הארוך שמסופק; ראה כ"י ל דף 143א, שם דף 115ב; ל 3 דף 265א, שם דף 240; כ"י ו דף 22א, שם דף 114א.
51. גם בשו"ת הרא"ש, כלל ג סי' יא, מביא את המנהג הנ"ל, והבית יוסף יו"ד רפ ד"ה ומ"ש, תמה על מנהג זה. ראוי לציין שבסימנים המנהג אינו מוזכר, וכתב שיש לתפור עם גיד.

נספח ג

שינוי במציאות כגורם בפסיקת ההלכה בספר התרומה

- א. הבדל בין המציאות (לקולא) של ימי התלמוד לזמן הזה ושינוי הדין בגין כך: בזמן הזה שאין הרבה יהודים למכור להם – התירו למכור בהמה לגוי (סימנים סי' קמד).
- ב. שינוי המציאות (לקולא): 'ועכשיו ליכא למיחש', ולכן מתיר שעכו"ם תיילד ישראלית, ולא חוששים שמא תהרוג אותה (סימנים סי' קנא).
- ג. שינוי המציאות מעת המשנה לזמננו (לקולא): יש להתיר את הפרשיות שלנו אף שאינן מעובדות על ידי עפצים אלא רק על ידי סיד ומלח כי העיבוד הוא טוב (סימנים סי' קצג):
- מכל מקום קלפים שלנו הם בעבוד טוב כאלו הן בעבוד עפצים ובימי התנאים היו כותבין בקלפים שאינם מעופצים...
- ד. שינוי המציאות (לקולא) ואין בינינו עוף טמא, ולכן נהוג לקחת ביצים מן הגוי (סי' כז, עמ' פג/1):
- ואפ"ה עתה אין נזהרים מזה ושמא היינו לפי שעכשיו אין מצוין בינינו ביצים של עוף טמא וגם אין רגילות עכשו למוכרן...
- ה. שינוי במציאות (לקולא) בין ימי הגמ', שאז היו הרבה יהודים ולכן יכלו להימנע מלמכור בהמות לגוי, אך בזה"ז שאין אלא מעט יהודים במקום אחד מותר למכור לגוי (סי' קמ, עמ' רלב/1).
- ו. שינוי במציאות (לקולא) – נהגו לתת יין בנודות גם בזמן שביצעו ושמנו בהן זפת, ולכן לא היה ניכר אם הוסיפו אח"כ יין נסך. לאור הנ"ל נאסר בזמן חז"ל לקנות אפילו נודות חדשות מן הגוי, אך בזה"ז שלא נהוג כן – מותר (סי' קסא, עמ' רמח/2):
- והיה או' מורי רבינו דבימיהם היו רגילין ליתן יין בהם בשעת מלאכת הזפיתה ולכך לא היה ניכר אם הוא נתן בהם יין נסך גם אחרי כן. אבל עכשיו אין עכו"ם נותנין בהן יין בשעת זפיתתן ולפיכך היה ניכר אם נתן בהם יין אחר הזפיתה. וכיון שיוכל הישראל להבין ולהכיר אם נתן בה עכו"ם יין אחר הזפיתה. ולהכי הקנ"ש והיושט"ש זפותין כשמוכרם העכו"ם חדשים. אם רואה הישראל אותן שהם צהובות ולא נתן בהן יין מותרות.
- ז. שינוי במציאות (לקולא) – בזמן הזה הגויים אינם אדוקים בע"ז ולכן יש להקל בנגיעתם ואין לאסור מדי יין נסך (סי' קע, עמ' רנט/1):

ורבי' שמואל משום דעכו"ם בזמן הזה [אינם] בקיאים בטיב עב"ז כל כך ואין אדוקין בעב"ז... אבל בזמן הזה ליכא למגזר מידי דאין בני שכשוך.

ח. שינוי במציאות (לקולא) – בימי התנאים והאמוראים לא כתבו תורה שבע"פ, אך בימינו שיש שכחה וכותבים שכן עת לעשות לה' וכו', מותר להציל מפני הדלקה (סי' רמז, עמ' שפ/2):⁵²

והני מילי בימי התנאים והאמוראי' שהיו חכמי מדע ונבונים לב ולא היו שוכחין דבר לפיכך לא היו כותבין לא תלמוד ולא תפלות משום דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבן אבל אנן דרי בתראי דיש שכחה בלבבות בני אדם אנן כתבין את הכל משום עת לעשות לה' הפרו תורתך ושפיר נצול מפני הדליקה בין תלמוד בין תפלות ושאר כתבי הקדש וכן אם היו כתובין בסם ובסיקרא.

ט. שינוי המציאות (לחומרא): בזמנם לא דרכו את היין ברגל בגיגיות גדולות ורק בבית הבד, אבל בזמננו דורכים גם בגיגיות גדולות, ולכן צריך ניגוב לפני השימוש (סימנים סי' קסג; סי' קסג, עמ' רנא/2):

שהרי גתות שהיו שנוין בתלמוד לא היה להם גלגל וקורה כי אם בית הבד דווקא היה להם כן...

י. שינוי המציאות (לחומרא) או חסרון ידיעה מדויקת על תכונות היין לעומת החומץ והמעבר ביניהם, ולכן יש להחמיר בגוי שנגע בחומץ (סימנים, סי' קנו).

יא. שינוי המציאות (לחומרא) בין ימי הגמ' שבהם הסוסים היו מיועדים לרכיבה ובזמן הזה משתמשים בהם לחרישה (סי' קמ, עמ' רלב/1), ולכן מחמירים ואין מוכרים לגוי, כי החרישה אסורה בשבת מדאורייתא לעומת הרכיבה שאינה אסורה אלא מדרבנן (מכירה נאסרה גזרה משום שאילה ושכירות).

52. וכן שם עמ' שפב/2.

פרק שביעי

תרומתו של ספר התרומה לספרות ההלכה

א. התרומה של ר' ברוך בספר התרומה היא בראש ובראשונה כמקבץ וכאוסף, את פסיקות רבותיו ובעיקר ר"ת ור"י. אך אין מדובר באיסוף וקיבוץ גרידא, אלא בעיקר הבאה לידי גיבוש, ניסוח והכרעה הלכתית שראשיתה בפרשנות הסוגיה ואחריתה בהלכה המעשית. ר' ברוך הוא הראשון מבין חכמי צרפת שמחבר חיבור הלכתי מקיף וסיסטימטי, ואשר מנסח פסקי הלכות עפ"י תורת בעלי התוספות הצרפתיים. ספר התרומה בעצם הופך את מפעל בעלי התוספות, שהיה עד אז מפעל של פרשנות ואשר נשאר ברובד העיוני, למשהו פרקטי ומעשי עם הכרעה ברורה לביצוע ומעביר את התורה הזו לדורות הבאים. מסירת תורת בעלי התוספות עוברת מספר התרומה ל'ספר מצוות גדול' של ר' משה מקוצי דור לאחר רבנו. בהקדמה מתאר ר' משה מקוצי את השתלשלות תורה שבעל פה, את מצב דורו ואת שכחת התורה. בהמשך הוא מציין את המהפך שגרם הרמב"ם בכתיבת חיבורו והוא מתאר את דמותו בהערכה רבה. אך הוא גם מבקר את ספרו של הרמב"ם בשני היבטים: ראשית, הרמב"ם אינו מביא ראיה לדבריו, ושנית, הוא מתעלם מפרשנות בעלי התוספות. וכך הוא כותב:

וגם בכמה מקומות על פירושי ועל פסקיו חולקין עמודי התורה ואשיותיה, והם רבינו שלמה ברבי יצחק, ורבינו יעקב בן רבינו מאיר, ורבינו יצחק ב"ר שמואל אשר כל חכמי ישראל [בדורות] האחרונים שותין מימיהם.

מגמתו היא לכתוב ספר שיימצאו בו פסקיהם של 'עמודי התורה ואשיותיה' הלוא הם רש"י, רבנו תם, ור"י הזקן. להיכן הלך ר' משה מקוצי כדי למצוא את פסקיהם של 'עמודי התורה ואשיותיה'? התשובה לכך היא שהוא התבסס בחיבורו על שני ספרים מלבד חיבור ה'יד' של הרמב"ם: ספר יראים של ר' אליעזר ממין וספר התרומה של רבנו ברוך. לפעמים העתיק ר' משה מקוצי מילה במילה מן המקורות הנ"ל, ולפעמים הוא רק נשאר נאמן לתוכן ושכתב את המקור. אנו מוצאים שהסמ"ג עשה שימוש בספר התרומה 593 פעם,⁵³ אף שברוב המקומות הוא אינו מזכיר את

53. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 474, הערה 35; שרגא אברמסון, 'עניינות בספר מצוות גדול', סיני פ (תשל"ז), עמ' רז-רטז, ובמיוחד בעמ' רט שמצטט את דברי ר"ח בנבנישתי: 'שכל דברי הסמ"ג הם דברי בעל ספר התרומה ובפרט במפתחות שכל דבריו הם אות באות תיבה בתיבה במפתחות ספר התרומה'; ב"ז בנדיקט, מרכז התורה, עמ' 78 הערה 10; גלינסקי, ארבעה טורים, עמ' 186; מבוא של הרב א' מרצבך לסמ"ג, (מכון ירושלים, עמ' 13-15); גלינסקי, רבנו משה, עמ' 21, הערה 6.

מקורו.⁵⁴ הסמ"ג הוא ספר חשוב ביותר להמשך הפסיקה הצרפתית; רבים מן החיבורים שמהווים את התשתית של הפסיקה האשכנזית עד היום מבוססים על הסמ"ג, וזה האחרון שאב את מקורותיו מספר התרומה.

ב. ספר התרומה הוא גם הספר הראשון שנכתב על ידי מחבר מבעלי התוספות הצרפתיים והוא אינו חיבור קבוצתי. אמנם קדמו לו ספר יראים של ר' אליעזר ממין וכן ספר ראב"ן לר' אליעזר בן נתן,⁵⁵ אך שניהם אשכנזים היו.⁵⁶ עם זאת אין ספק שיש ראשונים ואף פוסקים שהתייחסו לספר התרומה כאל חיבור קבוצתי.⁵⁷

ג. גם בספר מצוות קטן (סמ"ק) של ר' יצחק מקורביל, ספר התרומה הוא הבסיס והתשתית לפסק, וגם אם אינו מוזכר לעתים קרובות, ואין הוא עושה שימוש ישיר במילות ספר התרומה, אין ספק שפסקיו של ר' ברוך משוקעים בו, בין בצורה ישירה מתוך עיונו של ר' יצחק בספר עצמו ובין בכלי שני, לאמור דרך הסמ"ג שעליו הוא ביסס את ספרו.

ד. ספר התרומה התפרסם ויצא מחוץ לגבולות צרפת זמן קצר לאחר פרסומו. אנו מוצאים אזכורים רבים של ספר התרומה בספר הרקח⁵⁸ של ר' אלעזר מוורמייזא (1165–1230

54. הסתמכנו בעיקר על עבודתו של הרב א' שלזינגר, שהוציא מהדורה של הסמ"ג עם פירוש מי קמא, והוא ציין לכל אורך הספר את המקור של דברי הסמ"ג. מתוך 593 פעמים שהסמ"ג מסתמך על ספר התרומה – 156 – הם מתוך הסימנים של ספר התרומה ו-437 – מתוך החיבור הארוך. זאת בניגוד למה שכתב ר"ח בנבנישתי, בהערה הקודמת, שבדרך כלל מצטט הסמ"ג מתוך הסימנים. אמנם ייתכן שכוונתו שבדרך כלל הציטוטים המדויקים הם מתוך הסימנים.

55. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 173, שראב"ן היה ממגנצה.

56. מיץ = Metz שבאזור Lorraine לא נחשב כחלק מצרפת בתקופה זו, ראה י' זוסמן, מפעלו המדעי, עמ' 39 סוף הערה 63.

57. ראה ציטוט ר' יוסף קארו להלן סעיף ו.

58. אמנם יש חוקרים שרוצים לטעון שהאזכורים של ספר התרומה בספר הרקח הם תוספת מאוחרת, אך לאחר בדיקתם נראה שהם מקוריים, כי אין מדובר רק בהעתקה סתמית של קטעים מתוך ספר התרומה, אלא נעשתה עריכה לקטעים אלו. לפעמים הקטעים מקוצרים עם השמטה של חלק מן המשא ומתן ההלכתי. בדרך כלל ס' הרקח קיבל את ההכרעה ההלכתית של ספר התרומה, אך לפעמים הוא שינה את הפסיקה, והוא שילב את כל הקטעים במקום המתאים ושינה את ניסוחו של הטקסט שיהיה קולח. לאור הנ"ל נראה שאין מדובר בתוספות של חכמים או מעתיקים מאוחרים. ראה ספר הרקח, סי' רנה, מתחיל בס' תרומות כל הכלים... – מקביל לספר התרומה סי' נה (עמ' קיז), ושם הוא מקצר ומשנה את הסדר. ראה עוד ספר הרקח, סי' תכו – מקביל בספר התרומה סי' סט (עמ' קלג/2), אך בעוד שבס' התרומה כתב 'זיש תימא...' בס' הרקח מכריע לחומרא. ס' הרקח, סי' שיז – מקביל לספר התרומה סי' צד (עמ' קסב/1). ספר הרקח, סי' תמב – מקביל לספר התרומה סי' נו (עמ' קכ/1 למטה) וסי' נו (עמ' קכא/2 למטה). ספר הרקח, סי' תלא, הקטע מתחיל במילים: 'בספר תרומות מצאתי ומעתיק כמעט מילולית מתוך ספר התרומה, סי' סז (עמ' קלב/1); ס' הרקח, סי' תמג, מעתיק מספר התרומה, סי' נו (עמ' קכב/1 למטה), אך מקצר דבריו. באמצע הקטע הוא כותב: 'זפי' בספר תרומות...'; ס' הרקח, סי' תסא, 'בספר תרומות פוסק

בערך).⁵⁹ ולכן נראה שבשליש הראשון של המאה ה-13 ספר התרומה כבר נלמד באשכנז. ר' יצחק מוינה (בערך 1180–1250),⁶⁰ אף הוא בדור שלאחר ר' ברוך, מביא מפסקי ספר התרומה כ-60 פעם, בעיקר בהלכות שבת ועבודה זרה.⁶¹ בתקופות מאוחרות יותר מצאנו את מהר"ם מרוטנבורג משתמש רבות בספר התרומה,⁶² לרוב הוא מקבל את דבריו, אך לפעמים גם חולק עליו.⁶³ במקום אחד בעניין חיתוך צנן, שום ובצל בסכין של גוי, מהר"ם כתב שיש מקום להקל,⁶⁴ אך למעשה קיבל את סברת ספר התרומה⁶⁵ לאסור ולהחשיב צנן, שום ובצל כדבר חריף,⁶⁶ ואז הוא כותב:⁶⁷

ועל ששאלתם... הרי בספר התרומה דימה כרישין ובצלים וצנן ושומין וכיוצא בהן לקורט של חלתית ואנו נוהגים כך, הואיל ונפק מפומיה דרבינו.

יש לציין עוד שני חכמים נוספים באשכנז, שניהם תלמידי מהר"ם, שהשתמשו רבות בספר התרומה: הרב מרדכי בן הלל בספר המרדכי והרב מאיר כהן בהגהות מימוניות.⁶⁸

-
- כשמואל... – מעתיק ומקצר מתוך ספר התרומה סי' לה (עמ' פט/1); סי' הרקת, סי' תסב, העתיק כמעט מילולית מספר התרומה, סי' לה (עמ' פט/2), ובמקום אחד אף העתיק את לשון סי' התרומה: 'זלי נראה...'. מאידך במקומות אחרים השמיט את הלשונות הישירים של ר' ברוך כגון: 'דלקמן פרשת' וכן 'וראה הבאתי שם...'. סי' הרקת, סי' תסד, מעתיק, משכתב, ומקצר מתוך ספר התרומה, סי' נב (עמ' קלז/2); סי' הרקת, סי' תעא, מעתיק ומקצר את ספר התרומה סי' קמט-קנ (עמ' רלט/2-רמ/1); סי' הרקת, סי' תעב, מעתיק מילולית מס' התרומה, סי' קנג (עמ' רמב/1), אך השמיט את הלשון הישירה של ר"ב: 'מפרש מורי רבינו'.
59. אורבך בעלי התוספות, עמ' 411, והערה 47; וראה גם עמנואל, דרשה, עמ' 58, והערה 228.
60. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 437; והוא מציין שבשנת 1246, הוא עדיין כותב את ספרו, שכן באור זרוע עבודה זרה, סי' קז (מהד' פרבשטיין, עמ' תקפז/2) כותב 'נמצא דזו השנה דקיימין בה, שהיא שנת שש לאלף השישי, היא שנת ג' לשמיטה...'.
61. 30 בהל' שבת, ו-9 בהל' ע"ז. מעניין שהוא אינו מזכיר את סה"ת בכלל בהלכות חלה, וראה פוקס, עיונים בספר אור זרוע, עמ' 71–75, שבכל נושא ר' יצחק מוינה בחר לו כמה ספרים ועליהם הוא ביסס את ספרו, ולפי הנראה בהלכות חלה היו לו מקורות אחרים גם לגבי פסקיהם של ר"י ור"ת.
62. ראה מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים, ח"א, סי' טו; סי' סז; סי' קכה; סי' קלט; סי' תלה; סי' תלט; סי' תעז; ח"ב, סי' י; סי' כא; סי' כב; סי' לג; סי' מח; סי' מט; סי' נ; סי' קנ; שם, הלכות בדיקה, סעי' ח.
63. מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים, ב, סי' מח, מט, נ, מהד' כהנא, עמ' מ-מד. י"ז כהנא אסף שלוש תשובות ממקורות שונים וכולן עוסקות באותו עניין.
64. רא"ש ע"ז פ"ב סי' לה; מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים, ב, סי' כב, עמ' כא-כב: 'אין לי למחות ביד הנהגין היתר'.
65. ספר התרומה, סי' ס.
66. כדין קורט של חלתית, ראה ע"ז לט ע"א.
67. תשב"ץ לר' שמשון בר צדוק, תלמיד מהר"ם מרוטנבורג, סי' שנט; מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים, סי' כא, עמ' כא.
68. יש להוסיף כמובן גם את הרא"ש, שמוזכר את סה"ת 23 פעמים, לרוב הוא מסכים לפסקיו ולפעמים דוחה אותם.

בהקשר לספר המרדכי, יש להדגיש שלרוב כשהוא מזכיר את רבנו ברוך, כוונתו אינה לרבנו ברוך דידן אלא לר' ברוך ב"ר שמואל ממגנצא, מחבר ספר החכמה.⁶⁹ כשהוא מביא את דברי ר' ברוך דידן, הוא מכנה אותו על שם ספרו: 'וכן בספר התרומה' וכדו'.⁷⁰

מחבר הגהות מיימוניות הוא הרב מאיר הכהן, אף הוא תלמיד של מהר"ם מרוטנבורג. הוא כתב הגהות על סדר ומסביב ל'יד החזקה' של הרמב"ם, ומגמתו הייתה לציין את מקורות הדינים שהחסיר הרמב"ם, ובעיקר להביא את תורת 'רבתינו בעלי התוספות' שלצדדים קרובות חולקים על פסקיו.⁷¹ היכן הלך רבנו מאיר לחפש את פסקיהם של רבתינו בעלי התוספות? הוא לא חיפש אותם בפירושי התוספות ואף לא בתשובות (אף שהוא מצטט גם מתשובותיהם), אלא התבסס בעיקר על ספרי הפסק של בעלי התוספות, ובראש ובראשונה על פסקי ספר התרומה. באחת ההגהות, הלכות תפילין פ"ג ה"א, הוא מביא את פירושי רש"י ו'הערוך' ולאחר מכן הוא מזכיר את פירוש 'רבתינו בעלי התוספות' מתוך ספר התרומה. הוא מזכיר את רבנו ברוך ואת ספר התרומה בעיקר בהלכות תפילין, שבת, גיטין ואיסור והיתר, שהן ההלכות המרכזיות שבהן עוסק ספר התרומה. אמנם הוא מזכיר את ר' ברוך גם בהלכות נוספות: הלכות עבודה זרה, תפילה, ציצית, ברכות, יום טוב, חמץ ונידה. הוא מזכיר את ספר התרומה כ-300 פעם – פעמים בלשון 'וכתב בספר התרומה', פעמים בלשון 'וכן פסק בספר התרומה' ופעמים רבות הוא מצטט את לשונו של ר' ברוך, וברור שהוא ראה את החיבור במקור ואין הוא מעבירו מכלי שני או מכלי שלישי, עד שבאחת התשובות הוא אף מציין שיש הבדלי גרסאות בין כתבי היד השונים.⁷²

ה. ספר התרומה נקלט גם באיטליה, שכן הרב צדקיה בן אברהם הרופא,⁷³ שסיים את עריכת ספרו בין השנים 1240–1260, הזכיר כמה מפסקיו. באותה תקופה אנו מוצאים גם

69. ראה עמנואל, שברי לוחות, עמ' 127–132, אזכורים של ר' ברוך ב"ר שמואל בס' מרדכי.
70. ראה ספר המרדכי, למסכת גיטין, מהד' רבינוביץ, עמ' 337–338, 'וכן פסק בספר התרומה...'; שם, עמ' 379, 'כתוב בספר התרומה...'; שם, עמ' 408, 'ואפי' בתפילין ומזוזות כתוב בספר התרומה דמועיל תיקון...'; ועוד.
71. ראה במאמרו של הרב דוד דבליצקי, 'הגהות מיימוניות', צפונות א, עמ' מט-נט, ובפרט עמ' מט, שם מביא הקדמת ר"מ הכהן מתוך כ"י ברלין טיבינגן 7: 'לידע מהיכן הפסק יוצא מן התלמוד ודברי רבתינו בעלי התוספות ושאר גאונים למען ימצא האדם כל חפצו אשר יצטרך'; וראה עוד שמחה עמנואל, שברי לוחות, עמ' 10.
72. תשובות מיימוניות, קדושה, סי' כא.
73. על ר' צדקיה, ראה במבוא של הרב חסידה לס' שבולי הלקט, (מכון ירושלים). לדעתו ר' צדקיה נולד בערך בשנת 1214 וכתב את ספרו בערך בשנת 1244 (שם עמ' 16).

את אחיו של הרב צדקיה, הרב בנימין, כותב כמה הגהות לספר התרומה,⁷⁴ ואלו מצויות בכ"י של ספר התרומה פריס 360.⁷⁵ גם בפרובנס שבדרום צרפת, אנו מוצאים את ספר התרומה כבר באמצע המאה ה-13, והוא מוזכר כמה פעמים בספר המאורות לר' מאיר ב"ר שמעון המעילי. פסקיו והלכותיו של ספר התרומה מובאים לעתים תכופות בחיבורי הליקוטים כגון ספרי אורחות חיים וכלבו של ר' אהרון מלונל.⁷⁶

ה. בספרד, הרמב"ן מזכיר פעמים רבות את ספר התרומה, משמע באמצע המאה ה-13 הספר כבר מצוי בספרד. הדבר המעניין הוא היחס של הרמב"ן לספר התרומה. מתוך 15 האזכורים שמצאנו – ב-12 מתוכם הרמב"ן מבקר את ספר התרומה בצורה חריפה.⁷⁷ לדוגמה: 'וראיתי בספר התרומה ובתוספות שרביהם משתבשין בזה';⁷⁸ 'ובעל התרומות מתיר... ואין בדבריו טעם';⁷⁹ 'ואני אומר אשתבוש כהני...'⁸⁰ ועוד לשונות כגון אלו. הוא

74. על ר' בנימין בן אברהם הרופא, ראה במבוא לשבלי הלקט השלם, מהד' מירסקי, עמ' 38–39. מירסקי כותב שלפי הנראה ר' בנימין היה אחיו הגדול של ר' צדקיה, ושהוא למד אצל ר' מאיר ב"ר משה. ר' בנימין היה מעתיק ספרים וכתב עליהם הערות, וכן הוא חיבר שירים ופיוטים רבים. 75. בהערה הראשונה (דף 20) יש תוספת של שני פסקים בהלכות חליצה מפי ר' יחיאל מפריס וכן מר' שמואל מאיוורא. בהערה השנייה (דף 59) הוא מבקר את פירוש ר' ברוך לגבי פסול חלדה בהלכות שחיטה, ומבכר את פירוש רש"י. בהערה השלישית (דף 89) הוא מתייחס לפסק ר' ברוך שקבע שאם נמצא שליל חי בבטן אמו – אסור, שכן אין הוא מתיר עצמו ושחיטת אמו אינה מתירה אותו. על כך כותב ר' בנימין שאישתמיטתיה למר שאפשר להשאיר את השליל שבעה ימים ואם הוא מתקיים – שחיטת עצמו מתירה אותו. בהערה הרביעית (דף 173) הוא מביא פירוש דרשני לפסק שהגט צריך להיות כתוב בשתי-עשרה שורות. והוא מסביר שזהו כמניין האותיות שבין האות ב' - הראשונה שבגט 'בכך בשבת...' לבין האות האחרונה ל' – 'כדת משה וישראל' ומקביל למניין האותיות שבין האות הראשונה שבעשרת הדברות א' – 'אנכי' לבין האות האחרונה כ' פשוטה – 'לרעך'. בהערה האחרונה (דף 194) תמה ר' בנימין על הירושלמי (גיטין) שמזכיר ר' ברוך.

76. הוא כתב את ספרו בערך בשנת 1313 או 1323; ר' אהרון שכתב את ארחות חיים כתב לפי הנראה גם את ספר הכלבו שקדום יותר ושימש כמהדורה קמא של ארחות חיים, ראה הבלין, לעניין הספרים, עמ' מא-סד, ובפרט בעמ' מב, מג, מו. גם בספר כלבו רבים האזכורים של ספר התרומה, ויש שם (כלבו סי' קמה) בנוסף גם העתקה של סימני התרומה בהלכות איסור והיתר, הלכות חלה והלכות נידה.

77. ראה חידושי הרמב"ן למסכת שבת, נא ע"ב, ד"ה והא: 'קשה לי...'; שם, סו ע"א, ד"ה ובספר התרומות: וזה פירוש משובש; שם, קכב ע"א, ד"ה וראיתי: 'וראיתי בספר התרומה בלבול גדול'; חידושי הרמב"ן למסכת ע"ז, לג ע"ב, ד"ה ובעל ספר התרומות: 'ואין זה נכון'; חידושי הרמב"ן למסכת חולין, קח ע"ב, ד"ה הא: 'כך מפורש בספר התרומות ואינו כלום'.

78. חידושי הרמב"ן למסכת שבת, צה ע"א, ד"ה והא.

79. שם, קנג ע"א, ד"ה הא.

80. חידושי הרמב"ן למסכת חולין, קיב ע"א, ד"ה כתב; ראה חיים ב"ר יוסף מיכל, אור החיים, פרנקפורט ע"ג מ"ן תרנ"א, עמ' 292, שמצאנו בשו"ת התשב"ץ, ח"ג סי' לו לר' שמעון בן צמח דוראן, ובנו ר' שלמה בשו"ת הרשב"ש, סי' קנה, סי' תקיג [ב], תריג, שמציינים שר' ברוך דידן – כהן היה: 'רבנו ברוך הכהן ז"ל בספר התרומה...'; וראה ש' עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 436,

יוצא בחריפות כנגד ההיתרים של ספר התרומה שמקורם בדברי ר"י ור"ת לגבי היתר הוצאת תכשיט 'ברשות הרבים שלנו' שאינה אלא כרמלית: 'ועוד אמר טענה המשובשת שהוא רגיל דהשתא לית לן רשות הרבים';⁸¹ 'ואלו דברי הבאי שחכמים גזרו בתכשיטין אפילו בחצר שלא תקשט בהן ואין גזירתן בטלה עכשיו'.⁸² יש כאן ביטוי חריף להתנגדות הרמב"ן לבטל ולשנות את ההלכה המקובלת ולצמצם תוקפן של גזרות חכמים על סמך סברות מחודשות. הוא גם מבקר את השימוש בתלמוד הירושלמי כמקור פסיקה: 'ובספר התרומה מתבלבלין בדבר זה מן הירושלמי שיש בו בסוגיא זו דברים סותרין גמ' שלנו ואין לי להאריך'.⁸³ את ההתנגדות והלשון הפולמוסית שנוקט הרמב"ן כנגד רבנו ברוך יש לראות לאור חדירת תורתם של חכמי צרפת והשפעתה על חכמי ספרד. הרמב"ן התייחס לתורתם של חכמי צרפת בכבוד מחד גיסא, אך בביקורת מאידך גיסא.⁸⁴

לאור הנ"ל נראה שספר התרומה שימש כזרז להטמעת תורת חכמי צרפת בספרד. העובדה שהוא ספר פסיקה הביאה לידי התנגשות וקונפליקט עם ההלכה והמנהג המקובל בספרד. לכן מבקר הרמב"ן בחריפות הלכות רבות של ספר התרומה. בדור שלאחר הרמב"ן בהחלט ניתן לראות התפתחות בקליטת הספר אשר לפי הנראה מקבילה לקליטת תורת בעלי התוספות בכלל בספרד. בדור שלאחר הרמב"ן, בחידושי הרשב"א

הערה 59, בשם י"מ תא-שמע, שהמקור הוא לפי הנראה אצל אבי משפחת דוראן, הלוא הוא הרמב"ן במקור זה. מלבד מקורות אלו לא מצאנו אישוי נוסף לייחוס זה של ר' ברוך.

81. חידושי הרמב"ן למסכת שבת, קטו ע"א, ד"ה מתני'.

82. שם, נז ע"א, ד"ה ובספר התרומה.

83. חידושי הרמב"ן למסכת שבת, מ ע"ב ד"ה ובלבד; וראה עוד י' זוסמן, 'פרקי ירושלמי', מחקרי תלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 281, שטוען שהרמב"ן לעולם אינו פוסק כתלמוד ירושלמי, אלא עושה בו שימוש להסברת התלמוד הבבלי בלבד. אמנם מצאנו שהוא גם עושה שימוש נרחב בתלמוד הירושלמי, ראה לדוגמה בחידושי הרמב"ן לר"ה, ט ע"ב, ד"ה ושוב מצאתי.

84. ראה שלם יהלום, 'הרמב"ן ובעלי התוספות בעכו', שלם ח (תשס"ט), עמ' 100-125; על השפעת תורת צרפת על הרמב"ן בתיווכו של ר' נתן ב"ר מאיר רבו, שהיה תלמיד ריצב"א, ראה שלם יהלום, 'רבי נתן ברבי מאיר מורו של הרמב"ן', פעמים 91 (תשס"ב), עמ' 5-25, ובפרט עמ' 5, 15-16; על הצד השני של המטבע מצביע עזרא שבט, 'מקום המנהג בבית מדרשו הקטלוני של הרמב"ן, שנתון המשפט העברי יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 439-453, שמתאר את ההשפעה הרבה של תורת צרפת על הרמב"ן; ראה עוד עזרא שבט, חידושי הרמב"ן למסכת כתובות, ירושלים תש"ן, עמ' 32-40, ושם בעמ' 32 מביא את דברי הרמב"ן בהקדמתו לדינא דגרמי: 'וחכמי הצרפתים אספו רובם אל עמן הם המורים הם המלמדים הם המגלים לנו הנטמן, ואף גם זאת יש צריכות עוד נגר והולם להלמן'; וראה עוד משה הלברטל, 'המנהג וההיסטוריה של ההלכה בתורתו של הרמב"ן', ציון סז (תשס"ב), עמ' 25-56.

וב'תורת הבית' שלו הביקורת מתעדנת,⁸⁵ ובתקופת הר"ן נראה שהספר מתקבל בסבר פנים יפות ובצורה מאוזנת.⁸⁶

ו. בפסיקה הספרדית – כפי שהיא באה לידי ביטוי ב'שולחן ערוך' – ספר התרומה תופס מקום קטן, כי עיקר הפסיקה נקבע עפ"י הרמב"ם והרא"ש. עם זאת ב'בית יוסף' הוא מזכיר פעמים רבות⁸⁷ את שיטת בעלי התוספות, אך הוא מתייחס לכל בעלי התוספות כאל מחבר אחד (הקדמת ל'בית יוסף'):

וליהיות כי כבר נודע שהרא"ש והמרדכי וסמ"ג וסמ"ק וספר התרומה והגהות מיימון כולם נמשכים אחר דברי התוספות על הרוב לכן אם בקצת מקומות לא אכתוב דעתם אל יחשדני שומע כי כשאני כותב דעת התוספות איני צריך לכתוב דעת הקדושים הללו שסתמם כפירושם...

הוא גם עושה שימוש בספר התרומה להבהרת דברי הרא"ש, כשנקודת המוצא היא שפסקי 'התרומה' משוקעים בהלכות הרא"ש (בית יוסף, א"ח סי' לב): 'ואפשר שטעמו של הרא"ש מפני שכתב בספר התרומה...'

דוגמה בולטת לדיון של ה'בית יוסף' בדברי ספר התרומה (ראה להלן 'תשלומי התרומה', קטע 18) ויישוב קושיות הטור מצאנו בהקשר למה שכתב ספר התרומה, שאין לסגור תיבה בשבת כשיש בה זבובים משום שוודאי (פסיק רישיה) יעבור על איסור צידה. הטור לעומת זאת כתב שאם אינו מתכוון לצוד מותר, ובפרט שהזבובים אינם נחשבים כניצודים בתוך התיבה. ה'בית יוסף' מגן על ספר התרומה מפני קושיותיו של הטור וכותב:

וא"כ מה שרצה רבינו לדחות דברי בעל התרומה מדקתני ובלבד שלא יכוין לצוד אלמא כי לא מכוין שרי אין בדיחוי זה ממש שכבר נתבאר דבעינן נמי שלא יהו ניצודין בהכרח כי היכי דלא ליהוי פסיק רישיה...

85. למשל 'וכן נראה מדברי רבינו שלמה ז"ל וכן בספר התרומה והוא הנכון ועולה כהוגן' (חידושי הרשב"א, חולין סד ע"ב ד"ה נמצא); 'ותמהני מה שכתוב בס' התרומה בשם ר"ש' (שם, עו ע"ב, ד"ה אמר אמימר); 'וכן הסכימו רבותינו הצרפתים ז"ל וכן כתב הרב בעל התרומה וכן האמת' (משמרת הבית בתוך תורת הבית א, מהד' ברוך, עמ' תתק); 'אמר הכותב מה נעשה לתמהותיו ואילו היו כאן גדולי רבני הצרפתים שאמרו כן היו אומרים לו אל תתמה על החפץ וגם לרב בעל התרומה ימצא כן בספרו...' (תורת הבית ב, שם, עמ' רמד) ועוד.

86. למשל 'ונמשכו לדעתו הבאין אחריו הרשב"א ז"ל ואחרים ותמהני עליהם שאני רואה דברי בעל התרומה ז"ל נכונים וברורים ולא דמי כלל לדגים שעלו בקערה...' (ר"ן על הרי"ף, חולין דף מא ע"א מדפי רי"ף, ד"ה דגים); 'אבל בספר התרומה כתב דאסורין משום נולד ואסור... והקשה עליו הרמב"ן ז"ל... ואין זה קושיא אצלי...' (ר"ן על הרי"ף, שבת, דף כד ע"א, ד"ה ואין מרסקין) ועוד.

87. ה'בית יוסף' מזכיר את ספר התרומה 40 פעם – 28 פעמים מתוך עיון ישיר בספר, ו-12 פעמים כשדעתו מובאת ע"י הסמ"ק, הגהות מיימוניות וכדו'.

ואף שבהמשך מקשה על דברי ספר התרומה, מסקנתו היא שיש להחמיר:

ומכל מקום כיון דנפק מפומיה דבעל התרומה וכתבו המרדכי ולא חזינו מאן דאיפליג עליה מי יקל ראשו שלא לחוש לדבריהם.

כאמור לעיל ספר התרומה הוא ספר בסיס, ועליו מושתתת ההלכה האשכנזית והצרפתית בנושאים שעסק בהם. לכן היה מצופה לכאורה שהרמ"א שסדר, ערך וקבע את הפסיקה האשכנזית ישתמש הרבה יותר בספר התרומה, אך יש כלל מוסד בשיטת הרמ"א בניגוד לשיטת ר' יוסף קארו ב'שולחן ערוך' והיא שיש לפסוק כבתראי.⁸⁸ לכן עיקר תרומתו של ספר התרומה באה לידי ביטוי בפסקי רמ"א, בזה שהלכותיו ופסקיו משוקעים בספרי אחרוני הראשונים כמהרי"ל, תרומת הדשן ועוד, שכן לאורם פוסק הרמ"א. תרומתו של ספר התרומה ניכרת בבהירות יתרה בביאור הגר"א, כיוון שהגר"א מתנגד לשיטה שרואה את ה'שולחן ערוך' כ'סוף הוראה'.⁸⁹ הוא חוזר למקורות הראשונים, ולכן הוא מזכיר את ספר התרומה פעמים רבות כל כך. אין זאת אומרת כמוכח שהוא תמיד מקבל את פסקיו. לפעמים הוא מראה שאין אחידות בשיטת הפסיקה ב'שולחן ערוך' או ברמ"א. לדוגמה, בהקשר לשאלה אם צריך להשאיר רווח בתחילת הכתיבה בתפילין ובמזוזה. בהלכות תפילין כתב ה'שולחן ערוך':⁹⁰ 'ובתחלתן וסופן אין צריך להניח כלל' ואילו לגבי הלכות מזוזה הוא כתב:⁹¹ 'ובתחלתה ישייר כדי לגול אותה אחר שתכרך'. על כך מעיר הגר"א:⁹²

וא"כ ע"כ אין שם היקף כלל וכ"כ בסה"ת ודברי הרא"ש סותרין זה את זה שבה' תפילין פ' שא"צ כדעת סה"ת ובה' מזוזה חזר בו וכ' שצריך וכ"ה בטוש"ע שבי"ד סי' רפ"ח פסק שצריך וכבר הקשה ב"י בעצמו ואיני יודע למה סתם כאן ודאי אין לחלק בין תפילין למזוזה?

הגר"א⁹³ גם מכריע את ההלכה לאור חידוש של ספר התרומה,⁹⁴ שבימינו יש קניין

88. ראה י"מ תא-שמע, 'הלכתא כבתראי' – בחינות היסטוריות של כלל משפטי, שנתון המשפט העברי ו-1 (תשל"ט-תש"מ), עמ' 405-423; א' מאיר רפלד, 'הלכתא כבתראי' אצל חכמי אשכנז ופולין במאות ה'ט"ו-ט"ז מקורות וספיקין, סדרה ח (תשנ"ב), עמ' 119-140, ובהקשר לרמ"א בפרט בעמ' 132-134; ראה עוד במקורות שהביא י' גלינסקי, ארבעה טורים, עמ' 55, והערות 167-168.

89. ראה הרב חיים גדליה צימבליסט, 'לדרכו של הגר"א בביאוריו לשולחן ערוך' מוריה קיט (שבט, תשנ"ח), עמ' מא-מו; הרב משה אברהם פטרובר, 'לדרכו של הגר"א בביאורו לשו"ע', ישורון ד (תשנ"ט), עמ' תשמה-תשנ"ג.

90. שולחן ערוך, או"ח, סי' לב סעי' לב.

91. שולחן ערוך, יו"ד, סי' שפח סעי' ה.

92. ביאור הגר"א, או"ח, שם, ס"ק לב.

93. שם, יו"ד, סי' שלא ס"ק ו.

94. ראה להלן הערה 102, ועמ' 193 הערה קפט.

לגוי להפקיע' ולכן פירות הגוי פטורים מתרומות ומעשרות ושביעית, כי ב'זמן הזה' חיובם העקרוני אינו אלא מדרבנן:

ועוד כתב [ספר התרומה] דבזה"ז יש קנין לעובד כוכבים בא"י כיון שהוא מדרבנן וכמו שכתבתי שם (לקמן בס"ק כ"ח) וכן בשביעית בזה"ז וכתב ובזה מתורץ קושית תוס' דסנהדרין כ"ו א' ד"ה אגיסטון כו' ומש"ש פוקו כו' משום ארנונא היינו אפי' בקרקע ישראל.

ז. חשיבותו של ספר התרומה היא גם בפסקים עצמאיים חשובים של רבנו ברוך, ולעתים רחוקות מאוד הוא גם חולק על רבותיו.⁹⁵ ישנן הלכות רבות שחותם ספר התרומה ניכר בהן, בפרט הלכות שמקובלות על עולם הפסיקה האשכנזי והצרפתי, אך גם כאלה שמקובלות על ההולכים אחרי פסקי ה'שולחן ערוך'. להלן דוגמאות של הלכות שכל הלומד הלכה וחפץ לעמוד על טיבה של ההלכה במקורה הראשוני חוזר לספר התרומה:

1. לאחר השבת מותר לומר לגוי מדוע לא הדלקת הנר בשבת שעברה.⁹⁶
2. אסור לחתוך שום ובצל בסכין של גוי אפילו אינו בן יומו.⁹⁷
3. דם שנבלע במלח והתערב לאחר מכן בקדירה, יש להקל ולשער שישים כנגד הדם הבלוע אף שהמלח אינו בטל כלל, כי 'אין להחמיר בנאסר יותר מן האוסר'.⁹⁸
4. קערה בשרית וקערה חלבית שמדיח יחד במים רותחים אוסרות זו את זו.⁹⁹
5. אסור לשים קדירה עם רוטב קרוש ליד האש בשבת משום נולד.¹⁰⁰
6. אין איסור להוציא תכשיטים לרשות הרבים בזמן הזה כי אין לנו רשות הרבים.¹⁰¹
7. בזמן הזה בטלה קדושת ארץ ישראל, ולכן חיוב המצוות התלויות בארץ הוא מדרבנן ויש קניין לגוי להפקיע מן המצוות.¹⁰²

95. ראה להלן עמ' 100 והערות 199-200.

96. ספר התרומה סי' רכב בסימנים ובכ"י גם בחיבור הארוך, ראה תשלומי התרומה קטעים מס' 16-17.

97. ספר התרומה סי' ס; מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים ב, סי' כב; כעין זה משמרת להבית ב (מהד' ברוך, עמ' לו); רא"ש ע"ז פ"ב סי' לה; שו"ע ורמ"א, יו"ד, סי' צו סעי' א-ב.

98. ראה רמ"א לשו"ע, יו"ד, סי' צח סעי' ה; ביאור הגר"א לשו"ע שם, ס"ק לה.

99. ספר התרומה, סי' סא; תורת הבית א עמ' תתרלט; רמב"ן חולין קיב ע"א; רשב"א קיא ע"ב; ר"ן דף מא ע"א מדפי הרי"ף; שו"ע, יו"ד סי' קג סעי' ז.

100. ספר התרומה סי' רלה, רלה; רמב"ן שבת נא ע"ב; רשב"א שבת שם; ר"ן שבת דף כד ע"א מדפי הרי"ף; רמ"א לשו"ע, או"ח סי' שיח סעי' טז.

101. ספר התרומה, סי' רלט-רמ; רמב"ן שבת נו ע"א; כעין זה שם קטו ע"א; ר"ן כו ע"א מדפי הרי"ף; שו"ע, או"ח סי' שג סעי' יח.

102. ראה ס' התרומה, הלכות ארץ ישראל, מהדורתנו, עמ' 193, הערה קפט.

8. קדושת ירושלים והמקדש היא קדושה נצחית, ולכן מותר גם כיום לאכול מעשר שני בירושלים.¹⁰³

9. אין מפרישים תרומות ומעשרות מפירות שיש להם דרגות חיוב שונות.¹⁰⁴

ח. יש בספר התרומה דבר ייחודי שלא היה מקובל בזמנו,¹⁰⁵ שהסימנים אינם משמשים רק כמפתח 'למקום אשר יורנו הסימן ללכת' (מתוך ההקדמה), אלא הם משמשים גם כתקציר הפסקים 'בירור הדבר בקוצר עם קצת ראיות דרך קצרה' (שם). הסימנים מסודרים כפסקי הלכות קצרים שמיועדים לפתור שאלות מעשיות ומידיות, כשאין אפשרות או רצון להתעמק בבירור ההלכתי המעמיק. בעוד שהחיבור הארוך והפסק מיועדים לתלמידי החכמים, הסימנים הפכו להיות נחלת הכלל ושימשו שכבה רחבה הרבה יותר בציבור. מן המאה ה-14 הפכו הסימנים לעתים לחיבור עצמאי, ולכן מוצאים אנו כתבי יד רבים שמכילים רק את הסימנים.

ט. בתחילת המאה ה-13 היה ספר התרומה נפוץ, עד שר' שלמה נכד ר' משה מפונטיזא עשה לו קיצור.¹⁰⁶ האמת היא שאין חשיבות גדולה מאוד לקיצור, בפרט שהמחבר עצמו קיצר את ספרו בכתיבת הסימנים.

י. הפרק העוסק בהלכות ארץ ישראל אף הוא ייחודי, ולא מצאנו (מלבד הרמב"ם שהקיף את כל תורה שבעל פה) מי כתב לפני ר' ברוך ספר פסק עם הלכה מעשית בנושא המצוות התלויות בארץ ובעניין קדושתה של ארץ ישראל וירושלים. כדי להבין את החידוש שבכתיבת פרק זה, אנו צריכים לדמיין את המציאות שבה רבנו ברוך חי – בצרפת, בתקופת ימי הביניים, באמצע הגלות – זמן רב לאחר חורבן בית המקדש, ועם זאת זמן רב לפני חזרת עם ישראל לארצו. במציאות זו כותב ר' ברוך הלכות מעשיות

103. ראה ס' התרומה, הל' ארץ ישראל שם, עמ' 189, והערה קסד. אמנם ראוי לציין שר' ברוך מזכיר את החידוש הזה שלוש פעמים: מלבד האזכור בפסק שם, הוא מזכיר אותו גם לפני כן בחיבור הארוך; ראה שם, עמ' 175, הערה עד; שם, עמ' 188, הערה קמח.

104. ספר התרומה שם, עמ' 197 והערה רי; ולפי הנראה מהר"ם מרוטנבורג, שו"ת ד' קרימונה, סי' מ וד' פראג סי' תכג, שאב את פסקו מספר התרומה.

105. הרב יהודה לביא, 'המפתחות בספרי ההלכה של הראשונים', המעיין לג/2 (תשנ"ג), עמ' 5-10; הנ"ל, 'המפתחות של ספר התרומה', המעיין לו/1 (תשנ"ו), עמ' 60; שפיגל, כתיבה והעתקה, עמ' 531.

106. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 354, הערות 61-62, שאף מציין את כ"י בודפשט, ומייחס את קיצור ס' התרומה לר' יששכר הלוי ב"ר יקותיאל. מקור ייחוס זה הוא בס' היוחסין פרק ד, וראה עוד פריימן, הרא"ש וצאצאיו, עמ' סח. אך עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 425, הערה 7, טוען שאין לר' יששכר קשר לקיצור ספר התרומה אלא לקיצור ספר התרומות של הרב שמואל בן יצחק הסרדי. לדעתו, יש לייחס את כה"י של קיצור ספר התרומה לר' שלמה נכד ר' משה מפונטיזא (תלמיד ר"ת). ראה עוד מחזור ויטרי, מהד' גולדשמידט, עמ' רלח, ובהערות המהדיר שם.

שהן רלוונטיות רק בארץ ישראל. לא נעדר חלק הפסק¹⁰⁷ שהוא במהותו יישום קונקרטי של ההלכה שמבוארת בחלק האחר של החיבור הארוך. בהלכות ארץ ישראל רבנו ברוך אינו מברר בצורה מקיפה את כל המצוות התלויות בארץ, ואף לא את מיעוטן, אך כותב על כמה נושאים מרכזיים שהם הבסיס והתשתית לקיום מצוות התלויות בארץ בזמן הזה. כאמור לעיל הוא מחדש כמה הלכות חשובות בנושא זה – ובפרט ההתייחסות לפירות הגוי והיתר עשיית מלאכה בקרקע הגוי בשביעית.¹⁰⁸

יא. בתקופות מאוחרות עשו שימוש רב בהלכות ארץ ישראל של ספר התרומה, כגון ר' מרדכי בן הלל (ס' המרדכי) ור' אלכסנדר זוסלין (ס' האגודה) שהעתיקו חלקים גדולים מהן. רוב הנושאים הם אותם נושאים, והם אף השתמשו בלשונות של ספר התרומה בהלכות ארץ ישראל. גם בארץ ישראל נעשה שימוש בספר התרומה ובהלכות ארץ ישראל שלו, כפי שזה בא לידי ביטוי בהלכות ארץ ישראל¹⁰⁹ המיוחס לטור¹¹⁰ ובספר 'כפתור ופרח'.

107. ראה ספר התרומה, הל' ארץ ישראל, מהדורתנו, מעמ' 189.

108. ראה עוד מאמרנו 'בעיות ההדרה בספר התרומה וחידושי בהלכות שביעית', אמונת עתיד 75 (תשס"ח), עמ' 45–53, ובפרט מעמ' 48.

109. הוא נדפס לראשונה בלונדון בשנת תרנ"ט עם הערות של המעתיק ושל ר' אליעזר שמחה רבינוביץ; ונדפס מחדש בשנת תרפ"ח עם הערות של ר' י"ז יוסקוביץ והרב מאיר דן פלוצקי. הרב י"ל מימון פרסם אותו שוב בסיני ל (תשי"ב), עמ' קסא-קע. הוא נדפס שוב עם מבוא, הערות, ציונים ומקורות על ידי הרב מרדכי גיפטר, בתוך חידושי רבי אליעזר שמחה, ירושלים: מכון ירושלים תשנ"ג, עמ' רפז-שטז.

110. ראה מבוא לשבת הארץ עם תוספת שבת א, כפר דרום תש"ס, עמ' 147; שם מציין הרב קוק זצ"ל שיש סתירות הלכתיות למה שכתב הטור; ראה גם ספר הלכות ארץ ישראל, בתוך חידושי רבי אליעזר שמחה, עמ' רצו, הערה 36 לגר"י גיפטר. וראה עוד במאמר המפורט של א' קופפר, קונטרס ארץ ישראל, קבץ על יד, סדרה חדשה ז (יז), ירושלים תשכ"ח, עמ' 103–123. קופפר טען שלפי הנראה מחבר הלכות ארץ ישראל הוא ר' יעקב ב"ר חננאל סקילי. ועליו ראה במבוא לספרו תורת המנחה, מהד' חפץ. חפץ שם, מוכיח שר' יעקב סקילי היה תלמיד הרשב"א, ושהוא גמר את עריכת ספרו (תורת המנחה) בשנת ה' צ"ז (1337). ראה עוד ש"ח קוק, ר' יעקב סקילי וספריו, ירושלים (לונדן) יג, עמ' 54–80, ולדעתו הוא אשר הפנה את השאלה לרא"ש (שו"ת הרא"ש, כלל ח סי' יג). ר' יעקב סקילי היה בתחילה בספרד, ושם כאמור למד אצל הרשב"א, לאחר מכן הוא התגורר בדמשק, ולפי הנראה היה תקופה מסוימת גם בארץ ישראל.

פרק שמיני

על רבנו ברוך ב"ר יצחק

נאמר בירושלמי (שבת פ"א ה"ב): 'כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאלו הוא עומד כנגדו'. משמעות המאמר היא שהתורה עוברת מדור לדור דרך אנשים, תלמידי חכמים שהקב"ה שותל בכל דור (ימא לח ע"ב). לכן יש חשיבות בהכרה של פרטים ביוגרפיים של החכמים, של העולם והסביבה שהם חיו בהם ושל מידותיהם של החכמים, ומתוך כך אפשר להבין טוב יותר את 'שמועתם'.

רבנו ברוך ב"ר יצחק היה מבעלי התוספות ותלמידו המובהק של ר"י הזקן. הוא נולד בערך בשנת 1155 בצרפת, ולפי הנראה שהה שם כל ימיו, עד שנפטר בשנת 1211.¹¹¹ אנו מוצאים אותו בהזדמנויות שונות יושב בבית הדין יחד עם ר' יהודה שירליאון בפריס ואף מנהיג את הקהילה שם: 'ומעשה בא לפני ר"י מפרי"ש בריאה דסביכא... וכעס ר"ב והטיל חרם על קהל פרי"ש'.¹¹² אף שרבנו היה בעל ענווה גדולה – 'ולא מדעתי ומלבי עשיתי כי אם מפי רבותי קדושי עליון' (הקדמה לסה"ת), ולרוב הוא זהיר בפסקיו, בסיפור זה הוא מתגלה כתקיף ועומד על דעתו. רבנו הרגיש שהשוחטים רוצים לנצל היתר שניתן במצב של דיעבד, ולכן הוא כעס ואף הטיל חרם.

כמו רבים מחכמי צרפת, רבנו ברוך נקרא 'שיר' Sir – אדון נכבד¹¹³ בתוספת כינוי Fontaine – מעיין, מים – שמתקשר לשמו ברוך¹¹⁴ – שירפונטין.¹¹⁵ רבנו ברוך כונה בטעות רבנו ברוך מוורמיזא או רבנו ברוך מגרמיזא שבאשכנז, אך פרופ' שמחה עמנואל¹¹⁶ הוכיח בראיות ברורות וחד-שמעיות שאין לו לרבנו ברוך שום קשר עם אשכנז. מוצאו הצרפתי של ר' ברוך ברור, ידוע ומוצק, ואילו מוצאו האשכנזי לוט בערפל. אין לר' ברוך שום קשר, התכתבות או החלטה משותפת עם גדולי חכמי אשכנז

111. ראה רשימה של כ"י גינצבורג, מוסקבה 109, (א73), שפורסמה חלקית על-ידי י"מ תא שמע, כנסת מחקרים א', עמ' 131; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 352.

112. מרדכי, חולין ס"ו תרכ; וראה עוד עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 427 הערה 17.

113. כדוגמת שירליאון (ר' יהודה מפריס), שיריוויש (ר' יחיאל מפריס), שירמוראל (ר' שמואל מפלייזא) – ראה עמנואל, שם, הערה 29.

114. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 348, הערה 22, בשם מ' ליבר, 'Fontaine' בצרפתית פירושו 'מעיין', 'מקור', ולכן ליבר משייך את הכינוי לפסוק, משלי ה, יח: 'יהי מקורך ברוך'.

115. ראה שו"ת מהר"ם מרוטנברג ח"ד, ד' פראג, ס"ו תתקצה; וראה גם מהר"ל החדשות, מהד' י" סץ, ירושלים תשל"ז, ס"י ריא: 'רבינו ברוך שירפונטין בעל התרומה'.

116. עמנואל, ואיש על מקומו.

(כגון ראבי"ה).¹¹⁷ אין אנו מוצאים אותו חתום בהחלטות בית הדין של וורמייזא, הוא אינו מתקן שם תקנות או פוסק שם פסק כלשהו.¹¹⁸ יתר על כן, בספר הרקח של ר' אלעזר מוורמייזא, שהיה בן זמנו¹¹⁹ של רבנו ברוך וגר בוורמייזא כתוב (כ"י פריז Heb 363):¹²⁰ 'ומצאתי בספר תרומה שייסד הר"ר ברוך ב"ר יצחק מצרפת'. לעומת זאת, הוא למד אצל ר"י הזקן בדנפירא (Dampierre)¹²¹ שבצרפת, תלמידיו ובני משפחתו¹²² – מצרפת, ואנו מוצאים אותו יושב עם ר' יהודה שיריליאון בפריס ודן עמו על שאלות בהלכה.¹²³ שלושה תלמידים מפורסמים היו לו לרבנו ברוך ושלושתם מצרפת: רבנו שמואל מפלייזא,¹²⁴ אשר כתב פירוש לפיוט 'אלהי הרוחות',¹²⁵ של ר' יוסף טוב עלם; ר' אהרון הכהן¹²⁶ מחבר פירוש על התורה 'ספר הג'ן'; ור' יצחק הבחור.¹²⁷

-
117. ר' ברוך אינו מזכיר את ס' היראים, ולא את מחברו ר' אליעזר ממין; ואמנם בסה"ת ד"ר, סוף סי' קלה כתוב: 'וכן פירש הר"ר אליעזר ברבי שמואל ממין בפירוש נדרים', אך ברוב המוחלט של כה"י – ליתא. יש לציין גם ש-Metz שבאזור Lorraine לא נחשב חלק מצרפת בתקופה זו, ראה י' זוסמן, מפעלו המדעי, עמ' 39 סוף הערה 63.
 118. עמנואל, שם, עמ' 427, הערה 15.
 119. נולד במגנצא בערך בשנת 1165 ונפטר בשנת 1230 בערך; ראה עמנואל, דרשה, עמ' 58, והערה 228; אורבך בעלי התוספות, עמ' 411, והערה 47.
 120. כ"י פריס Heb 363, F20238 (כ"י משנת 1452) דף 114א, ובדפוס בס' הרקח, סי' שיו (מהד' שניאורסון, תשכ"ז, עמ' קצו): 'ומצאתי בספר תרומה... ומקביל לנאמר בס' התרומה סי' צד (דפוס, עמ' קסב/1). הנוסח הנ"ל מצוטט גם בשו"ת המיוחסות לריב"ש (לר' משה חלאווה ולר' בונאפוש חתן הריב"ש), סי' לד, בתוך שו"ת הריב"ש ח"ב, מהד' מצגר, עמ' 2/3; שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, סי' מט, מהד' פינס, עמ' 230. ראה עוד הרב דוד כוכבי, ספר הבתים, מהד' הרשלה, עמ' 72: 'ורבינו ברוך מצרפת חבר ספר התרומה', [על הרב דוד כוכבי, ראה י' תא-שמע, הספרות, עמ' 163–164].
 121. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 230.
 122. ראה עמנואל שם, עמ' 429, והערה 27, שמביא סמ"ק, מכ"י פרמא 189: 'ועל קטנית... רבים נוהגין בהן איסור שלא לאוכלו בפסח כלל... וכן כמדומה ששמעתי מהר"ר יוסף שליח ציבור מטרוייש בשם אמו, בתו של רבי ברוך נ"ע...'.
123. ראה להלן פרק תשיעי, סעיף 5/ה.
 124. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 463, הערות 12–13; עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 428, הערות 22–24.
 125. מובא באור זרוע, סי' רנו.
 126. ראה במבוא לספר הג'ן מהד' אורליאן, עמ' כו-כז; וראה עוד עמנואל, שם, עמ' 428–429.
 127. ראה במבוא לראבי"ה, מהד' אפטוביצר, עמ' 329, שטוען שר' יצחק הבחור היה תלמיד של ר' ברוך ב"ר שמואל ממגנצא. אך זה אינו מסתבר משתי סיבות: א. ראה במבוא לתוספות שאנץ למסכת בכורות, מהד' יעקב דוד אילן, שנדפס עפ"י כ"י בריטיש מוזיאום, ושם כתוב בקולופון: 'קיצור משיטת שאנץ שקיצר הרב ר' יצחק הבחור תלמיד מו' הרב ר' ברוך'; ברור אם כן שר' ברוך היה בצרפת בבית מדרשו של ר"ש משאנץ, אף הוא תלמיד ר"י הזקן כמותו. ב. ר' יצחק בחור מוזכר ב'תקנות קנדיאה' (שיוזכרו להלן) יחד עם רבנו ברוך ויחד עם חתנו של ר' ברוך, והם מכונים שם 'צרפתים'. ראה עוד אוצר הגדולים ה, לר' נפתלי יעקב הכהן, עמ' רט-רי.

מתברר שמקור הטעות לייחוסו של ר' ברוך דידן לוורמייזא (נ"א: גרמיזא) הוא ר' אברהם זכות, בספר היוחסין.¹²⁸

ר' ברוך מגרמיזא בעל התרומה בא לספרד להוכיח על מצוות תפילין וחבר ספרו שנת תתקצ"ו.

כיוון שיש בספר שיבושים ואי דיוקים¹²⁹ – גם ייחוס זה של ר' ברוך לוורמייזא – בטעות יסודו.

חיבורו העיקרי של רבנו הוא ספר התרומה, וכבר עסקנו לעיל בתרומתו של הספר. אך מלבד חיבור זה, ר' ברוך כתב לפי הנראה גם תשובות¹³⁰ ופירושים על התורה.¹³¹ רבנו ברוך כתב גם פירושי תוספות לש"ס. הוא מוזכר כמה עשרות פעמים בתוספות

128. ר' אברהם זכות (ספרד, טוניס, סוריה 1440–1515 בערך), ספר היוחסין, 1857, עמ' 220–221.
129. לפני כן הוא כותב: 'הרב ר' ברוך מגרמישא, תלמיד ר"ת וכן ר"י בעל התוספות וכן רבינו העזרי' – רבנו ברוך לא היה תלמיד רבנו תם, אלא תלמיד ר"י הזקן (תלמידו של ר"ת), והוא גם לא היה תלמיד הראב"ה שבאשכנז. הוא היה בן זמנו, והוא אינו מזכיר אותו בכל ספר התרומה, אלא רק את אביו ר' יואל מבין (סה"ת סי' קל, דפוס, עמ' קצט/1), ורק מתוך תשובה של ר"י הזקן.

130. ראה מיכל, אור החיים, עמ' 293, שמציין שלוש תשובות שמובאות בתשובות מיימוניות, משפטים סי' כט, ואשר מקבילות למרדכי, ב"ק סי' קכב, ומסתיימות בשם: ברוך ב"ר יצחק; אך עמנואל, שברי לוחות, עמ' 110, מציין שרבים מן הציטוטים שבס' המרדכי המיוחסים לר' ברוך הם של ר' ברוך ב"ר שמואל מחבר ספר החכמה, ולכן צריך זהירות יתרה בייחוס ציטוטים למי מן החכמים. יש גם חיבור הלכתי קצר על הלכות חנוכה: הרב שמחה חסידה, 'הלכות חנוכה מיוחסות לרבי ברוך ברבי יצחק', קובץ המועדים (בעריכת "בוקסבוים"), ירושלים: מוריה, תשס"ב, עמ' י"ב. אך נראה שאין מדובר בהלכות של רבנו ברוך אלא בחכם מאוחר ואינו רבנו ברוך דידן.

131. ראה אפטוביצר, 'Le Commentaire du Pantateuque attribue a R. Ascher ben. Yehiel' REJ, (1906), pp 59–86, 51, שעוסק בספר הדר זקנים המיוחס לרא"ש; וראה במיוחד בעמ' 61 ועמ' 73, שם מזכיר אפטוביצר שלושה קטעים מפירושי ר' ברוך: 1. על הפסוק בראשית כא, כג, בדפוס ליוורנו, דף ז ע"א: 'פשט מפי הר' ברוך הצרפתי ז"ל...'; 2. על הפסוק שמות יט, יב, בדפוס ליוורנו, דף לג ע"ב: 'ושמעתי מפי הר' ברוך דה"פ...'; 3. על הפסוק שמות כא, ב, דפוס ליוורנו, דף לו ע"ב: 'מפי מורי הר' ברוך הצרפתי נר"ו...'. לקטעים אלו יש להוסיף עוד שלושה קטעים נוספים: 4. על הפסוק שמות כ, א, בספר הדר זקנים, ירושלים, עמ' קפח (בדפוס ליוורנו חסר): 'זה"ר ברוך פ"י'; 5. על הפסוק שמות כא, כח, בדפוס ליוורנו, דף לח ע"ב (דפוס ירושלים, שם, עמ' רג-רד): 'הקשה רבינו ברוך'; 6. על הפסוק במדבר יב, יד, בדפוס ליוורנו, דף נה ע"ב (דפוס ירושלים, שם, עמ' שכ): 'אומר' בשם רבינו ברוך ב"ר יצחק'. מקבילות להנ"ל אפשר למצוא בספר תוספות השלם ת, מהד' גליס, עמ' נ, עה, קסא, קסג, רלו, רנב. יש לציין שבשם רלב יש מקבילה למקור 5 לעיל, מובא מתוך ס' הג"ן לר' אהרן הכהן, תלמיד ר' ברוך ב"ר יצחק, והנוסח הוא 'הקשה מורנו הר' ברוך זצ"ל'. למקורות הנ"ל יש להוסיף מתוך ס' תוספות השלם, שם: 7. עמ' קסג, על הפסוק שמות כא, ה: 'מפי מורי הר' ברוך הצרפתי נר"ו'; 8. עמ' רלו, על הפסוק שמות כא, כט: 'הק' הר' ברוך'; 9. עמ' רנב, על הפסוק שמות כא, לה: 'הקשה הר' ברוך'. ראה עוד אפרים קנרפוגל, The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz, Detroit: Wayne State University Press, 2013, pp. 267–271.

שלנו על הש"ס. אמנם אי אפשר להביא ראיה מחלק ממובאות אלו לכך שהוא כתב פירושי תוספות למסכתות שבהן הוא מוזכר, כי מקורן בספר התרומה. אך לכמה מן המובאות הנ"ל אין מקור בספר התרומה, וזה לכאורה מצביע על כך שהוא כתב פירושי תוספות למסכתות אלו. מעניין שחלק גדול מן המובאות הנ"ל מצויות במסכתות שבסדר קדשים כגון מסכתות ערכין,¹³² תמורה¹³³ וכריתות.¹³⁴ מלבד זאת יש עקבות לפירושי תוספות של רבנו ברוך בכמה מסכתות נוספות,¹³⁵ ובמיוחד למסכתות שבהן עניין משותף עם הנכתב בספר התרומה כגון מסכתות זבחים,¹³⁶ נידה,¹³⁷ פסחים¹³⁸

132. תוס', ערכין ו ע"ב, ד"ה עד.

133. תוס', תמורה ב ע"א, ד"ה הא; שם, ו ע"א ד"ה השתא; שם, יז ע"א, ד"ה גבי. ראה עוד שיטה מקובצת, מסכת חולין, מהד' שושנה, עמ' ג: 'זהר' ברוך תירץ התם בריש תמורה דממירין בלא הכל משמע שפיר לכתחילה אבל שוחטין בלא הכל לא משמע מידי ע"כ' והדברים מקבילים לשיטה מקובצת תמורה ב ע"א; וראה עוד שיטמ"ק חולין שם, הערות 22, 35. ברור שהיה לר' בצלאל אשכנזי כ"י של תוספות ר' ברוך למסכת תמורה.

134. תוס', כריתות יד ע"ב, ד"ה הבא; שם, טו ע"א, ד"ה ערות; שם, כ ע"ב, ד"ה שיש; שם, כא ע"א, ד"ה אוציא; שם, כא ע"ב, ד"ה דכוותה.

135. ראה פרץ תרשיש, אישים וספרים בתוספות, עמ' ט-יא שמביא רשימה מתוספות 'שלנו' שר' ברוך מוזכר שם. לגבי פירוש תוספות ר' ברוך למסכת נזיר, מצאנו בשו"ת מהר"ם, מהד' רנ"נ רבינוביץ, סי' שז (וכן מרדכי, ב"ק סי' פט): 'זכ"כ ר"ב בשם ר"י בפ' מי שאמר הריני נזיר...'; ראה גם מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים, ח"ב, מהד' כהנא, עמ' קלו (וכן תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' קפג): 'לפירוש רבינו ברוך מפי ר"י ז"ל נזירה מפיק ה"א, כלומר נזיר בשבילה... וראה תוס', נזיר, י ע"א, ד"ה פרה; וראה עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 424, והערה 6 וכן עמ' 437 והערה 64. לגבי פירוש של ר' ברוך למסכת קדושין, יש להביא ראיה מספר התרומה עצמו סי' קלב, מתוספת שאינה של ר' ברוך אלא של אחד מתלמידיו, ראה סה"ת, סי' קלב (דפוס, עמ' רט/2): 'כך פירש לנו הרב ר' ברוך בקדושין'.

136. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 661-662, קובע שהתוס' הנדפס על מסכת זבחים מבוסס רובו ככולו על תוס' של ר' ברוך, ושמו אף מצויין ברבים מן הפירושים; וראה עוד אורבך, שם, עמ' 354, 632, 662 שמתלבט האם רמזותיו של ר' ברוך בתוס' זבחים מוכיחות שיש לו תוספות במסכתות נוספות או שמא מרמז לפירושי התוספות של רבו, ר"י הזקן. ראה עוד מיכל, אור החיים, עמ' 293; ליקוטי תוספות שאנץ, מהד' ליפשיץ, מבוא, עמ' 37-39.

137. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 674-675; ויש עקבות לפירוש זה בחידושי הריטב"א מסכת נידה, מהד' ד' מצגר, עמ' רמח-רמט, ושם הערה 455; וראה בכ"י הגהות והוספות לס' מרדכי, Oxford - Bodleian Library MS Opp. 42 (נויבאואר 678, מס' סרט: 20593), דף 351/ג: 'כת' רבי' ברוך איש תרומות בתוספותיו פ' בא סימן דשונא שדן בדיעבד דינו דין...'; וראה מיכל, אור החיים, עמ' 293, שמציין לרש"י מסכת נידה דף י עמוד ב: 'אבל מעוברת ומניקה - ודאי דמיה מסולקין ואפילו לא נסתלקו מתחלתן מסתלקין והולכין הן תדיר, ברוך'. גם בתשובות מהר"ם יש עדות ברורה לתוספות ר' ברוך על נידה, ראה תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, עמ' 918: 'הרי רבי' ברוך ז"ל אוסרם ופוסל להעיד וזה לשון אשר כתב בתוס' בפ' בא סימן'.

138. ראה תוס' ר' פרץ, פסחים, ל ע"א (עמ' נג), מובאת הגהה של ר' פרץ: 'מיהו אומר רבינו ברוך דסגי בקליפה... אך בתוס' רבינו ברוך מתירו במליחה ואוסרו בצליה', והשווה לס' התרומה, סי' נה (דפוס תשס"ד, עמ' קיח). אמנם אותה הגהה מצויה גם בסמ"ק סי' רכב, ושם הנוסח הוא 'אך בספר רבינו ברוך...', וכוונתו לספר התרומה. אורבך, שם, עמ' 608, הערה 46, מייחס קטע של

וחולין.¹³⁹ מצאנו גם עקבות לפירוש של ר' ברוך למסכת יבמות מספר התרומה עצמו, שכן בסי' קמד נאמר: 'דהא קיימא לן כר"ל גבי מכר הבן בחיי האב דקניין פירו' לאו כקניין הגוף דמי כדפסקי' כוונתה בהחולין'. בספר התרומה (הלכות חליצה) אין לכך זכר, ולפי הנראה הכוונה לפירושו לפרק החולין שבמסכת יבמות. חלק גדול מן החיבורים לא שרד, ולא נותרו בידינו אלא שרידים ועקבות לחיבורים אלו.

בתחילת המאה ה-13 יש התעוררות אצל חכמי צרפת מבעלי התוספות לעלות לארץ ישראל, ואכן כמה מהם הצליחו להגשים את חזונם, ביניהם הר"ש משנץ, ר' יחיאל מפריס ועוד. העלייה הזו נקראה 'עליית שלוש מאות הרבנים'. בספר 'שבט יהודה' לר' שלמה אבן וירגא מצורפת כרוניקה שבה תאריכי יסוד בתולדות היהודים, ובהקשר לחכמי צרפת, כתוב כך:¹⁴⁰

שנת קע"א העיר השם רבני צרפת ורבני אינגלאטירא ללכת לתוך ירושלים והיו יותר משלש מאות וכבדם המלך כבוד גדול ויבנו להם שם בתי כנסיות ומדרשות...

ובכרוניקה אחרת שיסודה בבית מדרשו של ר"י הזקן¹⁴¹ נאמר כך:

בשנת תתקע"ב נסעה החבורה הקדושה לארץ הצבי, רבנו שמשון משנצא ורבי יוסף קליצון ורבי מאיר אחיו. ורבנו שמשון משנצא נפטר בתתקע"ד... (1214)

לפי הנראה המהלך הזה החל קצת קודם, ורבנו ברוך היה הסנונית הראשונה לעלייה זו. אמנם נראה שרבנו ברוך לא הצליח להגיע לארץ ישראל, שכן אין לנו שום עדות לכך, אך ברור שהוא לפחות התחיל את מסע העלייה לארץ ישראל. הראיה לכך היא שאנו מוצאים את רבנו ברוך חתום על מסמך מתוך 'תקנות קנדיאה',¹⁴² כשהיה בדרכו לארץ

תוספות מכ"י (קמברידג', אוסף טיילור 4.9) לרבנו ברוך, ואילו בלוי בספר הבתים, מהד' בלוי, עמ' של-שלט, החליט שזהו תוס' ר' יהודה שיר ליאון. נדפס גם על שם ר' שמשון משנצא. ראה קמחא דפסחא, עמ' טו-צח, ושם במבוא; הרב שלמה גטסמן, 'תוספות רשב"א משנץ הארוכות', ישורון י (תשס"ב) עמ' לא-נא. יש להביא ראיה נוספת שר' ברוך כתב תוספות למסכת פסחים מדברי ר' ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב טו חלק ה: '...לסוך התינוקות בשומן חזיר כתב הר' ברוך בתוספי פסחים על ההיא דסיכ' בכלל שתיה שאם היא סיכה של תענוג אסור אבל סיכה של צער מותר'. הדברים מקבילים לס' התרומה סי' רלח, אך הדברים אינם לקוחים משם, אלא מתוספות לפסחים כד ע"ב: 'שהניח חלב של שור הנסקל על מכתו...'; ובתוס' ר' פרץ לפסחים שם: 'ומכאן אסור הרב רבינו ברוך לנשים...'.
139. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 428, 354, שמונה כמה אזכורים לתוספות אלו של ר' ברוך.
140. ס' שבט יהודה, ירושלים: מכון בני יששכר, תשנ"ב, עמ' 155-156.
141. ראה תא שמע, כרוניקה, עמ' 130.
142. א"ש הרטום, מד"א קאסוטו, תקנות קנדיאה וזכרונותיה, ירושלים 1943.

ישראל בסוף ימיו.¹⁴³ מתואר שם שר' ברוך יחד עם קבוצת רבנים שעברו בקנדיה (כרתים מאיי יוון) חיברו את התקנות והשתתפו בטכס קבלתן בבית הכנסת באירוע מרשים ורב-משתתפים. להלן הקטעים הרלוונטיים והנוגעים לר' ברוך מתוך 'תקנות קנדיאה':

לכן בראותינו כל זאת אנחנו [קהלות] הקדש גלות ישראל נחלת אריאל הנמצאות באי קנדיאה שחיו הסכמנו... ובררנו חכמי הקהלות... ועמהם הגאון ה"ה רבינו ברוך נר"ו הנמצא כעת בינינו והחסיד רבינו מתתיה ורבינו אלעזר בנו ורבינו מנחם חתנו של רבינו ברוך ורבינו יצחק בחור... ויהי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות שנה ושמנים ושמנה לבריאת העולם וסימן דתתקפ"ח ט"ו לחדש אלול - - בשני בשבת קבצו הראשים הנ"ל את כל הקהלות קטן וגדול שם הוא ונתקבצו כולם בבית הכנסת הגדול של אליה הנביא זי"ע והוציא הרב הגדול רבי' ברוך ס"ת ותפשו בחיקו ואח"כ הודיעו לנו כל הגדרים והתקנות אשר עשו ביניהם לקיים הם ובניהם... (עמ' 3)

אני ברוך ב"ר יצחק הסכמתי באלה התקנות עם יתר חברי החתומים מטה חכמי קנדיאה קדושי עליון אשר יעירו ויקיצו הלבבות להורות הדרך אשר נלך בה

מתתיה ב"ר אלעזר מסכים

מנחם ב"ר יואל מסכים

אלעזר בן החסיד רבינו מתתיה מסכים

יצחק בחור בן הרב ר' יוסף מסכים... (שם עמ' 6-7)

וכבר הסכימו כל הרבנים החכמים הגדולים בישראל שהיו פה ושהלכו בארץ ישראל, כגון הרב הגדול החסיד רבינו ברוך, והר"ר מתתיה החסיד ובנו הר"ר אלעזר יצ"ו הצרפתים' והר"ר מנחם חתנו של הר"ר ברוך ורבינו יצחק הבחור ויתר החכמים ובתי דינים ונגידים הר"ר אברהם ורבינו שמואל ניני הגאון אור ישראל הר"מ במז"ל¹⁴⁴ כולם הסכימו וגם אנחנו קהל כנדא הסכמנו עמהם... (שם עמ' 31-32)

עוד ראינו לקיים הגדר הקדמון שעשה בקהילתנו הר"ה רבינו ברוך ושאר חבריו בשנת דתתקפ"ח... (עמ' 94, שו' 45-46)

143. ריינר, עלייה, עמ' 69-73.

144. קאסוטו בהקדמה לתקנות קנדיא מציין שהתקנות והאגרות נכתבו בזמנים שונים. לכן ברור שקטע זה הוא מאוחר לעומת הקטע לעיל שבו רבנו ברוך חותם על התקנות. בקטע משולבים כל החכמים שעברו דרך קנדיה, אף שברור שניני הרמב"ם לא היו יחד עם רבנו ברוך, שכן הם חיו כמה עשרות שנים אחרי (רבנו חי בתקופה מקבילה לרמב"ם).

ועל החתנים אנו מחזירים עטרה ליושנה... כפי התקנה שעשה רבינו ברוך גם ברוך יהיה וכתקנת הג"ר דוד בכ"ר יהודה... (שם, שו' 63)

לפי המתואר ב'תקנות קנדיאה', ר' ברוך עובר דרך קנדיה בדרכו לארץ ישראל, כשהוא מלווה בחתנו ר' מנחם ובשני תלמידיו: ר' מתתיה ור' יצחק בחור. הזיהוי של ר' ברוך אינו מוטל בספק,¹⁴⁵ וראוי לציין שיש ב'תקנות קנדיאה', עליהן חתום ר' ברוך ותלמידיו, מטבע לשון דומה מאוד למה שכתב ר' ברוך בספר התרומה, בהקדמתו להלכות ארץ ישראל. וזו הלשון שציטטנו לעיל:

אני ברוך ב"ר יצחק¹⁴⁶ הסכמתי באלה התקנות עם יתר חברי החתומים מטה חכמי קנדיאה קדושי עליון אשר יעירו ויקיצו הלבבות להורות הדרך אשר נלך בה...

ובהקדמה להלכות ארץ ישראל:¹⁴⁷

למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקט עד יצא כנוגה צדקה ויבא יורה צדק לנו והקדושים גאוני עולם שוכני הארץ אשר יעירו ויקיצו ויציצו ויאיר עינינו להורות לנו הדרך אשר נלך בה...

הבעיה שמתעוררת היא שבשני מקומות ב'תקנות קנדיאה' מוזכר ר' ברוך בצמוד לשנת דתתקפ"ח (1228), ולפי הידוע לנו מן הכרוניקה שהזכיר תא-שמע, בשנת 1228 ר' ברוך כבר נמצא בעולם האמת, שכן מצוין שם זמן פטירתו של ר' ברוך בשנת 1211: 'ורבינו ברוך בר יצחק נפטר בתתקע"א...'. זאת ועוד, ברור שיש חוסר דיוק ביום ובתאריך הנקובים ב'תקנות קנדיאה': יום שני בשבת בט"ו באלול, שכן בשנה זו ט"ו באלול היה ביום שישי ולא ביום שני. יש מי שמציע¹⁴⁸ להגיה את כה"י של התקנות, ובמקום שנת תתקפ"ח גורס תתקס"ח, אלא שעדיין יש אי התאמה, כי בשנה זו ט"ו באלול נופל ביום שישי. אמנם בהחלט ייתכן שיש להגיה ולגרוס במקום 'יום שני' 'יום שישי' – השי"ן והנו"ן מתחלפות בקלות, ובכתבי יד רבים כתוב 'שיני' בכתב מלא. ויש מי שמציע¹⁴⁹ לשנות את השנה לשנת תתקס"ו או תתקס"ט, ובלבד שט"ו באלול יהיה ביום שני.

בהקשר למסגרת הזמן של חיי רבנו ברוך וזמן עריכת החיבור, נראה שניתן להסיק מסקנות לאור מכלול הידיעות שיש ברשותנו. לדעתנו לא מסתבר להקדים יתר

145. תא שמע, שם, עמ' 128, הערה 8.

146. יש גם דמיון להקדמתו של ר' ברוך לספר התרומה: 'אני ברוך ב"ר יצחק פירשתי ספר זה ויבין וישכיל הרואה...'.
147. להלן עמ' 167, והערה ב.

148. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 352, הערה 49*.

149. תא-שמע, שם, עמ' 129.

על המידה וגם לא לאחר. מחד גיסא, לא מצאנו שר' ברוך מוזכר כתלמידו של רבנו תם או שהוא נפגש אתו באירוע כלשהו, אלא הוא תמיד מזכיר אותו מן השמועה שהוא קיבל מרבו ר"י. מאידך גיסא נראה שהוא בין התלמידים הוותיקים של ר"י הזקן, ולכן אנו מוצאים אותו מתווכח עם ריצב"א ור' יוסף ב"ר אהרון, תלמידי ר"ת. כך נאמר בתשובות ופסקים לר"י הזקן:¹⁵⁰

מעשה אירע לפני הרב ר' יצחק בר אברהם בקורקבן אסור שנתערב עם כמה קורקבנים כשירים והתיר רבינו ברוך ברוב... אלמא לאו חשיבי דרכן להימנות אלא יזרוק אחד מהן לים או לדבר האבד... הר"ר אהרן חולק עליו...

ריצב"א היה תלמיד ותיק של ר"י הזקן והספיק לשמוע אף את רבו של ר"י – ר"ת. יש לשער שר' אהרון שמוזכר הוא ר' אהרון ב"ר יוסף שמוזכר גם בספר התרומה, והוא בין צעירי תלמידיו של ר"ת.¹⁵¹ אנו לא מכירים חכם אחר בשם ר' ברוך בצרפת, מבית מדרשו של ר"י ור"ת ואשר מטבע הדברים היה קשור לריצב"א ולר' אהרון ב"ר יוסף, לכן מסתבר מאוד שר' ברוך הנזכר הוא ר' ברוך דידן. המשמעות של סיפור זה היא שר' ברוך היה בין ותיקי תלמידי ר"י, ולכן הוא היה מבוגר דיו כדי לענות על שאלה שהתעוררה בסביבתו של ריצב"א. לאור הנ"ל, תחילת ימי בגרותו של ר' ברוך הייתה בסביבות 1170, בסוף ימיו של רבנו תם או לאחר פטירתו (1171), והוא נולד א"כ בערך בשנת 1155.

כמו כן התאריכים הבטוחים, שאפשר להסתמך עליהם בקביעת מסגרת הזמן של חיי רבנו ברוך הם בעיקר תאריך שנת השמיטה שמוזכר בספר התרומה:¹⁵² 1200–1202, וכן פטירתו של ר' יצחק בן שמואל רבו של ר' ברוך בשנת 1189.¹⁵³ לאור שתי נקודות ציון אלה, ולאור העובדה שהקדמנו את לידתו של ר' ברוך לשנת 1155 בערך, אזי התאריכים מן הכרוניקה שהביא תא-שמע מסתברים מאוד,¹⁵⁴ ויש אם כן לקבוע את משך חייו בין השנים 1155 ל-1211, ואת פטירתו של ר' ברוך לשנת 1211.

150. תשובות ופסקים לר"י הזקן, מהד' בלוי, סי' נב (עמ' קצח-קצט).

151. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 115, שם מציין אורבך שר' אהרון זה קרא לעצמו 'קטן מתלמידי'.

152. סה"ת, סי' קלה-קלו (דפוס, עמ' רכד/1, רכה, רכז/1, כג/1).

153. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 253.

154. ריינר, שם, לאור התאריך תתקפ"ח (1228) שב'תקנות קנדיאה', רוצה ריינר לאחר את משך חייו של רבנו ברוך, אך אם אכן נקבל את דעתו ורבנו ברוך התחיל או את מסעו לארץ ישראל, נמצא שהוא עושה זאת כשהוא זקן מופלג – בן 73, וזה כמובן לא מתקבל על הדעת.

פרק תשיעי

רבנו ברוך בין החכמים

בפרק זה נעסוק ברבנו ברוך בין החכמים שקדמו לו או שחיו בזמנו, ביחסו אליהם, וכן בעולם החכמים שבסביבתו אשר מהם למד והושפע. נתמקד להלן בכמה חכמים שהיה לרבנו יחס מיוחד אליהם: ר"י הזקן – רבו המובהק; רש"י; רבנו תם; ריצב"א; ר' יהודה מפריס והרמב"ם (יוצא מן הכלל כדלהלן). בתחילה נציין את שמות כל החכמים שמוזכרים בספר התרומה (מלבד אלו שהזכרנו לעיל), כמה נתונים ביוגרפיים על כל אחד מהם וכן היכן הם מוזכרים בספר. חילקנו את רשימת החכמים שעליהם ביסס ר' ברוך את כתיבת חיבורו לכמה קבוצות.

1. חכמים מתקופת הגאונים

הקבוצה הראשונה של החכמים שמוזכרים בחיבור משתייכת לתקופת הגאונים: רב אחא¹⁵⁵, מחבר השאלות; רב יהודאי גאון¹⁵⁶ שמוזכר בדרך כלל כמחבר הלכות גדולות¹⁵⁷; רב נהילאי¹⁵⁸, רב כהן צדק¹⁵⁹, רב עמרם בר שישנא¹⁶⁰, רבנו סעדיה גאון¹⁶¹, רב שרירא גאון¹⁶², רב האי גאון¹⁶³, ר' אלדד הדני¹⁶⁴ ורבנו חננאל¹⁶⁵. מחד גיסא

-
155. סימנים ס' צט, ס' צו, צט, ק, הל' א"י, רמו. ר' אחאי משבחא, מחבר השאלות, חי בתחילת המאה השמינית, וקדם קצת לרב יהודאי גאון, ראה שמואל מירסקי, שאלות דרב אחאי גאון, ירושלים תשמ"ב, במבוא עמ' 18 והערה 3; ראה עוד ר"ן אפשטיין, מחקרים א, עמ' 87.
156. סימנים ס' עג, ס' ז, רנד ועוד (הוא מוזכר 16 פעם). ר' יהודאי גאון מוזכר ע"י ס' התרומה כמחבר הלכות גדולות, שכן כך היה מקובל בצרפת ואשכנז, אף שלאמתו של דבר מחבר הלכות גדולות היה ר' שמעון קיירא; ע"כ ראה א' עפשטיין, 'מאמר על הלכות גדולות', מקדמוניות היהודים (כתבי א. עפשטיין ח"ב) ירושלים תשי"ז, עמ' שעח-תט; וראה עוד דנציג, מבוא עמ' 175-176. רב יהודאי היה גאון סורא בין השנים 758-762, ראה דנציג, מבוא, עמ' 17; וראה עוד תורתן של גאונים, הבלין, עמ' 31, שהוא היה גאון בשנת 756.
157. ובס' קפב: 'בהלכות פסוקות דרב יהודאי גאון'; וראה בס' התרומה, מהד' אברהם דוד, עמ' רסג, הערה 136, שהדברים מצויים בהלכות פסוקות (הלכות ראו), מהד' שלוסברג, עמ' 147.
158. ס' נה; היו כמה גאונים בשם הילאי = נהילאי, ראה תורתן של גאונים, הבלין, עמ' 39, 40.
159. סימנים ס' פד; ובחיבור הארוך: הקדמה להל' חלה וס' פ, פד; היה גאון סורא בשנת 841, ראה ש"ז הבלין, שם, עמ' 32.
160. ס' ריג; היה גאון סורא בשנת 869, ראה ש"ז הבלין, שם, עמ' 33.
161. סימנים ס' צט, ס' צח, צט, קב, קיב. רב סעדיה גאון, ראש ישיבת סורא משנת 928, ראה ברודי, צוהר, עמ' 16; ראה עליו גם שם, עמ' 181-184, 187-188, 199.
162. סימנים ס' רו; בחיבור הארוך: ס' קלה (2X); ס' רו (2 X), היה גאון בפומבדיתא בשנת 968, ראה ש"ז הבלין, שם, עמ' 39.

בהחלט ניכר שהוא מתייחס אליהם בראת כבוד ככל החכמים הקדומים, אך מאידך גיסא אין הוא מקבל את דבריהם ללא תנאי ולפעמים, אף שלעתים רחוקות, הוא אינו נמנע מלהקשות קושיות על דבריהם ואף לדחותם.

בספר התרומה מוזכרים גם שני ספרים מאותה תקופה שאין יודעים מי חיבר אותם. האחד, 'סדר תנאים ואמוראים',¹⁶⁶ והאחר, 'שמושא רבא'.¹⁶⁷ זה האחרון מוזכר רבות לגבי הלכות ספר תורה ותפילין. יחסו של ר' ברוך לספרים אלו הוא כיחסו אל הגאונים. דוגמה ליחסו האמביוולנטי לחיבור מתקופת הגאונים אנו מוצאים בדברי הביקורת שלו לספר שימושא רבא. ר' ברוך דוחה את דברי השמושא רבא בטענה שהם סותרים את התלמוד:¹⁶⁸

וכן כתוב התם [בשמושא רבא] אמר אביי אי כתבין אגויל שפיר דמי וליתא... ואין¹⁶⁹ לסמוך על דבריהם בדבר שתלמוד שלנו חולק...

2. חכמים קדומים

הקבוצה השנייה – קבוצה זו של חכמים ואף זו שלאחריה הם חכמים קדומים אשר ר' ברוך מזכיר בחיבור, ומביא את פירושיהם ופסקיהם. לא ניכר יחס של יראה וכבוד מיוחדים, אך לפעמים הוא מסתמך עליהם ולפעמים הוא חולק, הכול לפי העניין. בקבוצה זו יש למנות את ר' יוסף טוב עלם¹⁷⁰ – חכם צרפתי קדום, וכן ר' משה מפויא¹⁷¹

163. סימנים ס' ר; ובחיבור הארוך: ס' נה, פו, קצג; קצד, רו (2 X); היה גאון בפומבדיתא בשנת 994, ראה ש"ז הבלין, שם, עמ' 39, 15.

164. ס' ת. ר' אלדד הדני חי במאה התשיעית, ראה עליו בכתבי ר' אברהם עפשטיין, 'ספר אלדד הדני, עמ' ב-קמב. ושם עמ' קמז שהשם של הלכות ארץ ישראל' לספרו של ר' אלדד הדני, לפי הנראה בטעות יסודו וצ"ל הלכות אמר יהושע, על שם תחילת ספרו.

165. רבינו חננאל ב"ר חושיאל מוזכר פעמים רבות (22 פעם) למשל סימנים ס' קצ. הוא חי בין השנים 1055–980 בערך; ראה עליו ישראל מ' תא-שמע, הספרות, עמ' 120–139.

166. ראה סדר תנאים ואמוראים, מהד' הר"ק כהנא, עמ' 20–32.

167. על הספר שמושא רבא, ראה ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, עמ' רט; במבוא להלכות גדולות, מהד' עזריאל הילדסהיימר, עמ' מו-נ; במבוא לתשובות רב שר שלום גאון, מהד' וינברג, עמ' לה-לו; י"מ תא שמע, כנסת מחקרים א, עמ' 325, הערה 14.

168. ס' ריג (עמ' שכ/2).

169. עפ"י כ"י לונדון, דף 271א, וכן הוא בכ"י וטיקן, דף 106ד; אך בדפוס 'איך יש לסמוך עליהם' והוא ט"ס.

170. ס' ט, קלא, קעט. ר' יוסף טוב עלם, מחכמי צרפת הקדומים, חי באמצע המאה ה-11. ראה עליו אברהם גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, עמ' 46–81.

171. ס' י, כך בכ"י וטיקן דף 29ד; לונד 3 דף 60א; קמברידג' דף 28ה; ובכ"י לונדון דף 10ג: 'הרב ר' משה'. מקור דברי ספר התרומה הוא בספר הישר לר"ת, חלק החידושים, מהד' שלזינגר, ס' תמט. ר' משה חי ופעל בפביה (Pavia) באיטליה בסוף המאה ה-11, וייתכן שמשם היגר לקהילות הריינוס שבאשכנז; ראה עליו עמנואל, שברי לוחות, עמ' 79; ראה עוד עזריאל הילדסהיימר, 'מבוא לספר הלכות קצובות', סיני יד (תש"ד), עמ' צב-צג.

שמוזכר בספר הערוך; רב אלפס,¹⁷² ר' יצחק בן מנחם¹⁷³ שפעל בצרפת לפני רש"י; ר' שמחה מוטרני¹⁷⁴ תלמיד רש"י ומחבר מחזור ויטרי; ר' מאיר¹⁷⁵ אביו של ר' שני בניו; ר' יצחק בן מאיר¹⁷⁶ ורשב"ם,¹⁷⁷ וכן ר' אליהו¹⁷⁸ שפעל בתקופתו של ר' שני. ספר הערוך לר' נתן ב"ר יחיאל מרומי¹⁷⁹ מוזכר בספר התרומה יותר מ-20 פעמים, אך ללא ייחוס שם המחבר.

3. חכמי אשכנז

הקבוצה השלישית – מצומצמת במספר חבריה, וכוללת חכמים מאשכנז. בקבוצה זו יש למנות תחילה את רבנו גרשום,¹⁸⁰ ואחריו את ר' יעקב ב"ר יקר,¹⁸¹ ר' יצחק ב"ר יהודה,¹⁸² ר' יצחק ב"ר אשר¹⁸³ ור' יואל מבון.¹⁸⁴ ראוי לציין אמנם שיש להוסיף

-
172. סי' רי (2 X), ריג (2 X). ראה י"מ תא-שמע, הספרות א, עמ' 145–154; הוא חי בערך בין השנים 1103–1013.
173. סי' קי. ר' יצחק ב"ר מנחם חי ופעל בצרפת לפני רש"י, באמצע המאה ה-11; ראה עליו גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 113–120.
174. סי' קב, ומצויין שם שהוא מחבר מחזור ויטרי והביא את דברי רש"י; המחזור מוזכר גם בסי' נה, רטז. ר' שמחה מוטרני, תלמיד רש"י וסבו של ר"י הזקן, חי ופעל בצרפת בסוף המאה ה-11 – תחילת המאה ה-12. לגבי ייחוס מחזור ויטרי לר' שמחה תלמיד רש"י, ראה גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 395–403; הרב אריה גולדשמידט, במבוא למחזור ויטרי, 'ירושלים תשס"ד', עמ' 23–28; י" תא-שמע, 'על כמה ענייני מחזור ויטרי', כנסת מחקרים א, עמ' 62–76. בדפוס: 'מיהו הרב רבינו שמחה פירש בשם ר' ש' במחזור שלו שפי' בו הלכות נידה'; אך בכ"י לונדון דף 233ג: 'מיהו הרב ר' שמח' פי' בשם רבי' שלמה במחזור של תפילת שבת בו הילכות נידה ופי'...'; בכ"י וטיקן דף 761, לונד 3 דף 141א, קמברידג' דף 165ג: 'במחזור תפילות'.
175. סי' קלו: 'ופירש רשב"ם... ורבינו מאיר אביו...'; הוא ר' מאיר מרמרו, אביו של רשב"ם ור"ת וחתנו של רש"י; ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 41–45.
176. סי' צא: 'והר"ר יצחק אחיו מצריך ליבון...'; אחיו המבוגר של ר"ת וקטן מרשב"ם. הוא נפטר בחיי אביו ר' מאיר ובחיי אחיהם. ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 58–59.
177. רבנו שמואל מוזכר פעמים רבות, למשל סימנים סי' קלד, סי' עג. בסי' קפז מצויין שכתב 'בשם ר' שלמה רבו'. רשב"ם היה נכדו של רש"י ואחיו של רבנו תם, נולד בשנת 1080 בערך, חי ופעל בצרפת; ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 45–59.
178. סי' נה, הקדמה להל' יין נסך, ריג, רנב. ר' אליהו ב"ר יהודה מפריס חי בזמן ר"ת בפריס. ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 76, 79.
179. הערוך סיים את חיבורו בשנת 1101 (בי"ט באב שנת ד' תתס"א), ראה במבוא לספר הערוך השלם, מהד' קאהוט, עמ' IV; ראה עליו י"מ תא שמע, הספרות א, עמ' 217–221.
180. הקדמה להל' טריפות, סי' ט, יא, רא. ר' גרשום מאור הגולה, חי באשכנז בין השנים 950–1028 לערך, ראה עליו אברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 106–174, ובפרט עמ' 111.
181. סי' י. ר' יעקב בר יקר היה רבו המובהק של רש"י, חי ופעל במגנצא באשכנז, נפטר בשנת 1064, ראה עליו גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 126–128; ראה עוד אורבך, בעלי התוספות, עמ' 44.
182. סי' מת, סי' קפד. רבינו יצחק ב"ר יהודה ממגנצא, רבו של רש"י. חי ופעל במגנצא, נפטר בין השנים 1084–1090; ראה גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 298 ואילך.
183. סי' לה, פג, ריג. ר' יצחק ב"ר אשר הלוי, ראש וראשון לבעלי התוספות באשכנז, לפי הנראה

לקבוצה זו את ר' יצחק ב"ר מרדכי ור' אפרים מריגנשבורג, שזכיר להלן במסגרת תלמידי ר"ת. רוב רובם של החכמים שר' ברוך מזכיר בספרו הם מתקופת הגאונים או חכמי צרפת, והוא מזכיר את חכמי אשכנז לעתים רחוקות ובתדירות נמוכה. מכאן ראייה נוספת לכך שר' ברוך צרפתי היה, ושעיקר תורתו היא תורת צרפת.¹⁸⁵

4. תלמידי רבנו תם

הקבוצה הרביעית של החכמים שמוזכרים בחיבור, היא של תלמידים (או תלמיד חבר) של ר"ת, שישבו יחד על אותו ספסל לימודים עם ר"י הזקן, רבו של רבנו. לנקודה זו יש חשיבות, שכן נראה שכל החכמים המוזכרים שהיו חברים של ר"י, היו מטבע הדברים גם בעלי המחלוקת שלו. יחד הם ביררו וליבנו שאלות רבות בפרשנות ובפסיקה. אין זה פלא אם כן שלרוב דעתם מובאת אך לא מתקבלת להלכה, אם משום שר"ת כבר דחה דבריהם, ואם משום שר"י הזקן חולק ורבנו ברוך מסיק כמותו. בקבוצה זו יש למנות את ר' אהרון ב"ר יוסף,¹⁸⁶ ר' אפרים,¹⁸⁷ ר' חיים,¹⁸⁸ ר' יוסף ב"ר יצחק בן הנדיב ר' יוסף מקינון,¹⁸⁹ ר' יוסף ב"ר משה,¹⁹⁰ ר' יעקב ישראל¹⁹¹ ור' יצחק ב"ר מרדכי,¹⁹² ר' משולם¹⁹³ ור' פטר.¹⁹⁴

-
- תלמידו של רש"י. חי ופעל בשפיירא, ונפטר בערך בשנת 1133. ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 165–173.
184. ס' קל. ר' יואל היה אביו של הראב"ה, אשכנז, חי בין השנים 1120–1200 בערך; ראה עליו אפטוביצר, מבוא לספר ראב"ה, עמ' 39–48, ובפרט עמ' 39.
185. עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 425–426.
186. ס' קלג: כך פסק רבינו תם לרב אהרן ב"ר יוסף; ס' קפב. היה תלמיד ר"ת; ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 115.
187. ס' נב, קסו. ר' אפרים ב"ר יצחק מריגנשבורג היה תלמיד ר"ת; חי ופעל באשכנז, ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 199–207. בכ"י לונדון דף 41ד: 'פי' מורי' הר' אפרים'.
188. ס' קמד. ר' חיים ב"ר חננאל הכהן תלמיד ר"ת; חי ופעל בצרפת, ראה עליו אורבך בעלי התוספות, עמ' 124.
189. ס' מט. ובס' סח: ר' יוסף ב"ר יצחק. ר' יוסף ב"ר יצחק מאורליאנש (135 Orleans) ק"מ דרום מערבית מפריס, מחבר ספר בכור שור, והיה תלמיד של ר"ת; ראה עליו אורבך בעלי התוספות, עמ' 132–140.
190. ס' קצג, ריח, רלא, רלב, רלו, רמ. ר' יוסף ב"ר משה היה תלמיד רשב"ם ותלמיד חבר לר"ת. הוא נקרא גם ר' יוסף פורת, והוא מכונה גם דאבנדיט בס' התרומה ס' רמ (דפוס, עמ' שעג).
191. ר' יעקב ישראל ב"ר יוסף, תלמיד חבר של ר"ת; ראה עליו אורבך בעלי התוספות, עמ' 116–118; הוא מוזכר בספר התרומה ס' סא; אמנם בדפוס 'לא כדברי הרב יעקב' אך סותר למה שנאמר בהמשך בשם ר"ת: 'אמנם רבינו יעקב פירש'; ובכ"י לונדון דף 50ד, וכן וטיקן דף 44א: יעקב ישר' וכן העיר אורבך, שם, עמ' 117 הערה 17.
192. הל' ארץ ישראל. ר' יצחק ב"ר מרדכי (ריב"ם) חי ופעל בפראג, היה תלמיד ר"ת וריב"א משפיירא. ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 196–199; י' תא-שמע, כותב שהיה רב העיר רגנשבורג, הוא נולד בערך בשנת 1115 ונפטר בערך בשנת 1180, ראה תא-שמע, הספרות, ח"ב,

5. חכמים שיש לרבנו יחס מיוחד אליהם

א. ר"י הזקן

ספר התרומה מבוסס על תורת ר"י הזקן, רבו של ר' ברוך. ברור שכל הספר יונק מן הפרשנות, מהחידושים ומן ההלכות שהתחדשו בבית המדרש של רבו. רבנו ברוך גם כותב בהקדמה: 'ולא מדעתי ומלבי עשיתיו כי אם מפי רבותי קדושי עליון' – ואין ספק שהוא מתכוון בראש ובראשונה לרבו המובהק – ר"י הזקן. כל כך ספוג הוא הספר בתורת רבו, עד שר' יצחק מוינה¹⁹⁵ מתייחס לפירוש ולפסק של רבו ר' יהודה שירליאון ושל ר' ברוך ומציין שברור שמקור פירושם הוא ר"י הזקן: 'ואתה מורי הרב [הר' שמואל מורי]ל (מפלייזא), י.פ.] יודע שמפי רבינו יצחק פירשו...', ובאופן ספיציפי יותר כתב ר' שלמה לוריא בספרו ים של שלמה:¹⁹⁶ 'שכל דברי התרומה הם עפ"י ר"י בעל התוספות'.

פעמים רבות מיוחסת ההלכה לרבו, והוא מכנה אותו בדרך כלל 'מורי רבינו', 'מורי רבינו יצחק ב"ר שמואל', פעם אחת¹⁹⁷ – מ"ר – בדרך כלל קיצור של 'מפי רבי', ולעיתים קרובות אף 'מורי רבינו הקדוש'.¹⁹⁸ ר"י מוזכר באופנים שונים כ-140 פעמים בספר.

עמ' 183, ובפרט הערה 27.

193. סי' קא, קנו. ר' משולם ב"ר נתן ממלון (50 Melun ק"מ מפריס), תלמיד ר"ת, חי ופעל באמצע המאה ה-12; ראה עליו ועל מחלוקתו החריפה עם ר"ת, אורבך, בעלי התוספות, עמ' 71–83. הוא נולד בנרבונה שבפרובנס, ראה ב"ז בנדיקט, מרכז התורה בפרובאנס, עמ' 14–15. בסה"ת סי' קנו, דפוס, עמ' רמז 1: אמנם רבי' הקפיד על רבי' משולם... אך הנכון ככ"י לונדון דף 87: 'אמנם רבי' יעקב היה מקפיד על רבי' משולם'.

194. סי' רו: 'והקשה הר"ר פטר לרבינו יעקב'. היה תלמיד ר"ת; ראה עליו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 223–225.

195. אור זרוע, סי' תנג (מהד' פרבשטיין, עמ' שצא/2).

196. ים של שלמה, חולין, פ"ח סי' סד.

197. סה"ת, סי' קמב.

198. בהקדמה להל' שחיטה; סי' כז; צה; קל; 3 פעמים בסי' קלג; קמד; קצב; וכן בסי' קסג בכ"י ל, דף ג93: 'כך פי' רבינו יעקב ומורי רבי יצחק הקדוש ב"ר שמואל כמו שפירשתי, וכן בכ"י וטיקון, דף 85. לכך יש להוסיף גם תוס' זבחים שם סח ע"ב, ד"ה אמר, שחתום ברו"ך; ואף בתוס' שם יב ע"ב, ד"ה ושמע מיניה; שם נט ע"ב, ד"ה עד שלא, מסתבר שהם דברי ר' ברוך שרגיל לקרוא לרבו 'הקדוש', ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 661–662. אמנם גם ר"ש משאנץ קורא לר"י 'הקדוש', אך לעתים רחוקות יותר, ראה אורבך, שם, עמ' 273–274; תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, עמ' 430, הערה 14. כאמור כמה מתלמידי ר"י ייחסו לרבם את מידת הקדושה, לפי הנראה בגלל תכונותיו ואורח חייו, שכן לפי הידוע הוא נפטר בדרך כלל הארץ ולא נהרג על קידוש השם; וראה שאלות ותשובות מהר"ק הישנות, סוף שורש נב: 'וגם רבינו ברוך בספר התרומה מזכירו בלשון רבינו הקדוש מפני שרב מוסכם וגדול הוא וקדוש הוא'.

אין ספק שברוב המוחלט של ההלכות, רבנו מקבל את ההכרעה ההלכתית של רבו ר"י, ולכן ספר התרומה משקף יותר מכול את מסורת בית מדרשו של ר"י הזקן. עם זאת מצאנו גם שהוא מעביר ביקורת ומקשה, ולעתים רחוקות מאוד גם חולק על רבו. לדוגמה, ר"י פסק שיש להפריש שתי חלות בחוץ לארץ: חלה אחת שלגביה מחדש ר"י ששיעורה כלשהו והיא ניתנת לכהן קטן או נשרפת, והחלה השנייה כשיעור המפורש במשנה חלה פ"ב מ"ז (1/48).¹⁹⁹ ר' ברוך לעומת זאת, מחדש שבזמן הזה יש להפריש רק חלה אחת ואף זו אין לה שיעור ודי בכלשהו, וכך נהוג בימינו לפסוק הלכה למעשה.²⁰⁰ במקום אחר מבקר רבנו את פסק רבו:²⁰¹

יודיענו רבינו... ושלום רבינו ותורתו יגדל כנפש ברוך ב"ר יצחק. תשובה... ושלום יצחק ב"ר שמואל זלה"ה. וקשה דהא בפרק ראוהו בית דין... וצ"ע, ברוך.

רבנו ברוך שאל אם יכול אדם להדיר את חברו מספריו, ור"י עונה שכיוון שאין האדם מחויב להשאיל ספריו לחברו כי הספרים עלולים להינזק, נמצא חברו נהנה מן השכר שהיה מחויב לשלם לו תמורת שכירות הספרים. על כך מקשה רבנו ברוך ש'מצוות לאו ליהנות ניתנו' ויש לדמות השאלת ספרים למודר הנאה שיוצא ידי חובה בשופר חברו. רבנו ברוך נשאר בצ"ע.²⁰² איננו יודעים מה פסק רבנו ברוך בסיכומו של דבר, אך ברור הוא שמחד גיסא היה לו יחס של כבוד לרבו כמקובל ביחס תלמיד לרב, ומאידך גיסא הוא לא נמנע מלהקשות על פסק רבו.

ב. רש"י

ספר התרומה משתמש הן בפירוש רש"י והן בפסקיו לצורך הכרעת ההלכה. הוא מביא את פירושו תדיר, ולעתים אף משלב את הפירוש בתוך הציטוט, דן בדבריו, מקשה עליו ומיישב, ולפעמים אף מכריע את ההלכה כמותו. מעניין שרש"י הוא היחיד מבין הראשונים שר' ברוך קורא לו 'גאון' מלבד הגאונים כגון רב יהודאי,²⁰³ רב האי²⁰⁴

199. ראה תוס' בכורות כז ע"ב סד"ה וכי; אור זרוע סי' רנא (מהד' פרבשטיין, עמ' רז).

200. ספר התרומה, הל' ארץ ישראל, עמ' 171.

201. תשובות מיימוניות, הפלאה, סי' ב; וראה עוד תשובות ופסקים לר"י הזקן סי' קטז; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ד' פראג, סי' שמו; מרדכי השלם, ראש השנה, עמ' קעד.

202. ראה שיטת הקדמונים, רבנו אברהם מן ההר על מסכת נדרים, מח ע"א, מהד' בלוי: 'ואיכא מאן דמקשה היאך נאסרים לקרות בספרים, והלא מצווה היא ומצוות לאו ליהנות ניתנו' והוא מיישב את הקושיה. ייתכן ש'איכא מאן דמקשה' מכוון לשאלת רבנו ברוך את ר"י.

203. בדרך כלל כשמזכיר את ס' הלכות גדולות: סימנים סי' עג; סימנים סי' צט; סימנים סי' ריג; סימנים סי' רנ; עג; סי' קפב; סי' ריג; סי' רמט.

204. סי' פו; סי' קצג; סי' קצד; סי' רו.

ועוד²⁰⁵ ומלבד ר' חננאל²⁰⁶ לדוגמה: 'ומפרש רש"י פרק כל הבשר... עד כאן פירוש הגאון פרק כל הבשר';²⁰⁷ ובמקום אחר: 'ופי' רש"י כתבה אגרת בלא שרטוט אתיא גזירה שוה... נראה שסובר הגאון דכ"מ שנ' ספר בעי שרטוט...'²⁰⁸

ג. רבנו תם

רבנו יעקב בן מאיר המכונה רבנו תם מוזכר בספר התרומה עשרות פעמים. בכ"י לונדון הוא מוזכר בשמו רבנו יעקב, ולעיתים רחוקות מאוד בכינויו רבנו תם.²⁰⁹ בכ"י וטיקן לעומת זאת הוא מוזכר לרוב בכינויו רבנו תם ולפעמים בשמו רבנו יעקב. כמו כן, פעמים שנוספת ברכת המתים: מ"כ (מנוחתו כבוד) לשמו או לכינויו ולפעמים שמו מוזכר בלעדיו.

ר' ברוך מתייחס בכבוד רב לר"ת הן מצד היותו תלמיד חכם, גדול וראשון לבעלי התוספות והן מצד היותו רבו של רבו. לדוגמה: 'ומ"מ כיון דנפק מפומיה יעשו לחומרא כדבריו מבהמה טהורה'.²¹⁰ 'וקצת יש להשיב על דברי הארי...'²¹¹ על משקל מאמר הגמרא (גיטין פג ע"ב): 'אין משיבין את הארי לאחר מיתה'. עם זאת, ר' ברוך אינו נמנע מלהקשות עליו קושיות, לסתור את דבריו ולהתנגד לפסקיו: 'ולא תהא שמאל מסייעתה כלל ולא כמו שפירש בספר הישר שולפתו בימין ושמאל מסייעת ולא היא...'²¹²

ד. ריצב"א

הרב יצחק ב"ר אברהם (ריצב"א), אחיו הגדול של הר"ש משאנץ, היה תלמידו הוותיק של ר"י הזקן, והוא עוד הספיק ללמוד תורה מפי ר"ת. לאחר פטירתו של ר"י הוא עמד בראש ישיבת דמפיר.²¹³ הוא נפטר בשנת 1210.²¹⁴ הריצב"א הוא היחיד מבין תלמידי

205. רב סעדיה גאון: סימנים ס' צט; ס' צט. רב שרירא גאון: סימנים ס' רו; ס' רו.

206. ספר התרומה, ס' קכה, עמ' קצג/2.

207. ספר התרומה, ס' מת, עמ' ק/1.

208. ספר התרומה, ס' קצו, עמ' רפב/1. ראה עוד סימנים ס' רו: 'כדברי הגאון השני'; בס' נה: 'פירש רש"י... אף לאחר בשולו ומה שאמר הגאון אף לאחר בשולו לא טוב פתר...'; ס' רכו: 'הלכך קנבו'ס שקורין קנב"א וגם צמר גפן שקורין קוט"ן שפירש רש"י... ובלא פירש הגאון קנבו'ס דומה לפשתן שקרוי עץ'.

209. הכינוי רבנו תם ע"ש 'יעקב איש תם יושב אהלים'; וראה עוד אורבך, בעלי התוספות, עמ' 60, הערה 1.

210. ס' התרומה ס' קלג, עמ' ריב/2.

211. שם, עמ' ריד/2.

212. שם, עמ' ריא/1.

213. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 261.

214. אורבך, שם, עמ' 270-271 והערות 47-47*; י"מ תא-שמע, כרוניקה, עמ' 127; עמנואל, ר' יחיאל, עמ' 96, הערה 40.

ר"י שהוזכרו בספר התרומה. הוא מוזכר פעמיים: האחת בהלכות חלה (סי' פא): 'ושמעתי מהרב יצחק ב"ר אברהם שיש בירושלמי...'; והשנייה בהלכות גיטין (סי' קיד): 'אמנם הרב רבינו יצחק בר' אברהם היה מדקדק...'²¹⁵ ולעיל כבר הזכרנו שרבנו ברוך ור' אהרון ב"ר יוסף התווכחו עם ריצב"א על תערובת שיש בה קורקבנים אסורים, ונראה שרבנו היה 'תלמיד חבר' של ריצב"א.

ה. רבנו יהודה מפריס

מצאנו שלוש עדויות על ישיבה של ר' ברוך עם ר' יהודה שירליאון בבית הדין בפריס, ואגב כדאי לציין שלא מצאנו שום עדות על יחסים בין רבנו ברוך לר"ש משאנץ²¹⁶ (אחיו של ריצב"א).

1. העדות הראשונה היא של ר' שמואל מפלייזא, שהיה תלמידם הן של ר' ברוך והן של ר' יהודה,²¹⁷ על גט שנחתם על ידי עדים שקיבלו כסף בעבור חתימתם:²¹⁸

הר"ר שמואל מפלייזא היה אומר שמעשה בא לפני רבי' ברוך שבא גט לידו שהעדים חתמוהו ונטלו שכר על החתימה ורבי' ברוך היה פוסלו ורבי' יהודה מפריס [הסכים לו]²¹⁹ ור' ברוך היה אומר הטעם...²²⁰

2. העדות השנייה מובאת בספר מרדכי (חולין סי' תרכ) לגבי דין סרכות הריאה:²²¹

וכתבו בתוס' וכן בספר התרומה ועתה נוהגין להטריף כל הסירכות ואין בודקין לא בפושרין ולא בנפיחה.²²² ומעשה בא לפני ר"י מפארי"ש בריאה דסביכא בבשרא וממשמש בה ידא דטבחא והכשירה ושאלו הטבחים אם גם הם יעשו כמותו ואסר להם לפי שלא היו בקיאים כמותו לדעת מהו סביך. וכעס ר"ב והטיל חרם על קהל פארי"ש שלא לאכול ממנה...

215. האזכור השלישי (סי' קח): 'אוי מורי רבינו יצחק ברבי אברהם' - בטעות יסודו, שכן בכה"י: כ"י לונדון, דף 236ד; לונד 3, דף 144ב; וטיקן, דף 63ב, הנוסח הוא: 'אומר מורי רבינו יצחק ב"ר שמואל'.

216. הר"ש משאנץ, היה תלמיד ר"י הזקן וחי בזמנו של רבנו ברוך. הוא נולד בשנת 1150 לערך (אורבך, בעלי התוספות, עמ' 227), ונפטר בשנת 1214 לערך (אורבך שם הערות 35-37), וכאמור ר' ברוך נפטר בשנת 1211.

217. אורבך בעלי התוספות, עמ' 463.

218. ראה תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, מהד' קופפר, עמ' 296; וראה עוד עמנואל, ואיש על מקומו, עמ' 427-428; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 348, הערות 18-20.

219. תוספת המהדיר, עי' קופפר, שם הערה 17.

220. כדין דיינים שמקבלים שכר שדיניהם בטלים, עפ"י כתובות קה ע"א.

221. וכן בס' האגור הל' טריפות הריאה, סי' אלף קכב.

222. ומתאימים הדברים למה שכתב בס' התרומה, סי' יא: 'הלכך טוב הדבר לאסור הכל למי שאינו בקי בבדיקה ונפיחה בין תרי אוני...'

3. רבנו ברוך ור' יהודה דנו ונשאו ונתנו לגבי היתר מצה שנילושה במים שלא 'לנו לילה' שלם:²²³

וכבר בא מעשה לפני רבי' ברוך ב'ר' יצחק ולפני גור אריה (ר' יהודה שירליאון) שאדם אחד לש עיסתו מיקמי' עמוד השחר, ולא היתה לילה שלימה, וחלקו בדבר, זה לאסור וזה להיתר ונמנו וגמרו ואסרו...

מן העדויות הללו אפשר ללמוד כמה דברים על אופיו של ר' ברוך, על מקומו בין החכמים וכן על זמן פעילותו. בכל שלוש העדויות הנ"ל ר' ברוך מחמיר, ובאמת ניתן להתרשם גם מעדויות אלו, מעדויות נוספות וכן מהתייחסויות שונות בחיבור שיש לר' ברוך נטייה להחמיר. הוא זהיר מאוד בפסקיו ואינו מחדש היתרים שאינם מבוססים דיים. כמובן שזו נטייה בלבד, כי מצאנו אותו גם מקל, כמו במעשה שהזכרנו לעיל בפגישתו עם ריצב"א וכן בפסקו המחודש בהקשר לחיוב המצוות התלויות בארץ בזמן הזה. הנקודה הנוספת שניתן ללמוד היא שהוא לא היה חכם שנחבא אל הכלים, אלא מנהיג ובעל עמדה עצמאית.

ו. רמב"ם

ספר התרומה הוא ספר קלסי מאסכולת בעלי התוספות, כיוון שספרי ה'יד' של הרמב"ם לא חדרו עדיין לצרפת, ולא ניכרת עדיין השפעתו של הרמב"ם. א"א אורבך²²⁴ טוען ששמעו של הרמב"ם התחיל להגיע לצרפת ולאשכנז רק החל משנת 1202, קרוב לפטירתו של ר' ברוך, וכשספרו היה בסיום העריכה. הראשונים מבין חכמי צרפת שראו את ספרי ה'יד' של הרמב"ם הם הר"ש משאנץ²²⁵ (1150–1214)²²⁶ ור' יהודה שירליאון²²⁷ (1166–1224),²²⁸ חבריו של ר' ברוך. ייתכן שגם ריצב"א, אחיו הגדול של

223. שאלות ותשובות מר' יצחק בן משה אור זרוע ומאיר בן ברוך, מהד' י"ז כהנא, סי' שנט, עמ' נז; תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, מהד' עמנואל, עמ' 320.

224. א"א אורבך, 'חלקם של חכמי צרפת ואשכנז בפולמוס על הרמב"ם ועל ספרי', ציון יב (תמוז תש"ז), עמ' 149–159, ובמיוחד עמ' 149.

225. ראה כתאב אלרסאיל (לרמ"ה הלוי), שלוש אגרות של הר"ש משאנץ לרמ"ה הלוי, עמ' קז-קלב, עמ' קלב-קלז, קמח-קמט; ושם מתייחס לטענות הרמ"ה בעניין דעתו של הרמב"ם על תחיית המתים וכן לטענותיו בנושאים שונים מתוך ההלכות שביד החזקה. וראה עוד ישראל יעקב דינסטאג, 'יחסם של בעלי התוספות להרמב"ם', ספר היוכל לכבוד שמואל קלמן מירסקי, ניו יורק תשי"ח, עמ' 356–358.

226. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 277, הערה 35.

227. ראה ישראל יעקב דינסטאג, שם, עמ' 354–355, שמביא מדברי תוס' ר' יהודה, בספר ברכה משולשת למסכת ברכות, מד ע"א ד"ה על: 'כתב בספר הרב רבינו משה בר מימון שיש להזכיר...'.
228. אורבך, שם, עמ' 321 והערה 20; שם, עמ' 334 והערה 91.

הר"ש, ראה את ספר ה'יד', אך זה היה קרוב לזמן פטירתו²²⁹ בשנת 1210 ולאחר סיום עריכת ספר התרומה (1204).

בספר התרומה מוזכר הרמב"ם פעם אחת ויחידה בחלק הסימנים, סי' קצב. לדעת ר' ברוך יש לעבד את קלף המזוזה לשמה בניגוד לדעת הרמב"ם:

והרב רבינו משה ב"ר מיימון אומר דמזוזה אינה צריכה עבוד לשמה ולא אתמר [אלא]²³⁰ גבי ספר תורה ותפלין ואומר הטעם דמזוזה אינה לחובת גופו כי אם לשמרו מן המזיקין ואין לסמוך על דבר זה בלא ראייה שהרי מזוזה חמורה להצריך שרטוט משא"כ בתפלין.

הוא מסביר את טעמו של הרמב"ם להקל בעיבוד הקלף של המזוזה: 'דמזוזה אינה לחובת גופו כי אם לשמרו מן המזיקין'. אך המעיין בספר ה'יד' לרמב"ם בהל' תפילין פ"א ה"א, רואה שהרמב"ם לא כתב שום טעם לפסקו:

גויל של ספר תורה וקלף של תפילין או של ספר תורה צריך לעבד אותן לשמן... ומזוזה אינה צריכה העבדה לשמה.

יתר על כן, הרמב"ם שם, פ"ה ה"ד כתב ההיפך מן הטעם שהביא ספר התרומה בשמו, והוא מתבטא בחריפות יתרה כנגד מי שחושב שמצוות תפילין מיועדת לשמור על הבית:

שאלו הטפשים לא די להם שבטלו המצוה אלא שעשו מצוה גדולה שהיא יחוד השם של הקב"ה ואהבתו ועבודתו כאילו הוא **קמיע** של הניית עצמן...

המסקנה המתבקשת היא שר' ברוך לא ראה את ההלכה מתוך ספר ה'יד' אלא רק שמע שכך סובר הרמב"ם. ואכן בנוסח כ"י לונדון הקדום,²³¹ הנוסח הוא: '**ושמעתי** הר' משה בר מיימון...' – משמע 'שמעתי' – אך לא ראיתי. וייתכן שר' ברוך ראה את תשובת הרמב"ם²³² לחכמי לונדון או שמע עליה. חכמי לונדון שאלו את הרמב"ם מדוע הקל בעיבוד קלף המזוזה, והרמב"ם משיב שמצאנו בתלמוד רק עיבוד לשמה של ספר תורה

229. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 117, הערה 77. הוא מזכיר את דברי הרמב"ן (כתבי הרמב"ן, ח"א, עמ' רמה) 'וראיתי לרבנו הצרפתי ז"ל בתשובותיו במצות הנוהגות עתה בארץ ישראל שהגיעו ספרי הרב הגדול לידו...', ואורבך משער שמדובר בתשובות הריצב"א שנשלחו לר' יהונתן מלונל, ראה ס' אור זרוע סי' ריג, סי' רנא ובפרט סי' שלב. תשובות אלו נשלחו לר' יהונתן מלונל סמוך לעלייתו לארץ ישראל כמבואר שם, סי' ריג. ר' יהונתן מלונל עלה לארץ ישראל בערך בשנת 1209, ראה אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 77 והערה 1; אלחנן ריינר, עלייה, עמ' 54–55.

230. עפ"י כ"י ל.

231. כ"י לונדון דף 237; וכן הוא בכ"י לונד 3, דף 23; וכן הוא גם בהגהות מיימוניות לרמב"ם הל' תפילין פ"א ה"א.

232. שו"ת הרמב"ם, מהד' בלאו, סי' שלד.

ושל תפילין 'והיכא דאיתמר איתמר והיכא דלא איתמר לא איתמר'. והוא מסביר את ההבדל:

לפי שעצמה של ספר ועצמן של תפילין הן המצוה... אבל עצמה של מזוזה אינה המצוה ולא תחשב מצוה אלא מפני בית המתחייב בה ואם אין בית אין מזוזה...

הרמב"ם התכוון שמזוזה היא 'חובת הדר',²³³ אך ר' ברוך פירש את דבריו שלא באה המזוזה אלא כדי לשמור על הבית מפני המזיקים. יש להביא סמך לכך שר' ברוך שמע על תשובת הרמב"ם לחכמי לונל מן העובדה שאף הר"ש משאנץ באגרותיו לרמ"ה הלוי מצטט תשובה זו של הרמב"ם ומתייחס אליה.²³⁴

סיכומם של דברים, הרמב"ם מוזכר רק פעם אחת בכל החיבור וגם זאת בחלק הסימנים, שלדעתנו הוא מעין מהדורה בתרא ונכתב לאחר כתיבת החיבור הארוך. אין ספק שר' ברוך לא ראה את ספר 'יד החזקה' ולכן הוא גם לא הושפע מרצונו של הרמב"ם לערוך ספר פסיקה שכולל את כל תורה שבעל פה, לא מן הסדר של ספר 'היד' ואף לא מתכני פסיקותיו של הרמב"ם.

233. פסחים, ד ע"א.

234. ראה כתאב אלרסאייל, שם, עמ' קכג.

ספר התרומה

לרבנו ברוך ב"ר יצחק

הלכות חלה

נוסח כת"י לונדון 518

עם שינויי נוסחאות, מקורות וביאורים

סימן פ חדש¹

דיני חלה (ראיות הלכות גדולות) רבן גמליאל^א אומ' שלש ארצות לחלה מארץ ישראל^ב ועד כזיב חלת אחת מכזיב ועד הנהר ועד אמנום שתי חלות לאור ואחת לכהן של אור יש² לה שיעור של כהן אין³ לה שיעור⁴ מנהר ולפנים שתי חלות אחת לאור ואחת לכהן של אור אין לה שיעור של כהן יש לה שיעור וטבול יום אוכלה ר' יוסי אומ' אינו צריך טבילה ואסורה (לזרים) [לזבים]⁵ ולזבות לנדה ולילדות ונאכלת עם הזר על השלחן ונתנת לכל כהן שירצה⁶ הכי פירושא מארץ ישראל ועד כזיב חלה אחת היא החלה דאורייתא הנאכלת בטהרה מכזיב ועד הנהר ועד אמנו' (שם) [שהם]⁷ קרובים לארץ העמים ואין יכולין לשמור עצמן⁸ לא גופן ולא פירותיהן בטהרה⁹ והיו חלותיהן טמאות והיו חלותיהן דאורייתא לפי שהיו טבואות גדלות בארץ⁹ לפיכך¹⁰ שתי חלות אחת שהיא נשרפת לפי שהיא חלה טמאה דאורייתא¹¹ ואחת שנותנין לכהן כדי שלא תשתכח תורת חלה של אור יש לה שיעור מפרש

שינויי נוסחאות

1. כאן היה צריך להתחיל סימן פ, ראה לעיל במבוא פרק ב/3 והערה 68. חילופי הנוסח הם עפ"י כה" וטיקן 145 לונד 3 וקמברידג' 668. לגבי הדפוס ציינו רק את חילופי הנוסח המשמעותיים ביותר. כ"י לונדון (כולל סימנים) דף 208א – דף 217ג. כ"י וטיקן – סימנים: דף 6ד – דף 7ג; חיבור ארוך: דף 51א – דף 54ד. כ"י לונד 3 – סימנים: דף 11א – דף 12א; חיבור ארוך: דף 117ב – דף 126ג. כ"י קמברידג' – סימנים: דף 6א – דף 7ב; חיבור ארוך: דף 54ג – דף 58ד. 2. ק, ד: אין. 3. ק, ד: יש. 4. ל3, ק, ד: משיעור ועד שיעור ליתא מפני הדומות. 5. עפ"י ו, ק; בכ"י ל3: לזבים ולזרים. 6. ו, ל3: ליתא. 7. ו, ל3: ליתא. 8. ו, ל3: ליתא. 9. ו, ל3: ליתא. 10. ו, ק: נוסף: מפרישין. 11. ו, ליתא.

הערות וביאורים

- א. חלה פ"ד מ"ח.
- ב. חולין קד ע"ב.
- ג. וכ"כ תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת. ויש להבין דברי רבנו מהי המעליותא של התבואה הגדלה בארץ ישראל, כי לכאורה קיי"ל כר"ע (חלה פ"ב מ"א) שגם בתבואה של חו"ל חייב מן התורה אם הגלגול או קרימת פנים (לר"ע, ע"י חלה פ"ג מ"ו) היה בארץ ישראל? וכר"ע פסקו להלכה רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה ה"ו והל' תרומות פ"א הכ"ב; בית הבחירה למאירי, חלה פ"ב מ"א. אפשר לפרש בשני אופנים: א. לדעת רבנו לא קיי"ל כר"ע אלא כר' אליעזר וכן פסק בס' יראים, מהד' שיף, סי' קמח (עמ' סו) שכתב 'וקיי"ל כדברי המחמיר; וע"ע במאמרנו 'דפים מפנקסו של רבי אליהו מעכו', אמונת עתיך 93
- (תשע"ב), עמ' 18 והערה 26. ב. בספר תורת הארץ א, פ"ד אות ה הערה א, שאין כוונת רבנו שבפירות ארץ ישראל הוא מדאורייתא ממש, אלא המשמעות היא למראית העין שאם התבואה היא מארץ ישראל נראה חיוב חלה מדאורייתא. ד. עפ"י בבלי בכורות כז ע"א: 'אמר רבינא... והדר מיפרשא חלה אחריתי כי היכי דלא תישתכח תורת חלה'; ולדברי רבנו 'שנותנין לכהן כדי שלא תשתכח תורת חלה' נראה שהטעם 'כדי שלא תשתכח' מתייחס למצוות נתינת החלה לכהן. אך ר' אפרים, מובא בראבי"ה, סי' קסד (מהד' דבליצקי, ח"א, עמ' קל/2) מפרש שהחשש 'שלא תשתכח' מתייחס למצוות ההפרשה (ולא הנתינה), ולכן שואל: 'ועוד אם בשביל שלא תשתכח תורת חלה תיקנו ב' חלות היה די באחת

בירושלמי¹¹ מפני שהיא מן התורה ושל כהן אין לה שיעור מפני שהיא מדברי סופרים מטור אמנוס¹² ולפנים שתי חלות כמו כן אחת לאור ואחת לכהן אבל של אור אין לה שיעור מפרש בירושלמי לפי שהיא נשרפת של כהן יש לה שיעור לפי שהיא נאכלת

שינוי נוסחאות

12. ל3, ו, ק: מנהר ועד אמנוס.

הערות וביאורים

או באותה של אור או באותה של כהן? בירושלמי חלה פ"ד ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית עמ' 329 שו' 2), הוזכר טעם אחר: 'ולא יפריש לכהן שלא יהו אומרי' ראינו תרומה טהורה נשרפת. ועי' ר"ש, חלה פ"ד מ"ח, שמשווה בין תירוך הבבלי ותירוך הירושלמי. ונראה שכוונתו היא שאם יאמרו ראינו תרומה טהורה נשרפת נמצא שבטלה מצוות נתינת התרומה; ועי' משנה ראשונה, חלה פ"ד מ"ח. בהקשר לאלו גבולות נאמר הטעם 'שלא תשתכח תורת חלה? רבנו מביא זאת בהקשר להפרשת חלה בגבולות עולי מצרים, אך רבינא כתב אותו בהקשר להפרשת חלה בחו"ל? ועי' תוס', בכורות שם ד"ה פסק. אעפ"כ רבנו משתמש בטעם זה של הבבלי לגבי נתינת החלה השנייה הן בגבולות עולי מצרים והן בחו"ל, כי עניין אחד להם, עי' להלן ליד ציון הערות יד, כא, כג [מתייחס לחלת חו"ל] ל, לא [מתייחס לחלת עולי מצרים]. ועי' במשנה ראשונה, חלה שם, שאפשר לפרש שטעם הבבלי מתייחס לחלת חו"ל שאין לה שיעור, ואילו הירושלמי מדבר על חלת גבולות עולי מצרים שיש לה שיעור; ולדבריו טעמי הבבלי והירושלמי הם בהקשר להפרשה. אך לדעת הרמב"ם, הל' ביכורים פ"ה ה"ח, טעמי הבבלי והירושלמי הם בהקשר לנתינה: לגבי גבולות עולי מצרים, בחלה שאין לה שיעור כתב את טעם הירושלמי (שלא תהא חלה נשרפת) ולגבי חו"ל, בחלה שיש לה שיעור, כתב את טעם הבבלי (שלא תשתכח). ה. ירושלמי, חלה פ"ד ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית עמ' 328 שו' 50); עי' סה"ת, חל' ארץ ישראל, עמ' 171 הערה נא.

1. קצת משמע מדברי רבנו כאן שחלה בזה"ז מדאורייתא ואף בגבולות עולי מצרים; וכן להלן בפסק: 'דמכזיב ועד הנהר שהיא חלה מן התורה'. כלשון רבנו כתוב בתוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת; וע"ע תוס', בכורות כז ע"א ד"ה פסק. וכן הבינו לדעת רבנו: ב"ח, יו"ד סי' שלא ד"ה ומ"ש אבל האידנא [ושם מביא דברי רבנו (סה"ת), הל' ארץ ישראל, עמ' 171] ששאל על חירושו שיש להפריש בתרומה כלשהו, מאי שנא מחלה? ובתירוך ב' כתב רבנו: 'ועוד שאפשר שבזמן הזה אין תרומה מן התורה', והוסיף הב"ח מעצמו: 'ואינה דומה לחלה'. אך המעיין שם יראה שהשאלה אינה מחלה בזמן הזה אלא מחלה בגבולות עולי מצרים שאף שהולכת לאיבוד – יש לה שיעור; ביאור הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק לה; ס' מלוא העומר, סי' שכב (עמ' ד, וקצירת העומר ס"ק ב); הרב י"פ פערלא, ספר פרחי ציון, על כפתור ופרח (עמ' יג/1); אוצר מפרשי התלמוד, שם עמ' תשכו הערה 101 ובעמ' תשלא הערה 112. הרבה ראשונים סוברים שחייב חלה בזה"ז הוא מדרבנן משני טעמים: 1) חלה תלויה בקדושת ארץ ישראל, ולמ"ד שהן קדושה ראשונה והן קדושה שנייה בטלה, החיוב הוא מדרבנן. יש ראשונים שסוברים שרק קדושה ראשונה בטלה, ולדעתם רק בגבולות עולי מצרים החיוב הוא מדרבנן. כך כתבו: ר' יואל בספר ראבי"ה, ח"א סי' קסד (מהד' אפטוביצר סי' קסד עמ' 168 שו' 22-18); רא"ש, הלכות חלה סי' יד (ובפיה"מ לחלה פ"ג מ"ב, משמע שהוא משום חסרון ביאת כולכם); מאירי, בית הבחירה

ושתייהן מדברי סופרים מפני שהן רחוקים יותר ואין הפירות גדילות בארץ ישראל וטבול יום אוכלה אע"ג דטבול יום אסור בתרומה מ"מ בזאת שהיא מדרבנן לא (החמיר) [החמיר]¹³ ר' יוסי אומ' אינו צריך טבילה¹⁴ אלא אפילו בעל קרי אוכלה ואסורה

שינויי נוסחאות

13. עפ"י לז, ו, ד. 14. ו: מטבילה עד טבילה ליתא מפני הדומות.

הערות וביאורים

על מסכת חלה פ"ד המשנה השישית (מהד' סופר, עמ' 41) אף שמזכיר גם חסרון ביאת כולכם). ועי' מהר"ם מרוטנבורג, ח"ד (ד' פראג) סי' תכג, אך לא ביאר טעם הדבר. 2) כי בזה"ז יש חסרון של ביאת כולכם, עפ"י הגמ' נדה מז ע"א: רמב"ם הל' ביכורים פ"ה ה"ה, הל' תרומות פ"א הכ"ו; סמ"ג עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פא); אור זרוע, ח"א סי' ריג; חינוך, מצוה שפה; חידושי הרשב"א, יבמות פב ע"ב (מהד' דיקמן עמ' תמח), פסקי חלה לרשב"א, שער שני, שער רביעי (מהד' ברגמן עמ' סו, עמ' קיד, עמ' קכד-קכה). יש ראשונים שסבורים שחייב חלה בזה"ז מדאורייתא: שו"ת התשב"ץ, ח"ב סי' רצא בשם יש מי שאומר; טור, יו"ד סי' שכב בשם איכא מאן דאמר; עי' רמב"ן, ויקרא כה, ז; ועי' רי"ף, פסחים דף יד ע"ב; ועי' אורחות חיים, הל' חלה סי' יז (מהד' שלזינגר עמ' 202) ועי"ש (עמ' 200) שכתב שרק עיקרה מדאורייתא; ועי' תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת. ולאלו הסוברים שחייב חלה מדאורייתא (גם בגבולות עו"מ) יש לומר שחלה אינה תלויה בקדושת ארץ ישראל, שכן חיובה היה לפני כיבוש וחלוקה (נדה מז ע"א), עי' למשל שאגת אריה, החדשות סי' ח; שו"ת מלבושי יו"ט, קונטרס חובת הקרקע, סי' ב. ועי' הרב ש"ז פיק, 'הלכות התלויות בשם ארץ ישראל', בתוך מועדי הרב לרי"ד סולוביצקי, עמ' 226-239, ובפרט עמ' 233, שגם לדעת רבנו חיוב חלה אינו תלוי בקדושת א"י אלא בשם ארץ ישראל; ועי' אנציקלופדיה תלמודית טו, עמ' רטז והערות 142-144.

רבנו יש ראייה ברורה שחייב חלה בזמן הזה הוא מדרבנן בלבד, שכן בסה"ת, הל' ארץ ישראל, עמ' 175 כתב: 'ואע"ג דאסור לגרום טומאה לחולין... לאחר שבא להן חיוב חלה... וה"ה הטבולין לתרומה... מ"מ בזמן הזה מדרבנן...'; ובחילופי הנוסח (שם הערה 35) בכל שאר כה"י (מלבד כ"י לונדון): 'מ"מ בזה"ז לא קדשה לעתיד לבא ותרומה בזמן הזה מדרבנן' – משמע שדין חלה ותרומה שווים וחייבם מדרבנן בגלל שבטלה קדושת הארץ. שם: 'דאי לאו הכי תמה על עצמך היאך לשין עיסה בארץ ישראל עכשיו שאין לנו הזאה וכולנו טמאים הלא אסור לנו לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל' **אלא כיון דבזמן הזה חלה ותרומה מדרבנן** הקלו חכמים היכא דלא איפשר לתקן. ועי' שם, הערות נג, רכט. בעמ' 199 כתוב: 'וגם פירשתי לעיל היאך יפריש ממנה מעט הלא תרומה טמאה יש לה שיעור אפי' הכי מותר הכא אפי' תרומה דאורייתא' כיון שא"י שום חלה ותרומה נאכלת לפי שכולם טמאים וכל שכן שפסקנו דלא קדשה ותרומה בזמן הזה דרבנן; גם כאן אפשר לומר שהדין שבטלה קדושת ארץ ישראל מתייחס רק לתרומה ולא לחלה, ומ"מ ייתכן שלדעת רבנו גם חלה דרבנן בזה"ז בגלל שהקדושה בטלה. סיכומם של דברים: ברור שרבנו סובר שחלה בזה"ז דרבנן, ומסתבר שדין חלה ודין תרומה שווים, ושניהם מדרבנן בגלל שבטלה קדושת הארץ. אמנם ייתכן שלדעת רבנו חיוב חלה מדרבנן גם בגלל חסרון של ביאת כולכם, אך את זאת הוא לא כותב בשום מקום.

ז. עי' לעיל הערה ג.

ח. בזאת – בחלת הכוהן – נחלקו ר' יוסי

כאמור לעיל יש מי שרצה לפרש בדברי

רבנו שחייב חלה בזה"ז מדאורייתא, אך בדברי

(לזרים) [לזבים]¹⁵ לזבות לנדה ויולדות מפ' בירושלמי לר' יוסי¹⁶ נצרכא¹⁷ פי' ר' יוסי דאמ' אינו צריך טבילה היינו בעל קרי דקיל' או דנגעו לטומאה¹⁸ אבל זבים וזבות ונדות ויולדות דחמורים מודה דאסירי וגם בהדי הני לא חשיב בעל קרי אלמ' מותר והיינו כר' יוסי¹⁹

פ' עד כמה²⁰ אמרי' אמ' שמו' אין תרומה¹⁷ חוצה לארץ²¹ אסורה אלא למי שטומאה יוצאה עליו מגופו והני מילי לאכילה אבל לנגיעה לית לן בה אמר רבינא הילכך¹⁸ נדה

כהן קטן וכהן גדול שטבל אוכלים חלת האור בחו"ל או מבטלים אותה ברוב

15. עפ"י ו, 3, ל, ק. 16. ו: נוסף: לא. 17. ד: טומאת. 18. ד: הלכתא.

הערות וביאורים

ורבנן. חלת האור נשרפת ובחלת הכהן כיוון שקיי"ל כרבנן בעל קרי צריך טבילה. לכן נותנים אותה לכהן קטן או לכהן גדול שטבל. וכן פירשו: ר"ש ורא"ש, חלה פ"ד מ"ח בפירוש ב'; רא"ש, הל' חלה סי' יד; אור זרוע, סי' רנא (מהד' פרשטיין, ח"א עמ' רו/2); תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת; תוס', בכורות כז ע"ב ד"ה וכו'; ולהלן ידבר על חלת חו"ל במקומות הרחוקים ודינה שונה מהארץ השלישית שנידונה כאן. אך יש שפירשו שהמחלוקת היא בחלת האור: עי' רמב"ם, בפיה"מ חלה שם; ר"ש ורא"ש, שם (פירוש א'); והסמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכא) כתב: 'ומסופק ר"י אם נאמר כן בראשונה הנשרפת שטבול יום אוכלה'; וע"ע מקורות נוספים באוצר מפרשי התלמוד, חלה, עמ' תשלח והערה 167.

ט. בנוסחאות הירושלמי (שם, מהד' האקדמיה עמ' 329 שו' 7-8) שבידנו הגרסה קצת שונה: 'אוף ר' יודה [בכ"י רומי: יוסה] מודה בה חומר הוא בדבר שהטומאה יוצאה מגופו. ועי' ר"ש, חלה פ"ד מ"ח, ורא"ש, הל' חלה סי' יד, ותוס', בכורות כז ע"ב ד"ה וכו', שמצינים שהגרסה בירושלמי: 'ר' יהודה' היא טעות סופר וצ"ל 'ר' יוסי'.

י. הסיפא של המשנה: 'ואסורה לזבים ולזבות...' הם המשך דברי ר' יוסי כמבואר בירושלמי. לפי זה יש לומר שר' יוסי נחלק על רבנן בבעל קרי שדינו קל מזבים וזבות אף שגם יוסי.

יד. מכאן ואילך מדבר על הפרשת חלה בחו"ל ואין דינה שווה לארץ שלישית שלגביה נחלקו ר' יוסי ורבנן, עי' להלן 'אבל אנו שרוחקין...' והערה לא.

בו טומאה יוצאה מגופו [לגבי השאלה מדוע בעל קרי קל יותר, ראה הערה הבאה]. כפירוש זה פירשו הרמב"ם, בפיה"מ, חלה פ"ד מ"ח; ר"ש, למשנה שם, בפירוש ב'; סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכא); אור זרוע, סי' רנא (מהד' פרשטיין, ח"א עמ' רו/2); רא"ש (בפירוש המשנה שם; לחולין פ"ח סי' ד; להל' חלה סי' יד); תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת; תוס', בכורות כז ע"ב ד"ה וכו'.

יא. רבנו מסביר שהמחלוקת בין ר' יוסי לרבנן היא גם בבעל קרי וגם בטומאת מגע, שכן שניהם קלים לעומת זבים, זבות ולילודות. ובאוצר מפרשי התלמוד, חלה, עמ' תשמ, הערה 191, מסביר בשם אחרונים שטומאת קרי כמו טומאת מגע אינו אלא ראשון לטומאה (אך אין לשנות את נוסח סה"ת כהצעתו). אך יש ראשונים שפירשו שהמחלוקת בין ר' יוסי לבין רבנן היא רק בטומאת מגע, עי' אוצר מפרשי התלמוד, שם, הערה 183.

יב. רבנו מבאר את הירושלמי שר' יוסי חלוק על ת"ק רק בדין בעל קרי ולדעתו אין צריך טבילה; אך הוא מודה בזבים וזבות ויולדות שצריכים טבילה כי טומאה יוצאה מגופם.

יג. בכורות כז ע"א.

קוצה לה חלה ויהיב לכהן קטן פי' שלא ראה קרי¹⁹ מימיו כך איתא בהלכות גדולות²⁰ טי' ובפ' בנות כותים²¹ נמי אמרי' שהטבילוה קודם לאמה לסוכה שמן של תרומ' ו' ומסתמה הוא הדין לחלה נמי כן ואי ליכא כהן (טהור) [קטן]²¹ שקיל ליה בריש (מפה) [מסה]²² י"י פי' (מדה) [מרדה]²³ וחברו בתענית²⁴ ושדי ליה בתנורא והדר מפריש חלתא אחריתי שלא תשתכח תורת חלה ואכיל ליה כהן שהוא גדול ובעל קרי שלא טבל ואותה של אור דיהיב ליה לכהן קטן שאינו בעל קרי הוא הדין לכהן גדול שטבל לקרויו²⁴ כך מפ' בהלכות גדולות אפי' לא טבל כלל אם רוצה מבטלה ברוב חולין ואוכלה הכהן ולא זר כך מפ' בהלכות גדולות²⁵ בהלכות פסחים בשם רב²⁶ כהן צדק אך²⁷ הזר אסור לאוכלה על ידי ביטול ברוב ונראין כן הדברים²⁸ כמו תרומה חוצה לארץ דאמ' פ' בנות כותים²⁹ שהטבילוה קודם לאמה לסוכה של²⁸ שמן תרומה וכן פ' עד כמה³⁰ רבה מבטיל ליה ברוב²⁹ ואכיל לה בימי טומאתו ואם היה רוצה להמתין עד שיטבול לקרויו

שינויי נוסחאות

19. ו: מכאן ועד ואי ליכא – ליתא. ובכ"י ק מכאן ועד 'לא טבל כלל' – ליתא מפני הדומות. 20. ד: בהאי גוונא. 21. עפ"י ו, כי דין כהן גדול וטהור לומד רבינו להלן מה"ג; ובכ"י ל: טהור; ד: קטן טהור. 22. עפ"י ו, ל. 23. עפ"י ו. 24. ל: ד: נוסף: והעריב שמשן. 25. ק: מכאן ועד 'ונראין' – ליתא. 26. ל: נוסף: יצחק. 27. ל: אין. 28. ו: בשמן של תרומה. 29. ד: נוסף חולין.

הערות וביאורים

טו. הלכות גדולות, סי' ה (מכון ירושלים, עמ' קי); וע"ע שם, (עמ' תרע); ועי' רש"י, בכורות שם ד"ה כהן קטן, שמביא שני פירושיו: פירוש א' שהקטן הוא דוגמה, אך אף גדול שטבל וטהור מן הקרי יכול לאכול וכן מפרש רבנו וכ"כ בהלכות גדולות, שם. בפירוש ב' של רש"י נראה שדווקא קטן אוכל, עי' בהעמק שאלה, לשאלות דרב אחאי, שאילתא קח אות ו (מהד' הנצי"ב, מוסה"ק, עמ' רנח) שבקטן התירו כי ספינן לקטן באיסור קל.

טז. נדה לב ע"א.

יז. מעשה דר' יוסי היה בעין בול שבארץ ישראל, והטבילו תינוקת לפני אמה מפני טומאת נדה. רבנו מוכיח מכאן שגם גדול לאחר טבילה יכול לאכול חלה; ועי' תוס', נדה שם, ד"ה והטבילוה.

יח. בכורות כז ע"א.

יט. תענית כה ע"א: 'אייתי מסא, דקא חריך לחמין'; וברש"י, שם ד"ה מסא מפרש שזו מרדה, דהיינו כלי שנעזרים בו להוצאת לחם מן התנור.

כ. הלכות גדולות (מכון ירושלים) שם; ועי' עוד שם סי' עג (עמ' תרע). בהלכות גדולות, שם, לא מוזכר שאפשר לבטל את החלה ברוב וגם לא מוזכר רב כהן צדק. הדבר היחיד שמוזכר הוא שהן קטן והן גדול שטבל יכולים לאכול את החלה. ועי' הלכות גדולות, מהד' הילדסהימר (ירושלים), ח"א עמ' 286; ועי' ש"ח"ג, עמ' 400 והערה 12, שלפי הנראה היה בידי ר' ברוך (וראשונים נוספים) הלכות גדולות עם תוספות של פסקי רב כהן צדק; וע"ע הלכות גדולות, הלכות פסח (מהד' הילדסהימר [ברלין], עמ' 139).

כא. להלן מוכיח שגם כוהן גדול שראה קרי יכול לאכול חלה אם טבל. לחילופין הוא יכול לבטל ברוב ואז אינו צריך טבילה.

כב. נדה שם.

כג. בכורות שם, ששמואל אמר שאפשר לבטל תרומת חו"ל ברוב, ורבה היה מבטל ואוכל בימי טומאתו; ועי' סה"ת, הל' ארץ ישראל הערה קטז.

לא היה צריך³⁰ לבטלה ברוב אע"פ שהיא טמאה ואם היתה של ארץ ישראל היתה בת שריפה השתא שהיא חוצה לארץ מותרת [או בכהן]³¹ קטן שלא ראה קרי מימיו או בכהן גדול שטבל לקריו וואע"פ שהוא טמא מת אין בכך כלום כדאית' התם³² בההיא איתתא דאתיא לקמיה דרב נחמן אמרה ליה מהו לטבול ולאכול בתרומת בחוצה לארץ אמ' לה וכי הזאה יש לנו³³ מה תועלת בטבילה אלא אפי' בלא טבילה מותרת³² ואע"פ דאמ' רב [טמא מת]³³ טובל ואוכל בתרומה חוצה לארץ לית הלכת' כוותיה אלא אפי' בלא טבילה מותר ובלבד שטבל לקריו וחלה שנייה אפי' בלא טבילה לקריו מותרת

סימן פ

פסק³⁴ השתא יש מקומות שמפרישין מן העיסה מעט ושורפין אותה והוא הדין דמצו יהבי לה לכהן קטן שלא ראה קרי או אף לכהן גדול שטבל לקריו כדאית' בהלכות גדולות³⁵ כמו תרומה חוצה לארץ דאמרי' פ' בנות כותים³⁶ שהטבילה קודם לאמה לסוכה שמן של תרומה דאפי' לא טביל שרי אם רוצה הכהן לבטלה ברוב חולין אוכלה כמו תרומה חוצה לארץ כדאמ' [פרק]³⁵ עד כמה³⁷ רבה מבטלה ברוב חולין ואכיל לה בימי טומאתו והוא הדין לחלת האור לדין כך מפ' בהלכות גדולות³⁸ בהילכות פסחים בשם רב כהן צדק והכהן קטן או הגדול שטבל לקריו שמוטריין בה ובשביל טומאת מת אין חששא פ' עד כמה כדפרי' לעיל

פסק יש מקומות שמפרישין עוד חלה שנייה שהיא גדולה ונותנין אותה לכהן שהוא גדול אף שלא טבל לקריו כדאמ' רבה³⁶ פ' עד כמה³⁷ ומפריש חלה אחריתי שלא תשתכח תורת חלה ויהיב לה לכהן שהוא גדול ואומ' רבי' מורי שאותה חלה שנייה מותרת לנדה ולזבות ולילדות וכן הוא מנהג במקום שמפרישין אותה שהכהן אוכלה עם אשתו נדה ואע"ג דתנן חלה שנייה אסורה (לזרים) [לזבים]³⁷ ולזבות היינו דווקא מנהר אמנום ולפנים ואע"פ שהוא חוצה לארץ מ"מ היו קרובים לארץ ישראל והחמירו

יש שלא נהגו להפריש חלה שנייה

שינויי נוסחאות

30. ו: ליתא. 31. עפ"י ל3, ד; בכ"י ו: כהן. 32. ו, עד מותרת הבא ליתא מפני הדומות. ד: עד 'מותר' הבא ליתא מפני הדומות. 33. עפ"י ו, ל3, דפוס. 34. כך גם בכ"י ל3. 35. עפ"י ו, ל3, דפוס. 36. ל3 ודפוס: רבינא; ו – כל המשפט חסר מפני הדומות. 37. עפ"י ל3, ו, דפוס.

הערות וביאורים

כד. בכורות שם. **כט.** הלכות גדולות, (מהר"ל הילדסהיימר, **כה.** ע"י סה"ת, הל' ארץ ישראל עמ' 168 והערה ירושלים, עמ' 286), ועי' בהלכות גדולות (מכון ירושלים, עמ' קד והערה 5) שהמשפט להלן – **כו.** הלכות גדולות (מכון ירושלים), סי' ה, סי' עג. ליתא; וכן הביא משם רב כהן צדק בתוס' פסחים **כז.** נדה שם. מו ע"א ד"ה עד שתאפה. **ל.** בכורות כז ע"א. **כח.** בכורות כז ע"א.

בה יותר אבל אנו³⁸ שרחוקין מותרין אף לנדות ליולדות ולזבות³⁹ תדע שהרי מנהג אמנום ולפנים דהיינו חוצה לארץ דתנן התם אחת של אור מסתמא אסורה לטמא מת⁴⁰ כמו חלת האור דמכזיב ועד הנהר שהיא חלה מן התורה ואסורה לטמא מת אפי' הכי אמרי' פ' עד כמה דחלה ראשונה יהיב לכהן קטן שהוא טמא מת כדאית' התם והיינו טעמ' כי בימי האמוראים היו⁴¹ רחוקים מארץ ישראל ולא החמירו

ומה שאין מפרישין חלה שנייה בכל מקומות⁴² כדאמ' רבינא שצריך כדי שלא תשתכח תורת חלה שמה לפי שצריך לשומרה מזרים ומגוים וגם פעמים שנותנין אותה בקערה במרק רותח ועתה אסור זר לאכול באותה קערה⁴³ וגם שמא מסופק להם [הדבר]⁴⁴ אם אשתו נדה מותרת בה דהא תנן אסורה (לזרים) [לזבים]⁴⁵ ולזבות וטעמ' דרחוקים מארץ ישראל אינו פשוט כל כך ואע"פ שאין מפרישין אותה אין העיסה טובלת בכך כמו בחלה ראשונה שאסור לאכול מן העיסה אם אינו⁴⁶ מפרישה או בתחילה או בסוף כדאמרי' פ' ר' ישמעאל⁴⁷ תרומת נכרי בחוצה לארץ אינה מדמעת [הא דישאל מדמעת]⁴⁸ ואוסרת (כל כך)⁴⁹ העיסה⁵⁰

שינוי נוסחאות

38. כך גם ל3, ו, אך בדפוס אם. 39. עד מת הבא חסר בדפוס מפני הדומות. 40. ל3: לא היו רחוקין, אך הנכון רחוקים כ"ל, וכן הוא ו, ד. 41. עפ"י ו, ל3, ק. 42. עפ"י ו, ד: לזבים; וב-ל3: זרים. 43. כך גם ב-ל3, ו, אך בדפוס: אם אשה, והנכון ככה. 44. עפ"י ו, ל3, ק. 45. ו, ל3, ק – ליתא.

הערות וביאורים

לא. רבנו מביא הסבר ר"י שיש הבדל בין הארץ השלישית שבמשנה ומחלוקת ר' יוסי ורבנן לבין דין בבל וצרפת שהם ארצות רחוקות מארץ ישראל. וכן כתבו: ר"ש ורא"ש, חלה פ"ד מ"ח בפירוש ב'; רא"ש, הל' חלה סי' יד; אור זרוע, שם (מהד' פרבשטיין, ח"א עמ' רז/1); תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת; תוס', בכורות כז ע"ב ד"ה וכי.

לב. רבנו מביא את המנהג שמוזכר ע"י בעלי התוספות שבזה"ל לא נהגו להפריש חלה שנייה (ראה להלן הערה לה). אך יש ראשונים בכלל (ע"י רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה ה"י-ה"א ועוד), ומבעלי התוספות בפרט שחולקים על כך: ע"י תוס', בכורות כז ע"א ד"ה פסק; תוס', ושם ע"ב סד"ה וכי; תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת, שכתבו שבארץ ישראל מפרישים תמיד שתי חלות כדי שלא תשתכח, ובבבל אם יש כוהן קטן מפרישים חלה אחת ואם אין כוהן קטן – שתי חלות;

וכ"כ תשובות פסקים ומנהגים, למהר"ם מרוטנבורג (מהד' כהנא, ח"ב סי' רמב, עמ' רעג) לדעה א'; ור' אפרים ב"ר יצחק (מובא באור זרוע, שם, וביתר אריכות בס' ראבי"ה, סי' קסד) חולק לגמרי וסובר שיש להפריש תמיד שתי חלות בחו"ל; ובתשובות פסקים ומנהגים, שם, מובא שכן נהג מהר"ם מרוטנבורג.

לג. ע"י בית יוסף, יו"ד סי' שכג, שכתב שספר התרומה אזיל לשיטתו שגם לאחר שהחלה התערבה בחולין עדיין אסור לזר לאכול, וכדלהלן סי' פא והערה מזו.

לד. מנחות סז ע"א; ע"י תוס', מנחות שם, ד"ה ותרומתו, שהוכיח שאין העיסה השנייה טובלת מן הירושלמי. והר"ש, שם, מביא ראיה שאין החלה טובלת בחו"ל מדברי שמואל, בכורות שם, שבחו"ל אוכל והולך ואח"כ מפריש, ואעפ"כ אם הפריש מדמעת.

לה. בספר אור זרוע, סי' רנא (מהד' פרבשטיין,

יש שלא נהגו להפריש חלה שנייה

מדוע לא תיקנו
להפריש שתי
תרומות

וא"ת כמו שתיקנו שתי חלות לפי שהראשונה נשרפת מפני שהיא טמאה אם אין מוצאין כהן קטן או כהן גדול שטבל לקרויו ולכך תקנו עוד חלה שנייה שיאכלנה אפי' כהן גדול ובעל קרי כדי שלא תשתכח תורת חלה אם לא יפרישו אחרת ויאכלנה כמו כן אמאי לא תיקנו בימיהם להפריש שתי תרומות בעניין זה ואומ' מורי רבי' לפי שכל אדם הם מגלגלי' עיסה ואיכא למיחש שמא תשתכח תורת חלה אבל לא כל אדם קונין קרקעות וממרחי תבואותלי' מיהו בירושלמי במסכת חלה' פריך לה ומשני אין אחר חלה⁴⁶ כלום אבל יש (??)⁴⁷ אחר תרומה שצריך להפריש מעשר פי' אם מפריש תרומה שנייה ונותנה לכהן ויאכלנה הלא היא טובלת למעשר וכי תימא קודם שיתננה לכהן יפריש עליה ממקום אחר [יש לומר]⁴⁸ דילמא פשע ויאכלנה הכהן

שינוי נוסחאות

46. כך מתוקן בצד הגיליון; וכן הוא ל3, ו, ד. 47. לפי הנראה יש סימון של מחיקה, ובכה"ל 3, ו, ובדפוס – ליתא. 48. כך ל3, ו, ד.

הערות וביאורים

ח"א עמ' רו/2-רח/א) כותב עפ"י תשובת ריצב"א לר' יונתן מלניל שנוהגים להפריש רק חלה אחת ואפילו כשיש כוהן, משום שהגזירה להפריש שתי חלות הייתה רק כאשר אכלו חלה בטהרה בארץ ישראל, אך בזה"ז שבא"י חלה נשרפת בטלה הגזירה; וכ"כ סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכ, ועמ' קכא-קכב); ר"ש ורא"ש, שם וכן תוספות רא"ש, חולין קד ע"א סד"ה חלת [ואמנם בהלכות הרא"ש שם, סיים 'ומנהג טוב להפרישה כי הסברה נוטה להיפך...']; ועי' גם בתוספות הר"ש משאנץ, בכורות כז ע"ב, מהד' הרב יעקב דוד אילן, עמ' 59-60. רבנו אינו מזכיר כטעם להצדקת המנהג להפריש רק חלה אחת את הטעם שחידש ריצב"א שהתקנה להפריש שתי חלות בטלה לגמרי, וייתכן שהסיבה לכך היא כי רבינא שמזכיר הפרשת שתי חלות בבבלי [לפי פי' ר"י שמוכא לעיל] מדבר על הזה"ז, כשכבר אין טהרה והזאה [עי' סה"ת הל' ארץ ישראל, עמ' 168 שבסוף תקופת האמוראים אין הזאה]. לכן רבנו מנמק שלושה נימוקים אחרים מדוע נהוג להפריש רק חלה אחת: א. ייתכן שקשה לשמור שזרים וגויים לא יאכלו את החלה. ב. שמא קשה לשמור שאשתו נדה לא תאכל את החלה, ואף שכתב לעיל שבבבלי מותר לבעל קרי וזבים וזבות לאכול

חלה, מפני שרחוקים מארץ ישראל – לזה כתב: 'וטעמא שרחוקים מארץ ישראל אינו פשוט כל כך', ועי' לעיל הערה ח (ובסמ"ג, שמוכא שם), והערה לא; ובהגהות מיימוניות (סוף זרעים) שמביא את פסקי ספר התרומה, כתוב: 'ושמא דבר זה אינו ברור עד כמה חשובין רחוקין שתהא נדה מותרת בהן'. ג. אמנם יש חיוב להפריש חלה בחור"ל, אך אין העיסה טבולה בשל כך, ולכן יש שהורו לעצמם היתר להימנע מן ההפרשה; וכהסבר ג' כתבו תוס' חולין קד ע"א, סד"ה חלת. לו. כעין זה בדברי ר' אפרים, בס' ראבי"ה א, סי' קסד (מהד' דבליצקי, עמ' קכז, והערה כד); וכ"כ אור זרוע, סי' רנא (מהד' פרבשטיין, עמ' רו) בשם ר"י; תוס', בכורות כז ע"א סד"ה פסק; תוס', חולין קד ע"א ד"ה חלת. ועי' מהר"י קורקוס, הל' ביכורים פ"ה ה"ז, שמביא משם רב צמח משם גאוני פומבדיתא, שתרומה לא שכיחא ולכן לא חייבו להפריש בחור"ל ואילו חלה מילתא שכיחא היא (ועי' נוסח דומה בתשובות רב נטרונאי גאון, ברודי, יורה דעה, סי' רפא).

לז. בירושלמי חלה פ"ד ה"ד (מהד' האקדמיה, עמ' 328, שורה 13), שאלו שיש לתקן שתי תרומות בסוריא כפי שתיקנו שתי חלות.

תחילה^ל ואע"ג דאמרינן^ט גבי נקוב ואינו נקוב תרומה ויחזור ויתרום ולא אמרי דילמא פשע התם לא איפשר לתקנו בגוונא אחריתי^מ

סימנים סי' פ

הילכות חלה

א דין הלש עיסה מפריש ממנה מעט ושורפה ואם רוצה יתננה לכהן קטן שלא ראה קרי מימיו ויאכלנה או אף לכהן גדול וראה קרי אלא שטבל לקריו והעריב שמשו ומשום טומאת מת אין חוששין ואפי' לא טבל⁴⁹ אם מבטלה ברוב חולין מותר ויאכלה הכהן⁵⁰ אך (הוא) [הזר]⁵¹ אסור לאכלה ע"י בטול ברוב

דין ב – ויש מקומות שמפרישין עוד⁵² חלה שנייה^{מא} כבר גדול ונותנין אותה לכהן⁵³

——— שינוי נוסחאות ———

49. ל3, ו, ד: נוסף: כלל. 50. בדפוס – ליתא. 51. עפ"י ל3, ו, ד. 52. ו: נוסף: אחרי כן. 53. ו: נוסף: שהוא.

——— הערות וביאורים ———

לח. באור זרוע, שם, מביא תירוצ' הירושלמי בשם ריצב"א וכותב שזוהי הסיבה העיקרית שבגללה לא תיקנו שתי תרומות. הוא גם מבאר שאם היו מפרישים שתי תרומות, יכול לצאת מזה תקלה, כי לאחר מכן יפרישו מעשר מן הנותר בלבד. כסיבה שנייה מביא את הסבר רבנו שהתקלה היא שיתן לכוהן את התרומה השנייה לפני שהפריש ממנה מעשר. הר"ש, חלה פ"ד מ"ח, מוסיף שעלולה גם להיות תקלה שלא יפרישו חלה מן התרומה השנייה. ובסמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכ-קכא) מוסיף שאם יפרישו שתי תרומות נמצא גזול את הלוויים; וע"ע ראב"ן, סי' נד (מהד' דבליצקי א, עמ' רט-רי, ומובא גם בראבי"ה ססי' קסז) שכתב שעלול הוא לחשוב שהתרומה השנייה היא עיקר, ועדיין הכרי טבל ויפריש ממנו גם עבור כרי אחר שהוא טבל, ונמצא מפריש מן הפטור על החיוב. ולכאורה יש להשיב על השאלה מדוע לא תיקנו שתי תרומות בחו"ל, שבניגוד לחלה לא נוהגים כלל להפריש תרומות ומעשרות בחו"ל, עי' רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ו, אך בתוספות, קידושין לו ע"ב ד"ה כל מצוה,

ותוס' ע"ז נט ע"א ד"ה בצר לאו, ותוס' חולין ו ע"ב ד"ה והתיר רבי, ותוס' בכורות נד ע"א ד"ה ושני, מתבאר שיש סוגיות מהן משתמע שבחו"ל חייבים בתרו"מ ומהן – שפטורים. לכן התוספות שם, מבחינים בין דגן תירוש ויצהר לבין שאר פירות; או בין מקומות הקרובים לא"י למקומות הרחוקים; או בין לפני שביטלו הרובים לבין אחר הביטול. לכן יש לומר שהשאלה מתייחסת לכל אותם מקרים שבהם חייבים.

לט. יבמות פט ע"א; קדושין מו ע"ב; מנחות ע ע"א.

מ. שם מדובר שהוא כבר תרם מאינו נקוב על הנקוב ואין אפשרות לתקן את הגדל בנקוב בלא הפרשה נוספת, אך בנד"ד אין אנו מתקנים לכתחילה תקנה להפריש שתי תרומות דילמא פשע וייתן טבל לכוהן.

מא. רבנו אינו מביא ב'סימנים' את המנהג שכלל לא הפרישו חלה שנייה כפי שכתב ב'פסק', ראה לעיל הערות לב-לה; ולפי הנראה אף שהמליץ בעד הנוהגים כך, לא היה פשוט לו להקל כמבואר שם.

גדול ואוכלה אפי⁵⁴ בעל קרי ואף אשתו נדה וצריך לזהר שלא יתננה בקערה עם מרק רותח פן יאכל זר או גוי אחרי כן בקערה

סימן פא

ובמקום שמפרישין שתי חלות עושיין (תחילה)⁵⁵ [השנייה]⁵⁶ לחם גדול כדי (לייפה?) [ליתנה]⁵⁷ לכהן ולאוכלה ואם נתערב עם לחמים אחרים צריך אחד ומאה לבטל ואם לאו אסורים לזרים והני מילי מין במינו לחם חיטין בלחמי חיטין אבל מין בשאינו מינו לחמי דחיטי בלחמי דשערי בטל בשישים⁵⁸ כשאר איסורין כדתנן במסכת ערלה⁵⁹ ומייתי לה פ' גיד הנשה⁶⁰ מין במינו להחמיר כיצד שאור של חיטין שנפל לתוך עיסה של חיטין אין בו להעלות באחד ומאה בין ישנו בו כדי לחמץ [בין אין בו כדי לחמץ]⁶¹ אסור מין בשאינו מינו להקל כיצד גריסין שנתבשלו עם עדשים אם אין בה בנותן טעם בין שיש בה להעלות באחד ומאה בין אין בה להעלות באחד ומאה מותר וכן תניא⁶² קדירה שבישל בה תרומה לא יבשל בה חולין ואם בישל בנותן טעם דטעים לה כהן ולא מצינו שיש חילוק בין תרומות ארץ ישראל לתרומות חוצה לארץ שלא יצטרך אחד ומאה להתיר לזרים והא דאמ' שמואל פ' עד כמה⁶³ תרומת חוצה לארץ בטילה ברוב [רבה מבטל לה ברוב]⁶⁴ ואכיל לה בימי טומאתו היינו לכהן דווקא⁶⁵ דלפי שהיא טמאה ואסורה באכילה דווקא רבה שהיה כהן כדאמר' פ' מצות חליצה רבה ואביי מדבית

תערובת חלה בחולין

שינויי נוסחאות

54. א: נוסף: הוא. 55. ק: החלה שניה. 56. כך בדפוס, וכן ל3, ו. 57. כך ו, ד ו- ל3.
58. כך ל3, ד; אך ל, ו – ליתא. 59. כך ל3, ו, ד.

הערות וביאורים

- מב.** עי' בית יוסף, יו"ד סס"י שכג, שדברי רבנו מתייחסים למנהג המקורי שמפרישים שתי חלות, ולאחר שהפרישו את חלת האור, התערבה חלת הכוהן בחולין; וזו לשונו: 'דאף על גב דכבר הפריש חלה ראשונה כיון שנהגו להפריש יש לה כל דין חלה גמורה לענין ביטול'.
מג. ערלה פ"ב מ"ו-מ"ז.
מד. חולין צט ע"א.
מה. חולין צז ע"א.
מו. בכורות כז ע"א.
מז. רש"י, בכורות כז ע"א ד"ה בטילה, כתב שלאחר הביטול ברוב מותר באכילה לזר; וכ"כ שאלתות, דרב אחאי פ' אמור (מהד' הנצי"ב, מוסה"ק שאילתא קח); אור זרוע, ח"א סי' ריג (מהד' פרבשטיין, עמ' קפה-קפו); רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה הי"ב; וכן משמע בסמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר עמ' קכא, ד"ה ונאכלת עם הזר); רמב"ן, הל' בכורות פ"ד (מהד' אויערבך, עמ' קעג-קפא); פסקי חלה לרשב"א, השער הרביעי (מהד' ברגמן עמ' קלז-קלט). אך רבנו סובר שהביטול אינו מתיר את התערובת אלא לכוהן; וכ"כ ראב"ן, אבן העזר סי' נד (מהד' דבליצקי ח"א עמ' רה, והערה תג; מובא גם בראבי"ה, ח"א סי' קסז) וגם כתב שגם רבא היה כהן [ועי' ראבי"ה, שם מהד' אפטוביצר עמ' 175, והערות 9, 11]; ר"ש, חלה פ"ד מ"ח;

עלי קאתו ולכך⁶⁰ מבטלה⁶¹ ברוב חולין ואוכלה בימי טומאתו שלא טבל לקרויו אבל משום טומאה [מת]⁶¹ לא היה חושש כדפריש' לעיל וכן הדין לחלות האמנום⁶² מט אבל לזרים צריך אחד ומאה כדאמר' פ' ר' ישמע' תרומה נכרי [אינה]⁶³ נא מדמעת בחוצה לארץ⁶⁴ משמע הא דישאל מדמעת⁶⁵ (משמע דתרומה דאמ' ר' ישמע' ישרא' מדמעת) עד שיהא אחד ומאה⁶⁶

תנן פ' בתרא דמס' טבול יום⁶⁷ האשה שהיא טבולת יום לשה את העיסה וקוצה לה חלה ומפרשת' ומנחתא בכפישה או באנחותא ומקפת וקוראה לה שם מפני שהיא שלישית ושלישית טהור בחולין משמע הכא שבשעת קריאת שם צריך שתהא (מגעת) [נוגעת]⁶⁶ בעיסה דאי לאו הכי⁶⁷ לא יצטרך מוקף רק סמוך לקריאת שם מקודם לכן ולא בשעת קריאת שם ממש למה צריך להניח העיסה הגדולה בכפישה שהיא פשוטי כלי עץ ואחר כך קורא לה שם יניח מעט עיסה שיעור חלתן ולא יותר על הכפישה ואז יקרא לה שם והא דתנן במסכת חלה⁶⁸ ומייתי לה פ' כשם⁶⁹ ר' אליעזר אומ' נוטלת מן הטהור על הטמא כיצד שתי עיסות אחת טהורה ואחת טמאה נוטל שיעור חלה מעיסה שלא הורמה

שינויי נוסחאות

60. 'שהיה כהן כדאמ' פ' מצות חליצה רבה ואב"י מדבית עלי קאתו ולכך' – כך בשינויי נוסח גם ל, 3, ו ובדפוס – ליתא. 61. עפ"י ל, 3, ק. 62. ל, 3, ו, ק, ד: לחלת האור. 63. וכן ו; ובדפוס – ליתא; ל, 3: נמי מדמעת, אך בגיליון תוקן כמו ל. 64. ו, 3 – ליתא. 65. נראה כפילות מפני הדומות. ובכ"י ל, 3, ק: 'ומשמע מדמעת כשאר תרומות ארץ ישראל' עד שיהי' אחד ומאה; ובכ"י ו: 'משמע הא דישא' מדמעת ומדמעת כשאר תרומות ארץ ישראל' שיהא אחד ומאה. 66. ל, 3, ו, ד. 67. כך ל, 3, ו; ובדפוס – ליתא.

הערות וביאורים

תוס', בכורות שם ד"ה תרומת חוצה לארץ [ועי"ש ד"ה רבה שלדעת תוס' רבה היה כהן ורבה לא היה כהן]; רא"ש, הלכות חלה סי' יד, בשם ר"י [ואף באור זרוע, שם מובאת דעה זו בשם ר"י]; ובארחות חיים, (מהד' שלזינגר, עמ' 204) מביא את דברי רבנו; וכן כלבו, סי' פט (מהד' אברהם דוד, עמ' תרמח).
מח. כאן הוא משתמש בביטוי הגמ' בכורות ומשמע שמותר לכתחילה לבטל ברוב, אך בסימנים קצת משמע שרק בדיעבד אם נתערבה בטל; ובס' יראים, סי' קמח (מהד' שיף, דף סח), כתב שמותר לבטל לכתחילה [ועי' בפירוש תועפות ראם ליראים שם, הערה לא]; ועי' רמב"ן, הל' חלה שם, קפ: 'ועובדא דרבה פירושא... והוה עביד ביה עובדא'; מאידך עי' בשו"ת הרשב"א, ח"א סי' שלו, שנוטה לדעת הרמב"ן תוס', בכורות שם ד"ה תרומת חוצה לארץ [ועי"ש ד"ה רבה שלדעת תוס' רבה היה כהן ורבה לא היה כהן]; רא"ש, הלכות חלה סי' יד, בשם ר"י [ואף באור זרוע, שם מובאת דעה זו בשם ר"י]; ובארחות חיים, (מהד' שלזינגר, עמ' 204) מביא את דברי רבנו; וכן כלבו, סי' פט (מהד' אברהם דוד, עמ' תרמח).
מח. כאן הוא משתמש בביטוי הגמ' בכורות ומשמע שמותר לכתחילה לבטל ברוב, אך בסימנים קצת משמע שרק בדיעבד אם נתערבה בטל; ובס' יראים, סי' קמח (מהד' שיף, דף סח), כתב שמותר לבטל לכתחילה [ועי' בפירוש תועפות ראם ליראים שם, הערה לא]; ועי' רמב"ן, הל' חלה שם, קפ: 'ועובדא דרבה פירושא... והוה עביד ביה עובדא'; מאידך עי' בשו"ת הרשב"א, ח"א סי' שלו, שנוטה לדעת הרמב"ן

שלכתחילה אין לבטל ברוב.
מט. החלה השנייה שנאכלת גם לכוהן טמא; ראה ריש הל' חלה 'ועד אמנום שתי חלות'.
נ. מנחות סז ע"א; ועי' ר"ש, שם שלפני שמביא ראיה זו מן הגמ' מוכיח מן הירושלמי שמותר לזר לאחר ביטול, אך כותב: 'ומיהו לא משמע כן בתלמוד שלנו...'.
נא. במנחות סז ע"א, לגבי תרומת נכרי בחו"ל אינה מדמעת ואילו בארץ ישראל מדמעת.
נב. וכ"כ תוס', בכורות כז ע"א ד"ה תרומה; ועי' סה"ת, הל' ארץ ישראל עמ' 203, ובהערות שם. ועי' אור זרוע, שם, שדוחה את הראיה מדיוק הגמ'.
נג. טבול יום פ"ד מ"ב.
נד. חלה פ"ב מ"ח.
נה. סוטה ל ע"א.

חלתה ונותן פחות מכביצה באמצע כדי שיטול מן המוקף ופריך פ' כשם והתניא כביצה מר סבר חולין הטבולין לחלה כחלה דמו ומר סבר לאו כחלה דמו ופי' רש"י⁶⁸ יטול שעור חלה והיינו כל העיסה טהורה ונותן כביצה בין העיסה⁶⁹ טמאה לעיסה טהורה שיעשה כולה חלה לבסוף דהשתא הטמאה [שהיא ראשון והכביצה]⁷⁰ שבינתים שיני ואינו עושה שלישיית לעיסה טהורה שהיא חולין והשתא מה בכך מ"מ לאחר שיקרא שם חלה⁷¹ אז יהיה שלישי אלא וודאי בשעת קריאת שם [ירחיקם זו מזו וי"ל ודאי קריאת שם ממש]⁷² אינו צריך שיגעו זה לזה והא דלא שרינן להקיף חוץ לכפישה ולהניח אחרי כן שעור חלה על הכפישה ולקרות לה שם משום דדילמ' ישכחן ויקרא שם חוץ לכפישה כשהן עם שתיהן בידה והיא טבולת יום⁷³ מיהו נראה יותר דלעולם צריך מוקף ונגיעה בשעת קריאת שם כפשוטא דמילתא⁷³ נח והתם מירי שיש הרבה עיסה בטהורה ולא יעשנה כולה חלה אלא יפריש קצת ממנה השתא הכביצה שבינתים שהוא שיני לא יעשה העיסה הטהורה שלישי שהרי לעולם היא חולין⁷⁴

שינויי נוסחאות

68. ל: 'ופירש רבי' ש"י מ"כ מ"ק; ו: רש"י מ"כ; ד: רבינו שלמה. 69. ל: 3, ו, דפוס – ליתא.
70. כל ב- 3, ו, ד. 71. ל: 3, ו, ד: נוסף לטהורה. 72. עפ"י 3, ו, וכך הוא ו, ד ובכ"י ל נשטמ מפני הדומות. 73. כך גם 3, ו, ד; אך בכ"י לונדון יש סימון V מעל האותיות מ'מיהו נראה' עד 'מילתא'.

הערות וביאורים

נו. רש"י, סוטה ל ע"א ד"ה ונותנת.
נז. לדעה זו, צריך שיהיה מוקף רק בשעת ההפרשה (ולא בשעת קריאת שם) כשיטת רש"י לעיל. רבנו מסביר שאפשר ליישב את המשנה טבול יום שם, שחייבו להניח את החלה והשיריים על פשוטי כלי עץ בשעת קריאת שם, שמא ישכח ויקרא שם כשהחלה עודה בידו; וכ"כ: ר"ש, טבול יום שם, בתירוצו ב'; תוס' רא"ש, נדה שם, בתירוצו ב'; וכן מובא בשם ר"י בתוס' איורא, סוטה שם (מהד' ליפשיץ, עמ' פז). יש אומרים כנ"ל שבדרך כלל צריך שיהיה מוקף רק בשעת ההפרשה אך מיישבים את המשנה שם, באופן אחר: במקרה של המשנה חייבו שיהיה מוקף גם בשעת קריאת שם בגלל הפסק מנא (שכל עיסה בכלי אחר): ר"ש, טבול יום בתירוצו ג'; תוס' רא"ש, שם, לתירוצו ג'; ועי' גם בפירוש הרא"ש למשנה, טבול יום שם. באור זרוע, הל' חלה, סי' רכו (מהד' קליין, מועדים עמ' תשמח) כתב שדי במוקף בשעת ההפרשה ואין צורך שיהא מוקף בשעת קריאת שם, והביא ראיה

מירושלמי פסחים פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 514, שו' 30): 'וישליכנה לאשפה ויקדישנה'.
נח. כפשוטא דמילתא במשנה טבול יום שם. לדעת רבנו צריך שיהיה מוקף בשעת קריאת שם וכ"כ תוס', נדה ז ע"א ד"ה ומקפת; תוס' רא"ש, נדה ז ע"א ד"ה מקפת, לתירוצו א'; שם, סוטה ל ע"ב ד"ה מר לתירוצו א'; ר"ש, חלה פ"ג מ"א ד"ה וקצת תימא; ר"ש, טבול יום פ"ד מ"ב לתירוצו א'; וכן משמע בר"ש, טבול יום שם מ"ד; ס' האגודה, נדה (מהד' בריזל עמ' רז סעי' א); פסקי תוספות אות כה בתוך תוספות איורא לסוטה, מהד' ליפשיץ).

נט. כדי ליישב את המשנה חלה שם, מסביר רבנו שהוא אינו עושה את כל העיסה הטהורה חלה, אלא רק מקצת ממנה, ולכן העיסה הטהורה היא חולין והיא רק שלישי ואין שלישי בחולין; וכן הסבירו תוס', נדה שם. יש שיישבו את המשנה חלה שם באופן אחר: אכן צריך שיהיה מוקף בשעת קריאת שם, אך מדובר באופן שהוא

תנן במס' חלה⁷⁴ העושה עיסתו קביים ונגעו זה בזה פטורין מן החלה עד שישוכו ר' אליעז' אומ' אף הרודה ונותן לסל הסל מצרפן לחלה פ"ק דנדה⁷⁵ ופר' אילו עוברין⁷⁶ פוסק שמו' כר' אליעז' ונראה דווקא להתחייב בחלה אם אין בכל אחת שיעור שעל דבר זה אמרו במשנה וכן נמי מוכח פ' אילו עוברין⁷⁷ הני נשי דידן נהוג למיפא⁷⁸ קפיזא קפיזא בפיסחא ופריך חומרא דאתי לידי קולא הוא דמפקעי לה מחלה ומשני דעבד לה כר' אליעז' דאמ' הסל מצרפן לחלה אבל לעניין חשיבות מוקף בשעת קריאת שם להפריש מעיסה זו מעט כדי לפטור עיסה זו צריך נגיעה⁷⁹ כמו בתרומה ומעשר שצריך [נגיעה]⁸⁰ משום מוקף⁸¹ כדי לפטור⁸² עיסה אחרת⁸³ כן לא יועיל צירוף סל אלא יצטרך

דין צירוף כדי להתחייב בחלה, דין מוקף והפרשה מעיסה זו על אחרת

שינויי נוסחאות

74. ל: למיפקא. 75. כך ו, ד. 76. ל, ו: נוסף גם; בדפוס: וכן כדי לפטור גם עיסה אחרת. ו: כן – ליתא.

הערות וביאורים

- קורא שם והחלות היא לאחר שהפריד את החלה מן העיסה הטמאה: וכ"כ ר"ש, טבול יום פ"ד מ"ב ובתוס' רא"ש, נדה שם בתירוצ' א' [ועי' ר"ש, חלה שם].
- ס.** חלה פ"ב מ"ד.
- סא.** נדה ח ע"א.
- סב.** פסחים מח ע"ב.
- סג.** פסחים שם.
- סד.** לפי השיטה המובאת בשלב זה ע"י רבנו צירוף סל מועיל רק לצירוף עיסות שאין בהן שיעור, אך לעניין מוקף וכן לצירוף עיסות שיש בהן שיעור (עי' להלן הערות צא, קג) לא מועיל צירוף סל. לעניין מוקף די בנגיעה ולצירוף עיסות שיש בהן שיעור צריך נגיעה או נשיכה. וכ"כ בס' יראים, סי' קמח (מהד' שיף, עמ' 132), שדין צירוף סל לא נאמר אלא לחומרא, לאמור כדי לחייב את עיסות שאין בהן כשיעור אך לא לעניין מוקף; ולא נתבאר לדעתו אם צריך נגיעה או נשיכה לעניין מוקף. וכ"כ ראבי"ה, סי' קסו (מהד' אפטוביצר ח"א, עמ' 173-174) בשם ר"ת; אך עי' ספר הישר (תשובות, מהד' רוזנטל, סי' עו, עמ' 172-173); ועי' מרדכי, פסחים סי' תקצט. ר"י [בניגוד לריב"א, להלן] הולך באותו כיוון וסובר שצירוף סל מועיל רק לצירוף (כשאינן שיעור בעיסות) ולא למוקף, אך מדבריו משתמע
- שלמוקף צריך גם צירוף סל וגם נגיעה (ולא ברור האם/למה צריך צירוף סל), עי': תוס', פסחים מו ע"ב ד"ה הואיל; תוס' הרשב"א, פסחים מו ע"ב ד"ה הואיל (מהד' האדר"ת, עמ' קיט-קכ); תוס', נדה ז ע"א ד"ה ומקפת; תירוצ' א' בתוס' רא"ש, סוטה ל ע"ב (מהד' ליפשיץ, עמ' פו). ולדעת ריב"א בצירוף (כשאינן שיעור בעיסות) צריך סל, ובמוקף – הקפה בלבד בלא סל. אך עי' תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת (מהד' קופפר סי' נא עמ' 90), שלריב"א צריך נגיעה מלבד צירוף סל דווקא לעניין מוקף, כשיש בעיסות כדי שיעור ורוצה להפריש מאחת על חברתה, ואילו ב'צירוף' כשאין שיעור בעיסות – די בסל; ושיטת ר"י היא להפך שדווקא כדי להתחייב בחלה (כשאינן בכל אחת מן העיסות כשיעור) צריך נגיעה מלבד צירוף סל אך במוקף (כשיש שיעור ומפריש מאחת על חברתה) די בסל, ולדעתו אין צריך אפילו סל ודי באוויר הבית.
- סה.** עי' במאמרנו 'הגדרת מן המוקף בתרומות ומעשרות', ס' תרומת שמעון, כפר דרום תשנ"ז, עמ' 232.
- סו.** עפ"י הנוסח שלפנינו רבנו מתייחס לדין מוקף שחל כאשר מפריש מעיסה אחת על חברתה ובשתייהן יש כשיעור. אך לפי הנוסח מכ"י ל 3

נגיעה או נשיכה יחד שהרי בשתי עיסות אחת טמאה ואחת טהורה למה הצריך ר' אליעז' פ' כשם¹⁰¹ להפסיק בינתיים פחות מכביצה יתנם בכלי רחוקים זה מזה מיהו יכול להיות דאפי' בשעת קריאה שם יועיל צירוף סל לפטור מאחת את עיסה אחרת והא דבעי לר' אליעז' (בביצה) [כביצה]⁷⁷ בין עיסה טמאה לטהורה התם כיון דמקפיד על נגיעתם מפני הטומאה¹⁰² לא יועיל צירוף סל¹⁰³ וכן משמע בירושלמי דמסכת חלה⁷⁸ דבר שהוא מקפיד על תערובתו אין הבית מצרף⁷⁹ ונראה דבמקום הבית גרסי' הכלי מצרף⁸⁰

——— שינויי נוסחאות ———

77. כך ב- ל³, ו. 78. ו, ד: נוסף: דבר שאינו מקפיד על תערובתו הבית מצרף.

——— הערות וביאורים ———

והדפוס: 'שצריך נגיעה משום מוקף וכן כדי לפטור עיסה אחרת' משמע שיש שני דינים: א. מוקף; ב. פטור עיסה אחרת. ומשמע שאינו מצד הגדרת מוקף, אלא גם כאשר לכל העיסות יש שיעור המחייב, מן הדין היה להפריש מכל עיסה בפנ"ע, ואם רוצה להפריש מעיסה אחת על כולן – צריכות כל העיסות לגעת או לנשוך האחת את חברתה. ועי' בס' יראים שם, שכתב שאם צירף את העיסות ע"י סל, ולא נגעו זב"ז, והפריש מן האחד על האחרת 'שלא כדין עושה ואוכל טבל מדרבנן'; ואם היה רק מדין מוקף הלא מהני בדיעבד? גם ר"י וריב"א הבינו לדעת רש"י, שצריך צירוף גם לעיסות שיש בהן כשיעור: עי' תוס' ותוס' הרשב"א פסחים שם. ועי' באוצר מפרשי התלמוד, חלה, פ"א מ"ט עמ' רמד, סוף הערה 142; שם פ"ב מ"ד, עמ' שסב, הערה 36; שם פ"ב מ"ח, עמ' תמא הערה 101.

סז. סוטה ל ע"א.

סח. סמ"ג עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קיח) בשם ר' יצחק. וכן מובא בהגהה לתוס' נדה שם; תוס' רא"ש סוטה שם, בתירוץ ג'. הר"ש חלה

פ"ב מ"ד, בתירוץ ג, וכן ר"ש מע"ש פ"ג מ"ב ד"ה בית שמאי, בתירוץ ב, מקבל בעיקרון את הסברות שבתירוץ זה [שסל מועיל לצירוף ושבמקפיד לא מועיל סל] אך מרחיק לכת יותר וסובר שלעניין מוקף לא צריך נגיעה ואף לא צירוף סל ודי בכך שהעיסות בפניו; וכ"כ

הרא"ש: חלה פ"ב מ"ד, מע"ש פ"ג מ"ב, ובהל' חלה ס' ד; וכן משמע לדעת ריב"א בתוס' פסחים שם; וע"ע דעת ר"י בתשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, שם.
סט. לפי תירוץ זה יוצא שצירוף סל אינו מועיל במקפיד על תערובתו, אך בנגיעה או בנשיכה – מצטרף, ונחשב מוקף להפריש מעיסה אחת על אחרת. כמו כן לפי תירוץ זה ברור שיש דין מקפיד במוקף. ועי' בתרומת הדשן (שו"ת) ס' קפט, שמבחין בין מקרה שיש בכל אחת מן העיסות כשיעור (מוקף) לבין מקרה שאין בכל אחת מן העיסות כשיעור (צירוף). במוקף מועילה נגיעה או נשיכה במקפיד על תערובתו, אך לעניין צירוף אין זה מועיל. ועי' נקודות הכסף, ס' שכו ס"ק א, שבתחילה כתב שייתכן שאין דין מקפיד במוקף; בהמשך כתב לדעת רבנו שיש דין מקפיד רק בטומאה וטהרה; ובהמשך כתב שאף לדעת תרומת הדשן מדובר רק בהקפדה על הנגיעה דומיא דטומאה טהרה. ובביאור הגר"א, לשו"ע יו"ד ס' שכו ס"ק ה, חולק וסובר כרבנו וכתרומת הדשן, שצריך נגיעה במוקף כשמקפיד על תערובתו.

ע. ירושלמי חלה פ"ב ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 321, שו' 22-25).

עא. לגבי גירסת רבנו בירושלמי, עי' אוצר מפרשי התלמוד חלה פ"ב מ"ח, עמ' תלה, הערה 72; ועי' ר"ש מע"ש שם, שהזכיר את הירושלמי וכתב 'אין הכלי מצרף'; ועי' בביאור הגר"א,

מיהו קשה דמשמע דבעי נגיעה עם צרוף כלי אפי' לחייב עיסות קטנות בחלה דהא פ' אלו עוברין⁷⁹ אמ' ר' יהושע בן לוי לא אמר ר' אליעז' הסל מצרפן⁸⁰ אלא בכורות של⁸¹ בבל שנושכות זו בזו אבל כעכין⁸² לא ואמ' ר' חנינא אפי' כעכין משמע דעל [כרחין]⁸³ תנא קמא דאמר עד שינשוכו קאמ'⁸⁴ ר' אליעז' דאמר דבעינן⁸⁵ צירוף סל עם נשיכה לר' יהושע או עם נגיעה לר' חנינא⁸⁶ אבל צרוף כלי לחוד לא יועיל⁸⁷ ואם⁸⁸ כן יקשה ההיא דירושלמי⁸⁹ דקאמ' אם אין מקפיד על תערובתו הכלי מצרף בלא נגיעה ואם נאמר דר' חנינא⁹⁰ אפי' כעכין דליכא נשיכה יועיל צירוף סל וכמו דלא בעינן נשיכה לא בעינן נגיעה רק צירוף סל לחודיה אתי שפיר ההיא דירושלמי אליביה⁹¹ אי נמי בירושלמי מיירי לפטור מאחת על חבירתה ושתייהן יש בהן כשיעור כגון בההיא דסוטה⁹² דמפ' [דמפריש] מעיסה [זו]⁹³ לפטור (זו) עיסה זו⁹⁴ בצירוף כלי בלא נגיעה אבל אם אין בהן שיעור לא יתחייבו על ידי צירוף כלי לחודיה אלא א"כ יש נשיכה או נגיעה⁹⁵ ושמעתי מהר' יצחק ב"ר אברהם מ"כ⁹⁶ שיש בירושלמי בפ' כל שעה⁹⁷ וישליכנה לאויר בית⁹⁸ ולא הקרקע ואי בית לאו דוקא אלא כלי אדרבה הנחה בתוך

——— שינויי נוסחאות ———

79. ל3, ד: נוסף: לחלה. 80. ל3: נוסף: כלי. 81. כך בדפוס; אך ל3, ו – ליתא. 82. ל3, ו, ד: קאי. 83. ל3, ו: נוסף: נמי. 84. ו: דאם. 85. ל3, ו, ד: נוסף: דאמר. 86. ל3, ו, ד: ליתא. 87. ל3, ו, ד. 88. ל3: נוסף: בכך סג'; ו, ד: נוסף: לכך סג'. 89. ל3, ו, ד: ליתא. 90. מכאן בכ"ו, ל3, ד: אויר בית מצרף לחלה ואין קרקע בית מצרף לחלה ומשני דבר שמקפיד על תערובתו [אין (ל3)] הבית מצרף [דבר שאין מקפיד על תערובתו הבית מצרף (ל3)] משמע דבית דווקא קאמר שאויר בית מצרף כשמשיכה לאויר בית.

——— הערות וביאורים ———

שם, סי' שכו ס"ק ח שדוחה את גרסת רבנו בירושלמי, וכתב שבחינם הגיה. **עב.** פסחים מח ע"ב. **עג.** עי' רש"י, פסחים שם, ד"ה אבל, שהכעכין הם לחמים ארוכים וצרים ואין מקום לנשיכת העיסות; שם רש"י מציין לע"ז 'קויילוש', ועי' אוצר לעזי רש"י, עמ' 57, ערך 649, שדומה ל-quilles יתדות צרות של משחק כדור. **עד.** מן הגמ' אין הכרח לומר לר' חנינא שצריך נגיעה, שכן ר' חנינא רק אמר 'אפי' כעכין' מועיל צירוף סל, ואכן רבנו מעלה אפשרות זו להלן. **עה.** יש אומרים שתליא בגרסת המשנה: אם כתוב: 'רא"א אף הרודה...', אזי לר"א די בצירוף סל ללא נגיעה או נשיכה; אך אם אין גורסים 'אף', ייתכן שלר"א צריך גם סל וגם נגיעה או נשיכה; עי' תוס' פסחים מח ע"ב, ד"ה לא. (36-35).

עו. ירושלמי שם. **עז.** רבנו מתאם בין הבבלי פסחים שם, לבין הירושלמי שם: האפשרות הראשונה היא שהירושלמי סובר כר' חנינא, שמועיל צירוף סל אף ב'כעכין' ובלא נשיכה או נגיעה. **עח.** סוטה ל ע"א. **עט.** האפשרות שנייה להתאמה בין הבבלי פסחים שם, לבין הירושלמי שם: הירושלמי שסובר שדי בצירוף סל ללא נגיעה ונשיכה, מתייחס למקרה של עיסות שיש בהן שיעור. הבבלי שצריך נגיעה או נשיכה מלבד צירוף הסל מתייחס למקרה של עיסות שאין בהן שיעור. **פ.** צ"ל אלו עוברין; ירושלמי פסחים פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 514, שו' נשיכה; עי' תוס' פסחים מח ע"ב, ד"ה לא. (36-35).

הכלי מצרף יותר מהשלכה לאוויר כליפא

השתא כללו של דבר להתחייב בחלה כגון שעושה מצות קטנות צריך צירוף כלי וגם נשיכה לר' יהושע בן לוי או נגיעה לר' חנינא אבל בשיש⁹¹ בכל אחת ואחת כשיעור ורוצה לפטור מאחת את כולן אינו צריך רק צירוף כליפא או השלכה לאוויר הבית בזמן ששתיהן טמאות⁹² כדאיתא ביר' בזמן שאינו מקפיד על תערובתו הבית מצרף פיי⁹³ ביתפג או אויר כליפד

שינויי נוסחאות

91. ל, ו, ד: כשיש. 92. ל, ו, ד: נוסף: או שתיהן טהורות. 93. ל, ו, ד: נוסף: אויר.

הערות וביאורים

פא. בכה"ו, ל3 ודפוס הנוסח קצת שונה: 'אויר בית מצרף לחלה ואין קרקע בית מצרף לחלה ומשני דבר שמקפיד על תערובתו [אין (ל3)] הבית מצרף [דבר שאין מקפיד על תערובתו הבית מצרף (ל3)] משמע דבית דווקא קאמר שאוויר בית מצרף כשמשליכה לאוויר בית. ועי' שבלי הלקט (מהד' בובר, סי' ריב, עמ' פח) שציטט מספר התרומה עפ"י נוסח כ"י לונד 3; וכן הוא בסמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכב), ובתשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, מהד' קופפר, סי' נא, עמ' 90. ועוד ראוי לציין שבנוסח כה"י הנ"ל הגרסה בירושלמי היא 'ואין קרקע הבית מצרף לחלה' ואילו בירושלמי הנדפס: 'מצרף לחמץ'. נקודת המוצא של הסתירה בין הירושלמי (חלה שם) לבין דעת ר' חנינא בפסחים שם, נבעה מכך שהגרסה של רבנו בירושלמי הייתה 'דבר שהוא מקפיד על תערובתו אין הכלי מצרף' (עי' לעיל הערה עא) ומשמע שאם אין מקפיד הכלי מצרף בלא נגיעה ונשיכה. אך רבנו שמע מריצב"א שהגרסה בירושלמי (פסחים שם) היא 'אין הבית מצרף', ומבואר בירושלמי שיש הבחנה בין אויר הבית לבין הקרקעית. רבנו סובר: 1. קרקע הבית אינו מצרף. 2. בכלי מסתבר יותר שקרקעית הכלי מצרף מאשר אויר הכלי. רבנו מסיק מן הירושלמי (פסחים שם) שגם הירושלמי (חלה שם) התייחס לבית דווקא ולא לכלי. לכן אין סתירה בין הבבלי פסחים לבין הירושלמי: הבבלי פסחים עוסק

בכלי ולכן צריך נגיעה, ואילו הירושלמי עוסק בבית ושם אין צריך נגיעה. ועי' אור זרוע, סי' רל (מהד' קליין, זרעים, עמ' תשנב/2) שאין לפרש שקרקע הבית אינו מצרף לחלה; ובביאור הגר"א, לשו"ע יו"ד סי' שכה ס"ק ח, כתב שדברי ה'תרומה' שאין קרקעית הבית מצרפת 'אין להם שחר', והירושלמי לא בא אלא לאפוקי גומה על קרקעית הבית שאינה כאוויר הבית. ועי' סמ"ג, שם, שגם מביא את גירסת הריצב"א בירושלמי אך בהקשר לכיכרות שיוצאות מדופני הכלי. לדעתו אין בכך בעיה שכן למדנו מן הירושלמי שאוויר הכלי מצרף כמו אויר הבית. ואין בכך סתירה לדברי רבנו, כי הוא לא כתב שאוויר כלי אינו מצרף אלא שמסתבר יותר שקרקעית הכלי יצרף מאשר אווירו. ויש לציין שהסמ"ג כתב ש'רוב העולם מגיחים שם אין הכלי מצרף'. **פב.** עי' לעיל הערה עט שרבנו הבחין בין מקרה שאין בעיסה שיעור כי אז צריך סל ונגיעה או נשיכה לבין מקרה שיש בכל עיסה כשעור שדי בצירוף סל. **פג.** די באוויר הבית לצורך מוקף ואין צריך צירוף סל, וכ"כ ר"י, בתשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, שם. **פד.** עי' בתשו' מהר"ם, ד' פראג סי' שכב, שכתב בשם ס' התרומה שמהני צירוף סל כשיש לעיסות שיעור, וכתב שכן נהגו בכל צרפת. זאת בניגוד לאלו האומרים (ס' יראים שם) שמהני צירוף סל רק לחומרא, לשם צירוף בפחות מכשיעור.

סימנים סי' פא

ג דין חלה או הראשונה או השניה אם נתערבה בחולין צריך אחד ומאה במין במינו כדי להתירם לזרים ואם בשאינו מינו כגון חיטין בשעורים סגי בשישים כך הדין אפי' בשל חוצה לארץ אבל אם נתערבה ברוב חולין ולא במאה מותרת דווקא לכהן קודם [שטבל] ⁹⁴ לקריו אבל לזרים לא

סימן פב

פסק ⁹⁵ השתא הלש עיסה אם יש חמשת רבעים קמח שזהו ארבעים ושלש ביצים כמנין חלה חייבת בחלה כדתנן ⁹⁶ חמשת רבעים ⁹⁷ קמח ועוד ⁹⁸ חייבין בחלה והיינו הא דאמ' פ' ראשית עריסותיכם חלה תרימו כדי ⁹⁹ עריסותיכם ¹⁰⁰ עיסה המדבר והעומר עשירית האיפה והן שבעה לוגין וביצה וחומש ביצה וכי ¹⁰¹ באו לירושלים הוסיפו ¹⁰² שתות ¹⁰³ עולה חמשת רבעים קמח של קב וכן הוא השיעור בפסח שאינו יכול ללוש יותר ביחד פן תחמץ וכן אמרינן פ' אילו עוברין ¹⁰⁴ אמ' רבא קבא מלוג נאה לפסחא וכן לחלה וזה שיעור חמשת רבעים קמח ¹⁰⁵ אמ' רבא ¹⁰⁶ הני נשי נהוג למיפא קפיזא קפיזא לפסחא ¹⁰⁷ ופריך חומרא דאתי לידי קולא הוא דמפקע להו מחלה ומשני דעבדי כר' אליעז' דאמ' הסל מצרפן לחלה וא"כ בפסח אם עושה הרבה מצות טוב יותר לעשותם פחותות מכשיעור ¹⁰⁸ פן יחמיצו ואם משום חלה ומצרפם ¹⁰⁹ בכלי וגם שמא ¹¹⁰ נגיעה הכל ¹¹¹ יחד ואם אינו עושה רק מצה אחת טוב ללוש כמדת השיעור בריוח כדי ליטול חלה בביורר מבלי ספק וגם יוכל לברך עליה ואין חשש חימוץ בההיא פורתא דהוי טפי

שינויי נוסחאות

94. עפ"י ו, ד; ל3 – ליתא. 95. כך גם ל3; ו, ד – ליתא. 96. ד: רביעית. 97. ל3, ו, ד – ליתא. 98. כך גם ל3; ד, אך ו: הרי. 99. ל3, ו, ד – ליתא. 100. כך גם ל3; ו, ד – ליתא. 101. ל3: נוסף: המידות. 102. ל3, ד: נוסף: ובאו לציפורי הוסיפו שתות. 103. כך גם ו, ל3, ו – ליתא. 104. ל3, ו, ד: בפסחא. בכ"י ל3 ככ"י; ובכ"י ו, ד: נוסף: פחות משיעור חלה. 105. ל3, ו: נוסף: בודאי. 106. ל3: יצרפם; ו: יצרפם; ד: מצרפן. 107. ל3, ו: וגם שמא נגיעה הכל – ליתא; ובדפוס: וגם שמא נגיעת כולם יחד ה' מפריש.

הערות וביאורים

פה. חלה פ"ב מ"ו. **פז.** פסחים שם ע"ב. **פו.** ערובין פג ע"ב. **פז.** עי' ר"ש, חלה פ"ב מ"ו; תוס', ערובין פג ע"א ד"ה יתירה; ועי' רש"י שבת טו ע"א ד"ה משהגדילו. **פח.** פסחים מח ע"א. **צ.** כאן שוב מסופק רבנו אף שלעיל הערה עט וכן להלן בסימנים הסיק שכאשר אין בכל עיסה כשיעור צריך נגיעה מלבד צירוף סל. ראוי לציין שכ"י ל הוא כדפוס וכמובא למעלה אך בכה"י ו, ל3, המשפט וגם שמא נגיעה וכו' – ליתא.

דין מוקף, דין
צירוף כשאין בכל
אחת מהעיסות
כשיעור והפרשה
מעיסה אחת על
חברתה

ובשעת קריאת שם חלה צריך ליקח מעט מן העיסה וליגע¹⁰⁸ אותו מעט אל העיסה גדולה ולומר 'באותה שעה הרי זו חלה או תרומה ולא סגי בצירוף כלי בלא נגיעה כדפרי' לעיל כדי להפריש מן המוקף מדמצר' ר' אליעז' פחות מכביצה בשעת קריאת שם ליתן בין עיסה טמאה לטהורה אע"ג דאיכ' למימר כיון דמקפיד על תערובתו מפני הטומאה אין הכלי מצרף כדאית' בירושלמי אבל בעלמ' יועיל צירוף כלי כי למה יסמוך אשינוי¹⁰⁹ לפטור מאחת את חברתה ולומר¹¹⁰ סגי בצירוף כלי בלא נגיעה¹¹¹ אבל לעולם ההוא מעט עיסה קורא לה שם חלה צריך ליגע לעיסה או למצה אחת גדולה והאחרות פטורות על ידי צירוף ולעולם צריך להקיף בשעת קריאת שם חלה ואם יש הרבה מצות או¹¹¹ ישנן קטנות שאין בהן שיעור יתנם במחבת או בתיבה ויתחייבו כולם כדאמ' ר' אליעז' הסל מצרפן לחייבן בחלה וגם יצטרך נגיעה עם צירוף כלי קודם שיתחייבו דהא פ' אילו עוברין¹¹² גבי לש פחות מכשעור אם רוצה שנתחייבו כולם¹¹² קאמ' ¹¹³ דעביד צירוף כלי כר' אליעז' וגם בככרות של בבל דווקא שנושכות דאירי ר' אליעז' ואי דאמ' ¹¹⁴ אפי' כעכין אבל בנגיעה לכל הפחות בעי¹¹⁵ צירוף כלי ואז יתחייבו ויפריש עתה¹¹⁶ חלה בודאי ויברך ואע"פ שכבר נתחייבו ע"י צירוף כלי וגם על ידי שנגעו יחד בתחלה ומ"מ בשעת קריאת שם צריך שיגעו כל המצות יחד כדי להפריש מן המוקף

שינויי נוסחאות

108. ל3, ד: ההיא; ו: ההוא. 109. ו: נוסף דכר'. ודפוס הושמט כל המשפט: כי למה וכו'.
110. ל3, ו – ליתא. 111. ל3, ו, ד: אם. 112. ל3, ו, ד: נוסף בחלה. 113. ל3, ו, ד – ליתא.
114. ל3, ו: ואית דאמרי. 115. ל3, ו, ד: נוסף: עם. 116. כך גם ו: ל3, ד: עליה.

הערות וביאורים

צא. רבנו מחדש שאף שיש עיסה או עיסות כשיעור מ"מ צריך נגיעה לעניין מוקף כדי לפטור בהפרשת החלה מעיסה אחת את העיסות האחרות. ואף שרבנו מביא את ההבחנה שנלמדת בירושלמי בין מקפיד לאינו מקפיד, ולפי"ז אין צריך נגיעה במוקף (כשיש כשיעור) כדלעיל – צ"ע אם רבנו סובר שלמעשה אין לסמוך על התירוץ שמבוסס על הבחנה זו או שמא הוא מחדש דין שבמקרה שמפריש מעיסה אחת שיש בה כשיעור ורוצה לפטור בהפרשה זו עיסות אחרות, במקרה זה בלבד צריך שהחלה תיגע בשיריים. במילים אחרות צ"ע האם רבנו מחדש דין במוקף או בהפרשה מאחת על חברתה; ועי' שכלי הלקט סי' ריב, שמביא את דברי רבנו ומדבריו משמע שזהו דין ב'מוקף', אך כדי לפטור את חברתה די בצירוף סל; ועי' בשו"ת ישועות

יעקב, (אורנשטיין) יו"ד סי' שכה, וחלת לחם (רובינשטיין), סי' ד ס"ק כד (עמ' קלד/1), שהתייחסו לשיטת רבנו. ועי' ר"ש, מע"ש פ"ג מי"ג ד"ה בית שמאי, שמקשה מדין מוקף במעשר שאין צריך נגיעה כפי שמצאנו לגבי חביות פתוחות וכן חמישה שקים בגורן. הר"ש מתרץ כמה תירוצים: 1. יש להבחין בין חלה לבין מעשר; 2. רק בעיסות טמאות וטהורות שמקפיד על תערובתן הוי מוקף בנגיעה, אך בשאר מיקרים אין צריך נגיעה. הר"ש והרא"ש, מסיקים כתירוץ ב', ולדעתם אין צריך כלל נגיעה למוקף, וכ"כ סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קיח), שם ל"ת עט (עמ' קסז); ועי' בית יוסף, יו"ד סי' שכה, שמלבד הר"ש והרא"ש, משמע שגם הרמב"ם והרשב"א חולקים על רבנו. **צב.** פסחים שם.

ולא יועיל צירוף כלי [כי אם כדי להפריש חלה בלא ספק שעל ידי צירוף כלי]¹¹⁷ כולן נתחייבו (כולן) ואם הן מצות גדולות שיש בכל אחת כשיעור צריך צירוף כלי כדי לפטור מאחת על חברת' ואפי' בלא נגיעת כולן יחד סגי שמא כדאית' בירושל' כיון שאינו מקפיד על תערובתו אך לעולם צריך להקיף וליגע הוא מעט עיסה שיקרא שם חלה אל העיסה הגדולה אחת מהן בשעה שיקרא שם לההוא מעט עיסה¹¹⁸ אך מספקא לן אי סגי בנגיעה גרידא כדי לפטור מאחת את חברתה כיון שיש בכל אחת כשיעור דמאי שנא מתרומת ומעשר דצריכין מוקף וסגי בנגיעה גרידא והכי נמי לגבי חלה לא יצטרך תוך כלי אלא אפי' ע"ג¹¹⁹ קרקע ובלבד שיגעו זה לזה מ"מ משום דשמא לא מדדה יפה ואין שיעור בכל אחת וטוב ונכון ליתנם כולן בכלי¹²⁰ וכשנותנן בכלי צריך שיהא כולן תוך דופני הכלי שלא יהא שום עיסה או מצה למעלה משפת הכלי דהא אבעיא להו פ' אילו עוברין¹²¹ תוך כלי בעינן וליכא או אויר כלי בעינן ואיכא¹²² וא"ת למה צריך ליתנם בכלי הא אמ' שמואל פ"ק דביצה¹²³ ופ' עד כמה¹²⁴ תרומה חוצה לארץ אוכל¹²⁵ ואח"כ מפריש ובזמן הזה רגילות הוא לתת (ל)כל המצות במחבת אע"פ שיש בכל אחת ואחת לבדה כשיעור י"ל דודאי עיסה שנילושה יחד אוכל הכל לבד מועט שישאיר לבסוף ויקרא לה שם חלה שאין צריך מוקף בתרומה חוצה לארץ¹²⁶ אלא¹²⁷

——— שינוי נוסחאות ———

117. עפ"י ל' 3, ו, ד. וב- ל: השמטה מפני הדומות. 118. ל' 3, ו, ד: בקרקע. 119. כך גם ו; ל' 3: נוסף: כדי לפטור אחת את חברתה; ובדפוס נוסף: צריך צירוף כלי לפטור על אחת את חברתה. 120. ל' 3, ו, ד: נוסף: תיקו. 121. ו: נוסף: והולך. 122. ל' 3, ו, ד: אבל.

——— הערות וביאורים ———

- צג.** ועי' בס' ראבי"ה, ח"ב סי' תצב (מהד' רונטל, עמ' 172), ועי' בהערת המהדיר (שם דבליצקי, עמ' עז) שנ"ל שכשאין מקפיד די בצירוף הבית ואין צורך בכלי. **צד.** בדפוס נוסף: 'לפטור על אחת את חברתה'. כאן מסביר רבנו מדוע יש להחמיר בדין צירוף גם כאשר יש שיעור בכל אחת מן העיסות: 'דשמא לא מדדה יפה ואין שיעור בכל אחת', ולפי"ז ייתכן שבדיעבד די בנגיעה גם כאשר מפריש מעיסה שיש בה כשיעור על עיסה אחרת שיש בה כשיעור. אך לדעת ס' יראים, סי' קמח, לא מהני אפי' בדיעבד, וכ"כ ראבי"ה, סי' קסו (מהד' דבליצקי ח"א עמ' קלג-קלד) בשם ר"ת; ולדעת ס' ראב"ן, סי' נד (מהד' דבליצקי, ח"א עמ' רי, והערה תכו) אין להפריש כלל מעיסה אחת על חברתה. ועי' לעיל הערה סו. ועי' ס' הישר לר"ת, חלק השו"ת, סי' עז אות ה (מהד' רונטל, עמ' 172), ועי' בהערת המהדיר (שם דבליצקי, עמ' עז) שנ"ל שכשאין מקפיד די בצירוף הבית ואין צורך בכלי. **צה.** בדפוס נוסף: 'לפטור על אחת את חברתה'. כאן מסביר רבנו מדוע יש להחמיר בדין צירוף גם כאשר יש שיעור בכל אחת מן העיסות: 'דשמא לא מדדה יפה ואין שיעור בכל אחת', ולפי"ז ייתכן שבדיעבד די בנגיעה גם כאשר מפריש מעיסה שיש בה כשיעור על עיסה אחרת שיש בה כשיעור. אך לדעת ס' יראים, סי' קמח, לא מהני אפי' בדיעבד, וכ"כ ראבי"ה, סי' קסו (מהד' דבליצקי ח"א עמ' קלג-קלד) בשם ר"ת; ולדעת ס' ראב"ן, סי' נד (מהד' דבליצקי, ח"א עמ' רי, והערה תכו) אין להפריש כלל מעיסה אחת על חברתה. ועי' לעיל הערה סו. ועי' ס' הישר לר"ת, חלק השו"ת, סי' עז אות ה (מהד' רונטל, עמ' 172), ועי' בהערת המהדיר (שם דבליצקי, עמ' עז) שנ"ל שכשאין מקפיד די בצירוף הבית ואין צורך בכלי. **צו.** בכורות כז ע"א. **צח.** וכך סוברים: רבנו שמואל מפלייזא (מובא בפירושו לפיוט אלוהי הרוחות באור זרוע סי' רנו, מהד' קליין, עמ' קה-קו); ראבי"ה, ח"א סי' קסו; סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכב); סמ"ק, סי' רמו; תוספות בכורות שם;

כדי לפטור מאחת על הרבה מצות צריך צירוף כלי וגם שמא נגיעת כולן¹²³ מיהו מצינן לפרש מילתא דשמואל שלא יאכל הכל אלא¹²³ יניח מעט עם העיסה שיעשה חלה לבסוף שיקיף זה אל זה אבל אינו משמע כן^{קא}

סימנים סי' פב

ד דין עיסה כשיהיה בה ארבעים ושלש ביצים וחומש ביצה חייב להפריש ממנה חלה ויותר משיעור זה אין יכול ללוש יחד בפסח פן תחמיץ ואם לש מצות הרבה טוב לעשותן פחותות מכשיעור ואם משום חלה יתנם כולם תוך המחבת וגם שיגעו זה לזה ואז יתחייבו ואם היו כולן גדולות כשיעור בכל אחת אין צריך רק לתתם בכלי אפי' בלא נגיעה יפטור מאחת¹²⁴ את חברתה כדאיתא בירושלמי^{קב} (בין) [כיון]¹²⁵ שאינו מקפיד על תערובתן ומ"מ המעט עיסה שיקרא לה שם חלה יגע אל אחת מעיסות גדולות בשעת קריאת שם^{קב} או שמא לדידן דהויא חלה חוצה לארץ אין צריך מוקף

שינויי נוסחאות

123. ל3, ו, ד: מילתא דשמואל שלא יאכל הכל אלא – ליתא. 124. בדפוס – ליתא. 125. עפ"י ו, ד. אך כ"י ל3 ככ"י: ל: בין.

הערות וביאורים

תוספות, נדה ז ע"א ד"ה ומקפת; רא"ש, ביצא פ"א סי' יג; מרדכי, פסחים פ"ג סי' תקצז; מרדכי, ביצה פ"א סי' תרנד, ושם כתב שאין צריך שיהיה מוקף בחו"ל בשם ר"ת, ושם מציין שאפשר לדחות ולפרש שהחלה תהיה מוקפת לקצת השיריים שהשאיר מאכילתו לצורך ההפרשה. **צט.** עי' לעיל הערות סו, צד, שיש דין מוקף ויש דין צירוף גם כאשר יש בכל אחת מן העיסות כשיעור, והנפ"מ שניתן להקל בדין מוקף בחו"ל, אך יש להחמיר בדין צירוף כאשר רוצים להפריש מעיסה אחת על כולן. אמנם צ"ע, שכן רק בפחות מכשיעור הצריך רבנו נגיעת כל העיסות, וכשיש בעיסות שיעור, הצריך רק סל לשם הצירוף ולצורך מוקף הצריך רק נגיעת החלה בשיריים. **ק.** רבנו מצינו סברה שאולי צריך מוקף גם בחלת חו"ל, ואף שחלק מן השיריים כבר נאכל, אך כשמשאירים חלק לאחר האכילה – יש בחלק זה שיריים וגם חלה, ואז יש להקיף את אלו לזו. **קא.** לשון דומה מצאנו בתוספות, בכורות כז

ע"א ד"ה אוכל והולך, אך שם כתבו שלדעת רש"י (בכורות שם, ד"ה אוכל, ביצה ט ע"א ד"ה אוכל) שאוכל הכל ומשאיר רק כדי תרומה, ולדעתו פשיטא שאין צריך שיהיה מוקף. אך רבנו לא כתב אלא שמן הלשון אוכל והולך משמע שאין דין מוקף כי לא צריך שתהיה התרומה ליד השיריים. ואמנם רבים מבעלי התוספות חולקים על רש"י וסוברים שאוכל והולך, אך צריך להשאיר כדי שיריים וחלה ואח"כ יפריש (עי' תוס' ביצה ט ע"א ד"ה גלגל) ואעפ"כ אין צריך שיהיה מן המוקף בחו"ל כדלעיל הערה צח.

קב. ירושלמי שם, ראה לעיל הערות עט-פ.

קג. ברור מתוך דברי ס' התרומה שיש שלושה מושגים: 1. צירוף כשאין בעיסות שיעור חיוב חלה; 2. צירוף כשיש בעיסות שיעור חיוב ומפריש מעיסה אחת על אחרת; 3. דין מוקף, ודין 2 שונה מדין 3. לעניין צירוף כשיש בעיסות כשיעור ורוצה להפריש מעיסה אחת על אחרת

בשעת קריאת שם דהא תרומה חוצה לארץ אוכל¹²⁶ ואחר כך מפריש¹²⁷ והצירוף מ"מ יעשה¹²⁸ כדי לעשות פטור מאחת מהן את חברתה וכשיתנם במחבת או בכלי אחד כדי לצרפן צריך שלא יהא שום עיסה למעלה משפת הכלי שיהא כולן תוך הכלי

סימן פג חדש¹²⁹

תנן במסכת חלה פ"ק נחתום שעשה שאור לחלק חייב חלה פי' אף על פי שדעתו לחלקה לאחר אפייה¹³⁰ ולמוכרה מעט פחות מכשעור נשים שנתנו לנחתום שאור¹³¹ אם אין (בכל) [בשל]¹³² אחת מהן כשעור פטורה מן החלה ותימא דתנן פ"ג העושה עסה עם הנכרי אם אין לישראל כשעור פטורה מן החלה משמע הא עם ישראל אחר¹³³ חייבת בחלה ומצי למימר דהוא הדין שני ישראלים יחד פטורין¹³⁴ והא דנקט נכרי לאשמועינן דאם יש כשעור בשל ישראל חייבת אע"פ שמה שמעורבת בשל נכרי אבל מורי רבי' יצחק¹³⁵ ב"ר שמואל¹³⁶ מפרש דההיא דנשים דפטור בחלה¹³⁷ היינו כשנתנו

שינויי נוסחאות

126. ו: נוסף: והולך. 127. כך גם ל3, ו: ובדפוס: ואינו מפריש – ואינו נכון. 128. בדפוס: יפשה. 129. כאן היה צריך להתחיל ה'חיבור הארוך' של סימן פג, ראה לעיל מבוא פרק ב/3 והערה 68. 130. ו: ד: קמח לעשות להם שאור; ל3: לעשות להם שאור. 131. כך ב- ל3, ו: ד והוא הנכון. 132. כך גם ל3, ו: ד: אחת. 133. ל3, ו: – ליתא, ובדפוס – איתא. 134. ל3, ו: ד: נוסף: מ"כ.

הערות וביאורים

די בצירוף סל של שתי העיסות, אך לעניין מוקף צריך נגיעה של החלה באחת העיסות (= שיריים). אמנם נגיעה זו שונה מן הנגיעה בעיסות שאין בהן שיעור (דין 1): באין שיעור, כל העיסות צריכות לגעת האחת באחרת, ואילו ביש שיעור ולצורך מוקף, החלה צריכה לגעת רק באחת מן העיסות (החלה בשיריים).

קד. חלה פ"א מ"ז.

קה. מדברי רבנו משמע שאם אינו ונחתום, אף לש על מנת לחלק לאחר אפיה פטור מן החלה, וכן להלן 'וכן הנחתום עשאה לחלקה בסוף', וכן להלן בפסק: 'וגם אין דעתם לחלקה וליקח כל אחד חלקו אלא לאכול יחד'; וכן משמע בסמ"ג עשה קמא (מהד' שלזנגר, עמ' קכג): 'לחלקה בסוף' ושם (עמ' קכד): 'אלא לאכול יחד'. אך הרמב"ם, הל' ביכורים פ"ו הי"ט, מדגיש שהפטור הוא דווקא כשלש על מנת לחלק עיסות; וכן משמע בדברי הר"ש, חלה

פ"א מ"ה, וכן מדברי הירושלמי, חלה פ"ד ה"א

(מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 326, שו'

30-31): 'דא"ר יוחנן העושה עיסה על מנת

לחלקה בצק פטורה מן החלה'. ועי' לקט העומר,

עמ' ל, הערה ז, ששעת החיוב היא עירוב המים

עם הקמח, ואעפ"כ הפטור של 'על מנת לחלק'

הוא בוודאי גם בשלב מאוחר יותר של סיום

הלישה; לכן לדעת רבנו אין הבדל בין סיום

הלישה לסיום האפייה שאף היא עדיין בכלל

חיוב ההפרשה. ועי' בית יוסף, יו"ד סי' שכו,

שהסתפק בדברי רבנו והסמ"ג, ולבסוף כתב

שייתכן ש'לאחר אפייה' – לאו דווקא; וכ"כ

בביאור הגר"א, לשו"ע סי' שכו ס"ק ז, וייתכן

שגם לדעתם הפטור הוא רק כאשר לש על מנת

לחלק עיסות.

קו. חלה פ"ג מ"ה.

קז. כשאין לאחד מהם כשיעור.

קה. חלה פ"א מ"ז.

גלגול עיסה על
מנת לחלק

קמח כל אחת לבדה לנחתום והוא עירבן ועשה עיסה יחד שלא מדעתן שאין לו כח¹³⁵ לחייב עיסתן בלא רשותן^{קט} אינמי מיירי שדעתם לחלקה לבסוף לכן פטורה^{קי} וכן מוכיח¹³⁶ בירושלמי^{קיא} והכי איתא התם הממרח כריו של חבירו שלא מדעתו ר' יוחנן אמ' נטבל וריש לקיש אמ' לא נטבל מתיב ר' שמעון בן לקיש^{קיב} לר' יוחנן¹³⁷ נשים שנתנו¹³⁸ לנחתום אם אין [בשל]¹³⁹ (ב) אחת מהן כשיעור פטורה מן החלה פי' מפני שערבן שלא מדעתן¹⁴⁰ וזהו כתיורן ראשון וכי אין בשל כולהו כשעור בתמי' פי' וכי אין בין כולן אחת כשעור ואפי' הכי פטורה¹⁴¹ אמ' ליה שנייה היא דא שכן יש כאן העושה (חלק) [עיסה]¹⁴² על מנת לחלקה פטורה מן החלה וכן הנחתום עשאה לחלקה בסוף וזהו כתי' האחרון אמ' ל' והתנן נחתום שעשה שאור לחלק חייב בחלה אמ' ליה¹⁴³ תתיבני נחתום נחתום לא בדעתו הדבר תלוי¹⁴⁴ שמא לא ימצא לקוחות^{קיג} וחוזר ועושה אותה עיסה^{קיד}

סימן פג

פסק¹⁴⁵ שמעינן מהכא^{קט} שיש שני בני אדם או שני תלמידים חכמים¹⁴⁶ הלומדים בפני רבן שיש להם עיסה שנילושה ביחד מדעת שניהם וגם אין דעתם לחלקה וליקח כל

עיסת השותפים וקבלת רשות לצורך הפרשת חלה

——— שינוי נוסחאות ———

135. ל3: תוספת מפני הדומות: (כח) בחלה היינו כשנתנו קמח כל אחד לבדה לנחתום ועירבו ונעשה עיסה יחד שלא מדעתו לו כח; אך ו, ד – ליתא. **136.** ל3, ו, ד: מוכח. **137.** כך גם ו, ד; אך ל3 כנוסחת הירושלמי הנדפס: מתיב ר' יוחנן לריש לקיש – אך אינו נכון. **138.** ל3: שנעשו, ואינו נכון. **139.** עפ"י ל3, ו, ד. **140.** ל3 ודפוס נוסף: וזהו כמו ממרח כרי חבירו שלא מדעתו. **141.** בדפוס נוסף: א"ל והא תנן; וליתא בשאר כ". **142.** עפ"י ו, ל3, ד. **143.** נוסחת הירושלמי הנדפס: לא תתיבני. **144.** בכה"ל ל3, ו, ודפוס נוסף כנוסח הירושלמי הנדפס: בדעת הלקוחות הדבר תלוי. **145.** כך גם ל3; ו, ד – ליתא. **146.** ל3, ו, ד – ליתא.

——— הערות וביאורים ———

קט. תירוצ זה הוא אליבא דריש לקיש שסובר שהמערב שלא מדעת הבעלים לא נטבל; וכן מבואר להלן, ועי' סמ"ג שם.

קי. תירוצ זה הוא לדעת ר' יוחנן שהמערב שלא מדעת הבעלים נטבל, אך כשדעתו לחלק – פטור מחלה. ועי' להלן הערה קלו.

קיא. ירושלמי מעשרות פ"ה ה"ג (מהד' האקדמיה, עמ' 282, שו' 9-1).

קיב. ובירושלמי הנדפס מתיב ר' יוחנן, אך הנכון כנוסח כאן, וכן הוא בסמ"ג עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכג), וכן הגיה הגר"א לירושלמי שם.

קיג. ובירושלמי הנדפס שם (וכן בירושלמי חלה פ"א ה"ה, מהד' האקדמיה, עמ' 317, שו' 12-13): שמא ימצא לקוחות; ובביאור הגר"א לירושלמי שם, הגיה 'שמא לא ימצא לקוחות'. רבנו מפרש שאם הנחתום לא ימצא לקוחות ויקחו עיסות קטנות, הוא יחזיר את כל העיסות וילוש אותן יחד, ולכן חייב בחלה. וכן פירשו הרמב"ם, פיה"מ חלה פ"א מ"ז, ובספר היד, הל' ביכורים פ"ו הי"ט. אך הר"ש למשנה שם, פירש כפשט הנוסח הנדפס, 'שמא ימצא לקוחות', לאמור שאם הנחתום ימצא לקוח שייקח את כל העיסה כולה, אזי הוא יימנע מלחלקה לעיסות קטנות, ולכן חייב; והסמ"ג שם, פירש כר"ש.

קיד. עי' ר"ש חלה פ"א מ"ה, שם מ"ז.

קטו. מן הירושלמי מעשרות שם.

אחד חלקו אלא לאכול יחד חייבת בחלה בין לר' יוחנן בין לר' שמעון בן לקיש ואע"פ שאין כשיעור אחד לבדו כי אם בין שניהם ואפי' נילושה ונתערבה שלא מדעתם אליבא דרבי יוחנן¹⁴⁷ וא"כ המפריש את החלה צריך ליקח¹⁴⁷ רשות מכל בעלי העיסה דגבי תרומה כתיב כן תרימו גם אתם¹⁴⁸ דרשין¹⁴⁹ לרבות שלוחכם ואמרי' מה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם אבל מיהא דאמרי' ריש ראשית הגז דשותפות חייב' בתרומ' ובחלה ליכא למשמע כי אם ביש כשעור¹⁴⁹ לכל אחד ואחד אבל קשה למורי¹⁵⁰ על ההיא דמסכת חלה¹⁵¹ דעושה עיסה עם הנכרי אם אין כשיעור בשל ישר' פטור הא יש כשיעור חייב ואלו ריש ראשית הגז¹⁵² קאמ' שותפות הגוי פטור מן התרומה ומן החלה וביש כשעור בשל ישר' נמי מיירי¹⁵³ וכן פ"ק דפסחים¹⁵⁴ עיסת ארנונא¹⁵⁵ פטורה¹⁵⁶ ונראה למורי רבי' דכי קנו קמח יחד הישר' והגוי פטורה דבכל פורתא יש חלק גוי¹⁵¹ ומתני' דמחייבא מיירי בשקנו כל אחד ואחד קמח לבדו ואחרי כך לשין קמחן יחד והכי איתא בירושלמי¹⁵⁷ ר' חייא בר בון¹⁵² בעא קומי ר' זעירא ואפי' יש בשל ישר' כשעור אמאי חייבת בחלה¹⁵³ יעשה קב מכאן וקב מכאן וקב של גוי באמצע אמ' לי' ואינו מעורב ע"י גידין בתמיה א"כ משמע שלא קנו ביחד קמח דאז לא הוה שייך למימר דגידין¹⁵⁸ וחוטין נמשכין יחד מזה לזה¹⁵⁹

——— שינויי נוסחאות ———

147. ו: ליטול. 148. כך גם ל3; ו, ד: כתיב תרימו אתם; ובפסוק במדבר יח, כח כמובא כאן.
149. ל3, ו, ד: בחלק כל. 150. כך גם בדפוס; ל3, ו: נוסף: רבי'. 151. ל3, ו, ד: פורתא יש לגוי חלק בו. 152. ל3: אבין. 153. ל3, ו, ד – ליתא.

——— הערות וביאורים ———

קטז. עי' להלן הערה קלו.
קיז. ב"מ כב ע"א.
קיה. חלה פ"ג מ"ה.
קיט. חולין שם.
קכ. הר"ש, חלה פ"ג מ"ה, וכן רא"ש למשנה שם, ורא"ש, הל' חלה סי' ו, הקשו אף הם קושיה זו ותירצו שהסוגיה במס' חולין בה פטרו מחלה שותפים ישראל וגוי, היא דווקא בשאין לישראל כשיעור חיוב חלה, ואילו במשנה שם, שחייב מדובר שיש לישראל כשיעור. אך עי' בביאור הגר"א, יו"ד סי' של ס"ק ה, הקשה שהגמ' חולין שם השוותה בין חלה לבין תרומה ובתרומה אין צורך בשיעור מינימאלי כדי להתחייב. ורבנו הביא בשם רבו תירוצ' אחר כלדלהן.
קכא. פסחים ו ע"א.
קכב. עיסת ארנונא היא עיסה שיש בה שותפות של ישראל וגוי כדוגמת בהמת ארנונא, עי' בפי' ר' חננאל, פסחים ו ע"א; ערוך, ערך ארנון; או מס שהמלך מטיל (עישור) על ישראל, עי' רש"י, פסחים שם; שם, סנהדרין כו ע"א ד"ה ארנונא; או צרכי סעודה של חילות המלך, עי' בשו"ת הרשב"א ח"א סי' שמ.
קכג. בגמ' פסחים נאמר שעיסת ארנונא חייבת, אך רק משום דלית ליה קלא ויחשבו הרואים שאוכל את עיסתו ללא הפרשה.
קכד. ירושלמי חלה פ"ג ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית עמ' 323 שו' 32-34).
קכה. בירושלמי, מהד' האקדמיה ללשון העברית, שם: 'על ידי גוים'.
קכו. לפי תירוצ' זה של ר"י (מורי רבי' לעיל) בשותפות של ישראל וגוי חייב הישראל בחלה רק במקרה שיש לישראל כשיעור ורק בתנאי שהישראל הביא את הקמח שלו והגוי – את הקמח שלו, אך אם השותפות היא מקדמית

ובראשית הגזק¹⁵³ יש איכא דאמ' שותפות גוי בתרומה חיובי מחייב' כן בפסחים קכ"ה יש לשון זה דעיסות ארנונא חייבת לפי זה אין צריך [לחלק]¹⁵⁴ כלום (מלישנא) [ולישנא]¹⁵⁵ דפסחים דעיסת ארנונא פטורה סבר כלישנא דראשית הגז דשותפות גוי פטורה ואפי' כאיכא דאמ' דראשית הגז דשותפות גוי חייב היינו בחלק הישר¹⁵⁶ קכט [וההיא דפסחים דפטור היינו בחלקו של גוי]¹⁵⁶ קל

בכ"י וטיקן נוסף הקטע הבא

דין אשה האומרת לחצרתה ללוש עיסה מקמח שצבית או¹⁵⁷ מהחוץ ואומרת לה גם¹⁵⁸ להפריש חלה מותר אעפ"י שצבעת ציווי היתה קמח ולא מציא לאפרושי חלה¹⁵⁹ דהמפריש קמח לא עשה ולא כלום אפילו הכי מציא שויה שליח כיון שצידה של צעלת הצית צבעת ציוי לקנות קמח ללוש¹⁶⁰ קלא ולהפריש חלה ולהכי לא דמי לפר' צ'

שינויי נוסחאות

154. עפ"י ל3 ודפוס. 155. עפ"י ו, ד. 156. עפ"י ל3, ד. 157. ל3: נוסף שקונה. 158. ל3 – ליתא. 159. ב- ל3 עד 'חלה' הבא – ליתא מפני הדומות.

הערות וביאורים

כשקנו יחד את הקמח – פטור מחלה. וכן פסק באור זרוע, הל' חלה סי' רלז (מהד' קליין, עמ' תשנח); וכן הסיק הגהות מיימוניות, הגהות דשייכי לספר זרעים אות טז (מהד' פרנקל, עמ' תקסט) מדברי רבנו. **קכו.** חולין שם. **קכח.** פסחים שם. **קכט.** בדפוס נוסף: 'וההיא דפסחים דפטור היינו בחלק עכו"ם'. **קל.** מדברי רבנו לא ברור אם פסק כחילוקו של ר"י ואליבא דלישנא קמא או שמא פסק כלישנא בתרא שבכל מקרה שיש לישראל כשיעור חיוב חלה – חייב. ועי' לעיל הערה קכו, שאור זרוע והגהות מיימוניות פסקו כלישנא קמא ולאור תשובת ר"י. בדרך כלל רבנו פוסק כלישנא קמא כאשר יש לה סיוע נוסף כגון כשלא ברור שלישנא בתרא חולקת (עי' סה"ת סי' כב, דפוס, עמ' עז/2) או כשסתמא דגמ' סוברת כמותה (עי' שם, סי' רטז, עמ' שלג/1) או כשתניא כוותיה (עי' שם, סי' נו, עמ' קכא/1). ועיין בספר התרומה, סי' קלד, דפוס, עמ' רכב/1, שכשיש שתי לשונות בתלמוד, לדעת ריב"א, העיקר כלשון ראשון, ולדעת ר"ת העיקר כלשון ראשון, אך בשל סופרים יש ללכת אחר המקל. ועי' בסדר תנאים ואמוראים, אות מט (מהד' הרב ק' כהנא, עמ' 25); תוספות ע"ז ז ע"א, ד"ה ובשל תורה; חידושי הרמב"ן למסכת ר"ה, סוף פ"ג; ספר גט פשוט להרב משה אבן חביב כלל ז; הרב יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, ערך 'שתי לשונות'. ובנד"ד דברי הירושלמי שם, מסייעים לתשובת ר"י כדלעיל, ומ"מ רבנו לא הכריע כאן ואין לקטע זה קיצור והכרעה ב'סימנים'. ועי' בספר פירושים ופסקים על התורה לרבנו אביגדור הצרפתי [תלמיד ר' שמואל מפלייזא (שהיה תלמיד רבנו) ור' יהודה ממיץ], פ' ויקרא (עמ' קמט), בשם פר"ץ [פירשו רבני צרפת = ר"י, עי' במבוא שם, עמ' 7], שבשותפות ישראל וגוי חייב אף בחלק הגוי ורק אם הגוי בא עם עיסתו וחזר ולש הישראל את העיסה ומערב בו קמח שלו ויש בחלקו כשיעור, ועי"ש בהערת המהדיר לז, וצ"ע. **קלא.** באור זרוע סי' רכב, בתוס', נזיר יב ע"א ד"ה מ"ט, וכן בתוס' הרא"ש, נזיר יב ע"ב (מהד'

דמיון¹⁶⁰ לאומר לשלוחו ולא וקדש לי אשה¹⁶¹ סתם והלך וקד' אשה שנתגרשה אחרי כן לא עשה ולא כלום דמיון¹⁶² ללא עבד איניש אפילו היה דעתו זה לא מצי משוי שליח כדמסיק התם והיינו טעמ' דאין צידו לגרש אשת חצירו בשעת ציווי כמו הכא שצידו¹⁶³ לעשות עיסה ולהפריש חלה בשעת¹⁶⁴ קלג כדאמ' פרק האומר קלד פירות ערוגה זו מחוצרין שהציאו שליח יהא תרומה על פירות אילן הרי הן תרומה כיון שצידו לתולשם¹⁶⁵

שינויי נוסחאות

160. ל3 – ליתא. 161. ל3: דמייירי. 162. ל3: שבידה. 163. ל3 – ליתא. 164. ל3: נוסף: ובראש הספר בסימנין מפורש מעט יותר.

הערות וביאורים

דבליצקי עמ' לו) כתוב שבידו ללוש את הקמח או לקנות עיסה מגולגלת. ועי' בחידושי רבינו פרץ (מברצלונה), (שיטת הקדמונים לנזיר שם, מהד' בלוי, עמ' קב) שדן בשאלה האם בידו של השליח או של המשלח: לדעתו צריך להיות בידו של השליח, ולכן פירש שבידו לקנות עיסה מגולגלת, אך מביא בשם אביו שבידו של המשלח, ולפי"ז ביד המשלח ללוש את העיסה. ועי' באור זרוע סי' רכב, בשם ר"י, ובפירוש ר' עזריאל המובא בשיטה מקובצת נזיר שם, שצריך שהשליח יוכל להפריש חלה או להקריב קרבן פסח, אך כיוון שהמשלח יכול להקנות לו את הקמח או הדמים לקחת עיסה מגולגלת הוי בידו. **קלב.** נזיר יב ע"א.

קלג. רבנו סובר כשיטה המיוחסת לר"ת בתוס', נזיר יב ע"א ד"ה מ"ט: 'דהא מעשים בכל יום שהאשה אומרת לחברתה לוי לי קמח והפרישי חלה בעבורי...' מן הטעם שבידה ללוש עיסה, ולכן אינו נחשב 'דבר שלא בא לעולם', וכתירוצו של ר' יוחנן בקידושין סב ע"א: 'כל שבידו לאו כמחוסר מעשה דמי'. לפי שיטה זו לא קיי"ל כר' אליעזר בן יעקב, ואין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ומתאימים הדברים למה שכתבו תוס', קדושין סב ע"ב ד"ה ואמר, שקיי"ל כרב נחמן (ב"מ סו ע"ב); וע"ע בביאור הגר"א, לשו"ע יו"ד סי' שכז ס"ק א. כן כתב באור זרוע, סי' רכב (מהד' קליין, עמ' תשלג) בשם ר"ת; וכן בתוספות רא"ש, נזיר שם; שיטה מקובצת, נזיר שם; אך בתוס' דבליצקי עמ' לו) כתוב שבידו ללוש את הקמח או לקנות עיסה מגולגלת. ועי' בחידושי רבינו פרץ (מברצלונה), (שיטת הקדמונים לנזיר שם, מהד' בלוי, עמ' קב) שדן בשאלה האם בידו של השליח או של המשלח: לדעתו צריך להיות בידו של השליח, ולכן פירש שבידו לקנות עיסה מגולגלת, אך מביא בשם אביו שבידו של המשלח, ולפי"ז ביד המשלח ללוש את העיסה. ועי' באור זרוע סי' רכב, בשם ר"י, ובפירוש ר' עזריאל המובא בשיטה מקובצת נזיר שם, שצריך שהשליח יוכל להפריש חלה או להקריב קרבן פסח, אך כיוון שהמשלח יכול להקנות לו את הקמח או הדמים לקחת עיסה מגולגלת הוי בידו. **קלב.** נזיר יב ע"א.

קלד. קדושין סב ע"א.

סימנים סי' פג

ה דין עיסה שני בני אדם תלמידים הלומדין בפני רבן¹⁶⁵ אע"פ¹⁶⁶ שאין כשעור בחלק אחד לבדו¹⁶⁷ כיון שיש כשעור בין שניהן חייבת בחלה^{קל} וגם אע"פ שנתערב חלקם שלא מדעתם^{קל} והמפריש חלה צריך ליקח רשות משניהם והתלמי' שהוא כמו אורח יכול לומר לבעלת הבית להפריש חלה מכל עיסות שיהא לו אפילו מאותן שיקנה אחרי כן (ואינו צריך) [אינה צריכה]¹⁶⁸ ליטול רשות בכל פעם וכן אשה אומ'¹⁶⁹ לחברתה¹⁷⁰ לושי לי עיסה לפשט ולפלדון להפרי'¹⁷¹ חלה אחרי כן אע"פ שהיא קמח בשעה שאמרה לה כן¹⁷² ואז אינה ראויה לחלה¹⁷³ קלי וכן הוא רגילות ומנהג¹⁷⁴ ויש¹⁷⁵ לחלק מה יש בין זה לההיא דפ' הריני נזיר מן הגרוגרות^{קל} דאמרי' התם דמילתא דלא מצי עביד איניש גופיה לאלתר לא מצי לשווייה שליח על העתיד דאמ' לשלוח צא וקדש לי אשה והלך ומצא אש' שגירשוה אחרי כן וקדשה אינו מועיל

שינויי נוסחאות

165. ל3, ו, ד: נוסף: כגון. 166. מכאן חסר בכ"י ל3 עד אע"פ"י הבא מפני הדומות. 167. כך גם ד; ו – ליתא. 168. גם ל3, ד – ואינו צריך; אך ו: ואינה צריכה. 169. כך ל3; ו, ד: יכולה לומר. 170. ו, ד: נוסף: קחי קמח. 171. ו, ד: והפרישי. 172. כך ל3; ו, ד: בשעת הציווי. 173. כך ל3, ו, ובדפוס: לחלק ואינו נכון. 174. כך גם ל3; ו ובשינויים קטנים ד: דהמפריש חלתו קמח לא עשה ולא כלום ולאחר שנעשית עיסה לא אמרה לה להפריש וכן מנהג. 175. מכאן ואילך עד אינו מועיל גם בכ"י ל3. בהמשך בכ"י ל3 כמו ו, ד. ב – ו, ד: הנוסח שונה כמצוין למעלה.

הערות וביאורים

קלה. וכ"כ מרדכי, חולין פ"ח סי' תרפט, בשם רבנו. לעיל בחיבור הארוך וב'פסק' הביא רבנו את תשובת ר"י האחת לדעת ריש לקיש והאחרת לדעת ר' יוחנן. וכאן ב'סימנים' פסק כר' יוחנן ש'על מנת לחלק' פטור ואם עירבו שלא מדעת הבעלים – נטבל. לכן כתב רבנו: 'שני בני אדם תלמידים' שאינם מקפידים אינו 'על מנת לחלק', ולכן חייב אפילו 'שנתערב חלקם שלא מדעתם', כי טובל וכדעת ר' יוחנן. אך בשו"ע, יו"ד סי' שכו סעי' ג, מובא ש'על מנת לחלק' – פטור, וע"כ מגיה הרמ"א: 'ודוקא שערבן שלא מדעתן אבל מדעתן חייב שהרי אינן מקפידין', ומקורו בדברי רבנו ובסמ"ג שם. בביאור הגר"א לשו"ע שם, ס"ק ז, תמה וכתב: 'הוא שגגה גדולה' כי הסתייגות הרמ"א היא רק לדעת ריש לקיש שבעירוב שלא מדעת הבעלים – אינו טובל. אך

לפי הנראה הרמ"א הבין שמדברי ריש לקיש למדנו על דעת ר' יוחנן, ולכן רבנו הביא דעת שניהם. ריש לקיש הקשה מ'נשים שנתנו לנחתום' והעמיד שמדובר שהנחתום עירב שלא מדעתן. כשר' יוחנן תירץ שפטור בגלל שהוא 'על מנת לחלק' עדיין מדובר שעירב שלא מדעתן, אך סיבת הפטור אינה בגלל שבכח"ג אינו טובל אלא בגלל שמקפיד וזוהי ההגדרה של 'על מנת לחלק'. ומזה למד רבנו ששני אנשים תלמידים שאינם מקפידים אינם פטורים כי אינו 'על מנת לחלק'. ואמנם עי' לעיל ב'פסק' שב'שני תלמידים' חייב כי אינם מתכוונים לחלק אלא לאכול יחד. וע"ע בפירוש הרב יצחק אייזיק שטיין (סמ"ג ד' ונציה ש"ז, ח"ב, דף סג/4). **קלז.** וכן הביא אורחות חיים, הלכות חלה סי' יז סעי' ד (מהד' שלזינגר, עמ' 210) בשם רבנו. **קלח.** נזיר פ"ב; נזיר יב ע"א.

בכ"י וטיקן נוסף הקטע הבא

ואע"ג דאמ' צפרק הריני נזיר מן הגרוגרות¹⁷⁶ גזי האומר לשלוחו לא וקדש לי אשה סתם
 בכל הנשים וקא[מר]¹⁷⁷ דשרי צלחת¹⁷⁸ גרושה שהייתה אשת איש צשעת הציווי דמילתא¹⁷⁹
 לא קיימא קמיה לא משוי שליח פי' לאו אדעתיה דאיניש לישוי שליח לקדש אשת איש
 לאחר גרושין^{קלט} ופריך עלה והדר קא[מר] דאפילו דעתיה צמילתיה דלא קיימא קמיה
 בעלמא אפילו הכי גזי שליחות לא משוי שליח¹⁸⁰ שאני התם דאין בידו לגרש אשת חצירו
 אבל ציד האשה לעשות עיסה מן הקמח או לאמר לאחר לקנות קמח לעשות עיסה והו
 כמו פירות ערוגה זו מחוצרין והציאו שליח ואמ' יהו תרומה לכשיתלשו על פירות הללו
 דא"ר יוחנן פרק האומר^{קמ} דהו תרומה וכל שצידו לא הו מחוסר מעשה והתם נמי מיימי
 טובא כי האי גווי'

סי' פד חדש¹⁸¹

תנן פרק אילו עוברין^{קמא} כיצד מפרישין חלה בטומאה¹⁸² פי' בפסח ביום טוב ראשון
 או ביום טוב אחרון שאסור במלאכה ובחימוץ ר' אליעזר אומ' לא תקרא לה שם עד
 שתאפה בן בתירא אומ' תטיל בצונן ולא תחמיץ ר' יהושע אומ' לא זהו חמץ שמוזהרין
 עליו בבל יראה ובבל ימצא ואמ' ר' ¹⁸³קמב התם הלכה כר' אליעזר וטעמ' (כר') [דר']¹⁸⁴
 אליעזר¹⁸⁵ לפי שאינו קרוי אפייה שלא לצורך משום דכל חדא וחדא חזיא ליה לכך

הפרשת חלה
 בטומאה ביום טוב

שינויי נוסחאות

176. הגרוש' ואינו נכון. 177. ד: וקאמר. 178. ד: באותה. 179. ד: דמילתא דלא מצי עביד
 איניש. 180. ד: יש לומר דה"ק לא דעתא דאיניש לשוויי שליח לקדש אשת איש לאחר גירושיה
 ואפילו גירשה לא מצי משוי שליח... 181. כאן היה צריך להתחיל ה'חיבור הארוך' של סימן פד,
 ראה לעיל מבוא פרק ב/3 והערה 68. 182. ל, ו, ד: מן המילה פירוש ועד ר' אליעזר – ליתא; אך
 בכ"י ל3 מצוי כתוספת על הגיליון. 183. בדפוס: רבי; ו: וא"ר; ובכ"י ל3 – ליתא. 184. עפ"י ו,
 ד; אך ל3 ככ"י ל. 185. ל3 נוסף: הוי.

הערות וביאורים

קלט. מן הנוסח של הדפוס 'דה"ק לאו דעתא דאיניש לשוויי שליח לקדש אשת איש לאחר גירושיה' נראה שדעת רבנו כדעת מהרי"ט, שו"ת ח"ב חו"מ סי' כג ד"ה כבר, שאין מניעה הלכתית לשלוח שליח בשעה שאין בכוחו לעשות הפעולה, אלא שיש חזקה שאין הוא כולל דבר זה במסגרת השליחות כי אין דעתו על כך. וע"ע שו"ת מהרי"ט, ח"ב אבה"ע סי' מג. אך בהמשך כותב רבנו: שאני התם דאין בידו לגרש אשת חצירו אבל ביד האשה לעשות

עיסה, לאמור כיוון שאין בידו לגרש אשת חצירו, הוא מנוע מבחינה הלכתית לשלוח שליח במצב זה. ואמנם לפי כה"י לונדון ולונד 3 שהמשפט הנ"ל ליתא, ברור שאין דעת רבנו כדעת מהרי"ט.

קמ. קידושין סב ע"א.

קמא. פסחים מו ע"א; פסחים פ"ג מ"א.

קמב. ובדפוס: רבי, ו: וא"ר; ובכ"י ל3: ואמר התם; ובגמ' פסחים מח ע"ב, בשם רב יהודה אמר שמואל.

אופה אותה קודם שיקרא לה שם ולאחר¹⁸⁶ אפייה איזה שתוצה תעשה חלה ויש ספרים^{קמג} דאית בהו לשון אחר הואיל ואי בעי מתשיל עלה אבל לאחר קריאת שם אסור לאפותה וטעמ' דכל אחת ואחת חזייה ליה לא שייך למימר [שהרי]¹⁸⁷ האחת כבר נאסרה^{קמד} מטעם (נמי)¹⁸⁸ דאיבעי מתשיל עלה לא שרינן לאפותה לאחר קריאת שם דלא שכיח דמתשיל עלה אע"ג דמהאי טעמ' שרינן לאפותה קודם קריאת שם^{קמה} ובפ' ר' ישמעאל^{קמו} נמי אמרי' שתי הלחם דלמאן דאמ' תנור אינו מקדש אין אפייתן דוחה יום טוב ולא שבת ולא שרינן לאפות ביום טוב מטעם דאי פריק להו כיון דלא שכיחא דכיון דתנור אינו מקדש¹⁸⁹ הוי מצי פריק להו דאי תנור מקדש הייתה אפייתן¹⁹⁰ דוחה שבת דאי אפי להו¹⁹¹ מאתמול איפסלי להו בלינה וכן פ' התכלת^{קמז} גבי חביתי כהן

שינויי נוסחאות

186. ל3, ו, ד: ובשעת. 187. עפ"י ל3, ו, ד. 188. עפ"י ל3, ו, ד. 189. ל3: מקדיש. 190. ל3: עשייתן. 191. כך גם בדפוס; ל3: דאי אפיל' להו; ו: דאי אמר להן.

הערות וביאורים

קמג. רש"י, פסחים מח ע"ב ד"ה אבל, לאחר שמסביר את הסוגיה עפ"י גרסת הספרים (פסחים מו ע"ב) 'הואיל ואי בעי מתשיל עליה' כתב: 'וכמדומה דפירוש הכתוב ברישא דשמעתא הואיל ואי בעי מתשיל עליה לא גר' ליה' אלא הוא גורס שר' אליעזר אמר הואיל ור' יהושע סבר שלא אמרי' הואיל בלא פירוש. ורש"י מסביר שאף שלאחר ההפרשה – החלה לא חזיא מ"מ לפני ההפרשה הואיל ויכול להפריש מכל כיכר כולם חזיא. ועי' תוספות הרשב"א משאנץ, פסחים מו ע"ב ד"ה ור' יהושע, שמבאר מדוע רש"י לא גרס כג' הספרים.

קמד. הלשון אינה ברורה, ונראה שהמשפט 'אבל לאחר קריאת שם...' עד 'כבר נאסרה' שייך למה שכתב לעיל הואיל וכל חדא וחדא חזיא ליה, וכאן מוסיף רבנו שלאחר קריאת שם לא שייך הואיל כי החלה כבר נאסרה. אח"כ הוא מתייחס שוב לגרסת הספרים: 'הואיל דאי בעי מתשיל עליה' ונדחק להסביר שכיוון שלא שכיח להישאל לכן לא התירו מטעם זה לאפות לאחר קריאת שם, אף שמאותו טעם עצמו התירו לאפות לפני קריאת שם. מ"מ רואים שבניגוד לרש"י ולר"ש רבנו מתייחס לגרסה זו של הספרים.

קמה. סברה זו מובאת גם בתוס' הרשב"א, שם ד"ה הואיל, בשם ר"י; תוס', פסחים מו ע"ב ד"ה הואיל. בתוס' הרשב"א, שם כתב: 'וכיון דלא שכיח למיעבד לא אמרי' הואיל להתיר', ומשמע שלחומרא אמרי' [ועי' רש"י פסחים מח ע"א ד"ה אבל הכא; ועי' מהרש"א, פסחים שם, ד"ה הואיל (ב)]; אך מדברי רבנו משמע שלפעמים אמרי' הואיל דאי בעי מתשיל גם לקולא כשהתירו לאפות קודם קריאת שם. אלא שיש להבין כוונת רבנו, כי מה שייך הואיל דאי בעי מתשיל לפני קריאת שם? ועי' ספר לחם הארץ, עמ' רמו, שמסביר שהיה מקום לאסור לאפות גם קודם קריאת שם, כי יש חלק שעתידי להיתרם, וע"ז תירץ שכל חלק שעתידי להיות חלה בעי מתשיל עליה. הרא"ש, בפירושו לנדרים נט ע"א, מביא בשם הרב אליעזר ממיץ, שרק לאחר שהישראל כבר נתן את התרומה לכהן, לא שכיח שיישאל עליה, אך כשהיא עדיין ביד ישראל 'זימנין דלית ליה תבואה לאכול ומתשיל עלה ומתקן לה ואכיל לה'.

קמו. מנחות עב ע"ב.

קמז. מנחות נ ע"ב.

גדול^{קמח} כן פ' שתי הלחם^{קמט} גבי לחם הפנים דאמ' להו דוד¹⁹² ק' אף כי היום יקדש בכלי^{קנא} וכי תימ' למה אסור לאפות אחר קריאת שם אי משום אפייה שלא לצורך הלא פ"ב¹⁹³ דביצה^{קנב} אמ' ר' שמעון בן אלעזר ממלאה אשה את התנור פת אע"פ שאינה צריכה אלא לפת אחת מפני שהפת נאפה¹⁹⁴ יפה כשהתנור מלא ואמ' רבא התם הלכה כר' שמעון בן אלעז' ואי משום איסור טילטול א"כ למה צריך לכל טעמי דהואיל ואיבעי וכו' וי"ל דהיינו¹⁹⁵ דווק' בתנור אבל (לבשל) [לאפות]¹⁹⁶ תחת הגחלים לא שייך טעמ' אם הפת נאפה¹⁹⁷ קנ' ועוד דהתם (שייך) [שריף]¹⁹⁸ דכל חדא וחד' חזיא ליה טפי מגבי חלה^{קנז} ועוד הכא גזרינן לאפותה עם האחרים אטו שמא¹⁹⁹ נאפה²⁰⁰ אותה לבדה וא"ת ויקרא לה שם וישרפנה כדין חלה או תרומה טמאה ואע"ג דאין שורפין קדשים [ביום טוב]²⁰¹ היינו משום דהוי הבערה שלא לצורך שאסור ליהנות בשעת שריפה^{קנח} אבל חלה או תרומה טמאה יכול להנות בשעת שריף' כדאמר' נתתי לך שלך תהא להסיקה תחת תבשילך^{קני} וכן אית' דדריש מתתן לו ולא לאורו מכלל דבת אורו הוא^{קני}

שינויי נוסחאות

192. כך גם ו; ל3, ד: חד. 193. ל3: בתרא. 194. ל3, ו: אופה. 195. ל3, ו: ד: דהני מילי.
196. כך ל3, ו: ד. 197. ל3, ו: ד: טעמא דהפת יפה. 198. עפ"י ל3, ו: ד. 199. ל3, ו: ד – ליתא. 200. ו – ליתא; ל3: אפה; ד: לאפותה. 201. עפ"י וטיקן.

הערות וביאורים

- קמח.** רבנו קיצר. ומן הגמ' מנחות שם, מוכיח שהסובר שאין אפיית לחם הפנים דוחה יו"ט סובר שאין התנור מקדש; ועי' ביתר אריכות בתוס' הרשב"א שם.
קמט. מנחות צה ע"ב.
קנ. שמואל א, כא, ו: 'ויען דוד (לאחימלך הכהן)... והוא דרך חל ואף כי היום יקדש בכלי'.
קנא. גם כאן רבנו קיצר. גם מן הגמ' מנחות שם, מוכיח שאם התנור מקדש נפסל בלינא ולא אמרי' הואיל דאי בעי פריק להו; וע"ע בתוס' הרשב"א שם.
קנב. ביצה יז ע"א.
קנג. בתוס', פסחים מז ע"א ד"ה עד שתאפה, מובא רק תירוץ זה ובשם ר"י; וכן הוא בתוס' הרשב"א, פסחים שם ד"ה עד שתאפה. אך יש דוחק בתירוץ זה, שכן לפיו יהיה מותר לאפות בתנור חלה טמאה יחד עם לחם אחר ויחשב לצורך 'מפני שהפת נאפה יפה כשהתנור מלא', ולכן כתב רבנו שני תירוצים נוספים.
קנד. לפי תירוץ זה ההיתר ש'ממלאה אשה את התנור פת אע"פ שאינה צריכה אלא לפת אחת', הוא דווקא כאשר כל הכיכרות ראויים בעיקרון לאכילה, ומותר אף שאינה צריכה אלא אחד בלבד. ועי' תוס', ביצה כא ע"א ד"ה עיסה, שכתבו כתירוץ זה של רבנו; וז"ל התוס': 'שהרשות בידו לאכול כל אחד ואחד...'; וכן בתוספות רא"ש, פסחים מז ע"א, ד"ה לא תקרא (מהד' שושנה); תוספות ר' פרץ, ביצה כא ע"א ד"ה עיסה חציה; פירוש ר' אליהו מלונדריש (מהד' זק"ש, עמ' כג); ארחות חיים, הל' יום טוב סי' יד.
קנה. פסחים ה ע"ב; ביצה יב ע"ב; כתובת ז ע"א.
קנו. שבת כה ע"א; יבמות עד ע"א; ועי' סה"ת, הל' ארץ ישראל עמ' 170, 198.
קנז. שבת כה ע"ב; פסחים לג ע"א.

וכן תנן פ' במה מדליקין²⁰² קנט אין מדליקין בשמן שריפה ב"ט ובשלמ' למאן דאמ' התם גזירה י"ט אטו ע"ש²⁰³ קנט והתם מתוך שמצוה עליו לבערו ולשורפו גזירה שמא יטה אבל לרב חסדא טעמ' משום דאין שורפין קדשים ביום טוב וכן תניא כוותיה ובערב שבת דתנן היינו ביום טוב שחל להיות בערב שבת אמאי אין שורפין ביום טוב^{קס} ותירץ הרב רבי יצחק בר' אשר דכיון דלא הותרה השאר הנאות רק בשעת שריפה א"כ מצות בעור הוי גזירת הכתו' ואסור ביום טוב משום נדרים ונדבות למאן דאמ' אין קרבין ביום טוב אע"פ שאדם אוכל מהם אסור לשחטן דמשולחן גבוה קזכו, וכן שתי הלחם אפייתן דוחה יום טוב אע"ג דיש בהן אכילת אדם ואפילו למאן דאמ' קרבין מודה דהנא' בשעת שריפת תרומה טמא' כיון דאין²⁰⁴ בה אכילת אדם הוי כמו משולחן גבוה ולא דחי²⁰⁵ יום טוב^{קסא} וקשה למורי רבי' דלא דמי דהתם ניכר צורך גבוה בנדרים ונדבות הדם נזרק הקרב והכליות קרב על המזבח ושתי הלחם יש בהן תנופה אבל בשריפה תרומה טמאה ליכא לגבוה כלום ולא שייך למימר משולחן גבוה קזכו דאי לא תימ' הכי אפיית תרומה טהורה וצליית הפסח שהן מצוה היאך דוחין יום טוב לכך יש לפר' דוודאי אם היה נהנה בשעת שריפתה²⁰⁶ היה מותר ביום טוב מן התורה אלא גזרינן אטו שלא לצורך^{קסב} ואז אסור מן התורה אע"פ שהוא מצוה לשורפה משום דגמרינ' התם מקדשים שאסור לשורפן ביום טוב מקרא דעד הבקר תן לו בקר שני^{קסג}

שינויי נוסחאות

202. ו: נוסף: אין מדליקין שמן שריפה בשבת. 203. כך גם בדפוס; ל3: שבת; בכ"ו מכאן יש חוסר מפני הדומות; 204. כך גם ו: אך ל3, ד: אית. 205. בדפוס נשמט. 206. כך גם ל3, ד: אך ו: שיפרישנה.

הערות וביאורים

קנח. שבת פ"ב מ"ב. שדין תרומה טמאה הוא דווקא בשריפה; תירוצ' זה של ר"י מובא גם בתוס', שבת שם; תוס', **קנט.** שבת כג ע"ב. **קס.** עי' תוס', שבת שם ד"ה גזירה. **קסא.** עי' תוס' הרשב"א, פסחים מו ע"א ד"ה לא תקרא, שגם מביא תירוצ' זה של ריב"א. הוא מדגיש שההנאה מותרת רק בשעת השריפה ולא לאחריה, סימן הוא שהשריפה עיקרה מצווה אלא שהתורה נתנה לכוהן רשות ליהנות בשעת השריפה; וכ"כ תוס', שבת כד ע"ב ד"ה לפי, בשם ריב"א; תוס', פסחים מו ע"א ד"ה לא תקרא. **קסב.** הן ריב"א והן ר"י יוצאים מנקודת מוצא שדין תרומה טמאה הוא דווקא בשריפה; תירוצ' זה של ר"י מובא גם בתוס', שבת שם; תוס', ביצה כז ע"ב ד"ה ועל החלה. ולדעת רש"י פסחים מו ע"א ד"ה כיצד, מותר לתת תרומה טמאה לכלבו ואין דינה דווקא בשריפה; ועי' להלן ליד הערות קפו-קצו, ועי' בסה"ת, הל' א"י עמ' 198 הערה כד. ועי' במשנה ראשונה, מע"ש פ"ג מ"י ד"ה ודע, שמקשה על ריב"א שלא רק הנאת שריפה מותרת אלא מותר גם ליהנות מן הזילוף (ספ"ק דפסחים); ועי' בחידושי רבינו דוד, לפסחים (מהד' שושנה, עמ' קג הערה 5). **קסג.** שמות יב, י; תמורה ד ע"ב.

סימן פד

פסק הלכך בפסח בשני ימים טובים הראשונים או בשנים האחרונים הלש עיסה יפריש ממנה עוגה קטנה ולא יקרא לה שם עדיין²⁰⁷ שתאפה שלא יוכל לשרפה כדין חלת האור דהא תרומה טמאה גמרינן מקדשים דאין שורפין ביום טוב מקרא דהנותר עד הבקר תן לו בקר שיני לשריפתו²⁰⁸ וגם לא יוכל לאפותה כיון דאסורה לאכול דהויא לה תרומה טמאה א"כ הויא ליה אפייה שלא לצורך²⁰⁹ ואילו היה יום טוב אחר שאינו פסח היה מותר להשהותה קודם אפייה עד החול ואז ישרפנה והשתא שהוא פסח יש לחוש שמא תחמיץ ואין הלכה כבן בתירה דאמ' דלכתחילה תטיל לצונן ולא תחמיץ²¹⁰ להכי לא תקרא לה שם עד שתאפה כר' אליעז' דאכתי כל חדא וחדא חזיא ליה אם ירצה יאכלנה ויקרא שם חלה²⁰⁸ לאחרת ולאחר אפייתן יתן המצות והעוגה אל התיבה ויקיף שתיגע העוגה אל המצות וגם שיהו כולם אל התיבה דבעינן צירוף כלי ואז יקרא לה שם חלה ויברך עליה תחילה להפריש חלה²¹¹ ויניח שם העוגה עד החול וישרפנה

חלה בשני ימים
של פסח טלטולה
ביום טוב ודינה
בחו"ל

שינוי נוסחאות —————
207. בדפוס: עד שתאפה; ל3, ו – ליתא. 208. ל3, ו, ד – ליתא.

הערות וביאורים —————

קסד. שמות יב, י; תמורה ד ע"ב.
קסה. רבנו אינו פוסק כחירוף ר"י לעיל (הערה קנג), ואף בתנור נחשב אפייה שלא לצורך.
קסו. פסחים מח ע"א, וכדעת רבי שפסק כר' אליעזר; וכן פסק הרב יוסף בתוספות, לפסחים שם, ד"ה רבי, שהמנהג כן, וכן הלכה כרבי מחברו. אמנם ר"י דוחה דברי רב יוסף, בטענה שהכלל 'הלכה כרבי מחברו' אינו חל כאשר נחלקו באותה מחלוקת גם אמוראים. ועי' גם בתוספות הרשב"א, לפסחים שם, ונראה שר"י רק דוחה את הראיה מן הכלל אך אינו מתנגד לפסק.
קסז. כאן כתב רבנו בדרך אגב שנוסח הברכה הוא 'להפריש חלה' ונראה שזה היה גם דעת רבו ר"י הזקן, עי' בשיטת הקדמונים למסכת ב"ק (מהד' בלוי תשל"ז, עמ' שכד) מובא בתוספות תלמיד ר"י הזקן לב"ק צד ע"א: 'מברך להפריש חלה'; וכ"כ הלכות גדולות, סי' ה (מכון ירושלים, עמ' קט); רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה הי"א; בין בעלי התוספות סוברים שיש לברך 'להפריש חלה': ספר ראב"ן, סי' לה (מהד'

דבליצקי, עמ' קכא); ראב"ה ח"ב סי' תצב (מהד' אפטוביצר, עמ' 113). אור זרוע סי' רכה (מהד' פרבשטיין, עמ' קצה/2) עפ"י ירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 73 שו' 14-15), אך בירושלמי דידן ליתא (וראה אפטוביצר שם הערה 13, שנ"ל שהנוסח 'להפריש חלה הוא מנהג בבל ואילו 'להפריש תרומה' הוא נוסח א"י, וע"ע שם ח"א עמ' 9 הערה 17); סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכד) בשם רבנו ובשם הרמב"ם שם; ספר הרוקח, סי' שנט; רא"ש, פסחים פ"א סי' י; רבינו ירוחם, אדם וחוה נתיב כא (דפ' וינציה, דף קעח/1); ובסמ"ק, סי' רמו, כתב שאין זה משנה אם מברך 'להפריש חלה' או 'תרומה'. לעומת זאת השאילתות פ' צו סי' עג כתב 'להפריש תרומה'; וכן היא שיטת רש"י, שמוכחא במקורות רבים בספרי דבי רש"י: 'מחזור ויטרי' (מהד' גולדשמידט, ח"ב עמ' ת; ובמהד' הורוביץ, סי' לה, עמ' 264-265); וכן ב'סידור רש"י', סי' שעד (מהד' בובר, עמ' 181); 'איסור והיתר לרש"י', סי' כג; 'ספר האורה', סי' לט (מהד' בובר, עמ' 190-191); וע"ע שבולי

אבל חוץ לתיבה תוך מחבת או כלי אחר אינו יכול לקרות שם בעניין זה לפי שלאחר קריאת שם חלה כיון שהיא טמאה אסור לטלטלה כיון שאינה ראויה לאכילה והוא²⁰⁹ יצניענה ויניחנה במקום המשתמר הא תנן פ' אין צדין מעשה ושאלו את ר' טרפון עליה ועל החלה שנטמאת²¹⁰ ואמ' לא יזיזנה ממקומה^{קסח} אמנם הני מילי חלה ארץ ישראל לא יזיזנה ממקומה כשהיא טמאה דאינה ראויה לשום כהן אבל לדידן^{קסט} שהיא חלה חוצה לארץ טמאה וראויה לכהן קטן שאין טומאה יוצאה עליו מגופו או לכהן גדול שטבל לקריו או לכהן גדול שלא טבל על ידי בטול ברוב כדפרישי' לעיל, הלכך אפי' בי"ט יכול ליתנם כל העוגות במחבת להפריש שם חלה ואחר כך יטלטלנה כמו שירצה ויצניענה כיון שראויה לכהן לאכול כדפרש ואפי' במקום שאין כהן בעיר כמו מטלטלין את הלוח מפני שהוא מאכל עורבים^{קע} כיון שהלוח ראוי לאדם אחר שיש לו עורבים וכמו שזר מותר לטלטל תרומה טהורה ומסתמא בכל מקום ואפי' אין שם כהן^{קעא} והיכא שאירע (שיש) [שקרא]²¹¹ לה שם חלה בעודה עיסה ביום טוב דהשתא

——— שינוי נוסחאות ———

209. ל, ו, ד: והיאך. 210. כך גם ל, ו; ובדפוס ועל החלה שנטמאת – ליתא. 211. עפ"י ל, ו, ד.

——— הערות וביאורים ———

הלקט (מהד' בובר, סי' ריב, עמ' פז). בספר מעשה הגאונים (מהד' עפשטיין, עמ' 25) שהמפריש שתי עיסות בחו"ל יש מברכים 'להפריש חלה, אך שם מביא בשם ר' יצחק בן מנחם שמברך שתי ברכות: על חלת האור מברך להפריש תרומה ואילו על חלת הכוהן מברך להפריש חלה; ואף ר' שמואל ב"ר פרוגריס (תלמיד רש"י, ב'קובץ הלכות' מבית מדרשו של רש"י, כ"י וטיקן 318), ופורסם ע"י הרב ש"א שטרן, 'סדר התרומה והפרשת חלה לרש"י, מוריה, תש"ן, עמ' מג-מח, ובפרט עמ' מג-מד, מביא מנהג זה. בהמשך הוא מביא בשם רש"י: 'והגיה רבינו שלמה את כל אלה ומחק בידיו וכתב כן: הוראה זו שקר היא...'. וכתב שיש לברך רק את הברכה 'להפריש תרומה', שכן 'להפריש חלה – לאו ברכה היא' כי 'חלה היא עוגה וחררה ואינה שם הפרשה כלל...'. נוסח זה מובא גם בתשובות הגאונים (מהד' עמנואל) סי' א; ספר האשכול (מהד' אלבק, דף קכח ע"ב); כלבו סי' פט (מהד' דוד אברהם, ח"ה עמ' תרלו); אורחות חיים, הל' חלה (ח"ב מהד' שלזינגר, סי' יז, עמ' 200).

קסח. ביצה כז ע"ב. **קסט.** ובלשון זו כתב גם בסימנים – מכאן שרבנו ברוך כתב את ספרו לבני חו"ל; וכן משמע בסי' פ: 'אבל אנו שרחוקין'. **קע.** שבת פ"ח מ"א. **קעא.** וכ"כ סמ"ג, ל"ת עה (מהד' שלזינגר, עמ' קלח); תוס' רבינו פרץ, פסחים מו ע"א ד"ה רבי אליעזר; הגהות מיימוניות, הל' יו"ט פ"ג אות ו; מרדכי, חולין פ"ח סי' תשמח-תשמט; הלכות חלה לרבינו יצחק מדורא, מהד' חבצלת, עמ' כא, והערות 41-42; ועי' בפירושי רבינו אליהו מלונדריש ופסקיו, עמ' כב והערות 40-41, שכתב ש'הואיל וחזי לכהן קטן או לגדול שלא ראה קרי [כשאינם בעיר] מועיל לטלטול, אך אינו מתיר מלאכות, ולכן יש להפריש לאחר אפייה אלא אם כן יש בעיר כוהן קטן וכדלהלן. ועי' בית יוסף, או"ח סי' תנו ד"ה ויש, שחידוש רבנו שמואל לטלטל גם כשאין כוהן כמו שמטלטלים לוח מפני שהוא מאכל עורבים – אינו מוסכם לכו"ע א"כ יש עורבים; ועי' קובץ שערי ציון ב (כולל אמרי יושר, תש"נ, הרב ש"י גלבר, עמ' 34-35), שהסביר את דברי רבנו; ועי' במאמר

אינו יכול לשורפה ולא לאפותה יניחנה בכלי מים ושלא תחמיץ כבן בתירא^{קכ} ובחול ישרפינה אבל לכתחלה אין לסמוך על זה אבל כשעושה המצות מערב יום טוב או בחול המועד יקרא לה שם בעודה עיסה וישרפנה מיד דיש²¹² שריפת קדשים בחולו של מועד דהא בקר שני דהתיר הכתוב חול המועד אבל שאר ימים טובים שאין פסח כגון עצרת וראש השנה וסוכות יכול להפריש ולקרות שם חלה בעודה עיסה ולהמתין בלא אפייה²¹³ עד החול ואז ישרפנה כיון דליכא איסור חמץ אבל טוב הדבר לקרות לה שם לאחר אפייה לפי שאז יכול יותר להצניעה ולהשהותה שהיא קשה ויבשה ולא תהיה נדבקת לדברים אחרים כמו שהיא עיסה כן מנהג לעשות כמו שפירשתי לאפות תחילה העוגה ביום טוב לקרות לה שם²¹⁴ קצת ומורי רבינוק^{קכד} מפרש כאשר פיר' לעיל גבי חלה טמאה לא יזינה ממקומה היינו דווקא בחלת ארץ ישראל שאסור לאוכלה לכל כהן כמו כן מתנית'^{קכה} דלא יקרא לה שם עד שתאפה מדבר מחלת ישראל²¹⁵ דאסור לאכול מן התורה כשהיא טמאה ולכך אם הוה קורא לה שם מתחילה לא יוכל לאפותה אחרי כן אבל בזמן הזה בחוצה לארץ מותר לקרות לה שם תחילה בעודה עיסה ולאפותה אחר כך אם יש בעיר כהן קטן שלא ראה קרי מימיו כדאמ' שמואל אין תרומה חוצה לארץ אסור אלא למי שטומאה יוצאה עליו מגופו^{קכז} ואמר רבינ' ²¹⁶ פ' עד כמה^{קכז} חלת האור יהיב לה לכהן קטן ואפי'²¹⁷ ליכא כהן קטן אם יש כהן שהוא [גדול]²¹⁸ וטבל

——— שינויי נוסחאות ———

212. ל3, ו, ד: דאין איסור שריפת קדשים; והנוסח בכ"ל נראה נכון יותר לפי ההמשך. 213. ל3: נוסף: עד אחר יום טוב. 214. ל3: נוסף: חלה. 215. ל3, ו, ד: הארץ. 216. ו: רבינא; ובדפוס: רבי'. 217. כך ל3, ו; ובדפוס: ואי. 218. עפ"י ל3, ו, ד.

——— הערות וביאורים ———

הרב עובדיה יוסף, מוריה שמא-שמג (חשון תשס"ט), עמ' קנ. **קעב.** תוס', פסחים מו ע"א ד"ה תטיל, בשם ר"י ור"ת, ומבואר שם שר' אליעזר ויהושע אינם סוברים שלא מועילה הטלה לצונן, אלא שאין לעשות כן לכתחילה כבן בתירא; תוס' הרשב"א, פסחים שם ד"ה ר' אליעזר; סמ"ג שם; רא"ש, פסחים פ"ג סי' ו; תוס' הרא"ש, פסחים שם, ד"ה תטיל לצונן; תוס' רבינו פרץ פסחים שם, ד"ה כיצד; סמ"ק סי' קצד (מהד' רלבג, עמ' סח); סמ"ק מצורין סי' קצב; ס' הנייר הל' פסח (מהד' אפפעל, עמ' מו); ובס' מעשה רוקח סי' עה, כותב בשם הראב"ה, שגם חיטה שמצויה במים צוננים אינה מחמיצה עפ"י בן בתירא; [ויש חולקים וסוברים שהדין כן רק בעיסה, עי'

למשל הגהות ר' פרץ לסמ"ק סי' רכב]. **קעג.** כ"כ שבלי הלקט סי' ס (מהד' בובר, דף פז) בשם רבנו; פירושי רבינו אליהו מלונדריש, שם והערה 51; סמ"ג, ל"ת עה (מהד' שלזינגר, עמ' קלח) אך לא כתב את הסיבה שהחלה עלולה להידבק; הלכות חלה לרבינו יצחק מדורא, שם, בשם ר"י; ור' שמואל ב"ר פרוגריס, שם, עמ' מז, כותב שאפשר להפריש לפני האפייה, משהה את החלה עד מוצאי יו"ט ואם חימצו אין בכך כלום'. **קעד.** כאן מציין רבנו שאת החידוש שכתב לעיל שמותר לטלטל חלה טמאה בחול"ל גם כשאין כהן קטן הוא חידוש של ר"י הזקן. **קעה.** חלה פ"ג מ"ג. **קעו.** בכורות כז ע"א; ועי' לעיל הערה ח-יב. **קעז.** בכורות שם.

לקריו שריא ליה כדאמ' פ' בנות כותים^{קפז} מעשה והטבילוה קודם לאמה לסוכה שמן [של תרומה]²¹⁹ חוצה לארץ ואפי' נמי כהן שהוא גדול שלא טבל לקריו יכול לאפותה לאחר קריאת שם שהרי יכול לאוכלה ע"י ביטול ברוב כדאית' פ' עד כמה^{קפט} גבי תרומה חוצה לארץ רבה מבטיל לה ברוב ואכיל לה בימי טומאתו ומסתמ' הוא הדין חלה טמאה ואם כן אין זה אפייה שלא לצורך וכן פירש בהלכות גדולות^{קפ} בשם רב כהן צדק ריש מתיבתא (הא?)²²⁰ דאי ליכא כהן קטן מותרת לכהן בעל קריקפא ע"י בטול ברוב כמו תרומה בחוצה לארץ, קפב אבל אין נראה להתיר לאפותה בלא טעם דבטול ברוב ע"י שהוא יכול לטבול לקריו ויהא מותר כמו שמצינו בתרומה חוצה לארץ פ' בנות כותים^{קפג} מעשה והטבילוה קודם לאמה לסוכה שמן של תרומה ופירש בהלכות גדולות^{קפד} דהוא הדין חלה מותרת אי טבל לקריו מטעם זה אין להתירה לאפותה שמא צריך הערב דשמש ולא יוכל לאכלה עד הלילה שהוא חולקפה וא"כ עכשיו ביום טוב עשה אפייה שלא לצורך וכל החלות שלנו שהן טמאות או מחמת טומאת מת או משום נשים נדות ובני אדם בעלי קירויין צריך לשורפן כמו המנהג אי ליכא בהן כהן קטן.

אבל אינו יכול ליתנה אותה לפני כלבו אע"פ שהתיר רש"י²²¹ פ' עוברין^{קפז} ופ' אין צדיק^{קפז} והביא ראיה מפ' כל שעה^{קפח} דאמ' אם רצה מריצה לפני כלבו^{קפט} פי' מורי רבי

אין נותנים תרומה או חלה טמאה לכלבו

שינוי נוסחאות

219. עפ"י ל' ו, ד. 220. ל' ו, ד – ליתא. 221. ו, ד: רש"י מ"כ; ל' ו, ד: רבי' שלמ' מ"כ.

הערות וביאורים

קעח. נדה לב ע"א, ועי' לעיל הערה טז.
קעט. בכורות שם, ועי' לעיל הערות כו-כט.
קפ. הלכות גדולות, מהד' הילדסהיימר (ירושלים), עמ' 286, ועי' לעיל הערה טו.
קפא. ההיתר של ביטול ברוב הוא רק אם יש שם כהן, אך אם אין שם כהן – אסור, כי לדעת רבנו ביטול ברוב מתיר רק לכהן ולא לזר, עי' לעיל הערה מז; וע"ע אור זרוע, ח"א סי' רכו ד"ה חוזרני (מהד' פרבשטיין, עמ' קצז/2) שכתב שאין לחשוש שיתירו גם כשאין כהן כלל מטעם ביטול ברוב.
קפב. וכ"כ בתוס' הרשב"א, פסחים מו ע"א ד"ה עד שתאפה; סמ"ג, שם; אור זרוע, שם (מהד' פרבשטיין, עמ' קצז/1); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ד' קרימונה סי' מה (מובא גם בשו"ת הרשב"א, ח"א סי' תתעו); תוס', פסחים שם, ד"ה עד; הרא"ש, פסחים פ"ג סי' ו; האגור, סי' תשסז; אך מהרי"ל, מנהגים הל' חלה סעי' ד, כתב שאין נוהגים כן אלא קודם יאפה ורק אח"כ יקרא שם.
קפג. נדה שם.
קפד. הלכות גדולות שם.
קפה. רבנו אינו מתיר מטעם דהואיל שבעל קרי יכול לטבול, כי ייתכן שצריך הערב שמש, ונמצא שאפה ביו"ט שלא לצורך. ובתוספות הרשב"א, שם, כתב שר"י הסתפק האם יש צורך בהערב שמש, כי אמנם מצאנו שבטומאת מת ושרץ אין צורך בהערב שמש, אך ייתכן שבבעל קרי שטמאה יוצאת מגופו צריך הערב שמש. ולמעשה כתב שם לאסור; וכ"כ אור זרוע, שם בשם ר"י; אך הרא"ש, שם, כתב להתיר כי בעל קרי אינו חמור מטמא מת.
קפו. רש"י פסחים מו ע"א ד"ה כיצד.
קפז. רש"י ביצה כו ע"ב ד"ה חלה.
קפח. פסחים לב ע"א.
קפט. עי' סה"ת, הל' ארץ ישראל הערה רכד.

יצחק ב"ר שמו' בן בתו²²² שאין זה נכון^{קצ} שהרי תנן פ' בתרא דתמורה אלו הן הנשרפין^{קצא} תרומה טמא' וחמץ בפסח ומוקי לה בגמרא כרבי יהודה דאמ' אין בעור חמץ אלא שריפה ומסתמ'²²³ תרומ' דחשיב בה בהדה אינה אלא בשריפה ועוד דקתני התם הנשרפים לא יקברו ובפ' במה מדליקין^{קצב} נמי אמרי' כשם שמצוה לשרוף קדשי' שנטמאו²²⁴ [כך מצווה לשרוף תרומה שנטמא ומסתמ' דומיא דקדשים טמאים שאסורין ליתנה לכלבו ותו פ' אין צדין על החלה שנטמאת²²⁵ לא יזינה²²⁶ ביום טוב בשלמ' שריפה אסור בה לשורפה לפי שהוא עושה מלאכה הבערה שלא לצורך אבל למה לא יתנה לכלבו וכי איזו מלאכה היא זו²²⁷ והא דאמרי' פ' כל שעה^{קצג} מריצה לפני כלבו היינו תרומה טהורה שהיא חמץ בפסח אבל תרומה טמאה שאין חמץ בפסח אין דינה אלא בשריפה ולא קשה מפרק ג' דבכורות^{קצד} סאה של תרומה טמאה שנפלה לתוך מאה של חולין תירום ותירקב ובמשנה במסכת תרומות^{קצה} תירום ותישרף והא דאמרינן במסכת בכורות ותירקב היינו תישרף שלא יהנה ממנה בשעת שריפה כמו שמתיר ליהנות מתרומה טמאה בשריפתה דזאת כיון שבטלה במאה חולין ואינו צריך להרים אותה כי אם מפני גזל השבט משום הכהן אתי לאכלה להכי גזרו בה אפי' הנאה.^{קצו} (כך מצוה לשרוף תרומה שנטמאת ומסתמא דומיא דקדשים טמאים שאסורין ליתנן לכלבו ותו פ' אין צדין דתנן אתי לאוכלה להכי גזרו בה אפי' הנאה)²²⁸

סימנים סי' פד

ו דין הרוצה להפריש חלה בפסח בשני ימים טובים הראשונים או בשנים האחרונים לא יקרא לה שם עד שתאפה²²⁹ בעודה עיסה כי לא יוכל לשורפה ולא לאפותה ביום טוב לפי שאסורה לאכול והוא אפייה שלא לצורך ולא לשהותה עד החול פן תחמיץ

——— שינויי נוסחאות ———

222. כך ו, ובכ"י ל3: בן בתו; אך בדפוס – ליתא. 223. ל3, ו, ד: נוסף: הוא הדין. 224. כך גם ל3; ו, ד: שטמאת. 225. עפ"י ל3, ו; אך ל, ד – ליתא, ונשמט מפני הדומות. 226. ל3, ו: נוסף ממקומה. 227. ל3, ו, ד: מה מלאכה שירך בזה. 228. תוספת ששייכת לעיל במקום ציון הערה 224. 229. 'עד שתאפה': כך גם ל3; ו, ד – ליתא.

——— הערות וביאורים ———

קצ. וכ"כ תוס' הרשב"א, פסחים מו ע"א ד"ה פסחים מו ע"א ד"ה פסחים מו ע"א. **קצב.** שבת כה ע"א. כיצד, בשם ר"י; תוס' הרא"ש, פסחים שם, (מהד' שושנה, הוצ' אופק) ד"ה כיצד; תוס' ביצה כו ע"ב, ד"ה ועל החלה; תוס' ר' פרץ, ביצה שם ד"ה ועל החלה; ועי' רמב"ן, שבת קכה ע"ב, שכתב: 'ודברי רש"י ז"ל בכאן אינן אלא מן המתמיהין'. ועי' לעיל הערות קסא-קסב. הרשב"א שם). **קצא.** תמורה לד ע"א.

קצג. פסחים לב ע"א. **קצד.** בכורות כב ע"א. **קצה.** תרומות פ"ה מ"א. **קצו.** כיוון שהוי מדומע מדרבנן יבוא לזלזל בשריפתו ויאכלנו (הערת האדר"ת, לתוס' הרשב"א שם).

לכך תאפה תחילה ואחר כך יקרא לה שם כמשפט' בשעת נגיעה אל המצה וצריך שיוליק המצות והעוגה קטנה בתיבה כשיגיעם יחד ויקרא שם לעוגה ויניח העוגה שם בתיבה במקום המוצנע עד החול וישרפנה אבל אם יקרא לה שם חוץ לתיב' אפי' כמשפט שוב²³⁰ לא יוכל לטלטלה כדי להצניעה שהרי תנן חלה טמאה לא יזונה ממקומה^{קצ} שוב פירשתי שמותר (ש)[ל]טלטלה²³¹ אפי' לזרים כיון שראויה לכהן קטן או לכהן גדול שטבל כמו תרומה שמותרת לטלטל לזרים וכמו לוף שמותר לטלטלו כיון שראוי למי שיש לו עורבים^{קצ} וכן כיון שמטלטלה בשעת²³² קריאת שם מותר לטלטלה אחרי כן קודם שיניחנה לארץ כמו צריך למקומו דשרי פ' כל הכלים^{קצ} למאן דאמ' אין כלי ניטל אלא לדבר הניטל' ואי אירע שקרא לה שם בעודה עיסה תטיל אותה למים צוננים ולא תחמיץ שם ובחול' ישרפנ' אבל לכתחילה אין לסמוך על זה ובשאר ימים טובים כגון עצרת וראש השנה וסוכות²³³ יעשה כמו כן תאפה ואחר כך יקרא לה שם בעניין זה אע"ג שהיה יכול לקרות לה שם בעודה עיסה ולהשהותה עד חול אין טובה להצניעה כל כך²³⁴ כשהיא עיסה לפי שהיא נדבקה אצל²³⁵ דברים אחרים אמנם יכול להיות אפי' לאחר שקרא לה שם בעודה עיסה יכול לאפות ביום טוב חלה דידן שהוא חלה חוצה לארץ ואין זה אפייה שלא לצורך אם יש בעיר כהן קטן שלא [ראה]²³⁶ קרי מימיו או אפילו כהן גדול שראה קרי ולא טבל לקריו הרי יכול לבטלה ברוב חולין שלו ויאכלנה²³⁷ וכן פירש רב כהן צדקא

סימן פה חדש²³⁸

פ"ק דביצה^{יב} אמ' רבא שחט צפור מערב יום טוב אין מכסין דמו ביום טוב גילגל עיסה מערב יום טוב מפריש ממנה חלה ביום טוב אבוא דשמואל אמ' אפי' גילגל עיסה מערב יום טוב אינו מפריש חלה ביום טוב²³⁹ מסתמ'²⁴⁰ הלכה כרבא משום דבתראה^{יג}

האם מותר להפריש חלה מעיסה שגלגל בערב יום טוב

שינויי נוסחאות

230. כך גם ל3, ד; ו – ליתא. 231. עפ"י ל3, ו, ד. 232. כך גם ל3, ד; ו: לצורך. 233. עצרת ראש השנה: גם ו, ד; סוכות רק דפוס; ל3: עצרת פסח וסוכות. 234. כל כך – ו: ליתא. 235. כך ל3; ו: אל; דפוס: לדברים. 236. עפ"י ל3. 237. ו: ומותר הכהן לאוכלה כדאית' בפ' עד כמה – ובכ"י ל, ל3, ו – ליתא. 238. כאן היה צריך להתחיל ה'חיבור הארוך' של סימן פה, ראה לעיל מבוא פרק ב/ו והערה 68. 239. מהמילה אבוא דשמואל ועד כאן – בכ"י ל3 ודפוס – ליתא אך ו כמו ל. 240. מן המילה 'מסתמא' ועד 'הוא' – ליתא בכ"י ו.

הערות וביאורים

קצו. ביצה פ"ג מ"ה; ועי' תוספתא (ליברמן) קלח-קלט); ובמרדכי מרדכי, חולין פ"ח סי' יום טוב פ"א הי"ד.
קצח. עי' לעיל הערה קעא.
קצט. שבת קכג ע"א.
ר. סברה זו לא כתב לעיל בחיבור הארוך; **רב.** ביצה ח ע"ב.
רג. גרסת רבנו בגמ' ביצה, שם, היא 'אמר

הוא²⁴¹ [ותניא בתוספתא דביצה^י הלש עיסה מערב יום טוב ושכח ולא הפריש ממנה חלה אסור לטלטלה ביום טוב ואסור להפריש ממנה חלה²⁴² והשתא לכאורה ברייתא זו קשיא לרבא אמנם בירושלמי פרק אלו עוברין^י מייתי לה ודייק עלה התם ואדרבא נראה דהויה סיעתא לרבא²⁴³ (ותניא בתוספתא דביצה) [והכי איתא התם]²⁴⁴ הלש עיסה מערב יום טוב ושכח ולא הפריש חלתה אסור לטלטלה ואין צריך לומר אסור להפריש²⁴⁵ ממנה חלה ביום טוב ודייק נמי עירס לא קאמ' אלא לש הא עירס לא פי' דווקא בשלשה לגמרי דאין חסר שום דבר והיה יכול להפריש חלה מערב יום טוב [לכך אינו מפריש חלה ביום טוב]²⁴⁶ אבל עירס פי' גילגל לבד שלא יעשה רק תערובת מים וקמח ולא נילוושה היטב עדיין כמו שעירסן דמנחות^י ודברכות^י ²⁴⁷ אז מפריש שפיר ביום טוב^י וקאמ' התם עיסה טמאה שאינו מפריש חלתה כי אם בסופה כשיגמור כל

שינויי נוסחאות

241. עפ"י ל, ו, ד. 242. מן המילה חלה לעיל ועד כאן – ליתא בכ"י ל, מפני הדומות. 243. עפ"י הדפוס; וכן הוא גם עם שינויים קטנים בכה"י ל, ו; ונראה שחסר בכ"י לונדון מפני הדומות. 244. עפ"י הדפוס, ל, ו – כמו בהערה הקודמת. 245. ל, ו, ד: ליטול. 246. עפ"י ל, ו, ד; ואולי חסר בלונדון בגלל השמטת הדומות. 247. כך ל, ו; ובדפוס: ונדבות.

הערות וביאורים

רבא' וע"כ כתב שהלכה כמותו כי הוא בתראה. אך גרסת ר"ח ורי"ף היא 'אמר רבה'. ועי' בהערת רנ"ן רבינוביץ לדקדוקי סופרים, ביצה שם, הערה ט, שגרסת הרבה מן הראשונים היא 'רבא' ומהרש"ל (חכמת שלמה, ביצה שם בא"ד בא"י) 'תיקן' בתלמוד הבבלי ובתוספות, ביצה ט ע"א ד"ה גלגל, 'רבה', כיוון שהיה לו קשה איך רבא יסבור שמותר להפריש, ובהמשך הגמ' הוא מסביר את דעת אבוה דשמואל שחולק. ועוד תמה שהכלל של 'הלכה כבתראי' אמור רק מרבא ואילך (עי' סדר תנאים ואמוראים, מהד' מצגר תשס"א, עמ' נג והערה 66) ורבה קדם לרבא? אך כאמור הנוסח של ספר התרומה בכה"י (ל, דף 216ג; ל, 3, 125ב; ו, דף 54ב; ק, דף 157) וכן בדפוס הוא 'רבא', והכל בא על מקומו בשלום. ואמנם עי' אפטוביצר, ספר הראב"ה, ח"ג סי' תשכט, הערה 19, שיש ראשונים שסוברים שהלכה כבתראי גם באמוראים קדומים, ולכן אין ראייה לנוסח זה או אחר. וע"ע תוס', שם, שפסק כרבא מפני שהוא בתראי; וכ"כ ראב"ן, ביצה ט ע"א (מהד' דבליצקי, ח"ב עמ' תקט), ושם הוסיף שיש לפסוק לקולא כבית הלל מפני שיש בכך מניעת שמחת יו"ט; וכ"כ ראב"ה (נכד ראב"ן), סי' תשל (מהד' דבליצקי, ח"ב עמ' רפח-רפט). יש ראשונים נוספים שאינם מבעלי התוספות שפסקו כרבא: ר' יוסף גאון, תשובות גאוני מזרח ומערב, מהד' מילר, סי' פ וסי' קטו; וכן מביא האשכול, (מהד' אלבק, ח"ב עמ' 53), בשמו של הגאון הנ"ל, והסתפק שייתכן שזוהי גם דעת ר"ח; ועי' גם רז"ה, המאור הקטן, ביצה דף ד ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה אמר רבה. אך הרי"ף, ביצה, דף ד ע"ב מדפי הרי"ף, וכן רמב"ם, הל' יו"ט, פ"ג ה"ח, פסקו כאבוה דשמואל שאין מפרישים ביו"ט חלה שנילושה בערב יום טוב. **רד.** תוספתא ביצה (ליברמן) פ"א הי"ד. **רה.** ירושלמי פסחים פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 514, שו" 1-9). **רו.** מנחות עה ע"ב, וע"ע נדרים מא ע"ב. **רז.** ברכות לז ע"ב. **רח.** לפי"ז ערס = גלגול = תחילת לישה, לאמור תערובת מים וקמח בלא לסיים את הלישה. וכדברי רבנו כתבו: ר"ש, חלה פ"ג מ"א;

תקוני העיסה²⁴⁸ אמר רבי יוסי בר' אבין²⁴⁸ בדין עיסה טהורה שלא יפריש חלתה כי אם בסופה לאחר תקון העיסה²⁴⁹ פי' תיקנו למהר הפרשת חלה בכל היכולת לאחר גילגול גרידא תערוכת קמח ומים שעדיין מחוסרת הרבה לישא ושיפה ובעיטה שלא תטמא העיסה שלא יארע שום אונס טומאה בעיסה לכך מיהרו להפריש החלה בטהרה²⁵⁰.

סימן פה

פסק²⁵⁰ השתא דיוקריא זה לש אין עירס לא פי' גילגל לא אלמא²⁵¹ מותר להפריש ביום

שינויי נוסחאות

248. ו: בון. **249.** ל3, ו: ד: נוסף: ומפני מה אמרו יפריש חלתה בתחלה שלא תטמא העיסה – וייתכן שזו תוספת מאוחרת או השמטה של כ"י לונדון מפני הדומות. **250.** כך גם ל3. **251.** ל3, ו: ד: אלא.

הערות וביאורים

תוספות, ביצה ט ע"א ד"ה גלגל; הגהות אשרי, ביצה פ"א סי' יג; מרדכי, ביצה סי' תרנד; וכ"כ בשם רבנו בפירושי ריבב"ן למסכת ביצה, (עוזי פוקס, גנוזות ב [תשמ"ה], עמ' צ), ושבלי הלקט, סי' ריב (מהד' בובר דף רח). ובסמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר עמ' קכג) מביא בתחילה את תשובת רבנו, אך בסוף מסתייג ממנו בגלל הספרי, פ' שלח פיס' קי, שהזכיר לעיל (שם, עמ' קיז): 'ראשית עריסותיכם – משתתערס, מכאן אמרו אוכלים ארעי מן העיסה עד שתתגלגל...' ומכאן למד שבאותה שעה יש חיוב חלה, לעומת רבנו שהחיוב מתחיל משעת הלישה בלבד; לכן הוא מסביר שההיתר של רבא להפריש חלה ביו"ט הוא רק בחו"ל ואילו הברייתא שבירושלמי שאוסרת מדברת על ארץ ישראל [וכחילוק זה כתב גם הרא"ש, ביצה פ"א סי' יג; וכן תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, סי' נא ד"ה פ"ק דביצה]. וע"ע מהר"י קורקוס לרמב"ם, הל' ביכורים פ"ח ה"ב. ובפירוש ריבב"ן, חלה פ"ג מ"א, כתב שגלגול = סוף לישא; וכ"כ אור זרוע, ח"א סי' רלא (מהד' פרבשטיין, עמ' רא/1).

רט. ז"ל הירושלמי שם: 'עירס לא אמר אלא לש הא עירס לא. אמר רבי שמואל אחי דרבי ברכיה תיפתר בעיסה טמאה שאינו מפריש חלתה אלא בסוף'.
רי. וכ"כ ר"ש, חלה פ"ג מ"א; סמ"ג שם; ולכאורה צריך עיון שאם בשעת תחילת הגלגול עדיין אינו חייב בחלה, ולכן אם רק גלגל מערב יו"ט, יכול להפריש ביו"ט, מדוע בעיסה טהורה ימהר להפריש אז? ועי' ר"ש, שם, שכתב: 'והא דאמר רבא בירושלמי כיון שהיא נותנת את המים זו היא ראשית עריסותיכם אסמכתא בעלמא היא אי נמי אשמעינן דמנתינת מים קרינא עריסותיכם'; כלומר לפי תירוץ א' חיוב חלה מן התורה הוא מסוף הלישה והחיוב שמתחיל מעירוב הקמח והמים הוא רק מדרבנן. לפי תירוץ ב' כבר מעירוב המים והקמח נקרא 'עריסותיכם' וחייב מן התורה, ואעפ"כ יש לומר שעיקר החיוב הוא מסוף הלישה. ובפירושי ריבב"ן, שם, כתב: 'דרבנן תקון להפריש חלה משגילגלה אעפ"י שלא לשה לגמרי...'; ועי' קהילות יעקב, ביצה סי' ז, שמסביר עפ"י הריטב"א, קדושין מו ע"ב ד"ה מתיב רבינא, שתחילת הגלגול הוא כעין עונת המעשר בתרו"מ שאם הפריש תרומתו תרומה, אך עיקר החיוב הוא בשעת גמר מלאכה, וזה מקביל לגמר לישא; וע"ע אוצר מפרשי התלמוד, חלה, עמ' תסח והערות 185-189, ושם עמ' תע-תעב והערות 194-207.

ריא. ירושלמי שם.

טוב היינו כרבא"י דאמ' גילגל עיסה²⁵² מערב יום טוב מפריש חלה ביום טוב אפי' הכי קאמ' דאם לש ועשה תיקון גמר העיסה מערב יום טוב אינו מפריש חלה ביום טוב שמעין מהכא דאם לש העיסה מערב יום טוב לכולי עלמא אינו מפריש חלה ביום טוב (לכולי עלמ') ובחול כשעושה עיסה כדי לאפות בתנור אין טוב להפריש חלה עד לאחר שתהא נילושה בכל צרכה כמו שעתיד לעשותה ולגומרה וגם יש שממתינין עד לאחר שמתחמצת וטוב הדבר דהא כל עיסות שלנו טמאות הן ואמרינן בירושלמי²⁵³ עיסה טמאה מפריש חלה בסופה"י

בכ"י וטיקן נוסף הקטע הבא²⁵³

ותימא²⁵⁴ רטו כי לאחר שנגמרה לחמץ והפרישו ממנה חלה אחרי כן²⁵⁵ כשרוצין לעשות הכיכרות מציאין עוד קמח הרבה ומערב עם כל ככר וככר בשעת עריכה ונעשה הכל עיסה (והוי) [והרי]²⁵⁶ לא הופרש חלה מאותה תוספת ויש זה שיעור הרבה [ועוד התנור מנרפן]²⁵⁷ ועוד אמרינ' בירושלמי²⁵⁸ קמח שעם ככר וככר מנ' לחלה אלמא²⁵⁸ יש צו דין עיסה להתחייב וי"ל שהקמח אינו חייב בחלה כדאמרינ' המפריש חלתו קמח לא עשה ולא כלס"י וכשעירצה בככר ונעשה הכל עיסה הרי נחטל בככר שהוא חולין מתוקנין שהפריש ממנה חלה והקמח בטלו צו צרוב או צשישים קודם שנעשה עיסה וקודם שחל עליו חיוב חלה ולא דמי לטבל ויין נסך שאוסר בכל שבו דהתם הטבל נחייב קודם ציטול"י והא

שינויי נוסחאות

252. מכאן עד המילה 'בתנור' חסר בכ"י ו. 253. וטיקן דף ג54; לונד 3 דף 125ד; קמברידג' דף 58ב; בכ"י לונדון ובדפוס – ליתא. 254. בלונד 3 במקום ותימא: ומנהג הוא. 255. בלונד 3: אחרינ'. 256. עפ"י לונד 3, ק; בלונד 3: ועל זה תימא והרי... 257. עפ"י ל' 3, ק. 258. בלונד 3: אלא. ק: לא יש בו.

הערות וביאורים

ריב. ביצה ח ע"ב. **ריג.** ירושלמי שם. **ריד.** ראוי לציין שאף שרבנו סבור שעדיף להפריש חלה בסוף הלישה ואף לאחר טפיחת הבצק, מ"מ נראה שלא כך נהגו, שכן להלן דן בבעייתות שבתוספת הקמח לאחר קריאת שם שבתחילת הלישה, וכותב שכך נהגו: 'ולפי זה של תנאי אין תקנה למנהגינו...', וכן בסמ"ג: 'וכן עמא דבר', עי' להלן הערה רכא. **רטו.** רבנו תמה על המנהג שמפרישים בתחילת הלישה; ועי' בר"ש חלה פג מ"א: 'ולפי' זה צריך ללמד לנשים שלנו המפרישות חלה לאחר הגילגול קודם עריכת הלחם...'

ריז. חלה פ"ב מ"ה. **ריח.** סברת רבנו שהקמח בטל לפני שחל עליו איסור טבל, מובאת בשמו בסמ"ג עשה קמא (מהד' שלזינגר עמ' קיח); הגהות מיימוניות לסדר זרעים אות כא (ברמב"ם מהד' פרנקל עמ' תקסח), בשם ר"י; ספר הפרנס, סי' קיב מובא דין זה בסתם; וכן סובר כך ר' שמחה בהגהה להגהות מיימוניות שם; וכ"כ בפסקי תוספות, סי' קצה. הר"ש שם, מביא בתחילה את סברת רבנו, אך דוחה אותה כי מצא בתוספתא חלה פ"א ה"ו (בתוספתא כפשוטה ה"ז עמ' 276):

דאמרינן צירושלמי קמח שעס ככר מצטרף מיירי שלא הפריש עדיין חלה מן הככר ואין זו שיעור בלדו ועמה הכל טבל יחד ואופיהו כל אחד לדדו שאינו יכול להתחייב על ידי תנור שמנרף שאר הכיכרות או אופה אותם בלא תנור כאשטרא²⁵⁹ בל' וגם אינו נותנו

——— שינויי נוסחאות ———

259. בלונד 3: בייטרא בלע'. ובק' ליתא. וראה לעז' התרומה מס' 44.

——— הערות וביאורים ———

רבנו ודעימיה שאמנם יש לאסור, אם בעיסה אחת התווסף קמח כשיעור. התירו רק כשאין כשיעור קמח בכל עיסה והשאלה היא האם הקמח שהתווסף בכל העיסות מצטרף על ידי התנור. אמנם הקמח אינו בטל לעניין איסור אלא רק לעניין הצירוף, שכיוון שבטל נחשב כאינו בעין וממילא אינו מצטרף; וע"ע בשו"ת אדרת אליהו (גוטמאכר), ח"א יו"ד סי' קח. ואמנם מדברי הר"ש, כאשר מביא את שיטת רבנו נראה שמתיר רק כשנזקק לצירוף כנ"ל, אך מדברי רבנו בכ"י נראה שמתיר משני הצדדים: הן מצד שמתבטל לפני חלות האיסור והן מצד שאינו מצרף. כמו כן ראוי לציין שסברת רבנו כאן משתלבת יפה עם שיטתו שהיתר בטל בהיתר וכן שאין איסור חוזר וניעור. רבנו כתב כן מפורש בס' נה (דפוס, עמ' קיז/2), לגבי חמץ שהתבטל בערב פסח ושוב אינו חוזר וניעור בפסח, ומביא לכך ראיה ממשנה כלאיים פ"ט מ"א שבגד שיש בו תערובת של צמר גמלים וצמר רחלים, אם הרוב מן הגמלים מותר להוסיף חוט פשתן, אף שהיו ביטול היתר בהיתר. ומכאן גם שאיסור כלאיים אינו חוזר וניעור אף שאסור במשהו. בעניין ביטול היתר בהיתר עי' באנציקלופדיה תלמודית ג עמ' סט-ע. סברת רבנו כאן גם דומה למה שכתב בהלכות שבת סי' רכג (דפוס, עמ' שמא/2), שענבים שנמצאים בגיגית מערב שבת, מותר 'למשוך בברזא בשבת' את היין ואין איסור של משקים שזבו כי הם מתבטלים מיד בתחילת זיבתם ביין שקיים מע"ש. רבנו מוסיף שאין גם בעיה של דבר שיש לו מתירין, כי מעולם לא ניכר האיסור לפני הביטול.

כחן ששייר קמח לעיסתו... מצטרפין לחמשת רבעים לאסור את העיסה, ומכאן שהקמח אינו בטל. והסברה היא שאף שהקמח בטל חוזר וניעור, וכן משמע בפי' הרא"ש חלה פ"ג מ"א: 'אלמא אף על פי שנתבטל חוזר ומצטרף לחמשת רבעים לאסור את העיסה'; וכן רא"ש, הלכות חלה סי' ה. ולדעת רבנו אינו חוזר וניעור וכדלהלן. סברת רבנו מובאת בשמו גם בקיצור ספר מצוות גדול, לר' אברהם ב"ר אפרים, מהד' י' הורוביץ, עמ' 128; וכן מרדכי, הלכות ארץ ישראל, מהד' חבצלת, עמ' כט; ולמעשה כתבו בשם ר' טוביה שיש להחמיר עפ"י הירושלמי שמביא רבנו להלן: 'למדו כהנות להיות מתנות...' (ראה לעיל הערה ריד).

בשו"ת חוט המשולש ח"ג סי' לה, מסייג את דברי רבנו והסמ"ג למקרה שלא הייתה מלכתחילה כוונה להוסיף את הקמח. אם בשעת ההפרשה היה ברור שיוסיפו קמח אינו בטל ומצטרף לאיסור הטבל. עפ"י זה מיישב את קושיית הר"ש מן התוספתא, שכן שם מדובר ש'שייר' קמח, ולא הגיע לאחר מכן במקרה. אך מקטע דידן מכ"י, ברור שר' ברוך, בוודאי לא התכוון לכך: 1) הוא מתאר בתחילה את מנהג הנשים: 'כשרוצין לעשות הכיכרות מביאין עוד קמח...' וכן בהמשך: 'ולפי זה של תנאי אין תקנה למנהגינו' – משמע שהמנהג היה להוסיף קמח לאחר הפרשת חלה. 2) גם מן הפתרון שהוצע להתנות בשעת הפרשת החלה שיחול לאחר הוספת הקמח, ברור שתוספת הקמח הייתה מתוכננת מראש.

בס' חלת לחם, סי' ו ס"ק יז, טוען לשיטת

אחרי כן צלל ולא כללי שיש צית קיצול וינרפס"ש ויש אומ' דכשמפריש חלה עושה תנאי שמהא גם מפני העיסה שיוסיף ויערב אחרי כן ואפי' לא פי' ולא התנה דעתו לכך ומציא ראייה מדאמר' צירושלמי²⁶⁰ למדו כוהנות להיות מתנות בשעת הפרשת חלה שמהא חלה²⁶⁰ על הגוש ועל הקמח שהוסיף אחרי כן על ככר...²⁶¹ ואריך שמהא החלה בעין כשתציא עוד מים או קמח על הככר ולפי זה של תנאי אין תקנה למנהגינו שאין מתנין שום הפרשת חלה וגם שורפין החלה מיד שמפרישין אותה לכך נר' כדפי' שהקמח צלל בעיסה קודם שקלט הקמח הליחלוות של עיסה ולא היה שם עיסה וטבל²⁶² מעולם קודם ציטול והא דקאמ' ²⁶³ צירושל' שיהא מתנות על²⁶⁴ העמיד להציא היינו משום הגוש שהוא עיסה וטבל קודם שנחערב וטבל לא ציטל ואגב שעושה תנאי על הגוש עושה תנאי על הקמח²⁶⁵

השלב בהכנת
העיסה המחייב
בחלה

פרק ג' דחלה²⁶⁶ תנן אוכלין מן העיסה עראי עד שלא תגלגל בחיטין ותטמטם בשעורין²⁶⁵ גילגלה בחיטין וטימטמה בשעורין האוכל ממנה חייב מיתה כיון שהיא נותנת מים מגבהת חלתה ובתוספת²⁶⁷ תניא שלהי מסכת חלה עיסה²⁶⁶ הבאה מחוצה לארץ²⁶⁷ עד שלא קרמו פניה חייבת בחלה משקרמו פניה פטורה ותימ' דהוה ליה למתלי שעורא בעד²⁶⁸ שלא גלגלה²⁶⁹ דזהו חיוב חלה וכן²⁶⁹ פי' מורי רבי' דמיירי בדבר שבליטתו

שינויי נוסחאות

260. ל3 הנוסח כדלהלן, וכן ק' בשינויים קלים: על הטבל המתערב ועל הקמח המשתתיר ולפי' זה אין תקנה למנהגינו וצריך שתהא החלה בעין כשתביא על הככר עוד עיסה או שאין קמח מתנין... **261.** לא הצלחתי לפענח. **262.** בלונד 3: טבל – ליתא. **263.** ק': שמואל שהיו מתנות... **264.** מכאן עד הסוף בלונד 3 הנוסח שונה והוא כדלהלן: העיסה הקמח להשמיענו אע"פ שלא הייתה בת חיובא בשעת הפרשה חלה עד? אחריה פטורה בחלה זו כיון שהחלה כעץ בשעת החיוב שעשה מן הקמח עיסה. ובכ"י ק': שהיו מתנות על הקמח היינו קמח שיעשה ממנו עיסה אע"פ שעכשו אין שום חיוב חלה שייך בו. **265.** בדפוס חסר עד 'בשעורין' הבא מפני הדומות. **266.** ל3, ו, ד: ספינה; והנכון ככ"י לונדון. **267.** בדפוס: נוסף: אל ארץ ישראל אך ל3, ו – ליתא. **268.** ל3: בצד. **269.** ל3, ו, ד: ופירש; וכן – ליתא.

הערות וביאורים

ריט. כל המקרים הנזכרים: שאופה כל עיסה לבדה, שאופה את העיסות בלא תנור ושאינו מניחן בסל, הם לשיטתו שמעמיד במקרה שעדיין לא הפרישו חלה, והשאלה מדוע לא יצטרפו ע"י תנור או סל? אמנם הירושלמי אומר שאם מתווסף קמח לעיסה שכבר נילושה ויש בסה"כ כשיעור – חייב בחלה. **רכ.** ירושלמי פ"ג ה"א (ע"י לעיל הערה ריד). **רכא.** רבנו מיישב את הירושלמי לשיטתו, שהרי אם הקמח והמים מתבטלים מדוע לימדו את הכוהנות להתנות, לכן הוא מפרש שהתנו מפני תוספת הגוש ועיסות שכבר חל עליהם חיוב חלה וכיוון שהתנו על זה התנו גם על הקמח והמים וע"י סמ"ג שם שמסיים 'וכן עמא דבר', ואינו מלשון רבנו אלא קביעת ר' משה מקוצי שכך נהוג. **רכב.** חלה פ"ג מ"א. **רכג.** תוספתא חלה (ליברמן) פ"ב ה"ב. **רכד.** לפי הסבר זה ר' עקיבא אינו חולק לגמרי על ר' יוחנן בן נורי אלא הוא מודה שבדרך כלל השלב המחייב בחלה הוא הגלגול, וכן נראה בירושלמי, חלה פ"ג ה"ה (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 324, שו' 2-1): 'חבריא בשם ר' אלעזר מורי ר"ע לחכמים בעיסת הדיוט...', וע"י רש"ס לירושלמי שם, שלר"ע קרימת פנים מחייבת רק לחומרא.

רכה^{יכ} דלא שייך גילגול ואין חיוב בחלה עד שתאפה^{יכ} ובמסכת חלה^{יכ} תנן כל שתחילתו סופגנין וסופו עיסה חייבת בחלה^{יכ} אמנם בתוספת' פליגי בה פ"ק²⁷⁰ רכס דתניא גר שנתגייר והיה לו עיסה עד שלא קרמו פניה חייבת משקרמו פניה פטורה דברי ר' עקיבא²⁷¹ ר' יוחנן [בן נורי אומר]²⁷² עד²⁷³ שתתגלגל בחיטין ותטמטם בשעורין א"כ מתני' דמסכת חלה אתיא כר' יוחנן בן נורי ובמתני' דחלה נמי תנן גבי גר שנתגייר²⁷⁴ ר' עקיבא אומר הכל הולך אחר קרימה²⁷⁵ בתנור ונרא' דדוקא גבי חלה דכתי' מלחם הארץ אזיל בתר קרימה אבל בתרומות ובמעשרות תלויה במירוח דכתי' דגנך^י ו

סליקו הילכות חלה²⁷⁶

שינויי נוסחאות

270. וכן ו, ד; ל"ג: פ"ה. **271.** וכן הוא ו, ד; אך ל"ג: יעקב. **272.** עפ"י ל"ג, ו, ד. **273.** ל"ג, ו, ד: נוסף שלא. **274.** ל"ג, ו: גר שנתגייר – ליתא. **275.** בדפוס: קריאה; וכן קרימה הבא כתוב קריאה – ואינו נכון. **276.** בכ"י ל"ג: סליק הלכות חלה כשהיא ככצים בללה טובה היא מאד לאכלה.

הערות וביאורים

רכה. לא מצאתי מי שמביא סברה זו להסביר את התוספתא וזלת רבנו. **רכו.** וכ"כ תוס', ב"ק צד ע"א ד"ה ואפאה; תוס' ב"מ פט ע"א ד"ה יצא; תוס' בכורות כז ע"א ד"ה בריש; ועי' בס' תורת הארץ, ח"א פ"ד מאות צב ואילך, שסברת רבנו היא שבכלילה רכה 'לא שייך גלגול'. ועוד כתב שם, שסברה זו תלויה במחלוקת ר"ת ור"ש [עי' ספר הישר, חלק החידושים, מהד' שלזינגר, סי' שמד; ר"ש, חלה פ"א מ"ה; תוס', פסחים לו ע"ב, ד"ה דכולי; תוס' הרשב"א לפסחים שם; סמ"ג, עשה קמא; רא"ש, הלכות קטנות סי' ב], שלר"ת אם לש עיסה עבה וכוונתו לבשל את העיסה – חייב כי מחשבתו אינה קובעת ורק שעת החיוב או מעשה החיוב קובעים, וכיוון שאין גלגול בעיסה רכה, נמצא שהחיוב מתחיל מן האפייה. אך לר"ש שתליא במחשבתו לפטור, יש לומר שמחשבתו מועילה גם לחיוב, וכבר משעת הכנת הבליילה הרכה – חייב בגלל שכוונתו לאפות בסוף. וע"ע חלת לחם סי' ח ס"ק יא, שגם לדעת הר"ש ייתכן שחייב רק משעת האפייה. **רכז.** חלה פ"א מ"ה. **רכח.** ר"י מפרש שמדובר בעיסה רכה שאופה בתנור ולכן חייב.

רכט. תוספתא חלה (ליברמן) פ"א הי"ב. **רל.** לפי פירוש רבנו דעת ר' עקיבא שבחלה שעת החיוב היא תמיד לפי קרימת פנים שכן נאמר 'מלחם הארץ', וקרימת פנים היא שעת החיוב כמו מירוח בתרומות ומעשרות. ולפי זה המשניות שבהן שעת החיוב היא הגלגול, הן לפי שיטתו של ר' יוחנן בן נורי. ולפי זה התוספתא שמזכיר רבנו לעיל וממנה תמה מדוע לא נקבע החיוב 'עד שלא גלגל' היא לפי ר' עקיבא (חלה פ"ג מ"ו ותוספתא, חלה פ"א הי"ב), וכן נראה מן הירושלמי, חלה פ"ב ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 318, שו' 26-27): 'על דעתיה דר"ע היא ספינתא היא עיסת גוי היא הכנסתן שהכל הולך אחר קרימה בתנור'. וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ, חלה פ"ג מ"ו: 'זוהו הוא אצלו [ר"ע] שעת חובת חלה'; וכ"כ הרשב"א, שו"ת ח"א סי' נד. ולמעשה נראה שרבנו פוסק כר' יוחנן בן נורי שכן סתם משנה כמותו, ואף שדרוך כלל במחלוקת ר' עקיבא ור' יוחנן בן נורי קיי"ל כר"ע, שכן הלכה כמותו מחבירו (עי' סדר תנאים ואמוראים, מהד' מצגר, ירושלים תשס"א, עמ' מט אות טו-טז).

סליקן הילכות **חלה** ירלא

הלל לשוכן מעלה

הוא יבנה בחמלה העיר על תילה

ולשם ולתהילה יהיה חומת לה

ויתן לנו לנחלה העיר לחבלה ירלב

ונעלה במסילה ירלב בקול רינה וצהלה

בגלות פזורה שכולה וגלמודה

רצה שועתה ותשב העבודה

ותרם קרנה וגדל כבודה

כמקטר קטרת כמרקח קדה ירלד

יערב שיחי ואשמח בתוך עדה

בהתחילי הילכות **נדה**²⁷⁷

בדתך פתח לבי ודיעה שים בתוך קרבי

ראה אויבי לחם קרבי הדוך רשע ותום עצבי

והביא איש שמו תשבי בנה ביתך שכון קרבי

כבודך תן על כרובי בעת קראי היה קרובי

——— שינויי נוסחאות ———

277. מכאן ואילך עד 'קרובי' – מתוך כ"י קמברידג' דף 58/ד.

——— הערות וביאורים ———

רלא. השיר מחורז עם אקרוסטיכון בו מצוין שם רבנו 'ברוך'. בשיר מצפה ומתפלל רבנו לבניינה של ירושלים והחזרת העבודה בבית המקדש. ייתכן שהוא שילב את השיר בסוף הלכות חלה ובפתיחת הלכות נדה, כי הלכות חלה הן מן המצוות התלויות בארץ ובעיקרון הן נוהגות רק בארץ ישראל ובעת שכל עם ישראל מתקבץ יחד בארצו, כמבואר בגמ' נדה מז ע"א שמצוות חלה תלויה ב'ביאת כולכם'. לעומת זאת, איסור נדה משתייך לקבוצת המצוות שהן 'חובת הגוף' ונוהג גם בחוצה לארץ וכן

בזמן הגלות (ראה קדושין לו ע"א). לכן כשמסיים את הלכות חלה כותב ר' ברוך: 'הוא יבנה בחמלה העיר על תילה...' ואילו בתחילת הלכות נדה הוא כותב: 'בגלות פזורה שכולה וגלמודה...' – נדה במובן של מרוחקת שכולה וגלמודה.

רלב. אולי 'חבל נחלתו', ראה דברים לב, ט.

רלג. במסלה נעלה, במדבר כ, יט.

רלד. אחד מן הבשמים של שמן המשחה, ראה שמות ל, כד; תוספתא מנחות פ"ז ה"א; כריתות ה ע"א.

סימנים סי' פה

אם לש עיסה מערב יום טוב וגמר לישתה אסור להפריש חלתה ביום טוב כדתני' בתוספתא דביצה^{רל} והא דאמ' רבא גילגל עיסה מערב יום טוב מפריש חלה ביום טוב היינו כי ערב מים (ומלח) [וקמח] ²⁷⁸ גרידא ולא גמר לישתה וכן נמי דייק בירושלמי פ' אילו עוברין^{רל} על ברייתא דאמרה לש אין (עירב) [עירס]²⁷⁹ לא פירש גמר לישתה²⁸⁰ דווקא בחול אבל עירב פי' גילגול תערובת מים וקמח גרידא בחול ובליילה ביום טוב גמר לישתה מותר להפריש חלה ביום טוב משום דאין מפרישין חלה אלא (בסוף) [בתחילת]²⁸¹ רל' הלישה רק בעיסה טהורה

סליקו הילכות דיני חלה²⁸²

בכ"י קמברידג' נוסף הקטע הבא²⁸³

נמלא שחיוז חלה זא זיוס טוב ונרא' דהני מילי בחלת הארץ שיש שנות בתיקונה אזל בחלת חולה לארץ דאכל והולך ואחר כך מפריש דמה תיקון יש צוה אמרי' שיהא מפריש חלתו זיוס טוב ואינו נראה שיהא זה שנות.^{רל}

——— שינויי נוסחאות ———

278. ל = 3; ובכ"י ו בדפוס – קמח, והוא הנכון. 279. עפ"י ו. 280. מכאן בכ"י ו בדפוס הנוסח משובש. 281. נראה טעות המעתיקים, שכן הוסבר לעיל שאין מפרישים בתחילת הלישה רק בעיסה טהורה, ובעיסה טמאה מפרישים בסופה. 282. בכ"י ל נוסף בכתב קטן, בין סוף הסימנים לתחילת החיבור הארוך של הלכות חלה: ראיות הלכות גדולות?? וראה גם בתחילת הל' חלה, וצ"ע. 283. תוספת זו מצויה גם בכ"י קמברידג' דף 6.

——— הערות וביאורים ———

רלה. תוספתא ביצה (ליברמן) פ"א הי"ד. **רלו.** ירושלמי פסחים פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 514, שו" 9-1). **רלז.** ראה לעיל בפסק ליד הערה ריא, שרק בעיסה טמאה יש להפריד בסוף הלישה, ובימינו כל העיסות טמאות הן. **רלח.** קטע זה לפי הנראה אינו מדברי רבנו, אלא הערה של אחד מחכמי פרובנס שנכנסה לתוך ספר התרומה בכ"י קמברידג' 668, שהוא לפי הנראה כ"י שמקורו בפרובנס. לדעת רבנו רק אם התחיל את הלישה ולא סיים אותה מותר להפריש, ואיירי גם בחו"ל, שכן הוא לא הבחין בין א"י לבין חו"ל. ואם גמר הלישה מעיו"ט התיר רבנו להפריש רק אם יש כוהן או שמבטל

ברוב או שאוכל והולך ללא הפרשה ומפריש למחרת יו"ט. ודברי רבנו הם כדעת רש"י ביצה ט ע"א ד"ה אוכל והולך וד"ה מי לא מודה, וכן דעת בעלי התוספות (שהתבארו לעיל) שמסקנת הגמ' היא כרבא 'מי לא מודה שמואל שאם קרא עליה שם שאסורה לזרים'. ולפי זה גם בחו"ל הוי שבות להפריש חלה. אך יש ראשונים מחכמי פרובנס שסברו שבחו"ל מותר להפריש, ואינו מתקן בכך שכן 'אוכל והולך ואח"כ מפריש'. כן כתבו: ראב"ד בהשגתו לרמב"ם הל' יום טוב פ"ג ה"ח, אף שחוזר בו מפסק זה בס' 'כתוב שם', ביצה ח ע"ב (עמ' פז); בעל המאור למסכת ביצה, דף ד ע"ב מדפי הרי"ף; בית הבחירה למאירי, ביצה ח ע"ב, בשם 'גדולי הראשונים

בכ"י וטיקן נוסף הקטע הבא

ואם גמר הלישה מערב יום טוב או אפאה שאינו יכול להפריש החלה ביום טוב כמו שפי' או אם הוא שבת מכל מקום יאכל הכל רק מעט ישייר ויזניעו עד החול ויקרא לו שם חלה בחול לאותו מעט דאמ' שמואל חלת חוזה לארץ אוכל והולך ואחר כך מפריש.^{רל"ט}

דין עיסה^{רמ} שהפרישו ממנה חלה ושורפין אותה מיד ואחרי כן עושין ממנה כיכרות וצשעת שעושין אותן נותנין בתוכו קמח ובקמח שצרכות יש בהן שיעור חיוב חלה על ידי התנור שמצרפין^{רמא} או חתיכה כמו הסל ומצרפן לחלה וצירושלמי אמרי' קמח שעם כזר מצטרף לחלה אומ' אני התם שאין שיעור חלה כי אם על ידי הקמח אבל כי איכא צעיסה שיעור הקמח שאחרי כן מתבטל בכזר צשעת שלשות וקודם ציטול לא חל שם טבל ואסור בכל שהן בעודו קמח דמפריש חלתו קמח לא עשה ולא כלום וצשעת שמערבו עם עיסת הכיכר וקולט ליחלוחית העיסה שאז חל החיוב בההיא שעתא מתבטל ומותר.^{רמב}

הערות וביאורים

שבקאטאלוניה'. דעה זו מובאת גם על ידי הרשב"א, חידושי הרשב"א למסכת ביצה, ט ע"א, אף שאינו מסיק כך להלכה, וכן בספרו עבודת הקודש ח"ב, בית מועד השער הראשון, אות סא (עמ' קיד), בשם 'ויש מי שהורה להקל'; ודעה זו מובאת בנוסח זה גם בארחות חיים, סי' יז (מהד' שלזינגר, עמ' 204); כלבו, סי' נח (מהד' דוד אברהם, ח"ג, עמ' שכו); וכ"כ חידושי הרא"ה, שיטת הקדמונים למסכת ביצה, ט ע"א (מהד' הכהן, עמ' מב-מג). **רל"ט.** ביצה ט ע"א; בכורות כז ע"א. כל הפוסקים פסקו כשמואל, עי' רמב"ם, הל' ביכורים פ"ה הי"ב; תוס' ביצה שם, ד"ה גלגל; רא"ש ביצה פ"א סי' יג; ובהקשר לכך שבחול"ל אין צריך

שההפרשה תהיה מן המוקף, עי' בדברי רבנו לעיל ליד הערות צז-קא; תוס' בכורות שם ד"ה אוכל; סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכב); סמ"ק, סי' רמו. **רמ.** זהו קטע של הסימנים מכ"י וטיקן שמקביל לקטע לעיל ליד הערות רטו-רכא. **רמא.** ראה לעיל הערה ריח, שסברת רבנו אינה רק שבגין הביטול העיסות אינן מצטרפות, אלא שהקמח מתבטל לפני חלות איסור טבל. אמנם כאן משמע שהבעיה נובעת מן הצירוף. **רמב.** גם כאן בסימנים פוסק כפי שכתב בפסק שאף בלא תנאי, הקמח אינו מצטרף לשיעור חלה כיוון שבטל לפני שמגיעה שעת חיובו; ועי' לעיל הערה ריח.

ספר התרומה

לרבנו ברוך ב"ר יצחק

הלכות ארץ ישראל

נוסח כת"י לונדון 518

עם שינויי נוסחאות, מקורות וביאורים

נר ה' נשמת אדם

ספר זה מוקדש לזכרו
של מו"ר רבן של כל ישראל
הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל
ראש ישיבת מרכז הרב
והרב הראשי לארץ ישראל
נלב"ע ט"ו בתשרי תשס"ח
תנצב"ה

הקדמה להלכות ארץ ישראל תשס"ח¹

'למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט עד יצא כנגד צדקה' בפסוק זה פותח רבנו ברוך את הלכות ארץ ישראל (להלן עמ' 167). בהקדמתו הקצרה הוא מצפה לימים בהם גאוני עולם ידריכו אותנו בדרך התורה, הוא מדבר על מעלתה של ארץ ישראל, ועל החיוב, הקיום והאכילה של תרומות ומעשרות לאורך ההיסטוריה (בזמן התנאים והאמוראים ובזמנו).

יש שרצו ללמוד² מתוך ההקדמה על יחסו של רבנו לארץ ישראל ולמעלתה, ורצו להקביל, להשוות ולהתאים בין גישתו לבין גישתו של רבנו חיים כהן,³ האומר שמעלתה של ארץ ישראל נגזרת מקיום מצוות התלויות בארץ. הם נתלים בשני משפטים מתוך ההקדמה:

א. 'ואפילו בסוף האמוראים דמסתמא פסקה להם הזאה לבני ישראל אפילו הכי היו עולין לארץ ישראל מפני חבתן ומפרישין תרומות ומעשרות...' – משמע שהיו עולים לארץ ישראל מפני חבתן של המצוות התלויות בארץ.

ב. במקום אחר כותב רבנו: 'וכל שכן הדר בה מקיים מצות התלוין בה זוכה להיות במחיצתו של הקב"ה ולא מיבעיא בימי התנאים שהם יכולים להפריש תרומות ומעשרות בטהרה...' משמע שיש קשר אינטגרלי בין מעלת 'הדר בה' לבין העובדה שהוא מקיים את מצוות התלויות בארץ.

לאחר העיון והעיסוק בתורת רבנו, הן העיון המעמיק והן בדיקת כה"י של נוסח הלכות ארץ ישראל, נראה לנו ששיטתו של רבנו שונה היא משיטתו של ר' חיים כהן, ולכך כמה הוכחות:

א. בדקנו שמונה כתבי יד של ספר התרומה, וביניהם שני כה"י הקדומים ביותר,⁴ ובכולם הנוסח הוא 'מפני חיבתה' ולא 'מפני חבתן'; להלן הנוסח שמוזכר במהדורתנו עפ"י כ"י לונדון 518: 'ואפי' הכי היו עולין לארץ ישראל מפני חיבתה ומפרישין תרומות

1. עיבוד של מאמר שכתבנו בעבר 'שיטתו של ר' ברוך ב"ר יצחק על מצוות ישיבת ארץ ישראל' (מאמר תגובה לספר נחלת יעקב), בתוך אמונת עתיד 64 (תשס"ה), עמ' 55-61.

2. ראה הרב יעקב זיסברג, נחלת יעקב, מרכז שפירא תשס"ה, עמ' 337.

3. תוס' (כתובות קי ע"ב ד"ה הוא): 'הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליהדר בהם ולעמוד עליהם'.

4. ראה להלן במבוא. וראה עוד אפרים קופפר ('קונטרס ארץ ישראל' קבץ על יד סדרה חדשה ספר ז יז, ירושלים תשכ"ח, עמ' 117 הערה 1) שאף בהל' ארץ ישראל, המיוחס לטור, כ"י וטיקן 153, הגרסה היא 'מפני חבתה'.

ומעשרות...⁵ - כלומר, היו עולין מפני חיבתה של ארץ ישראל⁵ ולא מפני חיבתן של המצוות התלויות בארץ.

ב. גם לגבי הציטוט השני שהובא לעיל, יש שוני בין הדפוס לבין מה שמצאנו בכה"י. בכל כתבי היד שבדקנו כתוב: "הדר בה ומקיים מצות התלויות בה", לאמור יש שני דברים, האחד לדור בארץ ישראל והדבר השני לקיים את המצוות התלויות בארץ, ואין האחד תלוי בהכרח בשני. זאת ועוד, בפסקה א' כותב ר' ברוך: 'אמת כי חביבה ארץ ישראל ואשרי הדר בה' מצד חיבתה וקדושתה של ארץ ישראל, ולכן כשיצאו לגלות הביאו אתם מעפרה ומאבניה של א"י ור' אבא הוה מנשק כיפי דעכו' – ובפסקה ב' הוא כותב (כפי שהבאנו לעיל): 'וכל שכן הדר בה ומקיים מצות התלויות בה – זוכה להיות במחיצתו של הקב"ה'. מה'כל שכן' אנו למדים שמעלה יתירה נודעת לו, למי שגם מקיים את המצוות התלויות בארץ.

ג. רבינו ברוך לא הסתפק בדרשות, אלא עזב את צרפת והתחיל בדרכו לכיוון ארץ ישראל, וייתכן שאף הגיע לארץ ישראל.⁶ יש לכך עדויות ברורות המופיעות בתקנות קהילת קאנדיה.⁷ קובץ התקנות נפתח בעשר תקנות שנקבעו בבית הכנסת 'אליהו הנביא' קאנדיה, בנוכחות 'חכמי הקהילות... ועמהם הגאון ה"ה רבינו ברוך נר"י הנמצא כעת ביננו'. באישורן החוזר של תקנות אלו בשנת קכ"ג (1363) נאמר:

'שכבר הסכימו כל הרבנים החכמים הגדולים בישראל שהיו פה ושהלכו בארץ ישראל כגון הרב הגדול החסיד רבינו ברוך...'

ואנו תמהים, אם רבינו ברוך הולך בשיטתו של ר' חיים כהן, שמצוות ישוב ארץ ישראל תלויה בקיום המצוות התלויות בארץ, היה הוא צריך להסיק גם את המסקנה המתבקשת שאליה הגיע ר' חיים, לאמור אין טעם לעלות לארץ, בפרט כשיש סכנת דרכים. אך כאמור, אנו מוצאים ההפך מכך, שרבינו ברוך מתכוון לעלות ואולי אף עולה לארץ ישראל.

5. מדרש תנחומא (בובר, פר' מסעי סי' ה): 'להודיע חיבתה של ארץ ישראל, אמר הקב"ה למשה הארץ הזאת חביבה עלי, שנאמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה'; ילקוט שמעוני (פר' עקב רמז תתס): 'ובארץ כתיב ואכלת ושבעת וברכת, ראה מה חיבה חבב הקב"ה את ארץ ישראל ששקולה כנגד כל הבריות שברא בעולמו'.

6. בעניין זה ראה אורבך (בעלי התוספות שם, עמ' 352); י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים א, ירושלים תשס"ד, עמ' 131; ובמיוחד אלחנן ריינר (עלייה ועלייה לרגל לארץ ישראל, חיבור לשם קבלת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ח מעמ' 69 ואילך). ראוי לציין שרבינו ברוך לא היה יחידי בעלייתו לארץ ישראל אלא הרבה מחכמי צרפת עלו לארץ, כגון הר"ש משאנץ, בעניין זה ראה אלחנן ריינר (שם מעמ' 55 ואילך).

7. ראה אלחנן ריינר שם.

ד. לאחר שרבנו מסביר את הבעיות העומדות בפני המפריש תרומות ומעשרות בזמנו, הוא מציג דבר מפתיע:

‘טוב יותר על הכל לקנות מפירות שגדלו בקרקע הגוי ומתבואות הגוי זכיון דלא קדשה ואף בקרקע ישר’ אין תרומ’ אפי’ מדרבנן’

ואף כאן אנו תמהים, אם הדר בארץ ישראל מקיים את מצוות יישוב ארץ ישראל רק בזכות קיום המצוות התלויות בארץ, ורק בזכות זו זוכה ‘להיות במחיצתו של הקב”ה’, איך מציג רבינו ברוך לקנות מפירות הגוי, ובזה להפקיע את קיום הפרשת תרומות ומעשרות??

מכל הנ”ל יש להסיק שלדעת רבנו מעלתה של ארץ ישראל ומצוות ישיבתה אינה נגזרת של קיום המצוות התלויות בארץ, אלא מעלה עצמית יש לה, בבחינת ‘מצוות התלויות בארץ’ – ולא ארץ התלויה במצוות, כפי שנהג לומר מו”ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ”ל. רבינו ברוך כותב את הקדמתו הנפלאה ומדגיש את העובדה ש’חביבה היא ארץ ישראל, ואשרי הדר בה’, ועד כדי כך היא חביבה ש’ר’ אבא היה מנשק כיפי דעכו’ והיוצאים לגלות יכניה הביאו עמם אבנים ועפר של ארץ ישראל לקיים את מה שנאמר ‘כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו’. שיטת רבנו היא שקדושה ראשונה וקדושה שנייה בטלות, ולמרות משמעות הדבר לחובת המצוות התלויות בארץ בזמן הזה, ‘אשרי הדר בה’.⁸

ברוך שהחיינו וקיימנו ועזרנו בימים של סערה, ימים בהם גורשנו מביתנו שבגוש קטיף, ולמרות זאת המשכנו במידת האפשר בלימוד, בעיון ובעיסוק בתורת רבנו, והוא אשר החזיק אותנו ונתן לנו את הכוחות להתמודד עם הקשיים העוברים עלינו. בזכות מעלתה של ארץ ישראל ומתוך העיון במעלתה בתורת רבנו נזכה במהרה לשיבת בנים לגבולם בכל מרחבי ארץ חיינו.

בהקדמה לסימנים מסביר רבנו מדוע קרא לספרו ספר התרומה, וכך הוא כותב:

‘ולא מדעתי ומלבי עשיתיו כי אם מפי רבותי קדושי עליון ואיש על מקומו מבואר שמו. זה הספר נקרא ספר התרומה יען כי מדותיו הם מתרומות בעלי מזימות קדושי צור שוכן רומה...’, לאמור מידותיו של רבינו הם תרומות (=חלק) מידותיו של ר”י הזקן רבו.⁹

8. ע”י כפתור ופרח, פ”י (הוצ’ בית המדרש, תשנ”ד, ח”א, מעמ’ רכז ובפרט בעמ’ רמז-רמח); מבוא לשבת הארץ עם תוספת שבת, מכון התורה והארץ תשנ”ג, סי’ טו, עמ’ 172-174.

9. כך פירש הרב ב”ז בנדיקט, מרכז התורה בפרובנס, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ”ה עמ’ 78, הערה 11, עפ”י הגמ’ גיטין, סז ע”א: ‘אמר ר’ שמעון שנו מדותי שמדותי תרומות מתרומות מדותי של ר’ עקיבא’.

ואף אני רוצה להוקיר ולהכיר תודה לרבותינו, דור הנפילים, ראשי ישיבת מרכז הרב, מהם ינקנו מהם למדנו תורה הלא הם הרה"ג צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, הרה"ג שאול ישראל זצ"ל ואחרון אחרון - הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, שאנו עדיין בתוך השלושים לעלייתו לגנזי מרומים. כ"כ אני רוצה להודות למו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א, ממנו למדתי שנים רבות עוד מן התקופה בה למדתי בכולל שבעיר ימית תובב"א ועד היום כנשיא מכון התורה והארץ. הרבה אנשים עזרו לי בעבודתי זו ואני רוצה להודות להם, בפרט לרב פרופ' ש"ז הבלין ופרופ' שמחה עמנואל על העצות וההערות, לרב עזריאל אריאל על עבודת הביקורת המאירה והדקדקנית, ולאכסניה בה אני עובד ומתגדל שנים רבות - מכון התורה והארץ, ובפרט לרב יהודה הלוי עמיחי, אליעזר ברט ועמי גיאת. אני רוצה להודות גם לגב' אילנה טהן, המחלקה העברית של הספרייה הבריטית שבלונדון, שהואילה לאשר את השימוש בכה"י, ולכל צוות המכון לתצלומי כ"י שליד הספרייה הלאומית, ירושלים, ובמיוחד לד"ר עזרא שבט. אחרונה חביבה, לאשתי אורית שתחי' - אני מאחל שזכות רבותינו תעמוד לנו ונזכה יחד לראות את כל צאצאינו עוסקים בתורה ובעבודה.

יואל פרידמן

מכון התורה והארץ

מרחשוון תשס"ח

מבוא להלכות ארץ ישראל

* השמטנו חלק גדול מן המבוא של הלכות ארץ ישראל, מהד' תשס"ח, שכן רובו מצוי במבוא המעודכן של הספר.

1. נוסח המהדורה

ביססנו את מהדורת הלכות ארץ ישראל מספר התרומה, על כ"י לונדון, והעתקנו במדויק את הנוסח של כה"י. עם זאת במקום ההכרח, כאשר הטקסט מחוסר הבנה, תיקנו את הנוסח; בדרך כלל עשינו זאת עפ"י כ"י לונד 3. ישנם מקומות, בהם תיקנו עפ"י המובא ברוב כה"י או עפ"י כ"י בודד כשההכרח חייב זאת. מובן שסגרנו את טקסט הנוסח מכ"י לונדון בסוגריים עגולות ואת התיקון המוצע בסוגריים מרובעות.

בכה"י אין פיסוק ואין חלוקה לפסקאות. נמנענו מלפסק מלבד פיסוק הכרחי. כמו כן חלקנו את הטקסט לפסקאות והוספנו כותרות לפסקאות.

ישנם הבדלים רבים בין כה"י לונדון ולונד 3 לבין שאר כה"י והדפוס, ואפשר להיווכח בכך ע"י הערות הנוסח והערות התוכן. ישנם חמישה קטעים משמעותיים במיוחד. קטע אחד שהמיקום שלו בטקסט שונה; בכ"י לונדון (ובכ"י לונד 3) הקטע מופיע בחלקו הראשון של הספר, ואילו בשאר כה"י ובדפוס קטע זה נמצא בשלב מאוחר יותר של הטקסט (ראה הערה 45, 78). יש שלושה קטעים נוספים שבכ"י לונדון ולונד 3 אינם בנמצא ואילו בחלק מכה"י או בדפוס הם קיימים (ראה הערות 70, 75, 81). כיוון שאורך קטעים אלו נע בין שלוש שורות לחמש עשרה שורות, הבאנו אותם בצד ובמקביל לנוסח שבחרנו כדי שיהיה אפשר להתרשם וללמוד את ההבדלים. סימנו את מיקום התוספת על ידי כוכבית. שאר ההבדלים (המשמעותיים) בין נוסח כה"י לונדון לבין שאר כה"י והדפוס, ניתן לראות בהערות חילופי הנוסח.

להלן נתאר בקצרה את כה"י לונדון ולונד 3, עליהם ביססנו את הנוסח שלנו.

כה"י לונדון F 4892 518

כה"י לונדון - הספרייה הבריטית, קטלוג מרגליות 518 נקרא בספריית המקור: London - British Library Harley 5648.

כתב היד נכתב בכתיבה אשכנזית, והוא כולל את כל ספר התרומה הפרוש על פני 280 דף. מתוכם 7 דפים להלכות ארץ ישראל מהדף הממוספר 271 ועד 277.

הקולופון של כה"י נכתב ע"י הסופר לאחר הל' ארץ ישראל בסוף כה"י. וז"ל הקולופון:

חסלת ספר התרומות
הלל לדר במרומות
והוא ירבה תעצומות
לאין אונים בתרומות
וצור איש מלחמות
ילבש בגדי נקמות
לשור האומות
ברתת ואימות
לכתת חרמות
לעז כל תקומות
וגם יהיה כחומות
ולי יתן סביב צבי אדמות
וערי הנשמות
יבנה בחכמות
ולי יתן תרומות
מחיים תמימות
ויפתח לי אסמות
להלבישני רקמות
להנחילני יש עולמות

סיימתי זה הספר י"ד לפרט באלף שיש (1254)
חזק ונתחזק הבלר ולא יוזק

כ"י לונד 3 F 34099

בכ"י לונד 3 (Lund – Univesitetsbibliothek Ms. L. O. 03) הל' שבת בסוף הספר. הסימנים מובאים בתחילת הספר. סדר ההלכות בסימנים הם: הל' טריפות, איסור והיתר, חלה, נדה, גיטין, חליצה, עבו"ז, יין נסך, ס"ת, הל' תפילין ואח"כ מתחיל: 'חזו הל' ארץ ישראל למען ציון לא אחשה... ואח"כ חוזר לסימנים של הל' שבת. לאחר הסימנים מתחיל ס' התרומה: הל' שחיטה...

הקולופון של כה"י הוא בסוף הספר:

אני אלחנן בן משה ש... יפשה כתב זה הספר לר' אליקים ב"ר יחיאל
ורעו ירבה האל בעושר ובחכמה
וירבה זו להם ה'...
ובשנת מ"ה לפרט (= 1285) הספר נחרט.

2. סימני הלכות ארץ ישראל

להלכות ארץ ישראל בס' התרומה חסר חלק ה'סימנים'. בכ"י לונדון – הלכות ארץ ישראל נמצאות בסוף כה"י, והסימנים נמצאים לפני כל הלכה, אך סימני ארץ ישראל – אין. בכ"י אחרים ובדפוס הלכות ארץ ישראל הן חלק מן ההלכות, אך אין להן סימנים; כך הוא בכה"י: ניו יורק בהמ"ל RAB.1115; פריס הספריה הלאומית 1/359; פרמא 2897.¹⁰

בכ"י לונד 3 הלכות ארץ ישראל עצמן הם באמצע הסימנים, בין סימני הל' תפילין לבין סימני הל' שבת. תופעה זו מצאנו בכמה כ"י נוספים: וטיקן 145, אוקספורד 1/800,¹¹ קמברידג' 668, אוקספורד 640.

אפרים קופפר¹² במאמר על קונטרס ארץ ישראל המיוחס לטור, מציין שיש שני כ"י בהם מצויים סימני הלכות ארץ ישראל: כ"י פריס 360, כ"י קונטינזי 136, ואכן סימני הלכות ארץ ישראל קיימים שם. מבחינת המיקום, הם נמצאים לאחר הל' איסור והיתר ולפני הל' חלה. עם זאת נראה לנו שסימנים אלו אינם של רבנו, אלא הם תוספת מאוחרת של אחד החכמים או הסופרים. ראינו לכך, שבכ"י קונטינזי 136 סימני הלכות ארץ ישראל, אינם חלק אינטגרלי של הטקסט, אלא הם הוספה בצד, וכתב היד אף שונה מזה של שאר כה"י. אעפ"י שכאמור נראה שאין סימנים אלו של רבנו, אנו מביאים אותם להלן:

פ"ב. דין תרומות ומעשרות בזמן הזה אפילו בארץ מדרבנן והבא להפריש תרומה טוב להכשירה כדי שתטמא בהפרשתה ויהיה לה תקנה לשורפה כיון דאין לה אוכלין שהרי כולנו טמאי מתים ואין לנו הזאה שלישי ושביעי וטוב להפריש מעט כדשמואל דאמר חיטה אחת פוטר את הכרי ואותו מעט יתן לכהן ויסיקנו דאסור לזר ליהנות אם אין כהן נהנה בשעת ביעורה כדתנן בשילהי תרומות אבל בקבורה לא כיון שהיא טמאה דהנשרפין לא יקברו. מעשר ראשון יפריש בכל השנים ויתננו ללוי ואם ירצה יתננו לכהן ואפילו לאחר קנסא דעזרא והלוי יפריש מעשר מן המעשר ויתננו לכהן ויסיקנה כדין תרומה גדולה ואחר כך יפריש מעשר שיני ואע"ג דאסור לאוכלו ולא לבערו בטומאה יפדנו אפילו שוה מנה על שוה פרוטה כדשמואל דשרי אפילו לכתחילה היכא דאיכא למיחש לתקלה והפרוטה יחתוך לשנים או לשלשה

10. כ"י זה כולל רק סימני ספר התרומה, ואין בהם הל' ארץ ישראל.

11. אמנם לאחר הלכות ארץ ישראל אין סימנים נוספים.

12. 'קונטרס ארץ ישראל', קובץ על יד, סדרה חדשה ספר ז (ז), ירושלים: מקיצי נרדמים, תשכ"ח, עמ' 104, הערה 5.

וישליך החתיכות בנהר ואם אין לו מעשר שני שוה פרוטה דהשתא אינו תופש פדיון יצניע מה שיהיה לו עד שיהיה לו שוה פרוטה בוודאי ויפדנו כמשפט הזה ושנה ראשונה ושניה שלשמיטה יפריש מעשר ראשון ומעשר שיני ושלישית מעשר ראשון ומעשר עני וכן רביעית וחמישית מעשר ראשון ומעשר שיני ושישית מעשר ראשון ומעשר עני וקביעות שנת שמיטה הלכה כפירוש רבנו חננאל זצ"ל והלכה כר' יהודה דאמ' שנת חמישים עולה לכאן ולכאן ויובל מתחיל למנות שנה ראשונה ואחרי כן חמש שנים ואחרי כן שמיטה ואע"פ דלא קדשה לעתיד לבא לענין תרומה ומעשר קדושת מחיצות קיימת לעולם והנכנס במקום הבית חייב כרת ושמא אפילו יש קניין לגוי בארץ להפקיע מיד מעשר יש להפריש תרומה ומעשר מפירות שקונין מגוי מדרבנן שגם מקרקע שלישראל אינו אלא מדרבנן בזמן הזה.

3. חשיבות נוסח כה"י

במקומות רבים נוסח כה"י הוא משמעותי להבנת דברי רבנו, ונביא כמה דוגמאות בולטות לכך:

א. ההקדמה של רבנו להלכות ארץ ישראל, היא מיוחדת במינה, מלאת כיסופים וחיבה לארץ ישראל, עד שחכמים רבים העתיקו הקדמה זו וצירפוה להלכותיהם. בדפוס כתוב בזה"ל: 'ואפילו בסוף האמוראים דמסתמא פסקה להם הזאה לבני ישראל אפילו הכי היו עולין לארץ ישראל מפני חיבתן, ומפרישין תרומות ומעשרות...' – והרבה פירשו שהיו עולין לארץ ישראל מפני חיבתן של המצוות התלויות בארץ. אך בנוסח שבידינו (ובמקרה זה כך הוא בכל כה"י) כתוב: 'מפני חיבתה', לאמור מפני חיבתה של ארץ ישראל, והבדל המשמעות ניכר (ראה בהקדמה לספר, להלן הערה כד, ובמאמרנו, אמונת עתיך 64 (תשס"ה), עמ' 55-61).

ב. רבנו מחדש שמותר בזה"ז לאכול מעשר שני בירושלים, אם הפירות לא הוכשרו לקבל טומאה. אמנם יש מן הראשונים שמסבירים שזוהי רק אפשרות תיאורטית, אילו היו בונים מזבח, אך בלא מזבח אסור לאכול מע"ש. ואכן בדפוס ובכמה כ"י הסתייגות זו מובאת בגוף הטקסט כאשר דין זה מובא בשנית – נמצא לפי זה שרבנו סותר דבריו הראשונים. אך בנוסח שלנו המבוסס על כ"י ל, 3 – ליתא, ודברי רבנו כולם עולים בקנה אחד.

ג. לדעת רבנו מותר בזה"ז לחלל מע"ש על שווה פרוטה. בדפוס ובכמה כ"י נוסף שטעם הדבר הוא מפני שחוששים לתקלה; אך בנוסח שלנו – ליתא, ומותר לעשות כן לכתחילה בזה"ז כפי שהתירו בהקדש, כי אין הפסד להקדש (ראה הערה פד).

4. חידושים מתורת רבנו בהל' ארץ ישראל

בפרק זה ישנם כמה חידושים שהם מיוחדים לרבנו, ונמנה אותם אחד לאחד:

- א. מן הדין יש שיעור להפרשת תרומה גדולה: עין טובה 1/40; עין בינונית 1/50; עין רעה 1/60. רבנו קובע שבזמן הזה 'כיון שלא הייתה ראיה לאוכלה מחמת טומאתה – יפרישו מעט, דמן התורה פטרת את הכרי' (ראה הערות ל, סו, רין, רכ). חידוש זה אינו מוזכר ע"י אף אחד מן הגאונים או הראשונים לפני רבנו מלבד הרמב"ם, אך אין ראיה ברורה שרבנו ראה את הלכותיו של הרמב"ם, יען רבנו והרמב"ם חיו בשנים מקבילות: רבנו נפטר בשנת 1211 לערך, וכתב את חיבורו בין השנים 1202-1204 (ראה לעיל הערה 3); הרמב"ם חי בשנים מקבילות אליו ונפטר בשנת 1204.¹³
- ב. כיוון שישנן הקלות בטיפול בתרומה כשזו נטמאה, מציג רבנו להכשיר את הפירות המיועדים לתרומה גדולה ע"י הרטבתם. לדעת רבנו מותר לעשות כן אף לאחר המירוח לפני ההפרשה (ראה הערות ע, ריט).
- ג. רבנו נוקט שירושלים בקדושתה עומדת וקדושת המחיצות קיימת לעולם. לכן קובע רבנו שמותר גם בזה"ז לאכול מעשר שני בירושלים, ובלבד שהפירות לא הוכשרו לקבל טומאה (ראה הערה עד, קמח, קסד).
- ד. רבנו נוקט שהן קדושה ראשונה והן קדושה שנייה בטלות בזה"ז. עם זאת, הוא סובר כדעת כמה מבעלי התוספות, שיש חובה להפריש תרומות ומעשרות מדרבנן. רבנו מחדש שהטעם לכך הוא גזירה שמא ייבנה המקדש – סברה זו ייחודית היא לרבנו (ראה הערה קפח).
- ה. רבנו סובר עפ"י שיטת בעלי התוספות שמחלוקת יש קניין או אין קניין אינה מוכרעת בסוגיות הש"ס, ויש פנים לכאן ולכאן. כמו כן סובר רבנו כדעת רבים מבעלי התוספות שאף קדושה שנייה בטלה בזה"ז. רבנו מחדש שכיוון שקיי"ל קדושה שנייה בטלה, לכן לכו"ע יש לפסוק יש קניין. רבנו מפרט גם את המשמעות של פסק זה: לדעתו כשקונים פירות מן הגוי פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות, אך חידושו הגדול של רבנו הוא שקביעה זו, שיש קניין, מתירה לישראל לבצע מלאכות בשביעית בשדה של גוי (ראה הערה קפט, קצו).

13. אמנם חתימת משנה תורה הייתה בערך בשנת 1181, ע"י במבוא לרמב"ם מדויק, מהד' שילת, עמ' ב, הערה 10; אך רבנו אינו מזכיר את הרמב"ם באף מקום, מלבד מקום אחד: בסימנים אות קצב, בהקשר לעיבוד לשמה של מזוזה: 'והרב רבנו משה בר מיימון אומר...'; אך בכ"י לונדון 518 ולונד 3 (הקדומים) הנוסח הוא: 'ושמעתי הרב משה בר מיימון...'. בנוסף מדברי רבנו שם, ניכר שלא ראה את ספר 'היד', השווה לרמב"ם הל' תפילין פ"א הי"א ופ"ה ה"ד.

ו. לדעת רבנו יש להיזהר מלהפריש תרומות ומעשרות מפירות בעלי דרגות חיוב שונות כדין מחיוב על הפטור (ראה הערה רי).

5. נוסח הטקסט

נוסח הטקסט מבוסס על כ"י לונדון 518 (להלן ל).

חילופי הנוסח מבוססים על שבעה כ"י נוספים:

לונד 3 = ל3

וטיקן 145 = ו

אוקספורד-בודלי 640 = א

אוקספורד - בודלי 800/1 = א1

ניו יורק - בהמ"ל 1115 = Rab. ר

פרמא-פלטינה 1231 = Parm. פ

פריס - הספריה הלאומית 359/1 = Heb. פ1

למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקט עד יצא כנוגה צדקה² ויבא ויורה³ צדק
לנו והקדושים גאוני עולם (שכוני) [שוכני] הארץ אשר יעירו ויקיצו ויציצו ויאיר עינינו
להורות לנו הדרך אשר נלך בה⁴ אמת כי חביבה ארץ ישראל ואשרי הדר בה כי אפי'
ליוצאי' מתוכה יכניה וגלותו הביאו עמהם אבנים ועפר מארץ ישראל ועש' בית הכנסת
בבבל כנישתא דשף ויתיב⁵ לקיים מה שנ' כי רצו עבדיה⁶ את אבניה ואת עפרה יחנוני'.
וכן מצינו שנתן אליש' לנעמן מאה שורים פרדים⁷ למזבח בחוצה לארץ⁸ ובסוף כתובות
אמרי ר' אבא הוה מנשק כיפי דעכו'. ר' חייא בר אבא מגנדר בה בעפרא שנ' כי רצו
עבדיך את אבניה ואת עפרה יחנוני' וכל שכן הדר בה ומקיים⁹ מצות התלויות בה זוכה
להיות במחיצתו של הקב"ה

ולא מיבעיא בימי התנאים שאוכלים⁷ תרומות ומעשרות בטהרה ואפי' לאחר חורבן שהיה להם אפר פרה שנעשת בפני הבית כדאמ' פ' בנות כותים"א אמ' ר' יוסי מעשה והטבילוה קודם לאמה לסוכה שמן של תרומות ארץ ישראל" וכן פ"ק דנדה' גבי מעשה ועשה ר' כר' אליעזר"א וקאמ' אי בתרומה שפיר אלא אי לקודש בימי רבי מי הוואי ומשני בחולין שנעשו על טהרת הקודש"ב אלמ' מנהגא"א שנוהגין תרומה בטהרה וגם חולין⁹

1. 19, ר נוסף: כי (19: חנני) בחלומי אמר לי לבי להתחיל במקרא הזה. 2. בשאר כה": מורה. 3. א נוסף: בנהרדעא. 4. וכן 3, א. בכ"י: 1, פ, 19, ר, ו, ודפוס: עבדך. 5. בשאר כה"י ובדפוס: משא צמד פרים אדמה. 6. בדפוס: מקיים, אך בכל כה"י ומקיים. 7. וכן 3; אך בשאר כה"י: שהיו יכולים להפריש. 8. וכן 3; אך בשאר כה"י: 'מנהגא' ליתא. 9. א: בחולין.

א. ישעיהו סב, א.
ב. עפ"י ירמיהו מב, ג; ועי' תקנות קנדיאה, עמ' 6: 'אני ברוך ב"ר יצחק הסכמתי באלה התקנות... חכמי קנדיאה קדושי עליון, אשר יעירו ויזקצו הלבבות להורות הדרך אשר נלך בה'.
ג. עפ"י מגילה כט ע"א; ע"ז מג ע"ב. ועי' תשובות גאוניס, שערי תשובה סי' עא, בשם רב האי גאון: 'שף ויתב – כלומר השכינה נסעה ממקדש ושכנה בהוא מקום...'; רש"י, מגילה שם ד"ה דשף; רש"י, ע"ז מג ע"ב ד"ה דשף.
ד. תהילים קב, טו.
ה. ע"י מלכים ב, ה יז.
ו. כתובות קיב ע"א.
ז. כתובות שם ע"ב; בגמ' שם: ר' חייא בר גמדא.
ח. נדה לב ע"א.
ט. מעשה דר' יוסי בעין בול היה בארץ ישראל ובתרומת ארץ ישראל, ולהם אפר פרה כדי להיטהר; ועי' תוספתא צוקרמאנדל נדה פ"ה הי"ד. ר' יוסי היה לאחר חורבן הבית, ועי' להלן הערה קלה.
י. נדה ו ע"א.
יא. שם.
יב. בהמשך הסוגיה, בנדה שם נאמר: 'קבלה מיניה רב שמואל בר רב יצחק בחולין שנעשו על טהרת קדש ולא בחולין שנעשו על טהרת תרומה'. ועי' רש"י ד"ה קבלה: 'ה"ק בחולין שנעשו על טהרת קודש וכו' אבל בתרומה ממש

שנעשו¹⁰ על טהרת הקודש אלא אפי' האמוראים שהיו הרבה דורות אחר חורבן היה להם אפר אפר כדאמ' פ' כל הבשר¹¹ גבי ר' אמי ור' אסי דהוו כהני אכלי תרומת בלא נטילת ידים וכרכי ידיהו בבלאי חמיתות¹² פן יגעו בתרומה בידים שניות וכן אמ' שמואל¹³ התירו מפת לאכלי¹⁴ תרומה ולא חיישינן שמא יגע בהן ידיו שלא נטל והן שניות ואי לא היה להם הזאה מה מועיל כרכי ידיהו הא על כרחך היו טמאין או משום אהל המת או משום חרב הרי הוא כחלל שבאהל¹⁵ או משום הסיח הדעת דבעי הזאה שלישי ושביעי כדאית' פ' טבול יום¹⁶ או משום שבאו מבבל וארץ העמים מיבעיא [בפ'] כהן גדול בנזיר¹⁷ איבעי הזאה שלישי ושביעי¹⁸ וכן אמרי' פ' אין דורשין¹⁹ ופרק קמא דנדה²⁰ אמ' עולא חבריא מרבין²¹ בגלילא והא דאמ' רב נחמן פ' עד כמה²² וכי הזאה יש לנו דווקא בחוצה לארץ²³ לא היה להם אפר פרה כי לא תועיל להם כי לעולם יהיו התרומות טמאות מחמת ארץ העמים אבל בארץ ישראל היה להם הזאה²⁴

שינויי נוסחאות

10. וכן 3ל; אך פ, 1פ, ר, א1: נוהגין. 11. 3ל, 1פ, ר: חמתות; א, א1, פ: חמתית. 12. וכן 3ל; אך בשאר כ"י ובדפוס: מפה לאוכלי. 13. כן הוא בכל כה"; אך פ ודפוס ליתא: הזאה שלישי ושביעי. 14. כך הוא בכל כה"; 3ל: מרבין; 1פ, ר: מדכן. 15. בדפוס נשמטה המלה 'לארץ'.

הערות וביאורים

נהגא', משמע שנוהגין תרומה בטהרה וכן חולין על טהרת הקודש.
יג. חולין קז ע"ב.
יד. שם.
טו. שבת קא ע"ב; רבנו מפרש כפירוש רש"י ד"ה ואמר שמואל. ששלשאות של ברזל הקשורות בצד אחד לאוהל המת ובצד השני לספינה מטמאות את הספינה ואת כליה; ועי' תוס' שבת שם ד"ה קשרה, שאינו גורס: 'לעניין טומאה הוא דכתיב בחלל חרב...', ומפרש שם את הגמ' בצורה אחרת; ועי' ר"ש חלה פ"ד מ"ז.
טז. זבחים צט ע"א; ועי' יומא ל ע"ב.
יז. נזיר נד ע"ב.
יח. בעיית הגמ' היא אם גזרו טומאת ארץ העמים משום גושא או משום אווירא, ואם גזרו משום גושא צריך הזאה שלישי ושביעי.
יט. חגיגה כה ע"א.
כ. נדה ו ע"ב.
כא. בדפוס הבבלי: 'מדכן', כלומר מטהרין יינן ושמנן למזבח (רש"י). רבנו חזר למה שכתב לעיל שאפילו בימי האמוראים הייתה הזאה, ומוכיח זאת מדברי עולא ש'חברייא מדכן בגלילא'. אך צ"ע: א. מנין שטיהרו את היין והשמן בגליל בזמן עולא, אולי עולא דיבר על זמנים עברו? ויש לומר ששיטת רבנו שהתנאים והאמוראים מתייחסים לזמנם הם, ולכן עולא בוודאי התייחס למציאות זמנו; דוגמה נוספת לשיטה זו, עי' להלן הערה קמב.
כב. בכורות כז ע"ב.
כג. רבנו פירש 'וכי הזאה יש לנו' - שאין לנו הזאה בחור"ל, וכפירושו פירשו: תוס' חולין קד ע"א ד"ה חלת; תוס' בכורות כז ע"ב ד"ה וכי הזאה; אור זרוע, ח"א הל' חלה סי' רנא ד"ה מתני' (מהד' קליין, עמ' תשסז/1); תשובות הרי"ד מהד' וורטהיימר, סי' כה (עמ' קמא-קמו), אך כתב (עמ' קמג): 'ונ"ל לתרץ לפי הדחק', וכ"כ בסי' א ד"ה על מה (שם עמ' טו, והערה נא), וע"ע תוס' רי"ד, חגיגה כה ע"א; תוס' הרא"ש, חולין קד ע"א ד"ה חלת; רא"ש, הל' חלה סס"י יד; רא"ש, חולין פ"ח סי' ד; ועי' ר"ש, חלה פ"ד מ"ז, אך מדברי רש"י, בכורות שם ד"ה וכי הזאה, נראה שפירש בניגוד לדעת

ואפילו בסוף האמוראים דמסתמ' פסקה להן הזאה לבני ישר' ואפי' הכי היו עולין לארץ ישר' מפני חיבתה¹⁶ כד' ומפרישין¹⁷ תרומות ומעשרות שנה ראשונה ושנייה של שמיטה מעשר ראשון ומעשר שני ושנה שלישית מעשר ראשון ומעשר עני וכן¹⁷ שנה רביעי' וחמישית מעשר ראשון ומעשר שני ושלישית מעשר ראשון ומעשר עני ובשביעית היא (ה?) שמיטה ופטור מתרומה ומעשר וחוזר חלילה. וקביעות שנה שביעית פירשת¹⁸ בספר זה בשלשה פנים ובהילכות ע"ז¹⁹ כתנא דבי אליהו²⁰ ואם הלכה כר' יהודה דאמ' שנת חמשים עולה לכאן ולכאן²¹ הכל פירשת¹⁹ שם

א"ע פ"כט שכל מה שהיו מפרישין היה טמא היו נוהגין בהן משפטם בתרומה כיוון שלא הייתה ראויה לאוכלה מחמת טומאתה יפרישו מעטל דמן התורה חיטה אחת פוטרי את שיעור תרומה בזה"ז; שריפה והנאה של כליו בתרומה

שינויי נוסחאות

16. בדפוס: חבתן; אך בכל כה"י: חבתה. 17. מכאן עד 'ובשביעית' ליתא בדפוס, ל3; אך בכל כה"י איתא. 18. בכ"י א: אפרש. 19. בכ"י א: אפרש.

הערות וביאורים

רבנו, שאין הזאה כלל בזמן הזה; וכן רבנו גרשום, לבכורות שם.
כד. בכל כה"י שבדקנו נאמר 'חבתה' ולא כדפוס: 'חבתן', והכוונה לחיבתה של ארץ ישראל ולא לחיבתן של המצוות התלויות בארץ. עי' לעיל בהקדמה להלכות ארץ ישראל, ובמאמרנו, 'שיטתו של ר' ברוך ב"ר יצחק על מצוות ישיבת ארץ ישראל' (מאמר תגובה לספר נחלת יעקב), בתוך אמונת עתיך 64 (תשס"ה), עמ' 55-61; ועי' כפתור ופרח, פרק י (הוצ' בית המדרש ח"א, עמ' רנ) שמדייק מכך שרבנו מדגיש לגבי קדושה ראשונה או שנייה שבטלה הקדושה לענין תרומות ומעשרות, משמע שמעלתה של ארץ ישראל לענין ישיבתה נשארת בעינה.
 ועי' מדרש תנחומא (בובר) פר' מסעי ס' ה: 'להודיע חיבתה של ארץ ישראל, אמר הקב"ה למשה הארץ הזאת חביבה עלי, שנאמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה'; ילקוט שמעוני, פר' עקב רמז תס: 'ובארץ כתיב ואכלת ושבעת וברכת, ראה מה חביבה חביב הקב"ה את ארץ ישראל ששקולה כנגד כל הבריות שברא בעולמו'.
כה. עי' להלן, סדר הפרשת תרומה, הערה רמא.

כו. ס' התרומה, ס' קלה (דפוס, עמ' רכג-רכו).
כז. סנהדרין צז ע"א; ע"ז ט ע"א: 'תנא דבי אליהו: ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח...'.
כח. עי' ר"ה ט ע"א, נדרים סא ע"א; ערכין יב ע"ב; שם כד ע"ב; שם לג ע"א; ועי' להלן הערה רמג.
כט. ר"ל, אף על פי.
ל. רבנו מזכיר דין זה גם להלן, ראה הערות סו; ריז; רכ. דין זה מוזכר ברמב"ם, הל' תרומות פ"ג ה"א, וכן תשובות הרמב"ם, ס' שלו; סמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר, עמ' עה); מרדכי, הל' ארץ ישראל (מהד' דיקמן, עמ' ה, ליד הערה 38); שו"ע, יו"ד ס' שלא סעי' יט. ובכפתור ופרח, פרק מה (בית המדרש ח"ג, עמ' קיב), וכן שם פ"א, (שם ח"א עמ' ח) הביא הכו"פ חידוש זה בשם 'רוב הגאונים'; ובשם כותב גם ס' חרדים, מצוות התלויות בא"י, פ"ז (ירושלים תשי"ח, עמ' קעב). אך דין זה אינו מוזכר בגאונים, והמקור הראשון לכך הוא הרמב"ם שהבאנו לעיל. יתר ע"כ, עי' הלכות גדולות, הל' בכורות ס' עג (מכון ירושלים, עמ' תרע), משמע שגם בזה"ז יש להפריש כשיעור: '...תרומה, דכד

הכריל^א ונותנין אותו לכהן ושורפול^ב כדאמ' שלך תהא להסיקה תחת תבשילך^ג אבל זר אסור להסיקו תחת תבשילו אם אין כהן נהנה שם^ד דאע"ג דתרומ' מותר בהנאה לזר כדאית' פ' כל שעה^ה וכדתנן מערבין לישראל בתרומה^ו מ"מ הנאת של כילוי אסור לישר' כדתנן שילהי תרומות^ז מדליקין בשמן שריפה במבואות אפילים ברשות כהן וכן תנן כהן ששכר פרה מישר' לא יאכילנה כרשיני תרומה^ח והטעם אומ' רבי יצחק ב"ר שמואל^ט דכת' משמרת תרומות^י בשתי תרומות הכתוב מדבר אחת טהורה ואחת טמאה^{יא} מה טהורה התר אכילתה אסור לזר^{יב} וכי האי גוונא דרשינן גבי אין מדליקין

שינויי נוסחאות

20. כך הוא גם בכ"י ל3, א1; אך בכ"י א, ר, פ, 19, ו: מורי ר' יצחק ב"ר שמואל; ובדפוס רק 'מורי רבי'. 21. בשאר כה"י וכן בדפוס (בשינויים קטנים) נוסף: אף תרומה טמאה היתר אכילתה דהיינו הסקה; ובכ"י ל3: אכילתה דהיינו הסק'.

הערות וביאורים

הוה ליה לבר ישראל ארעא וזרע לה הוה מפריש מן כריה תרומה ויהיב לכהן שיעור תרומה עין יפה אחד מארבעים' – ונראה שמתייחס גם לדין של הזה"ז, שכן בהמשך לגבי חלה כותב 'והאידנא'. אמנם יש דין דומה שמקורו בגאונים, שבזה"ז פודים לכתחילה שווה מנה בשווה פרוטה (עי' שאלתות דר' אחאי, פ' קדושים, סי' ק ד"ה שאילתא). על מידת הדמיון והשוני שבין שני הדינים, עי' כפתור ופרח, מהד' פערלא פרחי ציון (מוסה"ק, מדף י ע"ב), ומעדני ארץ, הל' תרומות פ"ג ה"א אות א.

לא. דברי שמואל: קידושין נח ע"ב; ע"ז עג ע"ב; חולין קלז ע"ב. ועי' שבת יז ע"ב.

לב. עי' להלן, הערות נה, רכא.

לג. שבת כה ע"א; יבמות עד ע"א.

לד. ועי' להלן ליד ציון הערה רכב.

לה. פסחים כג ע"א.

לו. עירובין פ"ג מ"א.

לז. תרומות פ"א מ"י; ועי' להלן הערה רכג.

לח. תרומות פ"א מ"ט.

לט. שיטת רבנו כשיטת ר"י – רבו, שהנאה של כילוי בתרומה אסורה מדאורייתא, מדכתיב 'משמרת תרומות'. וכן היא דעת ר"ת. מקור הדברים: ר"י בתוס', פסחים לד ע"א סד"ה מחמין; ר"י בתוס', פסחים ט ע"א סד"ה כדי

שתהא (השני); ר"י בתוס', יבמות סו ע"ב ד"ה לא; תוס', נדה טו ע"ב ד"ה כדי; וכן היא שיטת ר"ת: ספר הישר, חלק החידושים סי' נג (מהד' שלזינגר, עמ' 48-49); תוס', פסחים לד שם; תוס', יבמות שם; וכן מצייין הר"ש, תרומות פ"א מ"ט, בשם ר"ת; תוס' הרא"ש, יבמות סו ע"ב ד"ה כהן; תוס' רבנו פרץ, פסחים לד ע"א ד"ה אבא שאול. ועי' ריטב"א, ע"ז טו ע"א ד"ה אלא (מהד' גולדשטיין, עמ' סז), בשם ר"ת, וכתב בדעתו שהנאה של כילוי אסורה רק מדרבנן, וכ"כ הריטב"א, שם סו ע"ב ד"ה שאין (מהד' גולדשטיין, עמ' שסא), והוסיף שהנאה של כילוי אסורה מפני גזל השבט. אך מדברי ר"ת, ר"י ורבנו, משמע שאסור מדאורייתא, שכן למדו את האיסור מן הפסוק 'משמרת תרומות'. והר"ש עצמו, תרומות שם, סובר כר' משה ב"ר אברהם מפונטיזה, שהנאה של כילוי אסורה רק מדרבנן, ודווקא אכילת כרשינין אסורה לבהמת ישראל, מדכתי' 'קנין כספו', ומביא ראיה מירושלמי עי"ש; וכן הביא תוס' הרא"ש, שם משמו, וכן תוס' ר' פרץ, שם. ועי' משנה למלך, לרמב"ם הל' תרומות פ"ב הי"ד.

מ. במדבר יח, ח; ועי' להלן, הערות סב, רכו.

מא. שבת כה ע"א; שם כו ע"א; בכורות לד ע"א.

בטבל טמא²² מה טהורה אכילתה אסור עד דלאחר הרמה אף טמא אכילתה²² אסור עד לאחר הרמה ולא כשהוא טבל אמנם בפ' כל שעה²³ גבי אבא שאול גבל של ר' ומחמין לו חמין בחיטין של תרומה שנטמאת מוקי לה דווקא בשליקתא ומאיסתא²⁴ אבל נקייה לא פן יאכילנה²⁵ ומצינן למימ' דבזמן²³ שאין שום תרומה נאכלת ליכא למיגזר מדימו

ועל מה שאמרת²⁴ שטוב להפריש מעט תרומה דחיטה אחת פוטרי' הכרימ' יש להקשות אי חייב להפריש תרומה מן התורה א"כ בשביל טמא אין לפחות השיעור²⁵ כמו חלה²⁶ דבמקום דשתי חלות²⁷ מפרישין אחת לאור ויש לה שיעורי' מפרש בירושלמי²⁸

שיעור תרומה
ושיעור חלה בזה"ז

שינוי נוסחאות

22. בשאר כה"י ובדפוס נוסף: דהיינו הסקה. 23. בכל כה"י ובדפוס נוסף: הזה. 24. בדפוס: אמרת; אך בכל כה"י כנ"ל. 25. בכ"י ו: כדפרי' בהלכות גדולות גבי חלה ובמקום שתי חלות...

הערות וביאורים

- מב.** שבת כו ע"א. שבתית רבי היה צורך רבים מפני שרוב התלמידים היו סמוכים עליו.
- מג.** פסחים לד ע"א.
- מד.** בפסחים שם נאמר שבשליקתא ומאיסתא לא חיישינן לתקלה; ועי' להלן ציון הערה רלב. רבנו הוא היחיד מבין הראשונים, שמיישב בפירוש, שהותר לרבי ליהנות מחיטי תרומה, כי מדובר בשליקתא ומאיסתא, והראשונים, להלן בהמשך הערה זו, תירצו תירוצים אחרים. נראה, לדעת רבנו, שכיוון שהוא שליקתא ומאיסתא, נפסל מאכילת אדם, ולכן פקע ממנו שם תרומה. ועי' חזו"א, דמאי סי' טו ס"ק א ד"ה ועל דבר, שלדעת תוס' (להלן), אסור ליהנות מתרומה טמאה אף בשליקתא ומאיסתא, כי אף קודם שנתקלקל היה ראוי להדלקה, או מפני שבשליקתא ומאיסתא לא נפסל לגמרי מאכילת אדם; וכ"כ בחידושי רבנו דוד, לפסחים שם מהד' שושנה, עמ' קפט, ועי"ש הערה 8.
- הראשונים תירצו תירוצ' אחר לשאלה מדוע הותר לרבי ליהנות מחיטי תרומה: ר"ת, תירץ שהיו מחמין לכהנים של בית רבי: סי' הישר שם; וכן מובא בשמו בתוס', פסחים לד ע"א ד"ה מחמין; תוס', יבמות סו ע"ב ד"ה לא; ר"ש, תרומות פ"א מ"ט; חידושי רבנו דוד, שם; חידושי הר"ן, פסחים שם. והר"ש, שם, הסובר שהנאה של כילוי אסורה רק מדרבנן, תירץ
- מה.** עי' ספר התרומה, סי' פ לעיל עמ' 114 - 115.
- מט.** חלה פ"ד מ"ח.
- נ.** עי' בתחילת הל' חלה לעיל עמ' 109 - 110, שבמקומות הקרובים מפרישים שתי חלות, של אור יש לה שיעור, כי היא מדאורייתא, ושל כהן אין לה שיעור; ועי' להלן הערה רכט.
- נא.** ירושלמי חלה פ"ד ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 329, שו' 3); חלת האור

משום שהיא מן התורה אע"פ שהם טמאות ויש לומר לפי שהם קרובין למקום טהרה ונאכלת ושם יש לה שיעור ועוד שאפרש²⁶ נב שבזמן הזה אין תרומה מן התורה²⁷ דלא קדשה לעתיד לבא²⁸

ואם הפירות לא הוכשרו דעכשיו התרומה טהורה והרי אסור לאוכלה משום דאין הזאה וכולם טמאים טוב להכשירה ולהפרישה בטומאה ולהסיקה²⁷ דאם טהורה מה יעשה ממנה כיון שאינו יכול לאוכלה דאין לומר שיוכל לשורפה כמו תרומה טהורה בערב הפסח דשרי פ"ק דפסחים²⁹ ושאיני התם דבלאו הכי אלא לאיבוד משום איסור חמץ³⁰

הכשרת תרומה ואיבוד תרומה בזה"ז

שינויי נוסחאות

26. כך הוא בכ"ל, ל' 3 ו. אך בכ"י פ, 19, א' 1 כמו בדפוס: שאפשר. 27. כך הוא גם ל', אך בשאר כ"י ודפוס: להסיקה לכהן.

הערות וביאורים

הרמב"ם שיש להפריש בחלה כלשהו, וכיוון שחלה הוקשה לתרומה דינן שווה. ועוד כתב שם, שכן משמע מכמה ראשונים: ספר יראים, סי' קמח (מהד' שיף, עמ' 136-137); סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר עמ' קיז); כלבו, סי' פט; סמ"ק סי' רמח. ועי' חזו"א, שביעית סי' ה ס"ק ד, שדן בדברי רבנו ובדברי הגר"א הנ"ל. וע"ע אור שמח, הל' תרומות פ"ג ה"א; כפתור ופרח, מהד' פערלא פרחי ציון (מוסה"ק, מדף י ע"ב); מעדני ארץ, הל' תרומות שם.

נד. רבנו פוסק שגם קדושה שנייה לא קדשה לעתיד לבוא, ולכן אין חיוב חלה בזה"ז מן התורה. עי' להלן הערות קכג, קפ, רכח, רל.

נה. עי' הערות לב, רכא.

נו. פסחים יג ע"א.

נז. עי' תוס', פסחים שם ד"ה ושורפין, שכיוון שסופה ליאסר ולילך לאיבוד – מותר לשורפה כמו לטמאותה. ועי' מהרש"א, פסחים יג ע"א ד"ה ושורפין, שמוכח, שלדעה זו, מותר גם לטמא בגלל שסופה לילך לאיבוד, כי בע"פ שורפין הטמאות יחד עם הטהורות. ועי' חזו"א, שביעית סי' ה ס"ק י ד"ה יש, המבאר בדעת רבנו, שבעיקרון, בזה"ז מותר לאבד תרומה מחשש לתקלה, כי התרומה בזה"ז נחשבת כסופה לילך לאיבוד. ומ"מ יש לקבור ולא לשרוף מפני הביזיון, וכדעת רש"י, סנהדרין

– עיקרה מן התורה, אך חלת הכהן – עיקרה מדרבנן, 'שלא יהו אומרים ראינו תרומה טהורה נשרפת'.

נב. עי' בחילופי הנוסחאות, שיש כ"י שכתוב: 'שאפשר', ולפי נוסחתנו אינו ספק אלא וודאי קיי"ל שבזה"ז אין חיוב תרו"מ אלא מדרבנן כי אף קדושה שנייה בטלה.

נג. עי' לעיל הערה ל, מקורות לדין שבזה"ז מפריש מעט. רבנו הקשה מאי שנא חלה מתרומה, ומדוע בחלה יש להפריש את של האור כשיעור, אף שהולכת לאיבוד, ולעומת זאת, תרומה בכלשהו, כי אין לה אוכלין? ומביא שני תירוצים:

א. בחלה תיקנו להפריש שתי חלות במקום הקרוב למקום טהרה, בגלל הקירבה לארץ ישראל, ששם החלה נאכלת; לכן של האור צריכה להיות כשיעור כדין חלה בארץ ישראל [ועי' להלן הערה רכט].

ב. אין להקשות מדין חלת האור (חלה פ"ד מ"ז), והקולא בתרומה להפריש כלשהו נובעת מכך שקיי"ל 'לא קידשה לעתיד לבוא'. מדבריו למד הגר"א, לשו"ע סי' שלא ס"ק לה, שדין חלה ודין תרומה חד הוא, ובזה"ז אין שיעור לתרומה ולחלה, בניגוד לדעת הרמב"ם, הל' בכורים פ"ה ה"ט ושו"ע, יו"ד סי' שכב סעי' ד. אמנם בשו"ת המבי"ט, ח"ג סי' מז, כתב בדעת

והא דתנן על ששה²⁸ ספיקות [שורפין]²⁹ את התרומה³⁰ התם בתרומה דרבנן³¹ דכיון דטמאין בספק הקלו לשורפן אבל בטהרה גמורה אסור מן התורה לשורפה³² כמו דאבדה בידה³³ כמו שאסור לגרום לה טומאה³⁴ מדכת' משמרת תרומותי³⁵ צריך לשומרה מטומאה והוא הדין מאיבוד והביא רבינו³⁶ ראייה מדתנן בחלק³⁷ גבי עיר הנדחת ותרומות ירקבו אבל שריפה (אם)³⁸ [עם] שלל העיר אסור³⁹ לכך טוב

שינוי נוסחאות

28. כך הוא בכל כה", אך ל3: שלש ובדפוס: שלשה. 29. בכל כה"י ובדפוס: ספקות שורפין. 30. וכן ל3, אך במקום בידה – בידים. ובשאר כ"י ובדפוס: כיוון דמאבדה בידים. 31. וכן ל3; בדפוס: ומביא מורי רבינו; ובכ"י: א, 1, פ, ר: ומביא מורי רבינו יצחק ב"ר שמואל. 32. בשאר כ"י ובדפוס: עם.

הערות וביאורים

המשנה אפי' בתרומה השייכת לכהן, ואעפ"כ ירקבו ולא ישרפו. ורבנו מבאר, בדעת ר"י הזקן, שהסיבה שאין שורפין את התרומה היא, שאסור לאבד תרומה, דכתי' 'משמרת תרומותי'; אך רש"י, סנהדרין שם ד"ה אלא, כתב שהסיבה שאין שורפין היא, 'שלא מזלזלינן בקודש כולי האי'.

ועי' בהערת המהדיר (כ"י) למהדורת הדפוס של ספר התרומה, ירושלים תשל"ט, שגם בשלל עיר הנדחת אזיל לאיבוד, מדוע א"כ אסור לשרוף את התרומה? ועי' ביאור הגר"א, סי' שלא ס"ק מח, שהסביר בדעת רבנו, שההיתר לשרוף את התרומה הוא רק בערב פסח כי אזלא לשריפה דווקא, ומביא ראיה משלל העיר. ולכאורה שלל העיר הוא ראיה לסתור – שתרומה תירקב אף שדינה בשרפה; וי"ל בדעת הגר"א, שתורמת שלל העיר אין דינה בשריפה, כי התרומה נחשבת שלל שמים, לעומת חמץ שדינו בשריפה דווקא; [אך היד רמ"ה, סנהדרין שם ד"ה ותרומות, כתב שבעיקרון, דין שלל העיר בשריפה].

מדברי רבנו לא משמע כתירוצו של הגר"א, כי הסברה להתיר הפסד היא שסוף התרומה לילך לאיבוד ולא כי דינה בשריפה (עי' לעיל ליד ציון הערה נז); וכן מבואר גם בתוס', פסחים יג ע"א ד"ה ושורפין, ותוס' הרשב"א, פסחים שם. ועיין בתוס' הרשב"א, שם, שרבנו אפרים טוען כנגד

קיב ע"ב ד"ה אלא תרומה. אך נראה שהחזו"א לא ראה את דברי רבנו במקור, אלא מתוך המובאה בטור, ומדברי רבנו ברור שסובר שבזה"ז לא פקע דין משמרת תרומותי, ואין להפסיד תרומה בזה"ז, וע"ע להלן הערה סד. נח. טהרות פ"ד מ"ה; שבת טו ע"ב; נדה לג ע"ב.

נט. רבנו מעמיד את סוגיית ששה ספקות בתרומה דרבנן, שכן סובר שהאיסור לשרוף תרומה הוא מדאורייתא (עי' להלן הערה הבאה), וא"כ איך התיירו לשרוף תרומה בספק? ועי' בתוס' הרשב"א, פסחים יג ע"א סד"ה ושורפין: 'ולפי סברת הר' אפרים...'

ס. רבנו סובר שהאיסור לאבד תרומה הוא מן התורה, וכמו שאסור לטמא תרומה, והוא נלמד מהפסוק 'משמרת תרומותי', וכן משמע מדברי רש"י, סוכה לה ע"ב ד"ה שמפסידה. שיטת רבנו היא בניגוד לדעת רבנו אפרים המובא בתוס' הרשב"א, שם. ועי' ס' התורה והארץ, ח"ג עמ' 231.

סא. עי' כפתור ופרח, פרק יז (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות, ח"ב עמ' רנט-רס), שמביא את דברי רבנו.

סב. עי' הערות מ, רכז.

סג. סנהדרין קיא ע"ב; שם קיב ע"ב. כל הקטע להלן מופיע שוב ליד הערה רטו.

סד. הגמ' סנהדרין קיב ע"ב, מעמידה את

לקבורה³³ אם היא טהורה שלא הוכשרה ולא יתננה בכלי פן ימצאוה ויאכלוה וטוב יותר להכשירה קודם שיפריש התרומה ואחר כך יסיקנה הכהן ושמא אפי' להפריש [דבר מועט]³³ שרי כיון שהיא מדרבנן כדפריש' לעיל³⁴ ואע"ג דאסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל מן התור' לאחר שבא להן חיוב חלה דהיינו³⁴ לאחר מירוח דחולין הטבולין לחלה כחלה דמו והוא הדין הטבולין לתרומ'.

——— שינויי נוסחאות ———

33. 3ל: להפריש דבר; בכה"א, פ, 1פ, ר, ובדפוס: להפריש דבר מועט; בכה"א 1א, ו: ושמא אפי' להדיוט דבר מועט שרי. **34.** 3ל: דהיינו לאחר גלגול או לאחר חיוב התרומה דהיינו וכן הוא בכה"א פ, 1פ, ר, א, ו; אך א 1 כמו ל.

——— הערות וביאורים ———

החולקים עליו, שגם חמץ אין דינו בשריפה, ובביטול בעלמא סגי. ועי' ביאור הגר"א, או"ח סי' תמה ס"ק א ד"ה שורפו, שכתב שלכו"ע מצוותו העיקרית של החמץ היא בשריפה. ואולי כוונת הגר"א (בהסבר דברי רבנו) היא, שבערב פסח, יש מצווה לאבד את החמץ בצורה אקטיבית (ולאו דווקא שריפה), מה שאין כן בתרומת עיר הנידחת, וכן תרומה בזמן הזה, שאין בהן חיוב אקטיבי של איבוד, ולכן אין לדון את התרומה כ'סופה לילך לאיבוד'. ועי' מגן האלף, סי' תמה ס"ק א; ועי' תורת הארץ, ח"א פרק ב אות כא הערה ד, שכתב שאולי בשלל העיר בדילי אינשי, ולכן התרומות יירקבו, אך בתרומת חמץ לא בדילי אינשי, ולכן חייבו שריפה.

סו. עי' בהערות ל, ריו, רכ.
סז. מסקנת הסוגיה בסוטה ל ע"ב, אליבא דחכמים. וכן משמע בגיטין נג ע"א. אמנם ממסקנת הסוגיה בע"ז נו ע"א וכן בנדה ו ע"ב, משמע שמותר לגרום טומאה לחולין שבא"י, אולם לדעת רבנו, איירי דווקא לפני מירוח וגלגול, וכדעת תוס', עי' בהערה הבאה.
וכן סוברים שאסור לגרום טומאה: רש"י, ע"ז שם ד"ה ואין בוצרין; תוס', ע"ז שם ד"ה שמותר; תוס', נדה ו ע"ב ד"ה נולד; תוס', חולין ב ע"ב ד"ה טמא; תוס' הרא"ש, גיטין סא ע"א ד"ה רישא; תוס' הרא"ש, חולין ב ע"ב ד"ה טמא; ראב"ד, לרמב"ם הל' בכורים פ"ז הי"ב; מאירי, סוטה ל ע"א ד"ה אין מפרשין. ועי' רי"ף, ע"ז דף כה ע"ב מדפי הרי"ף. אך הרמב"ם, הל' בכורים פ"ז הי"ב, והל' טומאת אוכלין פט"ז ה"ט, סובר שמותר לגרום טומאה לחולין.

סח. עי' להלן, ליד ציון הערה רטז, ש'טוב לקבורה ותמאס שם', כלומר תימאס לבד וקל יותר מהפסד בידים, ודלא כפי שכתב החזו"א, שביעית סי' ה ס"ק י ד"ה יש, בדעת רבנו, שהקבורה ממהרת את ההפסד. ועי' משפט כהן, סי' לח אות ג, שסובר ג"כ שהקבורה ממהרת את ההפסד, ולכן כתב, שהגרסה הנכונה בדברי הטור (על סמך דברי רבנו) היא 'יירקבו' ולא 'יירקבו', אך בדפוס של ס' התרומה, וכן בכל כה"י שבדקנו (עי' בהקדמה) כתוב בשני מקומות בדברי רבנו (כאן, ולהלן ליד ציון הערה רטז) ש'טוב לקבורה'. יתר על כן, בתחילה מביא רבנו את הדיון בשלל העיר, ושם הוא מצטט את

כתרומה³⁵ דמו מ"מ בזמן הזה מדרבנן³⁵ כיון שאין לה אוכלין אם היא טהורה מותר להכשירה ותהא טמאה בהפרשתה שלא יכשלו בה³⁶ עוד³⁷ שהכהן ישרפנה ויהנה ממנה בשעת שריפה כדאמר³⁸ פ' במה מדליקין³⁹ אמרה תורה בשעת ביעורה תיהני ממנה ודרשינן נמי נתתי לך שלך תהא להסיקה תחת תבשילך דאי לאו הכי תמה על עצמך היאך לשין עיסה בארץ ישראל עכשיו שאין לנו הזאה וכולנו טמאים הלא אסור לנו לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל אלא כיון דבזמן הזה חלה ותרומה מדרבנן הקלו חכמים היכא דלא איפשר לתקן מיהו מזה יש לומר דקודם חייוב חלה דהיינו קודם גילגול אין קפידא בגרם טומאה שלה⁴⁰

ודין מעשר ראשון מותר לזרים דאין הלכה כר' מאיר דאמ' פ' יש מותרות⁴¹ ע"כ וכן מעשר עני מותר לזרים ואין טעונין לאכול בירושלים אבל מעשר שיני ובזמן הזה שהוא טמא

אכילה ופדיון
מעשר שני בזה"ז

שינויי נוסחאות

35. בכל כה"י האחרים ובדפוס: מ"מ בזמן הזה לא קדשה לעתיד לבא ותרומה בזמן הזה מדרבנן.
36. כן הוא גם ל3; ובשאר כ"י ובדפוס: דאסור.

הערות וביאורים

- סח.** מסקנת הסוגיה בנדה ו ע"ב. אמנם מדברי רש"י, ע"ז שם ד"ה ואין בוצרין, משמע שאסור לגרום טומאה אף לפני הגלגול והמירוח, אך ע"י תוס', ע"ז שם ד"ה שמותר, ותוס', נדה שם ד"ה נולד, שמוכיחים שהאיסור הוא רק לאחר גלגול ומירוח. וע"י להלן ליד ציון הערה ר"ט.
- סט.** לא ברור לאן לשייך את המילה 'עוד', האם ל'שלא יכשלו בה עוד', או שמא הוא תחילת הטיעון הבא: 'עוד שהכהן ישרפנה'; ומ"מ ברור שרק החלק הראשון: 'שלא יכשלו בה' הוא לבדו סיבה להיתר להכשיר תרומה טהורה.
- ע.** לדעת רבנו מותר להכשיר את התרומה בזה"ז אף לאחר מירוח, כי תרומה בזה"ז דרבנן, וכדי שלא יכשלו באכילתה. וכ"כ ספר האגודה, הל' ארץ ישראל בסוף מס' ברכות וסדר זרעים, מהד' בריזל, עמ' כח; וכך משמע משו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תשל"א. אך בטור, יו"ד סי' שלא, כתב 'וטוב יותר להכשירה קודם מירוח, שעדיין לא חל עליה חיוב תרומה...'; וכן פסק הרמ"א, שו"ע יו"ד סי' שלא סעי' יט. ובביאור הגר"א, לשו"ע שם ס"ק נ, כותב שרבנו הסתפק
- אם מותר להכשירה אף לאחר המירוח, בגלל הסיבות שהזכרנו לעיל. וצ"ע מניין לגר"א שרבנו הסתפק בכך, כי מדברי רבנו משמע כאן, וכן להלן הערה רט, שבזה"ז לכתחילה יש להכשיר את הפירות לפני ההפרשה ומותר גם לאחר המירוח; וכן כתב בשמו בס' כפתור ופרח, פרק יז (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ב עמ' רס).
- עא.** שבת כה ע"א.
- עב.** אין כוונת רבנו לומר שיש לטמא את הפירות לפני המירוח; לדעתו מותר לטמא אף לפני מירוח מן הטעמים שהזכיר: שתרומה בזה"ז דרבנן ואין לה אוכלין, וחשש לתקלה. כוונת רבנו באומרו: 'מיהו מזה י"ל...' היא לדחות את הראיה שהביא מחלה, שכן ניתן לומר שזהו רק לפני הגלגול. כלשון רבנו כתב בס' מרדכי השלם, הל' ארץ ישראל (מהד' דיקמן, עמ' ה, ליד הערה 44); ובס' האגודה, הל' ארץ ישראל בסוף מס' ברכות וסדר זרעים, מהד' בריזל, עמ' כח, משפט זה אינו בנמצא; וע"י להלן הערה ר"ט.
- עג.** יבמות פה ע"ב - פו ע"א, וע"י שם יבמות עד ע"א; כתובות כו ע"א.

מחמת שאין לנו הזאה וכל אדם טמא אם הפירות לא הוכשרו א"כ הוא טהור א"כ הוא מותר לאכלו בירושלים^ע אע"ג דעכשיו ליכא מחיצות מקודשות דלעניין מחיצות קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבא כמו שאפרש בסמוך^ע אע"ג דלא קדשה לעתיד לבא לעניין חיוב תרומות ומעשרות מן התורה^ע

ואם הפירות הוכשרו או פת שנילוש ממים ועכשיו המעשר טמא ואסור בין לאוכלו

הערות וביאורים

עד. עי' להלן הערות קמח, קסד. ועי' סמ"ג, עשה קלו (מהד' שלזינגר עמ' ק): 'ובספר התרומה שפירש שם, שאם הפירות לא הוכשרו שמותר בזה"ז לאוכלן בירושלים, לא ידעתי מניין לר'. אך עי' רמב"ם, הל' בית הבכירה פ"ו הי"ד, שסובר כמו רבנו שלגבי מקום המקדש וירושלים, קדושה ראשונה לא פקעה, ולכן כתב בהט"ו: 'לפיכך... ואוכלין קדשים קלים ומעשר שני בכל ירושלים אעפ"י שאין שם חומה'. והרמב"ם סותר את עצמו, שכן כתב בהל' מע"ש פ"ב ה"א, ש'אף מע"ש לא יאכל אלא בפני הבית', ולמד זאת מהיקש מע"ש לבכור, בדברי הגמ', מכות יט ע"א. והאחרונים עמלו ליישב את הסתירה שבדברי הרמב"ם; ועי' עוד רמב"ם, הל' מע"ש פ"ז הט"ו.

וכאמור, לדעת רבנו הדברים פשוטים יותר, ומותר לאכול מע"ש בירושלים אם הפירות לא הוכשרו, כי לגבי ירושלים ומקום המקדש קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא.

עו. וכן מבחינים בין קדושת הארץ, שבטלה לבין קדושת הבית, שלא בטלה: ר"י בתוס', יבמות פב ע"ב ד"ה ירושה; תוס' הרא"ש, יבמות שם ד"ה ירושה; תוס', שבועות טז ע"א ד"ה דכולי; תוס', זבחים סא ע"א סד"ה מאי; תוס', שם סב ע"א ד"ה ואחד; יראים סי' רעז [שכה] (מהד' שיף, עמ' 313-314); סמ"ג, עשה קסג (מהד' שלזינגר עמ' קסד-קסה); ספר האגודה, על מסכת בבא קמא מהד' בריזל, עמ' כז-כח; ספר האגודה, על מסכת שבועות מהד' בריזל, עמ' קעא-קעב; מרדכי, הל' א"י (מהד' דיקמן, ליד הערה 29); חידושי הר"ן, שבועות טז ע"א ד"ה ולענין, ומביא שם את דברי רבנו; שו"ת תשב"ץ, ח"ג סי' רא; ובכפתור ופרח, פ"ו (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"א עמ' ק) הביא את דברי רבנו.

מהר"ם גאלאנטי (מובא בשו"ת הלכות קטנות, ח"ב סי' יד) דן באריכות בדברי רבנו, ורוצה לומר בדעתו שההיקש של מע"ש לבכור אינו אלא לדעת מ"ד קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא. ואמנם להלן הערה קסד, ולהלן הערה נוסח 70, עמדנו על כך שבדפוס ובכמה כ"י כתוב שמותר לאכול מעשר שני רק אם יש מזבח, ונלמד מן ההיקש לבכור (עפ"י הגמ' במכות, שם); אך בנוסחתנו (כ"י ל וכן ל3) ליתא. קושי נוסף בדברי רבנו הוא ההצעה לאכול את הפירות בירושלים 'אם הפירות לא הוכשרו'. ועי' כסף משנה, לרמב"ם הל' מע"ש פ"ב ה"א, שמביא את דברי רבנו ושואל: 'וכי לא הוכשר

בטומאה בין לשורפו בטומאה דכת' לא בערתי ממנו בטמא^{טז} וגם לוקה כדאית' פ' הערלע^{טז} א"כ יפדנו אפילו בירושלים דאמרי^{טז} מניין למעשר שני שנטמא שפודין אותו אפי' בירושלי' ת"ל^{טז} כי ירחק ממך המקום כי לא תוכל שאתו וצרת הכסף ואין שאת אלא אכילה דכת' משאת מאת פניו^{טז} ויפדה אפילו שוה מנה^{טז} על שוה פרוטה כדשמואל^{טז} ואע"ג דשמואל לא שרי אלא בדיעבד הני מילי בזמן שבית המקדש קיים אבל בזמן

הערות וביאורים

עז. דברים כו, יד; וכ"כ בספר האגודה, הלכות ארץ ישראל בסוף מס' ברכות וסדר זרעים, מהד' בריזל, עמ' כט, כתב בשם הריצב"א, עפ"י המשנה בתמורה פ"ז מ"ו; וכן במרדכי, הלכות ארץ ישראל (מהד' דיקמן, עמ' ז); שמעשר שני שנטמא אין לו תקנה אלא קבורה ולא שריפה; אך בשו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' קלג, כתב שאם חילל על פירות: 'ושורף את הפירות שחילל עליהם כדי שלא יהיו תקלה לאחרים'; ועי' ביאור הגר"א, לשו"ע שם ס"ק רב, שכתב שיש לשורף את המע"ש כמו תרומה טמאה.

עח. יבמות עג ע"ב.

עט. פסחים לו ע"ב; ב"מ נג ע"א; סנהדרין קיב ע"ב; מכות יט ע"ב. והרמב"ם, הל' מע"ש ונט"ר פ"ב ה"ד, כתב שבזה"ז, אין אוכלים בירושלים מע"ש ואף אין פודים אותו, ומקור דבריו מהתוספתא מע"ש פ"ג ה"ג; ועי' כפתור ופרח, פרק מא (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ג עמ' יז-כא); כסף משנה, לרמב"ם שם.

פ. דברים יד, כד-כה.

פא. בראשית מג, לד. מקור זה מובא לדין שפודים מע"ש שנטמא בירושלים, בב"מ נג ע"ב. ובכפתור ופרח, פרק מא (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ג עמ' טו-טז) הקשה על רבנו שלמסקנת הגמ', שם, לא פלוג רבנן, וגם באין מחיצות, אם נקלט המע"ש בירושלים אי אפשר לפדותו. פאת השלחן, סי' ג בית ישראל ס"ק כח, תמה על תמיהתו, שכן

הגמ' מדברת על מע"ש טהור שנקלט בירושלים, ואילו רבנו מדבר על מע"ש שנטמא, שפודים אותו כדברי ר' אלעזר, ב"מ שם. ועוד כתב הכפתור ופרח, שם (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' יט-כ) שבזה"ז, אין פודים מע"ש שנטמא, כי אי אפשר לאכול את תמורתו בטהרה; ועי' פאת השלחן, שם. אך רוב הפוסקים חולקים על הכפתור ופרח, וסוברים כדעת רבנו, שאפשר לפדות מע"ש טמא בירושלים גם בזה"ז: טור, יו"ד סי' שלא (הוצ' מכון ירושלים עמ' קיד); שו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תשלא; כסף משנה, לרמב"ם הל' מע"ש פ"ב ה"ד; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' קלה; ועי' גם סמ"ג, עשה קלו (מהד' שלזינגר עמ' קה). מקורות נוספים עי' בכרם ציון, אוצר התרומות הלכות פסוקות, עמ' רט-ריב; ועי' תוספתא כפשוטה ליברמן (זרעים) עמ' 260 שו' 44, ובביאור הארוך, עמ' 759.

פב. עי' תוס', ב"מ נד ע"א ד"ה או דילמא, שלא די בחילול המנה אלא יש להוסיף חומש למנה, ולחלל אותם על פרוטה.

פג. בבכורות כה ע"א ובמעילה יד ע"ב, נאמר בדעת שמואל, שרק בדיעבד אם חילל על שווה פרוטה – מחולל. ובכבא מציעא נז ע"א, ותמורה כז ע"ב, יש מ"ד שמותר אף לכתחילה. ובתוס', ב"מ שם ד"ה ומר, כתב שאף לדעה זו אין לחלל לכתחילה בפחות משוויו, ואם עשה כן בשוגג, מן התורה, לכתחילה לא ישלים; ועי' תוס', תמורה שם ד"ה בין למר. ולהלן ליד ציון הערה רלח, חוזר רבנו על דין זה.

הזה אפי' לכתחילה מותר³⁷ פד' כדמוכח^פ בערכין^פ גבי ההוא גברא (דאחר מינהו) דאחרמינהו לנכסיה והפרוטה יקצצנה וישליכנה בנהר וכן פי' בשאלתות דרב אחאי על פדיון כרם רביע³⁸ פד' הפרוטה ישליך בנהר אבל קשה לי מה יעשה אם אין במעשר

שינויי נוסחאות

37. וכן הוא גם ל3; אך בשאר כה"י ובדפוס נוסף: כדשמואל דאפי' לכתחילה שרי כיון שאין ראוי לאכלו שלא יבא לידי תקלה. 38. כן הוא גם פ, א1, ר, ובדפוס; אך ל3, פ1, א, ו: רבעי.

הערות וביאורים

פד. מדברי רבנו משמע שסיבת ההיתר לפדות בפחות משווי בגלל חיוב תרו"מ 'בזה"ז'. אך בכמה כ"י ובדפוס נוסף משפט: 'כדשמואל דאפי' לכתחילה שרי כיון שאין ראוי לאכלו שלא יבא לידי תקלה', משמע שהוא מפני חשש התקלה. ובנוסחתנו (כ"י ל) וכן בכ"י ל3 ליתא, עי' בהערת נוסח 37. וכן הוא גם להלן: באותם כ"י ובדפוס נוסף המשפט: 'דשמואל שרי אפי' לכתחילה היכא דאיכא למיחש לתקלה', אך בכ"י ל; ל3 ליתא; עי' הערת נוסח 98. ועי' ערכין כט ע"א, שהסיבה שבזה"ז מותר לחלל הקדש בפחות משווי אפי' לכתחילה, אינה מפני שחיישנן לתקלה, אלא מפני שאין הפסד להקדש: וכ"כ תוס', שבועות טז ע"א ד"ה דכולי; תוס' הרא"ש, שבועות שם ד"ה דכו"ע; ועי' תוס', בכורות ל ע"א ד"ה באתריה.

פה. בתוס', ע"ז יג ע"א ד"ה ואם, כתב ר"ת לגבי הקדש לבדק הבית, שרק קרקע, העומדת לעולם, התיירו לפדות בזה"ז לפדות, כדי שלא יבוא בה לידי תקלה, אך פירות הקדש – ניח עד שיירקבו; וכ"כ תוס', ערכין כט ע"א ד"ה שקול; ועי' רי"ף, ע"ז דף ד ע"א מדפי הרי"ף; ור"ן, על הרי"ף שם ד"ה תניא; ורא"ש, ע"ז פ"א סי' יג.

פו. בערכין כט ע"א, מבואר שבזה"ז, דליכא פסידא לבדק הבית, מותר לכתחילה לפדות שלא בשווי.

פז. הגאונים הזכירו דין זה, שאפשר לחלל לכתחילה על שווה פרוטה, לגבי פדיון נטע רבעי: שאלתות דר' אחאי, פר' קדושים שאילתא

ק ד"ה שאילתא: 'ומחייב למיקליה לדמי פורקניה'; הלכות גדולות, הל' ערלה סי' ו (מכון ירושלים, עמ' קיג-קיד); תשובות רב נטרונאי גאון (מהד' ברודי, יו"ד סי' רסט); ס' והזהיר, מהד' פריימן, עמ' 232 (סוף פ' בהר). וכן סוברים תוס', ביצה ה ע"ב ד"ה וביקש, לגבי פדיון מעשר שני בזמן הזה [ועי' ריטב"א, יומא ח ע"ב (מהד' ליכטנשטיין, עמ' מ-מא) ד"ה הנחתומין שהיא שיטת ר"ן]; תוס', מגילה י ע"א ד"ה דכולי עלמא, [כתשובה לקושיית ר"ת]; תוס', בכורות ל ע"א ד"ה באתריה, ומציינים שם, שמעשים שבכל יום שמחללים באופן זה בכרם רבעי; וכן נראה בתוס', פסחים יג ע"ב ד"ה אין, בתירוץ ב', לגבי קרבן תודה בפסח; רשב"א, ר"ה לב ע"א ד"ה וביקש (מהד' דימיטובסקי, עמ' רט); שו"ת המיוחסות לרמב"ן, סס"י קנו (בשם הר"ש); חידושי הר"ן, ר"ה לא ע"ב ד"ה וביקש; שו"ת הריטב"א, סי' קמה (מהד' קאפח, עמ' קעב); רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"ז, והל' מע"ש ונט"ר פ"ב ה"ב, אך שם, כתב שממדת חסידות גם בזה"ז, יש לפדות בשווי; וכ"כ סמ"ג, עשה קלו (מהד' שלזינגר עמ' ק); כפתור ופרח, פרק מ (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ב עמ' תו-תז); שם פרק נג (שם, ח"ג עמ' רלא). הכפתור ופרח פרק מ, מזכיר את דברי הר' מאיר נרבוני, שגם בזה"ז, צריך ארבע פרוטות, כפי שנאמר בגמ' ערכין כט ע"א. בתוס', ר"ה לא ע"ב ד"ה וביקש, מוכיחים מגמ' גיטין סה ע"א, שגם בזה"ז יש לפדות על שווי; אך תוס', גיטין שם ד"ה ואמה, סוברים שאין להוכיח

שוה פרוטה שהרי אין תופס פדיון^פ וגם אין מעות הראשונות^פ לצרף עם זה ואין יכול לאוכלו^ז ולא לשורפו^ז וא"כ יצטרך להצניעו במקום המשתמר עד שיהיה הרבה ואז יפדנו על שוה פרוטה כדפרי^ז לעיל

חיוב תרומה
בפירות עכו"ם

וכל הפירות שקונין אפי' מגויים חייבין לתרום ולעשר מדרבנן אפי' יש קנייין לגוי

הערות וביאורים

- משם. ומדברי ר"ת בס' הישר, ח' החידושים סי' תשלב, מהד' שלזינגר עמ' 426, משמע שאינו פוסק כשמואל, אך עי' אורבך, בעלי התוספות, עמ' 96 הערה 31, שהנאמר בס' הישר שם, אינם דברי ר"ת, אלא הם דברי ר' אבצם (ר' אברהם), תלמידו של ר"ת. ויש שחלקו בין הקדש למע"ש: תוס' הרא"ש, יומא ט ע"א ד"ה לא אטרוח, בשם יש שרוצים לומר; תוס' ישנים, יומא שם ד"ה ולא; ריטב"א, יומא שם, בשם יש שהיו מתרצים; ועי' ביאור הגר"א, לשו"ע יו"ד סי' רצד ס"ק כ. **פח.** בבא מציעא נב ע"ב - נג ע"ב. בתוס', ב"מ נג ע"ב ד"ה אין, מעלה אפשרות שהפדיון חל, אלא שאין מוסיף חומש, אך פירוש זה נדחה ע"י התוס' שם, ומתקבל פי' רש"י, ב"מ נב ע"ב ד"ה שאין, שהפדיון אינו תופס בפחות משווה פרוטה, וכך סובר רבנו. ועי' בהרחבה במאמרו של הרב אהוד אחיטוב, 'מעשר שני שאין בו שוה פרוטה', התורה והארץ ח"ד, עמ' 219 ואילך.
- פט.** בבא מציעא שם. יש ראשונים שהשמיטו את האפשרות לחלל על מעות הראשונות: סמ"ג, עשה קלו (מהד' שלזינגר עמ' קא); כפתור ופרח, פרק מ (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ב עמ' תיא); טור, יו"ד סי' שלא (מכון ירושלים, עמ' קטו). ועי' ב"ח, סי' שלא ד"ה ומ"ש ואם אין לו, שמצטט את דברי רבנו להלן ליד ציון רכט, שגם משמיט אפשרות זו; ועי' משנת ר' עקיבה [פרוש] סי' ח עמ' לג ד"ה הא עכ"פ, שנשאר בצ"ע, מדוע השמיטו זאת, ועי' במאמרו של הרב אהוד אחיטוב, התורה והארץ, שם, מעמ' 227 ואילך; ועכ"פ ברור, שלפי רבנו,
- אפשר לחלל על מעות ראשונות, כמבואר כאן. וע"ע רמב"ם, הל' מע"ש פ"ה ה"ד-ה"ה; ועי' שנות אליהו, מעשר שני פ"ד מ"ג (פירוש הארוך).
- צ.** לא נתברר אם לדעת רבנו, זה שאי אפשר לחלל מע"ש שאין בו שוה פרוטה הוא מדאורייתא או מדרבנן. יש ראשונים הסוברים שהוא מדאורייתא: רש"י, ב"מ נב ע"ב ד"ה שאין; רש"י, שם נג ע"ב ד"ה פרט; וכן משמע מתוס', ב"מ נג ע"ב ד"ה אין. הריטב"א, ב"מ נב ע"ב ד"ה גופא (מהד' רפאל עמ' תמו, [ועי' שם, הערה 785]) סובר שהוא מדאורייתא, אך מדאורייתא מניחו עד שיירקב או עד שיעלהו לירושלים, ומדרבנן חייב לפדות על מעות הראשונות. יש ראשונים הסוברים שכל דין מע"ש שאין בו שוה פרוטה אינו אלא מדרבנן: ראב"ד, מובא בשטמ"ק ב"מ נג ע"א ד"ה דאורייתא; מאירי, בית הבחירה, ב"מ נג ע"א ד"ה והעלאה (מהד' שלזינגר, עמ' 196 ועי' שם עמ' 199 [ליד ציון הערה 280]); תוס' הרא"ש, ב"מ נג ע"ב ד"ה לא מיבעיא (מהד' הרשלה, עמ' קמו [ועי' שם הערה רחצ]). ועי' רמב"ם, הל' מע"ש פ"ב ה"ט, ומהר"י קורקוס, לרמב"ם שם.
- צא.** עי' סמ"ג, עשה קלו (מהד' שלזינגר עמ' קא הערה 6) שם, דן המהדיר בדברי רבנו, מדוע אסור לשרוף את המע"ש, הרי לעיל כתב, בשם השאילתות ש' הפרוטה יקציצנה וישליכנה בנהר'. המהדיר שם, מנסה ליישב שמדובר במע"ש טמא, וייתכן שיש איסור שריפה במע"ש טמא, גם אם אינו נהנה מן השריפה.

להפקיע ממעשר^{צב} כדמוכח פ' הקומץ^{צב} בעובדא דר' שמעון שזורי^{צב} דאמ' ליה ר' טרפון לך וקנה^{צב} מן הגוי ועשר על הנתערב קסבר יש קניין לגוי^{צב} וכל שכן כאן דסתם גוים גזלני ארעתא ניהו וקרקע אינה נגזלת אפילו ביאוש כדמוכח גבי הושענא פ' לולב הגזול^{צב} ובשמעתא דמכר לו פרה בחזקת הבתים^{צב} ולא קשה מירושלמי דכלאים דמשמע דקונה קרקע ביאוש^{צב} א"כ כיון שהקרקעות היו תחילה של ישראל חייב לעשר אמנם

שינויי נוסחאות

39. בכל כה"כנ"ל; אך בדפוס: לוקח מן העכו"ם, ואין לו מובן; ובכ"ו: ו' לך וקח, ואולי מכאן הטעות שבדפוס.

הערות וביאורים

- צב.** סוגיית 'יש קניין' עי' גיטין מז ע"א-ע"ב; אמנם רבנו מבאר להלן, ליד ציון הערה בבא מציעא קא ע"א; מנחות לא ע"א; בכורות יא ע"ב.
- צג.** מנחות שם.
- צד.** עי' פאת השלחן, הל' דמאי פט"ז ס"ק מ (תשי"ט, דף עג ע"א); כפתור ופרח, מהד' פערלא פרחי ציון פ"ד אות מב (מוסה"ק עמ' סג-סד), שאף שרב אשי חולק על עולא, שאמר: 'כל מקום ששנה ר"ש שזורי הלכה כמותו' [חולין עה ע"ב], ועי' בדברי רבנו סי' קצט (דפוס, עמ' רפג), מ"מ בנד"ד, יש לפסוק כר"ש שזורי, כיון דלית מאן דפליג עליה.
- צה.** רבנו מדייק ממעשה דר"ש שזורי, שאפי' למ"ד יש קניין חייב עכ"פ להפריש מעשר מדרבנן. וכן דייקו: תוס', בכורות יא ע"ב ד"ה מעשרן; תוס', ב"מ פח ע"א ד"ה תבואת זרעך; חידושי הרמב"ן, גיטין מז ע"א (מהד' הישריק, עמ' רעח), ד"ה הכא במאי עסקינן; רבנו קרשקש, המיוחס לריטב"א, גיטין שם (מהד' ליכטנשטיין, עמ' תז ד"ה הב"ע); חידושי הר"ן, גיטין שם ד"ה הכא; כפתור ופרח, פ"ד (מהד' בית המדרש להתיישבות ח"א עמ' כה-כו), [ועי' שם, הערות 36-37]; והרמב"ם, הל' תרומות פ"א הי"א, סובר שאם נתמרחו ביד הגוי פטור לגמרי מתרו"מ; ועי' פאת השלחן, סי' טז בית ישראל ס"ק מ (שם, דף עא-עב), שלדעת הרמב"ם, סוגיית ר"ש שזורי אינה הלכה, כי ס"ל אין מירוח הגוי פטור; ועי' פרחי ציון, פערלא שם.
- אמנם רבנו מבאר להלן, ליד ציון הערה קצא ואילך, שר"ש שזורי סובר כמ"ד קדושה שנייה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא, וחייב תרו"מ הוא מדאורייתא, לכן כשקונה מן הגוי - חייב עכ"פ מדרבנן, גם למ"ד יש קניין. אך להלכה סובר רבנו שגם קדושה שנייה לא קידשה לעת"ל, וחייב תרו"מ בישראל הוא מדרבנן, לכן כשקונה מן הגוי פטור לגמרי. וכן כותב הסמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פא), ועי' רמב"ם, הל' תרומות פ"א הי"א, והל' מעשר פי"א הט"ו. ועי' פרחי ציון, פערלא דף סה ע"ב, שמסביר שלרמב"ם קי"ל אין קניין, ומירוח הגוי פטור לגמרי; ולדעת הכפתור ופרח, קי"ל אין קניין, אך מירוח הגוי אינו פטור אלא מדאורייתא, וחייב מדרבנן.
- צו.** סוכה ל ע"א-ע"ב.
- צז.** בבא בתרא מה ע"א: 'דסתם עכו"ם אנס הוא'.
- צח.** ירושלמי כלאים פ"ז ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 167 שו' 44): 'אמר ר' לא, אעפ"י שאין קרקע נגזל, יש יאוש לקרקע'. ורבנו סובר שקרקע אינה נגזלת אפי' לאחר ייאוש, והוסיף: 'ולא קשה עלה מירושלמי, ונראה שסובר כדעת הר"ש, כלאים פ"ז מ"ו ד"ה קוצרו; וכן תוס', סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע, שגם הירושלמי מודה שאין ייאוש, והא דאמר - יש ייאוש, זהו דין מיוחד לכלאים, לחייב במקרה שלא נשתקע שם הבעלים ונתייאשו - במקרה

אינו כן דשפיר קונין קרקעות על ידי כיבוש³⁹ אפי' גופו של ישראל מוישב ממנו שבי' ואחרי שכבושום גוים מישמעאלים או מישר' לא היה כל כך ישראלים אחרי כן שיש לחוש שקנו הגוים והגוים גזלו מהם⁴⁰ מיהו אפי' פירות שבדאי (גזלו)⁴¹ [גדלו] בקרקע של ישראל אם אחרי כן קנאם ישראל אחד⁴² ממנו אינם חייבין לעשר כי אם מדרבנן כדרשין פ' השוכר את הפועלים⁴³ תבואת זרע⁴⁴ ולא לוקח כשמרחו מוכר לדברי רבי יעקב⁴⁵ או כשמרחו לוקח לדברי הר' יצחק ב"ר מרדכי

אמנם אפי' אין קניין לגוי בארץ ישראל להפקיעו מיד מעשר ואפי' קנה ישראל קרקע ומרחו הוא עצמו ואפי' רצה הוא עצמו לאכול ולא למכור אפי' הכי אינו חייב לעשר כי אם

קדושה ראשונה
ושנייה – קדושה
לשעתה

שינויי נוסחאות

40. כן הוא גם ל3, ו, א1, פ; ובדפוס: שגזלו; אך נראית יותר הגרסה: גדלו, וכן הוא א, פ1, ר.
41. כך הוא גם ל3; אך בשאר כ" וכן בדפוס: אחר.

הערות וביאורים

- זה, חייב האנס בכלאיים מדרבנן. והסמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פ-פא), מביא את דברי רבנו. ואמנם האור זרוע, ח"א סי' תשנח, סובר להפך, שיש ייאוש לקרקע, והסוגיה במס' סוכה שם, קרקע אינה נגזלת אפי' לאחר ייאוש, זוהי חומרה מיוחדת לענין מצווה (ארבעת המינים); וכתב כן גם בדעת הר"ש ורבנו שמחה.
- צט.** ודווקא ע"י כיבוש, ע"י תוס', גיטין לח ע"א ד"ה אבל; תוס' בכורות יג ע"א ד"ה אם; רשב"א, גיטין לו ע"ב ד"ה שבאי (מהד' סקלר, עמ' שס ואילך); אך יש ראשונים שמסבירים בגיטין לח ע"א: 'עובד כוכבים ישראל מנלך דכתי' וישב וכו' שמדובר בעבד כנעני שהיה שייך לישראל ולא ישראל עצמו: רמב"ן, קדושין יד ע"ב (מכון מערבא, עמ' כ); רשב"א, גיטין לו ע"ב, ד"ה שבאי; ולדעתם נראה, שלא מועיל כיבוש לקנות ולשבות ישראל; וכ"כ תוס' הרא"ש, גיטין לח ע"א ד"ה דכתיב, אף שמורה שהכיבוש נחשב קניין. ועי' רש"י, גיטין שם ד"ה עובד כוכבים; ספר הישר, לר"ת (חלק החידושים) סי' תרצט; רמב"ם, הל' עבדים פ"ט ה"ד, והל' בית הבחירה פ"ו הט"ז. ועי' דבר אברהם, ח"א סי' י-יא; ספר תורת הארץ, להר"מ קליערס ח"ב פרק שלישי אות סה-סו.
- ק.** במדבר כא, א.
- קא.** אין לחוש שאח"כ חזר ישראל וקנה קרקע, ושוב גזלו עכו"ם ממנו בלא כיבוש; ועי' להלן הערה רמו; סמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פ).
- קב.** בבא מציעא פח ע"ב.
- קג.** דברים יד, כב.
- קד.** לפי ר"ת, מי שהמירוח אצלו נחשב 'תבואת זרעך', ולכן רק אם המירוח היה ביד המוכר והלוקח קנה לאחר מירוח – חל עליו פטור הלוקח. לפי ריב"ם פטור לוקח הוא דווקא כאשר המירוח היה ביד הלוקח, אך לקח לאחר מירוח, החיוב שחל כבר על המוכר כבר אינו פוקע. עי' ר"ש, פאה פ"א מ"ו; סמ"ג, עשה קלג ועשה קלה (מהד' שלזינגר עמ' פ ועמ' צ-צא); תוס', בכורות יא ע"ב ד"ה מעשרן; תוס' שאנץ, בכורות שם (מהד' אילן, עמ' 29); תוס', ב"מ פח ע"א ד"ה תבואת זרעך; תוס' רבנו פרץ, ב"מ שם (מהד' הרשלר, עמ' קס ד"ה ולוקח); תוס' רא"ש ב"מ שם (מהד' הרשלר, עמ' ריט-רכא); תוס', קדושין מא ע"ב ד"ה העובד; תוס', מנחות לא ע"א ד"ה קסבר; ועי' רמב"ם, הל' מעשר פ"ב ה"א-ה"ב (שסובר כר"ת). ועי' אריכות דברים בס' תורת הארץ (קליערס) ח"א פ"ב מאות מב ואילך.

מדרבנן⁴² ולא מן התורה דהכי הלכת' קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא כך פוסק מורי רבי' יצחק ב"ר שמואל⁴² ומביא ראייה דאמרי' פ"ק דחולין ק"י ר' מאיר אכל עלה של ירק בבית שאן וגם התיר ר' בית שאן על ידו אע"ג דבית שאן היה בקדושת יהושוע כדאית' התם מנשה לא הוריש את יושבי בית שאן⁴³ וקאמר קסבר קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא משמע דהכי הלכתא דמעשה רבנן⁴⁴ וגם במדרש רות⁴⁵ אמר ר' יוחנן משגלו נפטרו משעלו בימי עזרא מאליהן קיבלו עליהן

——— שינויי נוסחאות ———

42. כך הוא בכל כה", אך בדפוס: ישמעאל.

——— הערות וביאורים ———

קה. בתוס', יבמות פב ע"ב ד"ה ירושה, מובאת סתירה בדברי ר' יוחנן: מחד, אמר ר' יוחנן: אנא דאמרי כר' יוסי שקדושת הארץ דאורייתא, כי קדושה שנייה לא בטלה, ומאידך ר' יוחנן אומר, ש'מאליהן קיבלו' - משמע שקדושת הארץ בטלה, וחיוב תרו"מ הוא מדרבנן. לכך מביא ר"י שלושה תירוצים:

א. ר' יוחנן שאמר, שקדושת הארץ היא דאורייתא, רק הסביר את המשנה שם אליבא דר' יוסי, אך להלכה הוא עצמו סובר שהיא דרבנן.

ב. 'מאליהן קיבלו' - אין משמעותו שחיוב תרו"מ דרבנן, שכן קבלתם הייתה רק בפירות, שחיובם במעשרות מדרבנן, ולא בדגן, תירוש ויצהר, שחיובם מן התורה.

ג. 'מאליהן קיבלו' - אין משמעותו שחיוב תרו"מ הוא דרבנן, אלא שלא היו חייבים לקדש את א"י, אך לאחר שקידשו - חייבים מדאורייתא. לכאורה, לפי שני התירוצים האחרונים של ר"י, תרו"מ בזה"ז דאורייתא, שכן ר' יוחנן סובר כר' יוסי, ולפי התירוצ הראשון של ר"י, קי"ל כרבנן, ולכן תרו"מ בזה"ז דרבנן; אך הר"ש, שביעית פ"ו מ"א (סד"ה מהנהר), כתב שאף לתירוצ האחרון, תרו"מ בזה"ז דרבנן, כי מאליהן קיבלו, ומסתמא לא היה בלבם אלא כל זמן שהבית קיים. הטור, יו"ד סי' שלא (מכון ירושלים, עמ' קה), כתב בדעת ר"י, שחיוב תרו"מ הוא מדאורייתא, כי קדושה שנייה לא בטלה. אך הסמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פב) אומר

בשם ר"י, שחיוב תרו"מ דרבנן, רק שסובר שבימי עזרא היה החיוב מדאורייתא, כלומר ר"י נוקט כשלושת התירוצים גם יחד; ועי' ים שלמה יבמות פ"ח אות לג, שתמה על רבנו שאם מקבלים את שני התירוצים האחרונים של ר"י, כבר אין הכרח לומר שר' יוחנן אמר שחיוב תרו"מ דאורייתא וליה לא ס"ל. בסמ"ג, שם עמ' עח, כתב שבזה"ז תרו"מ מדרבנן, כי גם קדושה שנייה אינה אלא לשעתה; וע"ע סמ"ג, עשה קסג (מהד' שלזינגר עמ' קסה). אך בביאור הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק ז, מביא את הסמ"ג כמקור לכך שתרו"מ מדאורייתא, עפ"י שני התירוצים האחרונים שכתוס' (לעיל), וצ"ע. ובדברי רבנו נאמר רק שר"י סובר, שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא. בספר מרדכי השלם, הל' ארץ ישראל (מהד' דיקמן, עמ' ב), מביא דברי ר"י: 'וכן פסק ר"י, דקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא', אך שם מביא גם ראיות רבנו שקדושה שנייה בטלה; ובס' האגודה, על מס' ברכות וזרעים, מהד' בריזל (הלכות ארץ ישראל, עמ' כז), כתב בשם ר"י, שתומה בזה"ז דרבנן; ובשו"ת התשב"ץ, ח"ג סי' קצט, מביא את דברי רבנו.

קו. חולין ו ע"ב.

קז. שופטים א, כז.

קה. עי' להלן, הערה קעט.

קט. רות רבה (לרנר) פרשה ד פסקה ה ד"ה והנה בועז.

שינוי נוסח

במקום הקטע מהכוכבית בעמ' 183 עד הכוכבית עמ' 185

ולכל היותר אין להביא ראיה משם אלא דקדושה ראשונה בטלה אבל קדושת עזרא שמא קיימת לעולם כדסבר תנא דסדר עולם ראשונה ושנייה יש להם פירוש הוצרכו לקדש אבל שלישית אין להם כשיבא מלך המשיח לא יהו צריכין לקדש ויש להביא ראיה דאפי' קדושת עזרא בטלה ובזמן הזה תרומה ומעשר מדרבנן...

עזרא היכולת בידם להניח מלקדש כל כך כרכים שקדשו כמו שהניחו במקצת כדאמר

חייב מעשרות ובכרשית רבה פרשת ויחיק' ובמסכת שביעית ירושלמי גרסי' קיא בה ר' יהושע בן לוי⁴³ וכן בשלהי מכות קיב בתלמוד דידן וצריך עיון בפירוש כי יש תימה לומר שלא היו חייבין בתרומה ומעשר⁴⁴ בימי עזרא קיג *ונר⁴⁵ דהכי פירוש' בימי יהושע ודאי הוטל עליהן חובה לקדש כל מה שבתוך תחומין המפורשין באלה מסעי' וכשעלו בימי

שינויי נוסחאות

43. כך הוא בכל כה"י, אך בדפוס: יוסי הגלילי. 44. כן גם ל3, א; אך בשאר כה"י ובדפוס נוסף: מן התורה. 45. כך הוא גם ל3; אך בשאר כה"י ובדפוס, מכאן ועד 'שלישית אין להם' ליתא כאן ומובא להלן. נוסח הדפוס ושאר כה"י מובא בצד נוסחתנו.

הערות וביאורים

שם. ותשובת רבנו לתמיהה זו היא: 'ונראה דהכי פירוש'...', לאמור שאמנם לא היו חייבים לקדש, ואעפ"כ חייבו עצמם מדאורייתא. ועי' לעיל הערה קה. כל הנ"ל לפי נוסחתנו עפ"י כ"י ל, ל3. אך בשאר כה"י ובדפוס, כל הקטע מהמילים 'ונראה דהכי פירושא' ועד 'שלישית אין להם' מובא להלן ליד ציון הערת נוסח 78, וראה גם הערת נוסח 45. לפי נוסח זה, תמיהתו של רבנו אינה מקבלת מענה, והוא רק מוכיח בהמשך שלא רק קדושה ראשונה בטלה, אלא אף קדושה שנייה בטלה. ועי' לעיל הערה צז, שלא ברור מהי דעת ר"י ביחס לקדושה שנייה: ייתכן שיש שוני בין נוסחתנו לבין נוסח שאר כה"י והדפוס: לפי שאר כה"י והדפוס משמע שרבנו שואל על ר"י 'ולכל היותר אין להביא ראיה... אבל קדושה עזרא שמא קיימת לעולם', ולכך מתרץ את דעת ר"י שאף קדושה שנייה בטלה. אך לפי נוסחתנו נראה שהקביעה שקדושת עזרא בטלה אינה נאמרת כדי ליישב את דעת ר"י, וייתכן שר"י סובר שרק קדושה ראשונה בטלה, וההלכה שאף קדושה שנייה בטלה, היא חידוש של רבנו. קיד. במדבר לד א-יג.

קי. בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צו ד"ה ד"א ויקרא יעקב. אך שם, המאמר מיוחס לר' יהושע בן לוי. וכן במדרש תנחומא (בבב) פרשת ויחי סימן י.

קיא. ירושלמי שביעית פ"ו ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 196, שו' 42-44), בשם ר' לעזר. וכן שם קידושין פ"א ה"ח (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 1159, שו' 22-24); ילקוט שמעוני, נצבים רמז תתקמ ד"ה ושב ה'; שם נחמיה רמז תתרעא ד"ה ובכל זאת; ומאמר זה מובא בשם ר' אליעזר.

קיב. מכות כג ע"ב, בשם ר' יהושע בן לוי: 'שלושה דברים עשו בי"ד של מטה והסכימו בי"ד של מעלה על ידם... והבאת מעשר; ורבנו מפרש מאמר זה, בהקבלה למאמר הירושלמי, ש'מאליהן קבלו' חיוב מעשר לאחר גלות בבל; אך עי' רש"י, מכות שם ד"ה והבאת, שפירש בצורה שונה.

קיג. רבנו תמה שלאור הנאמר, חיוב תרו"מ בימי עזרא (בעוד הבית קיים) לא היה מדאורייתא! וכן תמה הר"ש, שביעית פ"ו מ"א; עי' גם תוס', יבמות פב ע"ב ד"ה ירושה, ותוס' הרא"ש, יבמות

הרבה כרכים כיבשו עולי מצרים^{קט} וכו' ושמא גם הכל אם היו רוצים היו יכולין להניח ולא היו נענשים ואעפ"כ חייבו עצמם לקדש הרבה למעשרות⁴⁶ ומ"מ הוכחנו קדושה ראשונה של יהושע בטלה והורה לנו שבימיו בית שאן חוצה לארץ ולא חזר וקדשה עזרא ואע"ג דחוצה לארץ (חיוב) [חייב] במעשר כדאמרי' רבה מבטיל לה ברובקט^ט וכן אמ' רב יוסף הטבילוה קודם לאמהק"י מפ' רבי' יעקב^{ק"י} נפקא מינה שעשאו לבית שאן חוצה לארץ שפטור מן הדמאי כדתנן מכזיב ואילך פטור מן הדמאי^{ק"ט} או לעניין תרומה חוצה לארץ אוכל ואח"כ מפריש^{ק"י}. ולא תימא (מ'?) [מ"מ] קדושת עזרא לתרומה

——— שינויי נוסחאות ———

46. ראה הערה קודמת. הקטע מהמילים 'ונראה דהכי פירושא' ועד 'שלישית אין להם' מובא (בשינויי נוסח קלים) בכל כה"י (מלבד כ"י ל, 3) להלן הערת נוסח 70. בהשוואה שבין הקטעים (נוסחתנו לעומת כה"י האחרים) יש לציין שבכה"י האחרים נוספו כאן המילים: 'ומ"מ מה שקדשו היה חייב במעשר מן התורה'.

——— הערות וביאורים ———

קטו. חגיגה ג ע"ב; יבמות טז ע"א; חולין ז ע"א. והרשב"א, חולין שם, הבינו בדעת הרמב"ם, שרבי התיר רק את בית שאן ומקומות דומים לה, כי יהודים לא היו מצויים שם; וע"ע מעדני ארץ, הל' תרומות פ"א ה"ה אות ב; וע"ע כפתור ופרח, פ"ה (מהד' בית המדרש להתיישבות ח"א עמ' נט) שמביא את דברי רבנו, ותמה על פסיקתו שחיוב תרו"מ בזה"ז, אינו אלא מדרבנן; ושם מביא גם הסבר ר"ת לגבי היתר בית שאן. ועי' להלן ליד ציון הערה קע.

קיט. דמאי פ"א מ"ג. ביצה ט ע"א; בכורות כז ע"א. ועי' תוס', ר"ה יב ע"א ד"ה תנא; תוס', ביצה ט ע"א ד"ה גלגל; תוס', ע"ז נח ע"ב ד"ה בצר; תוס', חולין ו ע"ב ד"ה והתיר; תוס', בכורות כז ע"א ד"ה אוכל; שם נד ע"א ד"ה ושני; תוס', נדה ז ע"א ד"ה ומקפת.

כאמור, הקטע מ'ונראה דהכי פירוש' — ואח"כ מפריש' מובא בדפוס ובשאר כה"י להלן ליד ציון הערה 78. אך הקטע המובא שם בהמשך ליתא כלל בנוסח שלנו (עפ"י כת"י לונדון ולונד 3): 'דבהני פירוקי מיתרצא ההיא דסוף רבי ישמעאל דבצר לאו היינו בצרה. ועל תירוצו של דמאי לא קשי' מידי דמאי גבי אתרוג דאמר רבן שמעון גמליאל זה בא בידי מקסרין דמפריש

קטו. חגיגה ג ע"ב; יבמות טז ע"א; חולין ז ע"א.

קטז. בכורות כז ע"א.

קיו. נדה לב ע"א.

קית. מהי משמעות ההיתר של ר"מ ורבי בבית שאן, הרי אף בחו"ל (לכל הפחות במקומות הקרובים לא"י) חייב בתרו"מ? ר"ת מתרץ שהנפק"מ היא לדמאי, וכן כתבו בשם ר"ת: ר"ש, דמאי פ"א מ"ג; תוס', חולין ו ע"א ד"ה והתיר; תוס' שאנץ, בכורות (מהד' אילן, עמ' 57 ד"ה וא"ת); רשב"א, חולין שם ד"ה והתיר (מהד' אילן, עמ' לז); ריטב"א, חולין שם (מהד' רפאל, עמ' לו); כפתור ופרח, פרק ה. הראב"ד, לרמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ה, מסביר שהנפק"מ היא לירק. ועי' כסף משנה, ורדב"ז לרמב"ם שם, ששמע שרבי התיר לגמרי את בית שאן. וכ"כ הרשב"א, שם בדעת הרמב"ם. לביאור שיטת הרמב"ם, עי' הל' תרומות פ"א ה"ה, ולעומת זאת, שם הל' מעשר פי"ג ה"ג, ולכן נחלקו הפרשנים בדעת הרמב"ם: י"א שבגבולות עולי מצרים פטור מתרו"מ, ולפי"ז בית שאן היא דוגמא של מקום בגבולות עולי מצרים, וכ"כ מהר"י קורקוס, לרמב"ם הל' תרומות שם; ואילו הרמב"ן, חולין שם (מכון מערכא, עמ' יג),

ומעשר קיימת לעולם אף בזמן הזה כתנא דסדר עולם⁴⁷ דתניא ראשנה ושניה יש להם שלישית אין להם⁴⁸ * אלא הלכה⁴⁷ דאף קדושת עזרא בטלה⁴⁹ ובזמן הזה תרומה ומעשר לא קדשה כלל לחיוב תרומה ומעשר שהרי אמר ר' יוחנן דאפי' קדושה עזרא בטלה ובזמן הזה תרומה ומעשר מדרבנן מדאמר ר' פ' הערלקי⁵⁰ גבי שתי קופות אחת של חולין ואחת של תרומה ולפניהם שתי סאין אחת של חולין ואחת של תרומה⁴⁸ שאני אומר חולין לתוך חולין נפלו ותרומה לתוך תרומה נפלה ואמר ריש לקיש והוא שרבו חולין על התרומה דסבר תרומה בזמן הזה דאורייתא⁴⁹ ור' יוחנן אמר אע"פ שלא רבו סבר תרומה בזמן הזה דרבנן⁵⁰ ופליגי אליבא דרבנן⁵¹ (דר') יוסי כדאית'

——— שינויי נוסחאות ———

47. כך גם ל3; אך בשאר כ"י ובדפוס: ויש להביא ראיה דאפי' קדושת עזרא בטלה ובזמן הזה תרומה ומעשר מדרבנן... 48. כן הוא גם ל3; אך בשאר כה"י ובדפוס נוסף בהמשך: ונפלו אלו לתוך אלו מותרין. 49. כתוב: דרבנן, ותוקן בצד: דאורייתא. 50. עי' הערה קודמת; בכ"י ל3 כתוב: ור' יוחנן... בזמן הזה דאורייתא ור' יוחנן דרבנן ופליגי... 51. בכה"י ל, ל3; ור'; בכ"י ל9; ובשאר כ"י ודפוס: דר', והוא הנכון.

——— הערות וביאורים ———

לה לעניין לשלוח לחבירו בלא הוראה שהוא טבל. והשתא הוכחתי דקדושת יהושע בטלה מר"מ ורבי שהתירו בית שאן וממדרש רות וב"ר וירושלמי דמסכת שביעית.

קכא. יבמות פב ע"ב; נדה מז ע"ב.

קכב. ראה הערת נוסח 45, שבשאר כה"י (מלבד ל, ל3) ובדפוס נוסף: 'פירוש הוצרכו לקדש אבל שלישית אין להם כשיבוא מלך המשיח לא יהו צריכין לקדש'. וכן סוברים שקדושת עזרא נוהגת בזה"ז מן התורה: ראב"ד, השגה לרמב"ם הל' תרומות פ"א הכ"ו; טור, יו"ד סי' שלא בתחילתו (מכון ירושלים, עמ' קה); רמ"א לשו"ע יו"ד סי' שלא סעי' ב, אך העיר שלא נהגו כן; מהרש"ל בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' לג.

קכג. עי' הערות נד, קפ, רכח, רל.

קכד. יבמות פב ע"א; ועי' להלן לאחר ציון הערה קנה והערה קפ.

קכה. ז"ל הגמ' יבמות שם: 'הא מני רבנן ואנא דאמרי כר' יוסי' אף שמשמע שר' יוחנן סובר כר' יוסי, מבאר רבנו שר"ל ור' יוחנן נחלקו אליבא דר' יוסי, אך ר' יוחנן עצמו, אליבא דרבנן (=בריייתא דשתי קופות) סובר אמרי' שאני אומר' כי תרומה בזה"ז דרבנן, ולדעת ר' יוסי

קדושה שנייה לא בטלה, כי ירושה שלישית אין לה', ותרומה בזה"ז דאורייתא; ולרש"י יבמות שם, הגרסה היא: 'ואנא אמינא לר' יוסי', ולגרסה זו [אף שרבנו אינו גורס כך], פירוש רבנו נוח יותר. ולהלכה קיי"ל כר' יוחנן אליבא דרבנן, וכן מסיק בדעת ר' יוחנן הר"ש שביעית שם; וכן מובא בשם ר"י, בתוס', יבמות שם ד"ה ירושה; וכ"כ הר"ן, בחידושיו לשבועות טז ע"א ד"ה ולענין. אך לדעת הרמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ה, הכ"ו, תרו"מ בזה"ז דרבנן מסיבה אחרת לגמרי: כי תרו"מ תלוי בביאת כולכם, ועי' רמב"ם, הל' תרומות פ"ג הי"ד [ועי' כפתור ופרח, פרק ה (מהד') בית המדרש להתיישבות, ח"א עמ' נט]; אך עי' מעדני ארץ, שביעית סי' יב אות ה ד"ה והן, ושם אות ז, שיש סוברים שהחיסרון של 'ביאת כולכם' הוא חיסרון בקדושת הארץ עצמה ולא חיסרון צדדי הקשור לתנאי החיוב; ועי' סמ"ג, עשה קלג (מהד') שלזינגר עמ' עז ועמ' פא). וע"ע בשו"ת בצלאל אשכנזי, סי' א ד"ה והשאלה הראשונה. ציוני מקורות נוספים, אם תרו"מ בזה"ז דרבנן או דאורייתא, עי' בהערת המהדיר, לריטב"א, יבמות מהד' יפה'ן, עמ' תתרלא, הערות 81-82.

התם ומדשקלי וטרו אליבא דרבנן^{קכ} משתמע דהכי סבירא להו כדדייק⁵² פ' אילו קשרים^{קכ} מדמתריץ לה אליבא דר' יהודה הכי סבירא ליה והרי הלכה כר' יוחנן דסבר דרבנן לגבי דריש לקיש דהלכה כר' יוחנן לגבי דריש לקיש בכל מקום בר מתלת כדאית' ריש החולץ^{קכח} ושלחי בהמה המקשה^{קכט} וכן פ' אילו עוברין^{קל} ופ' שלושה מינין^{קלא} אמר תלמודא עלה דההיא דשתי קופות הנח לתרומה בזמן הזה דרבנן⁵³ קלב משמע דהכי הלכת' והא דהתם^{קלג} בריש שמעתא פליגי איפכא היינו אליבא דר' יוסי דאמ' אנדרוגינוס מאכילה תרומה⁵⁴ קלד דרבנן דסבר תרומה בזמן הזה לר' יוסי מדרבנן הוי אבל בזמן הבניין דהויא תרומה דאוריית' אנדרוגינוס דהוי ספק אינו מאכיל את אשתו תרומה אפי' תרומה דרבנן גזירה אטו תרומה דאוריית' ור' יוחנן סבר מאכילה תרומה דאוריית' ובחזה ושוק דסבר תרומה בזמן הזה דאוריית' וסבר אנדרוגינוס לר' יוסי זכר גמור הוא ולתרויהו ר' יוסי דבר בדורו לאחר חורבן^{קלה} וכי קאמ' התם^{קלי} ריש לקיש והלא אני שונה עיגול בעיגולי' עולה היינו בברייתא שכת' בו דברי ר' יוסי^{קלז} וכן רבי יוחנן דאמ' ——— שינויי נוסחאות ———

52. בכ"ז פ, ר, מכאן ועד 'סבירא ליה' – ליתא. 53. כך גם לר' 3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: ולא אמר קסבר תרומה בזמן הזה דרבנן. 54. בכל כה"י כולל לר' 3 נוסף בהמשך: וקאמר ריש לקיש בתרומה.

הערות וביאורים

קכו. בהערות המהדיר לס' מרדכי, הל' ארץ ישראל (מהד' דיקמן, הערה 12), הקשה ששקלו וטרו בסוגיא גם אליבא דר' יוסי!
קכז. שבת קיב ע"ב: 'והא מדמתרץ ר' יוחנן'.
קכח. יבמות לו ע"א: 'הלכתא כר"ל בהני תלת'; אך המגיד משנה, הל' אסורי ביאה פ"כ ה"ג, מבאר בדעת הרמב"ם, שכאן נוקטים כריש לקיש, מפני שהכלל שהלכה כר' יוחנן הוא רק כאשר ר"י ור"ל נחלקים במחלוקת עצמאית, אך בנד"ד שמחלוקתם היא לדעת תנאים: שר' יוחנן כר' יוסי ור"ל כרבנן, ההלכה היא כריש לקיש שסובר כרבים; וכ"כ הכס"מ, הל' תרומות פ"א הכ"ו בשם המג"מ. ולדעת רבנו גם ר' יוחנן סובר כרבנן. וכן דעת הכס"מ שם.
קכט. חולין עז ע"א.
קל. פסחים מד ע"א.
קלא. נזיר לו ע"ב-לז ע"א.
קלב. המהרש"ל בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' לג, דייק מכך להפך: שרק לברייתא דשתי קופות חיוב תרו"מ הוא דרבנן, אך ר' יוחנן עצמו סובר שהוא דאורייתא; ועי' הערת המהדיר, ריטב"א, יבמות מהד' יפה"ן, עמ' תתרל, הערה 80, שיישב את דברי רבנו.
קלג. ביבמות שם, נאמר: 'הא מני רבנן ואנא דאמרי כר' יוסי וכו'.'
קלד. וכן תירצו בתוס', יבמות פא ע"א ד"ה אמר.
קלה. ולכן ר' יוסי מתייחס לזמן הזה; ועי' הערות כא, קמב, רא. ר' יוסי לאחר החורבן היה: הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, הפרק הרביעי, והחבורה השלישית (שאחר החורבן); תוס', ביצה ה ע"א ד"ה הא לן; ריטב"א, עירובין לט ע"ב (מהד' גולדשטיין, עמ' שפא).
קלו. יבמות פא ע"א; 'התם' כדלעיל, עי' הערה קלג.
קלז. וכן בתוס', יבמות שם ד"ה אמר. על דברי רבנו יש להקשות, היכן כתוב ר' יוסי; ובתוס' הנ"ל כתב שצ"ל שהברייתא היא אליבא דר' יוסי.

חתיכה בחתיכות עולה היינו לדברי רבי יוסי אע"ג דמייתי בריית' קל"ח של חתיכה שאין ר' יוסי נזכר בה דמפורשת יותרקלט

וזה הדברקמ דחקו ר' יוחנן וריש לקיש להפוך סברתן לר' יוסי איפכא מכמות שהם עצמם סבורים משום דאמ' רבי יוסי בברית' קמא אנדרוגינוס (בריא)⁵⁵ [בריה] ולא הכריעו בו אם זכר אם נקיבה מדקאמ' לא הכריעו היינו ספק א"כ מאכילה בתרומה היינו משום דהויה מדרבנן בדורוקמב ור' יוחנן סבר מדרבנן אנדרוגינוס נושא במתני' דמיירי בה רבי יוסי זכר ודאי הויה ומינה מקשה לריש לקיש דאמ' ספק הוא וכיון דוודאי זכר הויה א"כ מאכילה בתרומה היינו בתרומה דאוריית' דאי הויה דרבנן מאי קמ"ל הלא אף בזמן הבניין דהויה דאוריית' מאכילה ואם כן סבר ר' יוחנן כמאן דאמ' התם ליכא לברייתא דאמרה אנדרוגינוס ספק מקמי מתני' דאמרה אנדרוגינוס נושא. וברית' דסדר עולם דאמרה קדושה ראשונה ושנייה יש להם הוצרכו לקדש אבל שלישית אין להם פי' לא יצטרך לקדש לפי שקדושת עזרא קיימת לעולם ואמרי' מאן תנא סדר עולם ר' יוסי א"כ הויה דאוריית' בזמן הזה לר' יוסי על כרחין ריש לקיש דאמ' דרבנן סבר דסדר עולם תני לה וליה לא סבירא ליה כדמתרין שלהי יוצא דופן קמב ומי הזקיקו לומ' כן דלית'ה⁵⁶ ר' יוסי דמתני' דהערל וברית' דסדר עולם⁵⁷ היינו בריית' דלא הכריעו אם זכר אם נקיבה וברית' דעיגול בעיגולין⁵⁸ ולר' יוחנן הזקיקו לפרש דהויה דאוריית' מתני' דאנדרוגינוס נושא וברית' דסדר עולם אבל ריש לקיש ור' יוחנן אליבא דנפשיהו סבירא להו איפכא כדמוכח בברית' דשתי קופות ואליבא דרבנן (ורבי)⁵⁹ [דרבי] יוסי וגם הלכה כר' יוחנן דאמ' תרומה בזמן הזה דרבנן

ואם כן⁶⁰ כיון דר' יוחנן סבר אליבא דנפשיה לא קדשה בזמן הזה האמ' ר' יוחנן פ'

קדושה הארץ
בטלה וקדושת
הבית קיימת לעולם

שינויי נוסחאות

55. וכן ל3, א, 1, ו, ר, ובדפוס: אך פ, 19: בריה. 56. 3: דחלוק; בשאר כ"י ובדפוס: שחלוק.
57. מכאן עד 'סדר עולם' הבא ליתא בכה"י ו, 1א. 58. 3, א, פ, 19, ר, ובדפוס נוסף: לר' יוסי.
59. וכן ל3; אך בשאר כ"י ובדפוס: דרבי. 60. בשאר כ"י (כולל ל3) ובדפוס: ואם תאמר.

הערות וביאורים

- קלח.** יבמות פא ע"ב: 'מאי חתיכה'; תוספתא תרומות פ"ח ה"ד (תוספתא כפשוטה, הכ"א-הכ"ב).
קלט. בתוס' ובתוס' הרא"ש, יבמות פא ע"א ד"ה והלא, וכן תוס' רבנו פרץ, יבמות שם ד"ה שאני (מהד' פרוש, עמ' רטו), וכן תוס' ישנים, יבמות שם ד"ה א"ל (מהד' שושנה, עמ' תסה), הקשו מנ"ל שהברייתא היא לדעת ר' יוסי, וס"ל תרומה בזה"ז דרבנן, דילמא דאורייתא, והסיבה שהחתיכה בטלה היא שר' יוסי סובר כחכמים שאין מקדש אלא ו' דברים בלבד. ותירצו שם שני תירוצים: א. שבסיפא של הברייתא מובא שמו של ר' יהודה, ובר פלוגתיה הוא ר' יוסי. ב. כיוון ששונה 'חתיכה של חטאת' הו"ל 'כל שדרכו לימנות'.
קמ. המהלך דלהלן מובא בקיצור גם בר"ש, שביעית פ"ו מ"א.
קמא. יבמות פג ע"א.
קמב. ע"י לעיל הערה קלה.
קמג. נדה מו ע"ב.

קדשי קדשים שלושה נביאים עלו אחד אמ' ⁶¹ מקריבין אע"פ שאין בית קמ"ד וכן פ' השוחט והמעלה קמ"ה אמ' ר' יוחנן המעלה בחוץ בזמן הזה חייב דקדושה ראשונה קדשה לעתיד לבא ולהכי חייב בחוץ שראוי לפתח אהל מעד וכגון שבנה מזבח במקומו דאי לאו הכי אינו ראוי לפנים דכל קדשים שנשחטו כשנפגם המזבח פסולין כדאית' התם אי נמי במקטיר קטורת או קומץ מנחה מיירי שאין צריכין מזבח כדאמרינן התם מזבח שנעקר מקטירין קטרת במקומו קמ"ו אלמ' לר' יוחנן קדשה לעתיד לבא יש לחלק דקדושת הבית וודאי קיימת לעולם מאשר לו חומה קמ"ז אע"פ שאין לו עכשיו וגם קדושת חומת העיר לאכול קדשים קלים ומעשר שיניקמ"ח אפי' נפול מחיצות אע"ג דקדושת הארץ בטלה לענין תרומות ומעשרות קמ"ט אע"ג דבנוב וגבעון הוה איפכא שחייבין בתרומה ומעשר מן התורה ק"י וקדושת חומת ירושלים והבית לא הייתה דהותרו ⁶² [הבמות] קנ"א מ"מ משקדשה הבית בימי שלמה שוב לא בטלה למאן דאית ליה דפלוגתא דתנאי הו"ר ⁶³ פ"ק דמגילה קנ"ב ופ' ידיעות הטומאה קנ"ג וכמו כן צריך חילוק זה משום ריש לקיש דאמ' לר' יוסי תרומה בזמן הזה דרבנן פ' הערלה קנ"ד כדפריש לעיל קנ"ה ואילו פ' [אלו] ⁶⁴ קדשים בתמורה קנ"ו ופ' אילו הלוקין קנ"ז וקדשי קדשים קנ"ח אמ' ר' יוסי משום ר' ישמעאל יכול יעלה אדם מעשר שיני בירושלים מאכילנו ומסיק דכולי עלמ' קדשה לעתיד לבא ורוב סופרים גורסין ⁶⁵ קנ"ט אלא היינו בקדושת מחיצות דווקא כדפריש אם לא תאמר הא ידידה הא דרביה ועוד דאמ' ריש לקיש אני שונה עיגול בעגולין עולה אלמ' לא קדשה לעתיד לבא אלא היינו דווקא קדושה בית ומחיצות ⁶⁶ ותרומה בזמן הזה דרבנן איזה הוכחה

שינויי נוסחאות

61. כך בכל כה"; ובדפוס: העיד. 62. כך הוא גם א1, אך בשאר כ"י (כולל ל3) ודפוס נוסף: הבמות.
63. כך הוא גם ל3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: בקדושת הבית. 64. עפ"י פ, ר. 65. בשאר כ"י ובדפוס נוסף: כן. 66. בכ"י ל3 המשפט: 'אלא היינו דווקא קדושת בית ומחיצות' אינו בטקסט, אלא הוא תוספת בצד, ובשאר כ"י ליתא; ונראה שהוא מיותר ונכנס מפני הדומות שלמטה או שלמעלה.

הערות וביאורים

- קמד.** זבחים סב ע"א; ועי' שו"ת התשב"ץ **קנב.** מגילה י ע"ב.
(דוראן), ח"ג סי' רא. **קנג.** שבועות טז ע"א.
קמה. זבחים קז ע"ב. **קנד.** יבמות פא ע"א.
קמו. זבחים נט ע"א. **קנה.** ליד ציון הערה קכד.
קמז. ויקרא כה, ל; עי' מגילה ג ע"ב; שם י **קנו.** תמורה כא ע"א.
ע"ב; שבועות טז ע"א; ערכין לב ע"א-ע"ב. ועי' **קנז.** מכות יט ע"א.
לעיל מציון הערה עד ואילך, ולהלן מציון הערה **קנח.** זבחים ס ע"ב.
קסג ואילך. **קנט.** בתוס', זבחים ס ע"ב ד"ה מאי, ובתוס',
תמורה כא ע"א ד"ה הכי, מובאת גרסת רש"י:
'לעולם קסבר לא קדשה...' והסבר הסוגיא לפי
גרסתו, וגרסת ר"י: 'לעולם קסבר קדשה...', ורבנו
סובר כר"י; ועי' גם בס' ראב"ן סי' נ (מהד' דבליצקי,
ח"א עמ' קפג), שמסביר את הסוגיא לגירסה זו.
- קמת.** עי' הערות עד, קסד.
קמט. ראה לעיל הערה עה.
קנ. עי' זבחים קיט ע"א; ועי' שו"ת התשב"ץ
שם שמעתיק חלק מדברי רבנו.
קנא. עי' זבחים קיב ע"ב.

היא הרי ר' יהושע סבר ליטרא קציעות בטילה פרק התערובת^{קס} ופ"ק דביצה^{קסא} אלמ' תרומה דרבנן והלא סובר מקריבין אע"פ שאין בית אלמ' קדשה לעתי' לבא אלא היינו דווקא (קדושה) [קדושת] בית ומחיצות שקיימות לעולם מאשר לו חומה אע"פ שקדושות הארץ בטלה לענין תרומה ומעשר. אך מצינו למימר הא דסבר ר' יהושע דליטרא קציעות בטלה משום דסבר אינו מקדש אלא ששה דברים ודוחק הוא (זה לא)⁶⁷ [דהלא] ר' מאיר משום ר' שמעון⁶⁸ קאמ' אם יש מאה פומין יעלו ואילו ר' מאיר סבר כל שדרכו למנות מקדש אלא על כרחך יש לחלק בין קדושת הארץ וקדושת מחיצות העיר והבית^{קסב}

פסק הלכך נראה דקדושת מחיצות העיר

שינוי נוסח
קיימת לעולם^{קסג} להיות מותר לאכול
מעשר⁶⁹ בתוכה⁷⁰ קסד * וכן קדושת הבית
עדיין קיימת והנכנס במקום הבית חייב

* אם בנה מזבח אבל בלא מזבח לא שאיתקש
מעשר לבכור תם שצריך מזבח לאכילת בשרו לר'
ישמעאל כדאית' פר' הלוקין פר' אילו קדשים.

שינויי נוסחאות

67. א, ו, פ, ובדפוס: דהלא; א, 1, ר: והלא; פ: 19: דהא; ל: 3: זה. 68. בכל כה"י (כולל ל3) וכן בדפוס: יהושע. 69. כך הוא גם ל3, אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: 'שני'. 70. כך הוא גם ל3, אך בכה"י: א, 1, א, ו, פ, והדפוס נוסף קטע, והוא מובא בצד נוסחתנו.

הערות וביאורים

קס. זבחים עב ע"ב – עג ע"ב.
קסא. ביצה ג ע"ב.
קסב. וכ"כ הר"ש, שביעית פ"ו מ"א בסופו.
קסג. ע"י לעיל, הערה עה; ועי' מהר"י קורקוס, הל' בית הבחירה פ"ו הי"ד-ה"טז, שדן בדברי רבנו להלן.
קסד. שיטת רבנו, כפי שכותב לעיל, הערה עד, שגם בזה"ז מותר לאכול פירות מעשר שני שלא הוכשרו לקבל טומאה. אמנם בדפוס ובכמה כ"י (ראה בהערות חילופי הנוסחאות) נוסף קטע: 'אם בנה מזבח אבל בלא בנה מזבח לא, שאיתקש מעשר לבכור תם...'; עפ"י מכות יט ע"א; ועי' ספרי דברים פיס' קו ד"ה ואכלת; ובכפתור ופרח, פ"ו (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות, ח"א עמ' קא) מביא את דברי רבנו: 'כתב ה"ב התרומה ז"ל, הלכך נראה דקדושת מחיצת העיר קיימת לעולם להיות מותר לאכול מעשר שני בתוכה אם בנה מזבח, אבל לא בנה מזבח לא', ועי' שם בהערת המהדיר 60, שלמד מדברי הכפתור ופרח בדעת רבנו שאפשר לבנות מזבח בזה"ז; אך הטור, יו"ד סי' שלא (מכון ירושלים, עמ' קיג-קיד) מביא את האפשרות לאכול מע"ש בירושלים רק כהצעה תיאורטית, ולמעשה, כיוון שאין מזבח, אין אפשרות לאוכלו (הטור אינו מזכיר את רבנו בפירושו); וכ"כ בס' ראב"ן סי' נ (מהד' דבליצקי, ח"א עמ' קפה). אך כאמור בשני כה"י הקדומים: כ"י לונדון 518, וכן כ"י לונד 3, כל המשפט הזה ליתא, ונראה שקטע זה, שאין לאכול מעשר שני בירושלים בלא מזבח, הוא תוספת מאוחרת, וסותר למה שכתב רבנו לעיל הערה עד. אמנם, כאמור תוספת זו מובאת בפירוש בשם רבנו ע"י הכפתור ופרח ובצורה אנונימית ע"י הטור, אך שני כה"י שהזכרנו קדמו לכתובת שני ספרים אלו.
ועי' יראים, סי' רעז [שכה] (מהד' שיף, עמ' 314), שסובר אמנם שקדושת ירושלים קיימת, אך כתב: 'שמעשר שני היה נאכל בירושלים אלמלא דאיתקש לבכור'.

כרת שעתה כולם טמאים^{קס} והמעלה בחוץ בזמן הזה קטרת ומנחה חייב כרת שראוי להקטיר בפנים⁷¹ דהלכה כר' יוחנן דאמ' המעלה קטורת בזמן הזה בחוץ חייב פ' השוחט והמעלה^{קס} ולכך חייב אפי' בלא מזבח כדאמרי' מזבח שנעקר מקטירין קטרת במקומו^{קס} אי נמי בשוחט בחוץ מיירי ר' יוחנן וכגון שבנה מזבח בפנים^{קס} דאי לא בנה אינו חייב בזמן הזה⁷² דאינו ראוי לפנים דמזבח שנפגם כל הקדשים פסולין שנא' וזבחת עליו בזמן שהוא שלם ולא בזמן שהוא חסר^{קס} אלמא קדשה לעתיד לבא ומקריבין אע"פ שאין בית פ' קדשי קדשים^ק כר' [יהושע]⁷³

וכן אמ' רב נחמן פ' ידיעות הטומאה^{קע} באחת מכל אלו תנן דקדשה לעתיד לבא קדשת הבית וקדושת מחיצות. וכן בעי ר' ירמיה^{קע} התם בן כבל שעלה לארץ ישראל⁷⁴ ונעלם ממנו מקום מקדש אלמ' קעג קדושת הבית קיימת לעולם⁷⁵ קעד * ואע"פ דפ'

שינוי נוסח

* ולא כרבי יצחק דאמר מקריבין בבית חונוי פרק קמא דמגילה דדבר זה לא עמד לומר הותרו במות בזמן הזה כדאמרינן התם ממתניתין דמגילה ופ' פרת חטאת דאח' ירושלים אין אחריה היתר ותנאי דבתר הכי הוי מקדשה ולא קדשה לחודיה.

שינוי נוסחאות

71. כך ברוב כה"י; אך פ, ודפוס נוסף: ולכך חייב; אך מילים אלו נשמטות בכ"פ, ובדפוס להלן, כשבכה"י ל וברוב כה"י מקומם – שם. 72. כך הוא גם ל3; אך בשאר כ"י ובדפוס במקום 'בזמן הזה' – 'בחוץ'. 73. בכל כה"י (כולל ל3) וכן בדפוס נוסף: יהושע. 74. כך הוא ל3, א1; אך בשאר כה"י ובדפוס: לארץ ישראל – ליתא. 75. כך הוא גם ל3; אך בשאר כה"י ובדפוס נוסף קטע. קטע זה מובא בצד נוסחתנו.

הערות וביאורים

קסה. עי' לעיל ליד ציון הערה כג, ובהערה שם ולהלן הערה ריד.
קסו. זבחים קז ע"ב.
קסז. זבחים נט ע"א: 'מזבח שנעקר – מקטירין קטורת במקומו'; ועי' תוס', יומא סג ע"א ד"ה שלמים, בתירוק א' ו-ב' כדברי רבנו, שבקטורת ובמנחה אין צורך במזבח, ולכן נקט ר' יוחנן 'המעלה' ולא שחיטת קרבן; וכן בתוס', זבחים נט ע"א סד"ה עד.
קסח. תירוק ג' בתוס', יומא שם; וכן בתוס', זבחים שם.
קסט. זבחים נט ע"א.
קע. זבחים סב ע"א, ר' יהושע אינו מוזכר בסוגיה בזבחים, ומאמר זה מובא, שם, בשם רבה בר בר חנה ובשם ר"א בן יעקב; אך בשם ר' יהושע הוא במגילה י ע"א; שבועות טז ע"א; זבחים קז ע"ב. בתוס', זבחים סא ע"א סד"ה מאי קסבר, מציין שר' יהושע סובר עיגול

עולה, ולר"ל למ"ד זה תרומ' בזה"ז דרבנן, ור' יהושע עצמו אמר שמקריבין אע"פ שאין בית, לכן יש הכרח להבחין בין קדושת הבית לבין קדושת הארץ; וכן בתוס', זבחים עג ע"א סד"ה ר"מ.
קעא. שבועות טז ע"א.
קעב. שבועות יד ע"ב.
קעג. יש לומר שרבנו מבין, שאיירי שבן כבל נכנס למקום המקדש בזה"ז, וכן מוכיח בתוס', שבועות יד ע"ב ד"ה ונעלם, שבזמן המקדש, העובדה שהיה לו לשאול נחשבת ידיעה, ודווקא בזה"ז אינה ידיעה, כי אין מצוי לישראל; ובס' כפתור ופרח, פרק ו (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"א עמ' ק), הביא אף הוא ראיה זו, ולפי הנראה שאב אותה מדברי רבנו.
קעד. בשאר כה"י ובדפוס (מלבד כ"י לונדון ולונד 3) נוסף קטע: 'ולא כר' יצחק דאמר מקריבין בבית חונוי פרק קמא דמגילה דדבר זה

הזהב^{קע} ובסוף חלק^{קע} משני דנפיל מחיצות ההיא בריית' סברא דאפי' מחיצות לא קדשה לעתיד לבא^{קע} ואין הלכה כן אלא קיימת לעולם קדושת מחיצות וקדושת הבית כדפרי' ואפי' הכי הלכה וקדושת הארץ לא קדשה עתה לעניין תרומה ומעשר

ולא מבעיא (קדושת) [קדושה] ראשונה קדושת יהושע בטלה לעניין תרומה ומעשר לאחר חורבן בית ראשון שהרי ר' מאיר אכל עלה של ירק בבית שאן וגם ר' התיר בית שאן אע"פ שהיתה קדושה בקדושת יהושע כדאית' פ"ק דחולין^{קע} משמ' דהכי הילכת' דמעשה רבי^{קע} וגם ר' יוחנן אמ' במדרש רות וכן [ר'] יהושע⁷⁶ בב"ר רבה פרש' ויחי וכן בירושלמי דשביעי' משגלו נפטרו וכשעל' בימי עזרא קבלו עליהן חיוב מעשרות מאיליהן והסכים הקב"ה על ידם אלמ'

שינוי נוסח

*ונראה דהכי פירושא בימי יהושע ודאי הוטל עליהן חובה לקדש כל מה שבתוך תחומין המפורשין באלה מסעי וכשעלו בימי עזרא היה יכולת בידם להניח מלקדש כל כך כרכי' שקדשו כמו שהניחום במקצת כדאמרין הרבה כרכים כבשום עולי רגלים כו'. ושמא גם הכל היו יכולים

קדושת⁷⁷ [יהושע] בטלה⁷⁸ * ולא תימא מכל מקום קדושת עזרא לתרומה ומעשר קיימת לעולם אף בזמן הזה כדתנ' סדר עולם דתניא ראשונה ושנייה יש להם שלישיית אין להם אלא⁷⁹ הלכה דאף קדושת עזרא בטלה^{קע} ובזמן הזה לא קדשה כלל

שינוי נוסחאות

76. ל' נוסף: ב"ר ינאי; ובשאר כ"י נוסף: בן לוי. 77. כך הוא גם ל'3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוספת המילה: יהושע. 78. כך הוא גם בכ"י ל'3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף כאן קטע שלם שרובו הובא בכ"י ל'3 לעיל ליד ציון הערה 75. קטע זה מובא בצד נוסחתנו. 79. "יתכן שבכ"י ל': אלמ', אך ל'3: אלא. ובשאר כ"י ובדפוס: אלמ' קדושת עזרא קיימת אין הלכה כן אלא בזמן הזה בטלה ואינו חיוב מן התורה להפריש תרומ' ומעשר...

הערות וביאורים

למ"ד קדושת הבית קיימת מותר לאכול מע"ש אף בלא מחיצות, עי' לעיל הערות עד, קסד. וכ"כ, בדעת רבנו, מהר"י קורקוס, הל' בית הבחירה פ"ו הי"ד-טז.

קעח. חולין ו ע"ב.

קעט. מעשה רב או מעשה רבי.

קפ. שיטת רבנו היא שתומות ומעשרות בזמן הזה דרבנן מפני שקדושה שנייה לא קדשה לעתיד לבוא; וכ"כ ר"ש, שביעית פ"ו מ"א סד"ה ירוש'; תוס', יבמות פב ע"ב ד"ה ירושה; סמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פא-פב), בשם ר"י [אך עי' טור, יו"ד סי' שלא (מכון ירושלים עמ' קה) שכתב בשם ר"י, שקדושה שנייה לא בטלה]; ועי' תוס', מגילה י ע"א ד"ה למה; אור זרוע,

לא עמד לומר הותרו במות בזמן הזה כדאמרין התם ממתניתין דמגילה ופ' פרת חטאת דאח' ירושלים אין אחריה היתר ותנאי דבתר הכי הוי מקדשה ולא קדשה לחודיה'. ועי' תוס', מגילה י ע"א ד"ה ומאי, שהקשה: וכי ר' יצחק לא ידע את המשנה? ומיישב: 'דכו"ע מודו דמשבאו לירושלים נאסרו הבמות', אך בהמשך מיישב שהתנאים החולקים אם קדשה, נחלקים אם אפשר להקריב בהר הבית בזה"ז בלא מזבח; ובקטע הנוסף בשאר כה"י ובדפוס מצויין, שהם נחלקים רק אם קדשה ולא לעניין היתר הבמות. קעח. בבא מציעא נג ע"ב.

קעו. סנהדרין קיג ע"א.

קעז. ולכן אינו יכול לאכול את המע"ש, אך

שינוי נוסח

אם רוצים להניח ולא היו נעשים. ואעפ"כ קא מחייבי עצמן לקדש הרבה למעשרות ומ"מ מה שקדשו חייב מן התורה במעשר. מ"מ הרי הוכחנו קדושה ראשונה של יהושוע בטלה. ואפילו סברי רבי מאיר ורבי אותן שהתירו בית שאן דקדושת עזרא לעולם קיימת אפילו בימיהם אותם כרכים משהניח עזרא לקדש כבראשונה הוי חוצה לארץ אע"פ שחוצה לארץ חייב במעשר מדרבנן כדאמר רבה מבטל לה ברוב ובימי רב יוסף הטבילוה קודם לאמה מפרש רבינו תם חוצה לארץ פטור מדמאי כדתנן מכזיב ולהלן פטור מן הדמאי. א"נ תרומת חוצה לארץ אוכל ואח"כ מפריש. דבהני פירוקי מיתרצא ההיא דסוף רבי ישמעאל דבצר

לחייב תרומות ומעשרות שהרי אמ' ר' יוחנן גבי שתי קופות קפא אע"פ שלא רבו חולין על התרומה דתרומה בזמן הזה דרבנן וכדמתרין עלה פ' אלו עוברי קפא ופ' אילו מינין קפא הנח לתרומה בזמן הזה דרבנן משמע דהכי קים להו ולא קאמ' וקסבר תרומה בזמן הזה דרבנן קפא וטעמ' דקדושת הבית ומחיצות הבית קיימת לעולם וקדושת הארץ בטילה פ' לעיל הטעם וא"כ אינו חייב להפריש תרומ' ומעשר בארץ ישראל רק מדרבנן ואפי' קנה ישראל קרקע וגדלו הפירות ברשות קפא ומירחן קפא

לאו היינו בצרה. ועל תירוצן של דמאי לא קשי' מידי דדמאי גבי אתרוג דאמר רבן שמעון גמליאל זה בא בידי מקסרין דמפריש לה לעניין לשלוח לחבירו בלא הוראה שהוא טבל. והשתא הוכחתי דקדושת יהושוע בטלה מר"מ ורבי שהתירו בית שאן וממדרש רות וב"ר וירושלמי דמסכת שביעית.

הערות וביאורים

סי' תשס (מהד' פרבשטיין, ח"א עמ' תרעה, ד"ה וכן); מרדכי, הל' ארץ ישראל (מהד' דיקמן, עמ' ג, ליד הערה 23); חידושי הר"ן, ב"ב פז ע"ב ד"ה והא (מהד' ליכטנשטיין, עמ' תקמו); תורת הבית, בית ד שער ד, בדק הבית ד"ה כתב החכם גרסינן בירושלמי (מהד' ברון, עמ' שסג); וכן משמע ברש"י, גיטין לו ע"א ד"ה שאי, וסנהדרין כו ע"א ד"ה פוקו, ששביעית בזה"ז דרבנן, כי קדושת הארץ בטלה; ועי' תוס' הרא"ש, אוצר ראשונים למסכת מועד קטן ב ע"ב (הרי פישל, עמ' ד הערה 8). וכ"כ בשו"ת המבי"ט, ח"ב סי' סד, ואף הביא את דברי רבנו. אך בתוספות חכמי אנגליה, סנהדרין שם ד"ה פוקו (מהד' סופר, עמ' 123), כתב שיש להבחין בין שביעית שבטלה קדושה לבין תרו"מ ש'נהגא קדושתא. וע"ע בר"ש שם, שמביא בתחילה הסבר נוסף ל'מאליהן קיבלו' – שקיבלו על עצמם חובת תרומות ומעשרות אף בפירות וירק, אך בדגן תירוש ויצהר היה חייב מדאורייתא בבית שני גם בלא קבלתם. ובראבי"ה, סי' תתקעז ד"ה

ועתה מחדש (מהד' דבליצקי, ח"ג עמ' רסד), כתב ש'מאליהן קבלו' מתייחס לתרומת חו"ל שהיא מדרבנן. הרמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ה, סובר שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא. אמנם הוא סובר שחייב תרומות ומעשרות בזה"ז דרבנן, אך מסיבה שונה מרבנו: לדעתו יש חסרון של 'ביאת כולכם', עי' רמב"ם, שם הכ"ו, ועי' להלן סוף הערה קפט. ועי' ביאור הגר"א, לשו"ע יו"ד סי' שלא ס"ק ו, שמבאר הן את שיטת רבנו והן זו של הרמב"ם, וע"ע הערות נד, קכג, רכח, רל.

קפא. ראה הערה קכד, ולאחר ציון הערה קנה.

קפב. פסחים מד ע"א.

קפג. נזיר לו ע"א.

קפד. ראה לעיל הערה קלב.

קפה. שאילו הקרקע של גוי תליא במחלוקת אם יש קניין או אין קניין לגוי להפקיע מידי מעשר, עי' גיטין מז ע"א.

קפו. שאילו מירח הגוי, פטור מן התורה, עי' מנחות סז ע"א.

ואכלן הוא עצמן ולא מכרן^{קפ} וא"כ יכול [להיות]⁸⁰ דפירות שלוקח מן הגוי אינו חייב לעשר אפילו מדרבנן כיון דלא קדשה לעתיד לבא כי אם בפירות שגדלו בקרקע ישר' ומדרבנן גזירה שמא יבנה בית המקדש^{קפח} אם אמת דיש קנין לגוי להפקיע מיד מעשר דאי אין קניין לגוי כך שוה קרקע של גוי כמו קרקע של ישר' מיהו יש לומר דאפי' למאן דאמ' אין קניין היינו כי עומדת בקדושתה למאן דאמ' קדשה לעתיד לבא אבל כיון דלהלכה לא קדשה לעתיד לבא א"כ לכולי עלמ' יש קניין להפקיע מיד מעשר דרבנן^{קפט}

——— שינויי נוסחאות ———

80. בכ"י ל ליתא, אך בכל כה"י (כולל 3') איתא.

——— הערות וביאורים ———

אלא מדרבנן, ולכן יש קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ. משמעות הדבר היא שאין מפרשים תרו"מ ממה שגדל בקרקע של גוי, אין קדושת שביעית בפירות הגוי, ואף מותר לחרוש ולזרוע בשביעית בשדה של גוי, וכדלהלן. וכן כתב המאירי, סנהדרין כו ע"א: 'ויש מפרשים שלאחר החורבן הוקל איסורו להתיר עבודה בקרקע הגוי'; מרדכי שם; ספר הל' ארץ ישראל, המיוחס לטור, סי' ג ס"ק ב (מהד' גיפטר, עמ' שג). וכן משמע מדברי רש"י, סנהדרין כו ע"א ד"ה פוקו, שבטלה קדושת הארץ, ובד"ה אגיסטון, שכיוון שהוא שכיר הגוי מותרת העבודה; וכן בתוס' הרא"ש, סנהדרין שם ד"ה אגיסטון, בפי' אחרון; וכן משמע קצת מפירוש ר"ח, סנהדרין שם; ערוך, ערך אגסטון; בשו"ת המבי"ט, ח"ב סי' סד, סומך על דברי רבנו ודעימיה להתיר לאריס ישראל להוריד אריסים גויים לקרקע של גוי בשביעית, ועי' גם שם, ח"ב סי' קצו שמביא את דברי רבנו; וכן שו"ת מהרי"ט, ח"ב יו"ד סי' נב, מביא את תירוצו התוס', שיש קניין, ולכן התירו לזרוע בשביעית בקרקע הגוי משום הפסד ממון. בס' כפתור ופרח פרק מז (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ג עמ' קמו) מביא את דברי רבנו, ומוסיף 'ולא הסכים בזה טהור קודש מה"ר אליעזר', והרב אליעזר לשיטתו ש'אין קניין', עי' שם פרק ד (שם, ח"א עמ' מז).

ועי' בביאור הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק ו, שמביא דעת רבנו. ובביאור הגר"א, שם ס"ק כח,

קפו. הלוקח פטור מדאורייתא מתרו"מ, עי' ב"מ פח ע"א.

קפח. לא מצאנו לסברה זו מקבילה בדברי הראשונים, והיא ייחודית לרבנו. עי' ירושלמי שקלים פ"ח ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 634, שו" 7); מהרה ייבנה המקדש: בבלי, ראש השנה ל ע"א; סוכה מא ע"א; ביצה ה ע"ב; תענית יז ע"ב; סנהדרין כב ע"ב; מנחות סח ע"ב; בכורות נג ע"ב.

קפט. בדפוס ובשאר כ"י משפט זה אינו ברור: 'או אפי' שמא אין קניין לעכו"ם היינו אין הארץ עומדת בקדושה אבל כיון דלא קדשה א"כ לדברי הכל שמא יש קניין לעכו"ם להפקיע מעשר מדרבנן...'; אך בכ"י 33 כנוסחתנו. וכוונת רבנו שגם אם בעיקרון קי"ל אין קניין, הרי שבזה"ז, שקדושה ראשונה ושנייה בטלה והחיוב בתרו"מ אינו אלא מדרבנן, לכו"ע קי"ל יש קניין. הרבה פוסקים רצו לומר בדעת רבנו שהוא רק מסופק אם יש קניין בזה"ז [עי' לדוגמא חזו"א, שביעית סי' כ דין שביעית בשדות נכרים ד"ה הנה; מעדני ארץ, שביעית סי' יב סוף אות ב], אך לפי כה"י דברי רבנו החלטיים ואינם בגדר הספק; אמנם בספר מרדכי, הלכות ארץ ישראל (מהד' דיקמן, עמ' יא) כתב כדעת רבנו בלשון ספק.

זהו חידושו העיקרי של רבנו בהל' ארץ ישראל. לדעת הרבה מבעלי התוס' קי"ל שאף קדושה שנייה בטלה, אך רבנו מחדש, שכיוון שהקדושה בטלה, חיוב תרו"מ ושביעית אינו

שינוי נוסח

*משום מרוח העכו"ם או משום לוקח דכתיב תבואת זרעך ולא לוקח ואף לוקח מישראל משום דההוא נראה יותר חייב דהכי נמי לא אמר ליה לך הבא משאין נקוב או מתבואת חוצה לארץ דהנהו אין פטור דידהו ניכר לעולם וסבורין שגדל בחיוב אבל לדידן דלא קדשה ואפילו מקרקע ישראל אין מן התורה א"כ מפירות העכו"ם אפילו מדרבנן פטור.

והא דפ' הקומץ^{קצ} אמ' ר' טרפון לך וקח מן הגוי ועשר עליו דהוי דרבנן שמא סבר^{קצא} קדשה לעתיד לבא ויש קניין לגוי להפקיע מידי מעש' כדאית' התם⁸¹ קצב * ולפי זה לאידך לישנא דאמ' ליה לך וקח⁸² מן השוק ולא אמ' ליה קח מן הגוי משום דאין קניין הוה מצי למימר נמי משום דלא

שינויי נוסחאות

81. כך בכל כה"י. אך בדפוס, בכ"י פ ובכ"י פריס 360 נוסף קטע שנראה תוספת מאוחרת שאינה במקומה. קטע זה מובא בצד נוסחתנו. 82. בדפוס: ולפי זה לאידך לשינא דאמר ליה לך וקח מן העכו"ם משום דאין קניין... וכך הוא בכ"י ל3 ובדומה לזה בכ"י א1: 'מן הגוי בשוק'; אך בשאר כ"י: פ, ר, פ1, ו, א, הנוסח כבכ"י ל.

הערות וביאורים

נקט כדעת רבנו שיש קניין בא"י בזה"ז כבסוריא. הרבה אחרונים רצו להבחין בין חיוב המצוות התלויות בארץ בסוריא לבין חיובן בארץ בזה"ז, עי' חזו"א ומעדני ארץ, שם, אך הקשר בין זה"ז לבין סוריא אינו מוזכר בדברי רבנו אלא רק בביאור הגר"א; ולדברי רבנו כיוון שאף קדושה שנייה בטלה, חיוב המצוות התלויות בארץ אינו אלא מדרבנן, ולכן קיי"ל יש קניין; וכן משמע מדברי רש"י, גיטין מז ע"א ד"ה בסוריא, שגם בסוריא אמרי' יש קניין, כי תרו"מ אינם אלא מדרבנן; ועי' במבוא לס' שבת הארץ, סי' יא. ר' יוסף קארו, בשו"ת אבקת רוכל סי' כד, כתב סברה דומה לזו של רבנו בדעת הרמב"ם. הוא כותב שגם לדעת הרמב"ם, ששביעית בזה"ז דרבנן, נקטי' יש קניין. אמנם יש אחרונים (שו"ת בית הלוי, ח"ג סי' א אות ו) שחלקו על ר' יוסף קארו, והבחינו בין סברתו לבין סברת רבנו. הם טענו, שרק לדעת רבנו הסובר שבטלה הקדושה – אומרים יש קניין, כי לדעתו הדברים תלויים זה בזה. אך לדעת הרמב"ם, שסובר שקדושה שנייה קיימת, למרות שסובר ששביעית דרבנן, אומרים אין קניין. אמנם יש פוסקים הסוברים שהסברה הבסיסית היא שבדרבנן לא גזרו בשל נוכרי, וזו יכולה להיאמר גם לדעת הרמב"ם (עי'

שבת הארץ עם תוספת שבת, מבוא סי' יא, עמ' 145-147). הבחנה נוספת בין סברת רבנו לזו של ר' יוסף קארו הוזכרה באחרונים (עי' שבת הארץ שם, עמ' 460-461, הערות 16-17): יש אומרים, שרק לדעת רבנו, הסובר יש קניין – מותרות מלאכות בשביעית בקרקע הגוי (כדלהלן), ואילו לדעת ר' יוסף קארו, אף שיש קניין מופקעת קדושתם של פירות הגוי, אך המלאכות אסורות גם בשדה הגוי. ויש אחרונים הסוברים שבין לרבנו ובין לדעת ר' יוסף קארו המלאכות מותרות בקרקע הגוי. אמנם עי' חידושי ר' חיים הלוי, הל' תרומות פ"א ה"ה ד"ה ולפ"ז, שמבאר שסברת הרמב"ם שהחיסרון של ביאת כולכם אינו חיסרון צדדי אלא חיסרון מהותי בקדושת הארץ ולפי"ז רבנו והרמב"ם הולכים בשיטה דומה [ועי' מבוא לשבת הארץ שם, עמ' 84].

קצ. מנחות לא ע"א.

קצא. עי' לעיל הערה צה.

קצב. בדפוס ובכ"י פ, וכ"י פריס 360, נוסף קטע בין המילים 'כדאיתא התם' לבין 'ולפי זה לאידך לישנא' (מובא בצד נוסחתנו, אך קטע זה משובש ונראה תוספת מאוחרת: 'משום מרוח העכו"ם...'. לשם הבנת הקטע, עי' תוס', מנחות

קדשה לעתיד לבא והוה פטר לגמריקצ' ועדיפא קאמ' דאפי' מן התורה הוא חייב (ועוד דקים דשמא)⁸³ [ועוד דשמא קים] ליה דסבר ר' טרפון קדשה לעתיד לבאקצ' ומטעם זה נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגויקצ' אפילו מדרבנןקצ' וההיא דתנן פ' הניזקין אין עודרין עם הגוי בשביעיתקצ' יסבור קדשה

שינויי נוסחאות

83. כך בכ"ל; ותיקנו עפ"י כ"ל 3, וכן הוא בשאר כ"ל ודפוס.

הערות וביאורים

שרש"ש ס"ל קדשה לעתיד לבוא. ועוד מקשה החזו"א, שם ד"ה ובירור' כלאים, על רבנו (והגר"א) ממעשה דר' יוחנן שהצריך לעקור ירק של גוי מפני איסור כלאים, ומכאן שאף בזה"ז אין קניין. ועי' בהר צבי, הערות וביאורים למסכת מועד קטן ב ע"ב (עמ' ג) שדוחה את דברי החזו"א, וכתב שאף שלר' יוחנן 'מאליהן קבלו' ס"ל כלאי זרעים בחו"ל דאורייתא, ולא תליא ביש או אין קניין.

קצה. בשו"ת המבי"ט, ח"ב סי' סד, מביא את דברי רבנו.

קצו. עי' לעיל הערה קפט, שלפי רבנו כיוון שיש קניין, אין גם איסורי מלאכות, אך יש שחילקו בין קדושת שביעית לבין מלאכות.

קצו. גיטין סב ע"א; הראשונים המסכימים עם רבנו, שמותר לעשות מלאכות בשביעית בזה"ז מובאים לעיל הערה קפט; אך רבים הראשונים שהביאו את דין אין עודרין להלכה, לא קיבלו את הפירוש הראשון של רש"י, הסובר כרבנו, שבשדה של גוי מותרות המלאכות בשביעית: רי"ף, גיטין כח ע"א מדפי הרי"ף; רמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"ח ה"ח; סמ"ג, עשה קמח (מהד' שלזינגר עמ' קלו); רא"ש, גיטין פ"ה סי' כד; ובתוס', סנהדרין כו ע"א ד"ה אגיסטון. הכפתור ופרח, פרק מז (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"ג עמ' קמז), מביא את דברי רבנו, ומוסיף שהר' אליעזר לא הסכים עם רבנו.

שם ד"ה קסבר; בלישנא א' בגמ' מציע ר' טרפון לקחת פירות דמאי מן השוק ולא הציע לקחת פירות מן הגוי מפני שס"ל אין קניין. ושואלים בעלי התוס', אף אם סובר שאין קניין מ"מ הפירות פטורים ממעשרות בגלל מירוח הגוי? והתשובה היא שאף שפירות אלו פטורים, הם דומים לפירות חייבים, ולכן הציע לו לקחת דמאי ולא 'לקוח', עציץ שאינו נקוב או פירות חו"ל. הכוונה א"כ של קטע זה היא: ר' טרפון לא הציע את הפטור של מירוח עכו"ם או לקוח משום ד'הוא נראה יותר חייב' מן הפטור של חולין, כמו שהוא לא הציע את הפטור של עציץ שאינו נקוב וחו"ל. ועי' תוס', ב"מ פח ע"א ד"ה תבואת זרעך; ר"ש, פאה פ"א מ"ו.

קצו. רבנו מקשה על עצמו ממנחות לא ע"א, דלא אמר רש"ש לך וקח מן העכו"ם, כי אין קניין, ולפי דברי רבנו בזה"ז יש קניין! התשובה היא שאה"נ, ר' טרפון לא יכול היה לומר 'לך וקח מן הגוי', שכן בכה"ג פטור לגמרי בזה"ז, אלא ש'עדיפא קאמר' שבעיקרון (ולא בזה"ז) חייב מדאורייתא כי אין קניין.

קצו. סמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פא) מביא את דברי רבנו; וכ"כ המרדכי, הל' ארץ ישראל מהד' דיקמן, עמ' יא. החזו"א, שביעית סוף סי' כ ד"ה ובמנחות, מקשה על רבנו מגמ' מנחות לא ע"א, כדלעיל בהערה הקודמת, וכתב שאכן רבנו כבר הקשה קושיא זו על עצמו ותיירץ

לעתיד לבא^{קצ} ואע"פ שאין יובל נוהג^{קצט} מכל מקום שביעית נוהגת וייתיישב בכך פ"י רבי שלמה פ' זה בורר כהן וחריש אמ' לי' מצי למימר אגיסטון אני בתוכה^{יא} ופי' שכיר גוי והא דמכריז רבי אמי⁸⁴ פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא^{יג} לשלם למלך חשבון חיוב התבואה היינו אפי' בקרקע ישר' דכיון דליכא איסורא אלא מדרבנן הילכך משום ארנונא שרי לגמרי^{יד} (אלא)⁸⁵ [ולא] נצטרך משום סכנת ארנונא^{יח} כמו הר' יצחק ב"ר אשר מן הירושלמי^י וכרבא דאמ' פ' בן סורר ומורה כיון דלהנאת עצמו שרי^י אבל בקרקע הגוי בלאו הכי מותר לחרוש ולזרוע. והרוצה להפריש תרומה בזמן הזה ולהחמיר ולהפריש אפי' מפירות הגוי^{יח} משום שאין ראייה לא לחיוב דרבנן ולא לפטור

שינויי נוסחאות

84. כך בכל כה"י ובדפוס; ובבבלי ד' וילנא: ינאי. 85. ייתכן וכך הוא בכ"י ל, וכן הוא ל3; אך בכל כה"י ובדפוס: ולא.

הערות וביאורים

- קצת.** ולפי"ז ההלכה אינה כן. ועי' הלכות ארץ ישראל, המיוחס לטור (מהר"י גיפטר, עמ' שג), שפוסק כרבנן, וסובר שבזה"ז יש קניין, ומלאכות מותרות בקרקע הגוי, ואעפ"כ כתב: 'ואין עוררים עם הגוי בשביעית'; אמנם עי' מה שכתב אפרים קופפר, 'קונטרס ארץ ישראל', קבץ על יד, ספר ז (יז), ירושלים תשכ"ח, עמ' 112, שמשפט זה ליתא.
- קצט.** עי' תורת יהונתן, פ"ד אות מג ד"ה אמנם (ירושלים, תשס"ז, עמ' צו), שמדייק ממילים אלו: 'ואעפ"י שאין היובל נוהג' שהסיבה לכך שקיי"ל 'יש קניין' היא מפני ששביעית ותרו"מ דרבנן, ולא מפני שאין קדושה כדין סוריא, ועי' לעיל הערה קפט.
- ר. רש"י, סנהדרין כו ע"א ד"ה אגיסטון.
- רא. סנהדרין כו ע"א.
- רב. ברוב נוסחאות הבבלי (כ"י ודפוס) הגרסה היא: ר' ינאי, וכן במקור המקביל בירושלמי שביעית פ"ד ה"ב (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 189, שו' 40) וסנהדרין פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 1281, שו' 35), הגרסה היא 'הורי ר' ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה...'; המקור היחיד לגרסת רבנו: 'ר' אמי' הוא בכ"י הבבלי פירנצה 7-9.
- רג. סנהדרין שם.
- רד.** עי' שבת הארץ עם תוספת שבת, פ"א הי"א אות א, עמ' 239 הערה 7.
- רה.** עי' תוס', סנהדרין שם ד"ה משרבו; תוס' גיטין סב ע"א ד"ה אין עורדין; ועי' ספר הישר, סי' תשיז (מהד' שלזינגר, עמ' 419); ועי' שבת הארץ, שם עמ' 240 הערה 10.
- רו.** ירושלמי שביעית שם (שו' 39); ירושלמי סנהדרין שם.
- רז.** לכאורה אם המלכות אונסת איך התיירו? הלא ייהרג ואל יעבור! אלא משום שלהנאת עצמן שרי, כדברי רבא, סנהדרין עד ע"ב.
- רח.** אמנם לא כך נוקט רבנו למעשה, ולדעתו פירות הגוי פטורים משום שקיי"ל יש קניין, כדלעיל עי' הערה קפא. אך כדבריו אין לכך ראייה ברורה, ולכן הרוצה להחמיר על עצמו ולהפריש מפירות הגוי, יש לו על מה שיסמוך. בשאלה זו נחלקו חכמי צפת, עד שבית דינו של ר' יוסף קארו החריש כל מי שמפריש מפירות הגוי, והם הסתמכו בעיקר על הרמב"ם, הל' תרומות פ"א הי"ג-הי"ד; אך ר' יהוסף אשכנזי [סיפור המחלוקת מובא בדרישה לטור יו"ד סי' שלא ס"ק יא] הורה להחמיר עפ"י שיטת בעלי התוס', ותשובתו מובאת בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי, סי' ב; ונראה שכך סובר רבנו (להלכה

לגמרי בפירות הגוי אפי' כי נמי אמת דלא קדשה לעתיד לבא אבל סברא בעלמא ועוד דאין הלכה דיש⁸⁶ קניין לגוייט א"כ אמאי יהיו פטורין פירות קרקע הגוי טפי מפירות קרקע ישר' דקרקע הגוי חשוב כקרקע ישר' כדפרי' לעיל⁸⁷ ומ"מ יזהר⁸⁸ שלא יפריש משל גוי על של ישר' או אפכא אע"ג דשניהם דרבנן שייך לאסור כמו מן הפטור על החיוב או מן החיוב על הפטור⁸⁹ שהרי בעובדא דר' שמעון שזורי דאמ' לי' לך וקח מן הגוי או קח מן השוק דהוי דמאי לא רצה לומ' אין קניין או קח מישר' חבר דפטור מן התור' מתבואת זרעך ולא לוקח או מתבואת חוצה הארץ משום שנראה יותר מחוייב

שינויי נוסחאות

86. בכל כה"י (כולל 3ל) ובדפוס: דאין; אך הנכון ככ"י ל. 87. כך גם 3ל; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: או שמא אין חשוב כיוון דלא קדשה. 88. בדפוס: זהו, אך בכל כה"י כנ"ל.

הערות וביאורים

ולא למעשה; וכן דעת הר"ש, דמאי פ"ג מ"ד ד"ה ר' שמעון, ושם פ"ה מ"ט. בדעת הר"ש, ע"י עוד בגרסה שמביא ר' יהוסף אשכנזי, שו"ת ר' בצלאל אשכנזי, סי' ב, [ולדעת ר' בצלאל אשכנזי עצמו, שם סי' א זוהי מהדורה קמא של פירוש הר"ש]. כך היא גם דעת הריב"א, שמובאת בכס"מ, לרמב"ם, שם הי"א; תוס' רי"ד, קידושין מא ע"ב ד"ה תרומת נכרי מדמעת; ור' יהוסף אשכנזי, שם, מזכיר שכן היא גם דעת תוס', בכורות יא ע"ב ד"ה מעשרן, ומנחות סז ע"ב ד"ה כדי שתהא בהמתו, ר"ת בתוס', ב"מ פח ע"א ד"ה תבואת זרעך [וע"י בתשובת ר' בצלאל אשכנזי, סי' א מה שהשיב לו]; ראב"ד, לרמב"ם שם הי"ג, וכן הל' מעשר פי"א הט"ו; כפתור ופרח, פ"ד (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"א עמ' מו-מז, ועיי"ש גם עמ' לח), ושם הוא מעיד 'ורבותינו אבותינו ספרו לנו שרבנו שמשון ורבנו יצחק אחיו [ריב"א לעיל]... וכמו שפסק הראב"ד ז"ל (שם) וכמו שהוא דעת רש"י ז"ל' (מנחות סז ע"א ד"ה גזירה) בהסברו השני את גזירת בעלי כיסין; וע"ע שו"ת אבקת רוכל, סי' ז [תשובת המבי"ט]; שו"ת המבי"ט, ח"ב סי' קצו [ושם מביא את דברי רבנו שפטור מתרומות ומעשרות בפירות הגוי, גם אם נתמרחו ע"י ישראל]; שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' קצב. רט. ראה הערות נוסח, שבכל כה"י כולל ל3

ובדפוס: 'דאין', אך הנכון כנוסחתנו: 'דיש', שכן רבנו מסביר את טענת המחמירים (בניגוד לדעתו) ומחייבים הפרשת תרומות ומעשרות מפירות הגוי: א. הטענה שקדושה שנייה לא קדשה לעתיד לבוא היא סברה בעלמא, ובאמת קיי"ל 'קדשה לעתיד לבוא'. ב. 'ועוד דאין הלכה דיש קניין לגוי', כלומר שאין מקבלים את חידושו של רבנו שיש קניין. כיוון שכן יש להפריש תרו"מ מפירות הגוי, וע"כ כותב רבנו: 'ומ"מ יזהר...'. בכל כה"י ובדפוס חשבו שסותר לדברי רבנו, ולכן שינו: בכ"י ל3: 'ועוד דאין הלכה דאין קניין'; ובשאר כה"י ובדפוס: 'ועוד דאין הלכה דאין קניין'.

רי. מפני שהן דרגות חיוב שונות, חד דרבנן לעומת תרי דרבנן וכדו'. וס' כפתור ופרח, פ"ד (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"א עמ' לח), מביא דברי רבנו, אלא שמוסיף המילים 'אם אפשר', לאמור שיש להיזהר להפריש בדרגות חיוב שונות, אך בדיעבד ההפרשה חלה. בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ד' קרימונה סי' מ; ד' פראג סי' תכג) כתב דין זה בצורה פסקנית יותר; ובמרדכי, הלכות ארץ ישראל וחלה (מהד' הרב אברהם חבצלת), מוריה קעט-קפ (תשמ"ז) עמ' יט, מביא את דברי רבנו ובהמשך של מהר"ם מרוטנבורג; וע"י הגהות מיימוניות, זרעים סי' כה.

וכל שכן לפי מה שפי' שפירות⁸⁹ [הגוי] שמא פטורין אפי' מדרבנן שהמחמיר להפריש מהם לא יפריש משל ישראל על של גוי או איפכא⁹⁰ ואם מפריש מפירות שמירח ישראל וגדלו ברשות הישר' חייבין לעשר לכל הפחות מדרבנן אפי' לא קדשה בזמן הזה דהא [אמ' ר' יוחנן לא רבן]⁹⁰ ריב גבי שתי קופות⁹¹ סבר לא קדשה וגם מתרץ פ' אילו עוברין בתרומה בזמן הזה דרבנן וכל התלמוד מלא מזה דבארץ ישראל מפרישין תרומ' ומעשר לכולי עלמ' אפי' למאן דאמר לא קדשה

והשתא אם התרומה טהורה שלא הוכשרה והרי אין להאכילה כי אין לה אוכלין לפי שכולנו טמאים מתיסרי ואין לנו הזאה עד שיבא מלך המשיח והרי אסור אף לשורפה כדתנן בחלקי⁹² ותרומות יקברו⁹³ אבל לא ישרפו עם שלל העיר א"כ טוב לקבורה⁹⁴ (דתמאס) [ותמאס]⁹² ולא יבאו לידי תקלה לאוכלה אם ימצאוה. וטוב להפריש מעט⁹⁵ שהרי חיטה אחת פוטר את הכרי⁹⁶ וטוב יותר מזה להכשיר הפירות קודם שיפריש התרומה⁹⁷ ויפרישנה טמאה ומעט יפריש כדשמו' חיטה אחת פוטר⁹⁸ הכרי ואותו מעט יתן לכהן ויסיקניו⁹⁹ ואסור לזר ליהנות אם אין כהן נהנה בשעת ביעורה¹⁰⁰ כדתנן שלהי מס' (מקוואות)⁹³ [תרומות]¹⁰¹ כדפרי' לעיל אבל בקבורה לא כמו שהיא טמאה דהנשרפין לא יקברו¹⁰²

דין התרומה הגדולה בזמן הזה

שינויי נוסחאות

89. כך הוא 3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: הגוי. 90. 3: אמ' ר' לא רב...; ובכ"י א, פ, ר, כפי שהוספנו בגוף הטקסט; ובשאר כ"י ובדפוס: דאמר לו רב. 91. כך הוא גם א, 1, פ, ר; אך בכ"י 3, ו, פ, א, ובדפוס: יקברו. 92. כך הוא ברוב כ"י ובדפוס. 93. כך הוא גם 3; אך בשאר כ"י ובדפוס: תרומות.

הערות וביאורים

ריא. שכן הוה מן החיוב על פטור גמור, עי' ע"ב; קידושין נח ע"ב. תרומות פ"א מ"ה.
ריב. בגמ' יבמות פב ע"א נאמר: 'אמר ר' יוחנן שתי קופות... הרי אלו מותרים, שאני אומר תרומה לתוך תרומה נפלה וחולין בתוך חולין נפל... ור' יוחנן אמר אע"פ שלא רבו חולין על התרומה'.
ריג. יבמות פב ע"א, ועי' לעיל הערות קכד, קנה.
ריד. וכ"כ ראב"ד, השגה לרמב"ם הל' נזירות פ"ה הט"ו; ר"ת מובא בסמ"ג, עשה ולא (מהד' שלזינגר עמ' רצז); ועי' משל"מ, הל' אבל פ"ג ה"א, ודגול מרבבה, יו"ד סי' שעב ד"ה ונכון.
רטו. סנהדרין קיא ע"ב, קיב ע"ב.
רטז. עי' לעיל הערה סה.
ריז. עי' לעיל הערות ל, סו, רכ.
ריח. ע"ז עג ע"ב; חולין קלז ע"ב; שבת יז ע"ב; קידושין נח ע"ב. מוכח מדברי רבנו שמותר להכשיר את התרומה אף לאחר המירוח 'קודם שיפרש התרומה', שכן כאן לא התייחס רבנו לחלה, ולכן לא הוסיף את המשפט 'מיהו מזה יש לומר דקודם חיוב חלה דהיינו קודם גלגול ליכא קפידא בגרום טומאה שלה' - שממנו אפשר היה להבין שמותר להכשיר רק לפני המירוח.
רכ. ע"ז וחולין שם. שבת וקידושין שם. ראה לעיל הערות לא, מז.
רכא. עי' לעיל הערות לב, נה.
רכב. עי' לעיל הערה לד.
רכג. תרומות פ"א מ"י.
רכד. מדברי רבנו משמע שדין תרומה טמאה הוא דווקא בשרפה ולא בשום צורה אחרת של איבוד והנאה, ולכן כתב רבנו הל' חלה, (לעיל

שלהי תמורה⁹⁴ פירשתי לעיל היאך יכשירנה הלא חולין הטבולין לתרומה כתרומה דמירכו וכת' משמרת תרומות⁹⁵ אלא כיון דפסקתי דעכשיו לא קדשה⁹⁶ ותרומה בזמן הזה דרבנן טוב להפריש בטומאה ויהיה לה תקנה לשורפה כיון דאין לה אוכלין בזמן הזה. וגם פירשתי לעיל היאך יפריש ממנה מעט הלא⁹⁷ תרומה⁹⁸ יש לה שיעור⁹⁹ אפי' הכי מותר הכא אפי' תרומה דאוריית' כיון שאי' שום חלה ותרומה נאכלת לפי שכולם טמאים. וכל שכן שפסקנו דלא קדשה¹⁰⁰ ותרומה בזמן הזה דרבנן וגם היאך יסיק הטומאה אם לא ימאסנה תחלה¹⁰¹ ופ' כל שעה¹⁰² אוסר כי אם בשליקו¹⁰³ ומאוסותא היינו התם שטהורין ואוכלין התרומה טהורה ולכך יש לחוש פן יאכל גם הטמאה אם לא ימאסנה אבל בזמן¹⁰⁴ דאין אוכלין שום תרומה ליכא למיחש מידי אפי' היא נקיה¹⁰⁵ רלג.

ומעשר ראשון יפריש בכל השנים ויתננו ללוי כמו שעשה רבן גמליאל שנתן בספינה לר' יהוש' ב"ר חנינא שהיה לו¹⁰⁶ ואם ירצה יתן לכהן ואפי' לאחר קנסא

פדין מעשר שני
בזמן הזה ומנין
שנות השמיטה

שינויי נוסחאות

94. בכ"י 3 נוסף: הלא אמרנו בארץ ישראל, ובהמשך כמו בשאר כה"י כדלהלן. בכל שאר כה"י ובדפוס נוסף: הלא חלת האור בארץ ישראל כגון סמוך לחוצה לארץ שהיא טמאה... 95. ייתכן וצ"ל: הלא תרומה טמאה יש לה שיעור. 96. בכל כה"י (כולל 3) ובדפוס נוסף: הזה.

הערות וביאורים

מציון הערה קפו) שתרומה טמאה אין דינה אלא בשריפה, ואינו יכול ליתן אותה לכלב¹⁰⁷ (וחולק על רש"י המובא להלן). בתוס', שבת שם ד"ה כך, כתבו שיש חובה לשרוף את התרומה הטמאה מפני שנקראת קודש; וכ"כ בתוס' הרא"ש, שבת שם ד"ה אתה, ובתוס', ביצה כו ע"ב ד"ה ועל, וכן משמע ברש"י, שבת כה ע"א ד"ה מצוה בפ' א'; אך רש"י, שבת שם (בפירוש ב') וכן במסכת תמורה ד"ה כל הנשרפים, כתב טעם אחר: שהנשרפים לא ייקברו מפני שעלולה להיות תקלה, אם מישוהו ימצא את התרומה הטמאה, ולפי"ז אין חובה לשרוף, ולכן כתב רש"י, ביצה כו ע"ב ד"ה חלה; רש"י, פסחים מו ע"א ד"ה כיצד, שרק ביו"ט אין נותנים תרומה טמאה לכלב, משמע שבשאר הימים - מותר. ולגבי משקין, נכתב בתוס' פסחים כ ע"ב ד"ה ראוי, שהנאמר בגמ' תמורה, שם, הראוי לשריפה שריפה, הראוי לקבורה קבורה, דהיינו שמותר לקבור את המשקים מוסב גם על תרומה טמאה; וכ"כ תוס' הרשב"א (משאנץ), פסחים כ ע"ב ד"ה ראוי; אך בתוס', שבת שם, כתב שמדובר רק בערלה וכלאי

הכרם. ורבנו לא חילק בין אוכלין לבין משקין.
רכה. תמורה לד ע"א.
רכו. ע"י לעיל הערה סח.
רכז. ע"י לעיל הערות מ, סב.
רכח. ע"י לעיל הערות נד, קכג, קפ, רל.
רכט. ע"י לעיל הערה נג; שם מקשה רבנו, מדוע בחלת האור יש שיעור ואילו בתרומה די בכלשהו, כאשר גם החלה וגם התרומה אינם נאכלים? והוא משיב שתי תשובות: א. בחלת האור יש שיעור במקומות הסמוכים לארץ ישראל, בגלל לתא דחלת ארץ ישראל. ב. בזה"ז הקילו כי קיי"ל קדושה בטלה. כנגד תירוצ' א' כתב כאן שבזה"ז יש להקל אף בחלה, כי אין שום חלה נאכלת, ובהמשך מוסיף תשובה ב' דלעיל.
רל. ע"י הערות נד, עו, רל, רלה, לאחר ציון הערה קפו ולאחר ציון הערה רח.
רלא. ע"י לעיל הערה מד.
רלב. פסחים לד ע"א.
רלג. ע"י לעיל הערה מו.
רלד. קידושין כו ע"ב - כו ע"א; ב"מ יא ע"א-ע"ב.

דעזרה⁹⁷ אליבא דר' עקיבא⁹⁸ דמעיקרא היה ללוי דוקא ובתר קנסא בין ללוי בין לכהן והלוי⁹⁹ יפריש מעשר מן המעשר ויתננו לכהן ואותו תרומת מעשר יש לו דין תרומה גמורה¹⁰⁰ וסיקנה כיון שהיא טמאה אם הוכשרה ואחרי כן מעשר שיני ואע"ג דאסור (לאכול) [לאוכלו] ולא לבערו בטומאה יפריש הרבה אפילו שוה מנה על שוה פרוטה¹⁰¹ ר"ח אפי' בירושלים כדשמו' דאמ' הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל ואפי' לכתחילה מותר בזמן הזה כדאית' בערכין¹⁰² והפרוטה יחתוך לשנים או לשלשה וישליך החתיכות בנהר כמו שפירש בשאלתות דרב אחאי¹⁰³ בפרוטה בפדיון כרם רביעי¹⁰⁴ ואם אין לו מעשר שיני שווה פרוטה דהשתא אין תופס פדיון יצניע¹⁰⁵ עד שיהיה לו שוה פרוטה בוודאי ויפדנו כמשפט הזה ושנה ראשונה של שמיטה ושנה שנייה יפריש מעשר ראשון ומעשר שיני ושנה שלישית [מעשר ראשון ומעשר עני]¹⁰⁶ וכן רביעית וחמישית יפריש מעשר ראשון ומעשר שיני ובשנה השישית מעשר ראשון ומעשר עני שמעשר ראשון יפריש בכל השנים¹⁰⁷ כדאית' בראש השנה¹⁰⁸ וקביעות שנה שמיטה הילכת' כפי' ר"ח כי כל ההלכות מיושבות לדבריו והלכה כר' יהודה דאמ' שנת חמשים עולה לכאן ולכאן¹⁰⁹ לשנת [היובל]¹¹⁰ ולמנות שנה ראשונה ואחרי כן יחשוב חמש שנים ואחרי כן שמיטה כן הלכה הכל כמו שפירש' בספר זה בתנא אליהו¹¹¹

יתרון קניית פירות של גוים

וטוב יותר על הכל לקנות מפירות שגדל בקרקע הגוי ומתבואות גוי¹¹² דכיון דלא

שינויי נוסחאות

97. בכל כה" (כולל ל3): גדולה; ובכ" ר ליתא. 98. כך הוא גם ל3; אך בשאר כה" ובדפוס: דשמואל שרי אפילו לכתחילה היכא דאיכא למיחש לתקלה כדאיתא בערכין וכיון שאין ראוי לאכלה שרי למפרקה אפי' בירושלים... 99. כך הוא גם ל3, 19, ו, ר, ובדפוס: ובכ" א, א1: רבעי. 100. ברוב כה" (כולל ל3) נוסף: מה שהיה לו; ובכ" ר ליתא. 101. נוסף עפי' כל כה" והדפוס, מלבד ל3. 102. עפי' כ" ל3, וכך הוא ברוב כה" ובדפוס.

הערות וביאורים

- רלה.** 'ואפי' לאחר קנסא דעזרא' מותר לתת ללוי כמובא במעשה דרבן גמליאל, ורבנו בא לאפוקי מפירוש השאלתות והרמב"ם שמובא להלן הערה רלז.
- רלו.** יבמות פו ע"ב; כתובות כו ע"א; חולין קלא ע"ב.
- רלז.** וכ"כ ר"ש, מע"ש פ"ה מ"ט סד"ה נתון ליהושע [אך עי' ר"ש, שם מט"ו ד"ה הודיית]; תוס', ב"ב פא ע"ב ד"ה תרומה; תוס', כתובות שם ד"ה אין בתר; תוס', ב"מ יא ע"ב ד"ה נתון; אך בשאלתות דר' אחאי, פר' קרח שאילתא קלב ד"ה שאילתא, כתב שלאחר קנס עזרא רק כהן מקבל את המעשר; וכ"כ סמ"ג, עשה קלה (מהד')
- שלזינגר עמ' פט; וכ"כ הרמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"ד, אך לדעתו קנס עזרא היה תקף רק לדורו.
- רלח.** עי' לעיל הערה פב.
- רלט.** עי' לעיל הערה פו.
- רמ.** עי' לעיל הערה פז.
- רמא.** סדר הפרשת תרומות ומעשרות, עי' לעיל הערה כה.
- רמב.** ר"ה יב ע"ב.
- רמג.** עי' לעיל הערה כח.
- רמג-1.** סה"ת הל' ע"ז סי' קלה.
- רמד.** בסמ"ג, עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פ), כתב בשם רבנו: 'וזה היא תקנה גדולה לדריס בארץ ישראל ליקח מתבואת הגוי אחר שנגמר',

קדשה¹⁰³ ואף בקרקע ישר' אין תרומ' (אפי') [רק] ¹⁰³ מדרבנן ומגוים גזלי ארעתא ליכא למיחש כדפרי' לעיל¹⁰⁴ שקנאם בכיבוש ואע"ג דחיישנן ריש לולב הגזול¹⁰⁵ גבי הושענא יש לחלק שהיו ישר' מרובין והיה להם קרקעות והיו גוזלים ומאנסים מהם וגם הגוים שבדורותם היו יותר אנסים וגוזלים יותר משהם עכשיו¹⁰⁶

תנן במסכת דמאי¹⁰⁷ החוכר שדה מן הנכרי מעשר ונותן לו ר' יהודה אומ' אף המקבל שדה אבותיו מעשר ונותן לו פ' השואל¹⁰⁸ מעקרא מי מפרש שדה אבותיו שדה של ארץ ישר' שהיה של אברהם יצחק ויעקב שהיו אבותיו וקסבר אין קניין¹⁰⁹ לגוי בארץ ישר' להפקיע מיד מעשר ולכך יש להחמיר לעשר במקבל למחצה לשליש ולרביע¹¹⁰ ותנא [קמא]¹⁰⁴ סבר יש קניין ולכך חוכר דווקא דבין עבדא ובין לא עבדא יהיב לגוי הקצבה חייב לעשר דכפורה חובו דמיר¹¹¹ וחייב לעשר כדאמר¹¹² פרק הזרוע¹¹³ הרי שאנסו בית המלך את גרנו אם בחובו חייב לעשר ובמסקנ' מוכח דשדה אבותיו ממש אמ' ר' יהוד' חייב לעשר כשהיה השדה של אביו כדמפרש התם שתהא ברה בידו¹¹⁴ אבל מקבל מן הגוי שדה אחר בארץ ישר'¹¹⁵ אינו חייב לעשר ומפר' תלמוד' דסבר יש קניין¹⁰⁵ לגוי ומקבל לאו כחוכר דמי ולכך מקבל פטור אבל חוכר לעולם חייב כדמפרש דכפורה חובו דמיר¹¹⁶

שינויי נוסחאות

103. עפ"י כ"י 3 וכן הוא בכל כה"י ובדפוס. 104. עפ"י 3 ושאר כ"י. 105. כך הוא בכל כה"י; אך בדפוס: אין.

הערות וביאורים

- משמע שפטור מתרו"מ רק אם קונה את התבואה לאחר מירוח הגוי, אך בשו"ת המבי"ט, ח"ב סי' קצו, מציין שרבנו אינו מגביל את היתרו דווקא לאחר מירוח, ולכן לדעתו גם לפני מירוח פטור. **רמה.** עי' לעיל הערות נד, קכג, קפ, רכח, רל. **רמו.** עי' לעיל הערה קא; ועי' סמ"ג עשה קלג (מהד' שלזינגר עמ' פ). **רמו.** סוכה ל ע"א. **רמח.** סמ"ג, שם; ועי' ט"ז, או"ח סי' תרסד ס"ק ו. **רמט.** דמאי פ"ו מ"ב. **רנ.** ב"מ קא ע"א. **רנא.** בדמאי שם מ"א, ועי' ר"ש, למשנה שלת"ק, המקבל (למחצה לשליש ולרביע) שדה מן הגוי – 'תורם' (על חשבון הגוי) ונותן לו, ואילו שם, מ"ב, החוכר (מקבל בדבר קצוב) שדה מן הגוי – 'מעשר ונותן לו' (על חשבון החוכר); ולר' יהודה, דין המקבל כדין החוכר, ואף במקבל
- מפריש על חשבונו. **רנב.** וק"ו בחוכר. **רנג.** ולדעת רבנו, אף אם יש קניין חייב בתרו"מ מדרבנן, עי' לעיל הערה צה. אבל במקבל למחצה לשליש או לרביע מן היבול שמוציא, מפריש על חשבון הגוי. **רנד.** חולין קלא ע"א, בדפוס נוסף גם: 'ופרק השולח' (גיטין מד ע"א). **רנה.** משום קנס כדי שלא תישאר ביד הגוי. **רנו.** בכ"י ל: 'אבל המקבל מן הגוי שדה אחר בארץ ישראל...', כי הקנס הוא רק בשדה אבותיו מפני 'דאידי דחביבא עליה טפי ואזיל מקבל ליה', אבל בשדה אחר, לא יקבל ולכן לא קנסו. **רנז.** בדפוס 'אין קניין' – ואינו נכון. **רנח.** רבנו הולך בשיטת ר"י, וכפי שמציין להלן, וכן הוא בתוס', ב"מ שם ד"ה סברוה, שלמסקנה ר' יהודה ס"ל יש קניין ולכן מקבל אינו כחוכר. משום כך בחוכר (בשדה אחר) שנחשב כפורה

השתא בין ר' יהוד' בין לרבנן סברי יש קניין¹⁰⁶ ואפילו הכי חייב לעשר החוכר שדה מן הגוי והא דאמרי' סוף השולח¹⁰⁶ רס האריסין והחכירין פטורין לעשר הנהו מיירי בסוריא¹⁰⁷ וכיבוש יחיד לא שמיה כיבוש¹⁰⁷ וכן מוקי ליה התם¹⁰⁷ רסג אבל חוכר מן הגוי בארץ ישראל חייב לעשר כך פי' רבי מורי¹⁰⁸ אבל ר"ת¹⁰⁸ מפ' דהחכירין פטורין סבר דיש קניין לגוי להפקיע ורבנן דמסכ' דמאי דאמרי' החוכר מן הנכרי מעשר סבר אין קנין ור' יהוד' דאמ' המקבל שדה אבותיו ממש מן הגוי חייב לעשר אבל¹⁰⁸ של אחר בארץ ישראל פטור וקאמר תלמוד' דסבר יש קנין והוא הדין החוכר נמי פטור ולא מיקרי פורע חובו והא דקאמ' התם דסבר מקבל לאו כחוכר דמי הכי קא' מקבל דר' יהוד' לאו כחוכר דרבנן דמי ומשום דרבנן לא איירי אלא¹⁰⁹ במקבל קאמ' הכי¹⁰⁹ השתא בין

שינויי נוסחאות

106. כך גם ל3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: בתר מתניתין דהמוכר עבדו לגוי תניא... **107.** כך גם ל3; אך בשאר כ"י ובדפוס נוסף: הרבה בר"תות סוף פרקא בסוריא. **108.** בכל כה"י (כולל ל3) ובדפוס נוסף: שדה. **109.** בכל כה"י (כולל ל3) ובדפוס נוסף: בחוכר ור' יהודה לא איירי אלא...

הערות וביאורים

חובו חייב במעשר, אף שיש קניין וכדין לוקח מן הגוי, עי' לעיל הערה צה, ובמקבל פטור מן המעשר כי אינו אחראי על של הגוי. ורק בשדה אבותיו בלבד קנסוהו.

רנט. לכאורה זוהי מסקנת הסוגיה בב"מ שם, לפי דעת ר"י ורבנן שהשאלה אם מקבל כחוכר אם לא תלויה בשאלה אם יש או אין קניין. אך רש"י, בב"מ שם ד"ה יש קניין, הוסיף 'ואי נמי אין קניין'; וכ"כ בעל המאור, לרי"ף בב"מ דף נח ע"א מדפי הרי"ף; ועי' כפתור ופרח, פ"ד (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות ח"א עמ' לח-לט); לעומת זאת, ר"ת ספר הישר (חלק החידושים, מהד' שלזינגר, סי' תרג, עמ' 356), כתב על דברים אלו של רש"י: 'וליתה דהא לא גרסי' אי נמי אין קניין'. ועי' רמב"ן, גיטין מז ע"א ד"ה הא דפליגי (מהד' הישריק, עמ' רעו-רעז) שכתב שלרבה לכו"ע אין קניין, וחולק על סתמא דגמ' בב"מ שם, או שמבאר את הסוגיה כרש"י; וכ"כ הריטב"א, בב"מ שם ד"ה ואמרי' (מהד' רפאל, עמ' תתכו); והמאירי, גיטין מז ע"ב (מהד' שלזינגר, עמ' 205) כתב: 'ויש חולקים לפסוק יש קנין... ואין הדברים כלום'. ועי' רדב"ז, לרמב"ם הל' מעשר פ"ו הי"ב, שכתב

שכיוון שהגמ' נשאה ונתנה לדעת ר' יהודה

משמע שהלכה כמותו; ועי' מהר"י קורקוס,

לרמב"ם שם, שמתקשה מדוע הביא הרמב"ם

את טעם הקנס ולא חייב מטעם 'אין קניין'.

רס. גיטין מג ע"ב.

רסא. כ"כ גם תוס', בב"מ שם, בשם ר"י, והוסיף

שבכל מקרה חייבים לסייג דין 'האריסין

והחכירין... פטורין' לסוריא, שכן 'ומשמע

דאפילו חלקו של חוכר פטור'; וכ"כ בתוס'

הרא"ש בב"מ שם (מהד' הרשלר, עמ' רמח)

ובהערת המהדיר קל, הסביר שאף שלדעת תוס'

הלוקח מן הגוי חייב בתרו"מ מדרבנן, למ"ד יש

קניין, אך בסוריא שקיי"ל יש קניין, פטורים

הלוקח מן הגוי והחוכר.

רסב. גיטין ח ע"ב; שם מז ע"א-ע"ב; עבודה

זרה כא ע"א.

רסג. גיטין מז ע"א-ע"ב.

רסד. ר' יצחק ב"ר שמואל, המכונה ר"י הזקן;

עי' במבוא.

רסה. ספר הישר (חלק החידושים, מהד'

שלזינגר, סי' תרג עמ' 356).

רסו. בניגוד לדעת רש"י [עי' לעיל הערה רמו],

לדעת ר"ת, הנקודה המרכזית של מחלוקת ר'

לפי' מו' רבינו בין לפירוש ר"ת סבר ר' יהוד' יש קניין אבל רבי' שלמה מפ' במסקנ' ר' יהודה סבר יש קניין ומוסיף ואפי' היה סובר אין קניין אתי שפיר דמקבל לאו כחוכר דמירטו

סוגיות הש"ס
חלוקות בדין יש או
אין קניין

ופסק הלכה אי יש קניין אי אין קניין אין להוכיח מדאמרי' במנחות פר' ר' ישמעאל¹¹⁰ מירוח הגוי תנאי היא דתניא תורמין משל ישראל' על של ישראל' ומשל גוים על של גוים ומשל כל על של כל¹¹¹ פ' משל גוים על של ישראל' דברי ר' מאיר ר' יהוד' ור' יוסי ור' שמע' אומרים אין תורמין משל גוי על של ישראל' וקאמ' דפליגי במירוח הגוי פוטר דל' מאי' ור' יהודה מירוח הגוי אינו פוטר. והשתא מנלי הא דילמ' כולהו סברי אם קנה הגוי שבולים מישר' שגדל¹¹⁰ ברשות הישר' ומירוח גוי פוטר או חייב (או לא)¹¹¹ [אם] יקנם אחרי כן ישראל' פליגי ביש קניין ואין קניין¹¹² אלא שמע מינה לכולי עלמא אין קניין והכי קים ליה לתלמודא דהכי הלכת' ולהכי לא מצי יהיב טעמ' דפטורין דר' יוסי ור' שמע' אלא במירוח הגוי פוטר אמנם אין זה ראייה שהרי פירשת' לעיל מתוך שמעתא דפ' השואל¹¹³ דר' יהוד' סבר יש קניין בין לפירוש מורי רבי' [בין]¹¹² לפי' רבי' יעקב¹¹⁴ וא"כ אמאי תורמין משל כל על של כל אלא על (כל)¹¹³ כרחין מיירי בתבואה שגדלה שליש¹¹⁴ ברשות ישראל' וקנאה גוי ממנו ומירוח גוי וקא סבר מירוח הגוי אינו פוטר¹¹⁵ (ר') (וגם ר' מאיר)¹¹⁵ נמי סובר

שינויי נוסחאות

110. "יתכן: שגדלן. 111. בכל כה"י (כולל ל3) ליתא: או לא, ובמקום זאת: אם. 112. עפ"י כה"י. 113. ליתא בכל כה"י (כולל ל3) ובדפוס. 114. מילה זו ליתא בכ"פ, א ובדפוס; אך איתא בכל שאר כה"י. 115. השלמנו עפ"י כ"י ל3, וכן הוא בכל כה"י; ובדפוס: ר"ת.

הערות וביאורים

יהודה ורבנן היא בשאלה אם יש או אין קניין ולא אם מקבל נחשב כחוכר; לכן ר"ת מפרש מקבל כחוכר – האם הדין של מקבל לדעת ר' יהודה הוא כחוכר דרבנן, אך אין זה תלוי בהגדרת החוכר והמקבל אלא ביש או אין קניין.
רסז. עי' לעיל, הערה רנט.
רסת. מנחות סו ע"ב.
רסט. עי' ר"ש, דמאי פ"ה מ"ט.
רע. עי' תוס', מנחות סו ע"ב ד"ה מירוח, שבגלל הסתירה בין סוגיית 'תורמין משל כל' לבין סוגיית 'אין משכירין' (ע"ז כא ע"א, מובאת לקמן) מציע שגם ר"מ ור' יהודה יסברו 'יש קניין' ויש להעמיד את סוגיית 'תורמין משל כל' באוקימתא שלקח גוי מן הישראל תבואה בשיבולים ומירח הגוי; במקרה זה גם מ"ד יש

קניין מודה שחייב בגלל שגדלה ברשות ישראל, והמחלוקת בין התנאים היא אם מירוח הגוי פוטר; וכן מפרשים: ר"ש, דמאי פ"ה מ"ט; תוס' הר"ש משאנץ, בתוך שיטת הקדמונים, מס' ע"ז מהד' בלוי, עמ' ע; תוס' רבנו אלחנן, ע"ז שם ד"ה האמר (מהד' פרנקל, עמ' 41-42); תוס', גיטין מז ע"א ד"ה אמר רבה. אך רבנו שואל, מנא ליה שהתנאים נחלקו בשאלת המירוח, דילמא פליגי אם יש קניין. לכן מציע רבנו, ש'קים ליה לתלמודא' שכולם סוברים אין קניין, והם נחלקו בשאלה אם מירוח הגוי פוטר או לא [ועי' דברים דומים בתחילת תוס' מנחות שם].
רעא. ב"מ קא ע"א.
רעב. עי' לעיל, לאחר ציון הערה רסג.
רעג. נראה שרבנו מקבל את הפירוש השני של

(אין) [יש] ¹¹⁶ קניין^{רע} פ"ק דע"ז אין משכירין בתים לגוי בארץ ישראל ואין צריך לומר שדות ¹¹⁷ רעה דאית ביה תרתי חדא (חנייא) [חנייה] בקרקע וחדא הפקעה ממעשר אלמ' יש קניין מדקאמ' שמפקיעה ממעשר דלא מצית למימר כשמוכרה לגוי פטורה ממעשר ¹¹⁸ לפי שהגוי לוקט תבואה ואינו מעשרה^{רע} א"כ בלא גזירה אטו מכירה איכא הפקעה אלא על כרחך סבר יש קניין ולהכי הוצרך לאוקומי פלוגתייהו במירוח הגוי ובגדלה שליש ברשות ישראל ¹¹⁹ אמנם בירושלמי דמסכת דמאי פ"ה^{רע} דתנן מעשרין משל גוים על של ישראל וקאמ' מתניתין ר' מאיר היא דסבר אין קניין ר' יהודה ור' שמעון^{רע} סברי יש קניין ¹²⁰ וכן פ"ק דמאי בירושלמי קאמ' ר' יהודה ור' שמעון סברי יש קניין ומודים שמפרישין מעשרותיו מהלכה פי' מדרבנן משמע (שמזויג) [שמזויג] ¹²¹ ר' יהודה עם ר' שמעון וחולק הירושלמי עם ¹²² התלמוד שלנו דפלוגתא דתנאי דמנחות מוקי לה בירושלמי

——— שינויי נוסחאות ———

116. בכל כה" ודפוס: אין; אך בכ"י ר: יש – והוא הנכון, וכן נראה גם בהמשך. 117. כך הוא גם ל3, א; ובשאר כ"י ודפוס נוסף: וקאמ' טעמ' מהו אין צריך לומר שדות. 118. וכן הוא ל3; אך בשאר כ"י ודפוס נוסף: ובשכירות קאמר התם גזירה אטו מכירה דלא מצינן לפרש דקרי הפקעה ממעשר (יש כ"י ודפוס: ממעשה)... 119. כך הוא גם ל3; אך בשאר כ"י ודפוס נוסף: קודם שבא השדה לרשות גוי... 120. כך הוא גם בכ"י ל3, פ, 19 ודפוס: אך בכ"י א, 1, ר, ו חסר מ'וכן פ"ק דמאי עד 'יש קניין' – וחסר בגלל הדומות. 121. מילה זו כתובה בצורות שונות; וכן הוא ל1, ו. 122. כך הוא גם בכ"י ל3, א; אך בכ"י ו, פ, 19, א, ר: על.

——— הערות וביאורים ———

תוס' מנחות, שם, וכן של הר"ש שם, מפני שמסקנת הסוגיה של החוכר והמקבל (ב"מ שם) עפ"י פרשנות ר"ת ור"י, היא שיש קניין; עי' לעיל הערה רנט. לכן יש לבאר את המשנה דמאי שם, במקרה שהתבואה גדלה אצל ישראל, וכדלעיל.

רעד. תוס', בכורות יב ע"א ד"ה טבלים.

רעה. ע"ז כ ע"ב – כא ע"א.

רעו. עי' תוס' ישנים, מנחות סו ע"ב, בשם השר מקוצי, שאין להוכיח מסוגיית 'אין משכירין שדות' שיש קניין, כי אף שהגוי חייב במעשר, 'דאפקע ממעשר' כי הגוי לא יסכים להפריש. על סברה זו אומר רבנו שאין זו הפקעה, ובנוסף מבואר שם בגמ' שגזרו אף בשכירות אטו מכירה, ואם נאמר שההפקעה היא בכך שאינו מסכים להפריש אין צורך בגזירה; לכן מוכיח רבנו מהסוגיה הנ"ל שיש קניין; תוס' הר"ש משאנץ, ע"ז שם; תוס' רבנו אלחנן, ע"ז שם; ועי' תוס',

גיטין מז ע"א ד"ה אמר רבה; תוס', ב"ב פא ע"א ד"ה ההוא למעוטי אדמת עכו"ם.

רעז. ירושלמי דמאי פ"ה ה"ח (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 134, שו' 9-10); וכן ירושלמי דמאי פ"ג ה"ד (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 128, שו' 10), בשיטת ר' יהודה ור' שמעון. מיותר ועי' לגבי שיטת ר' יהודה אם יש קניין או אין קניין ומח' בבלי וירושלמי בנושא זה, תוספתא כפשוטה, ביאור הארוך דמאי, עמ' 260 שו' 90.

רעה. נוסח התוספתא כפי שהיא מובאת בבבלי, מנחות סו ע"ב, הוא: 'תורמין משל ישראל... דברי ר"מ ור' יהודה ר' יוסי ור' שמעון אומרים... – משמע זוגי זוגי קתני, ור' יהודה הולך בשיטתו של ר' מאיר. אך בירושלמי, דמאי פ"ה ה"ח (שם), מבואר שר' יהודה חולק על ר' מאיר: 'מתני' דר' מאיר, דר' מאיר אמר אין קניין לעכו"ם... ר' יהודה ור' שמעון אומרים יש קניין'.

באין קניין ויש קניין וההיא דע"ז דאין צריך לומר שדות שאין משכירין לגוי מקל וחומר דבתים לר' מאיר מפרש בירושלמי בעניין אחר בית אינו מתברך מתוכה¹²³ רעט והירושלמי אזיל לטעמיה דמפרש דסבר ר' מאיר אין קניין א"כ לא מצינן לפר' אין¹²⁴ צריך לומר שדות משום הפקעה דמעשר וצריך עיון ביש קניין ואין קניין שלהי פ' השולח נננ (הפוכים)

סליקו הלכות ארץ ישראל

שינויי נוסחאות

123. כך הוא גם ל3; ובשאר כ"י ובדפוס נוסף: אבל שדה מתברך מתוכה... 124. כך הוא גם ל3, ר; אך בשאר כ"י ובדפוס: ואין.

הערות וביאורים

רעט. לפי הבבלי, ע"ז כא ע"א, אסור להשכיר מתוכו, שדה מצוי להתברך מתוכו – לכן לדעת לגויים שדות, כי מפקיע את השדה מחיוב מעשר; הירושלמי, אין ראייה מסוגיה זו שיש קניין. וכ"כ תוס', מנחות סו ע"א ד"ה מירוח; ר"ש, דמאי שם; תוס' הר"ש משאנץ, שם, ועי' ביאור הגר"א לשון העברית, עמ' 1381, שו' 28), מבחין בין שדה לבית בצורה שונה: 'בית אין מצוי להתברך

ספר התרומה

לרבנו ברוך ב"ר יצחק

תשלומי התרומה

קטעים של ספר התרומה
מתוך כתבי היד שלא מצויים בדפוס

עם שינויי נוסחאות, מקורות וביאורים

תשלומי התרומה

הקדמה

הקטעים להלן, 'הקטעים הנוספים', מצויים רק בכתבי היד ולא בדפוס, ולכן קראנו לחלק זה של הספר 'תשלומי התרומה'. הטקסט בגופן 'פרנק ריהל' הוא הטקסט מהדפוס שלפני 'הקטעים הנוספים' או לאחריהם, ואילו 'הקטעים הנוספים' הם בכתב 'רש"י'. כיוון שבכתבי היד ה'סימנים' מצויים לפני ה'חיבור הארוך' הבאנו בתחילה את 'הקטעים הנוספים' מתוך חלק ה'סימנים' ואחר כך אלו המצויים ב'חיבור הארוך'. יוצאים מן הכלל הם הקטעים מה'סימנים' שיש להם מקבילה ב'חיבור הארוך' ואשר לא נדפסו אף הם, כי אז הקדמנו את הקטע מן ה'חיבור הארוך' לקטע מן ה'סימנים'. בכל קטע ציינו ב'חילופי הנוסח' את המיקום המדויק (לפי דף וטור) של הקטע בכל אחד מכתבי היד.

מקרא

ל = לונדון 518; ל3 = לונד 3; ו = וטיקן 145; ד = דפוס; ד"ר = דפוס ראשון, וניציה 1523; ב = ביהמ"ל 1115; פ = פירנצה 38; 15 = פרמא 2897.

1. חיבור הארוך סי' נה (עפ"י כ"י וטיקן)¹

ואם קדירה אסורה מחמת שנבלעה מבשר וחלב שזהו הנאה לכאורה אסורה להשתמש בה אפילו צונן פירות וסובי' אף על פי שעתה אין נהנה מן האיסור הבלוע מידי דהוה אחרס הדרייני שאסור לסמוך בו כרעי המטה הא ליתא שהרי חבית של יין נסך שאסור בהנאה אמרינן פרק אין מעמידין רמא ביה עכו"ם חמרא שרי לישראל למרמא ביה שכרא וכן פרק שנים אוחזים גבי מצא חבית של יין קאמר שהיין הוי אסור בהנאה והחבית מותרת וסתם חביותיהן של חרס הוו דלא שייך בהו הגעלה. ועוד דשרי לתת בה שכרא ואסור לתת חמרא אם כן לא עשה בה הגעלה והא דחרס הדרייני אסור בהנאה משום שרוצה בקיומו משום הבלוע בתוכו.

אכל המאכל שנאסר משום דבר וחלץ אסור דהנאה² ולא מיצעי שאסור ליתן לשפחתו או לכלב³ אלא אפילו לכלב דעלמא או לגוי שלא ראהו מעולם אומ' אני שאסור ליתנו ולא פירות ערלה ולא כל דבר שאסור דהנאה [כדמוכת]³ פרק הדרי' דאמ' רבן גמליאל

——— שינויי נוסחאות ———

1. וטיקן דף 43ד. 2. ק, ל3 – נוסף: שהרי נהנה בו. 3. עפ"י ל3.

——— הערות וביאורים ———

א. חולין פ"ח מ"ד. ב. עירובין סד ע"ב.

למגבאי⁴ (של) [טול]⁵ גלוסקין מאלעאי וקאמ' החם שלא היה רצן גמליאל⁶ מכירו מעולם וש"מ חמץ לאחר הפסח מותר בהנאה דאי הוה אסור בהנאה היה אסור ליתנו⁷ אע"פ שלא היה מכירו מעולם.⁸

ו, ק, לז – איתא⁸

ל, - ליתא⁹

2. סימנים סי' נה (עפ"י כ"י וטיקן)¹⁰

ודין כלי הנאסר מחמת טיפת חלב צבשר¹¹ למת צו זון ופירות מותרה שהרי חצית של

שינויי נוסחאות

4. וכן הוא בכ"י לז; אך בכ"י ק: למבגאי כמו בדפוס' הבבלי; וראה דקדוקי סופרים, עירובין סד ע"ב (עמ' קלא, סוף הערה ל) שמציין גרסאות שמצויות בראשונים שהשם הוא מגבאי. 5. עפ"י ק. 6. לז: רבן גמליאל – ליתא. 7. לז: נוסף: למבגאי. 8. וטיקן דף 43; לונד 3 דף 97; קמברידג' דף 45. 9. לונדון דף 46 (אך נמצא כהגהה בתחתית הגיליון בכתיבה אחרת). 10. וטיקן דף 55-ב; קמברידג' דף 47; בכ"י לונד 3 דף 7, כתוב בצד הגיליון בכתיבה אחרת: וחסר כאן דיני כלי הנאסר מחמת בשר בחלב ודין חיטה הנמצא בתרנגולת בפסח ובספר גדול בדין סד? ענייני פסח כ' סוף סימן כ"ו? מצא מה שחסר כאן. והקטע נמצא בדף 97-97. 11. ק, לז: מחמת בשר בחלב.

הערות וביאורים

ג. ר' ירוחם, ס' איסור והיתר סי' לז, מזכיר הלכה זו בשם ס' התרומה. ועי' שערי דורא, סי' פה, שאמנם אינו מייחס את ההלכה לס' התרומה אך ניכר מסדר ונוסח ההלכות שמקורם ממנו; ועי' ס' איסור והיתר (אשכנזי) סי' כא אות יב, בשם שערי דורא. יש ראשונים שהביאו הלכה זו, אך לא הביאו ראיה מן הגמ' עירובין שם, אלא את דברי הירושלמי פסחים פ"ב ה"א (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 505, שו" 1-7): ס' ראבי"ה, ח"ב סי' תיד (מהד' אפטוביצר, עמ' 12); הגהות אשרי, פסחים פ"ב סי' ג; הגהות מיימוניות, לרמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ג הי"א; טור, או"ח סי' תמח; ועי' ס' הרקח, סי' רפח. בביאור הגר"א, או"ח סי' תמח ס"ק ו-ז, מביא כמקור לדין זה את הירושלמי שם, וכותב בניגוד לראשונים הנ"ל, שדין זה נכון רק בהקשר לחמץ בפסח. כמו כן הגר"א מזכיר תוס', פסחים כב ע"ב, ד"ה אבר, שבאיסורי הנאה אסור לתת לגוי רק כאשר מחזיק לו טובה [וכן הוא גם בתוס' הרשב"א (ר"ש משאנץ) לפסחים שם]. אמנם יש

לציין שייתכן שהירושלמי מתייחס לאיסור חמץ דווקא, אך מהראייה שהביא רבינו מן הגמ' עירובין שם, שעוסקת בחמץ שעבר עליו הפסח (ולא בתוך הפסח), נראה שהוא בכל איסורי הנאה. ד. ובתוס', עירובין שם ד"ה למדנו, כתבו בתירוץ ב', שאין בנתינת החמץ לגוי, משום איסור לא תתן להם מתנת חנינם, שכן הגוי היה מתלווה לרבן גמליאל ור' אלעאי, ולפי"ז נחשב כמכירו. ה. בתוס', ע"ז לב ע"א ד"ה והא, מובאת מחלוקת. דעה ראשונה שיש לאסור כל הנאה כולל אחסון דברים צוננים, כי רוצה בקיומו של האיסור, ואילו ר"ת חולק ומתיר באיסור שאינו בעין, וזוהי הדעה המובאת בקטע דידן. כר"ת כתבו: ר"י בתוס', ע"ז לג ע"ב, ד"ה שרא; סמ"ג ל"ת קמ-קמא (מהד' שלזינגר, עמ' רעח); מרדכי עז סי' תתכ [ואוסר דבר לח]; סמ"ק סי' ריג (מהד' רלבג, עמ' ריד); שערי דורא סי' פה; איסור והיתר הארוך (אשכנזי), סי' כא סעי' ו-ז;

14 ו, 37, ק - איתא

נוסח אחר לסימנים ס" נה (עפ"י כ"י פירנצה וביהמ"ל)¹⁵

דין לב שלא נקרע ולא הוציא דמו...

דין חיטה שנמצאת בעופות ערב הפסח והן מלוחין או צלויין ישליך החיטה והבשר

12. 3: של גוי – ליתא. 13. 3: יין ומותר לתת בו – ליתא, מפני הדומות. 14. וטיקון דף 54: קמברידג' דף 4ד; לונד 3 דף 7ד; בכ"י לונד 3 כתוב בצד הגיליון בכתיבה אחרת: וחסר כאן דיני כלי הנאסר מחמת בשר בחלב ודין חיטה הנמצא בתרנגולת בפסח ובספר גדול בדון סד? ענייני פסח כ' סוף סימן כ"ז? מצא מה שחסר כאן. והכוונה לחלק החיבור הארוך. 15. הקטע להלן דומה בנוסחו לקטע מן ה'חיבור הארוך', שהוא לעיל לפני קטע כה"מס' 1. לפי הנראה הקטע הועבר על ידי המעתיק מן ה'חיבור הארוך' ל'סימנים'. 16. תיקון בצד הדף.

כלכו סי' קמה אות מ בשם רבינו (מהר' דוד אברהם, ח"ח עמ' קסו); טור, יו"ד סי' צד. יש אומרים שאסור להניח אפילו פירות צוננים בקדרה שבלעה בשר וחלב, משום שבזה רוצה בקיומו של האיסור: ראה תשובות ופסקים לר"י הזקן, סי' לט; פסקי רבינו יחיאל מפריש, סי' נ. הסתירה במסורת הפסיקה של ר"י הזקן צ"ע.

ו. ע"ז לב ע"א.

ז. ע"ז פ"ב מ"ג, שחרס הדרייני הם דברים של עכו"ם, אסורים ואיסורן איסור הנאה;

מותרת¹⁷ כיון שנתבטל טעם חמץ בשישים קודם הפסח¹⁸ אינו חוזר וניעור לאיסור¹⁹ משהו כשיבוא הפסח דאינו במשהו עד שיהא בכרת כשיהו²⁰ בפסח וראה לדבר²¹ מדתנן צמר גמלים ורחילים שטרפן אם רוב מן הגמלים מותר פירוש מותר להביא פשתן לשם והכי איתא בתוספת' פי' זה²² וכן בשר מלוח ישן או גבינה או דגים מלוחים שלא נבדק המלח מן החמץ וכן הכלים²³ ישנים מותרין בפסח וכן השפוד ישן מותר לצלות בו בפסח מהאי טעמ'.²⁴

א.י. וכן בעור אווז שנמלח ונפשט קודם²⁵ ולא נבדק המלח מותר לטגן בפסח²⁶ אצל צומן מהותך קודם הפסח אסור בשביל המחצת שמצלין זה לחס"י שקורין שלינקוק²⁷ צל' או מטגנין רוישולוש²⁸ צמחה²⁹ גם פעמים שנשאר לחוץ לאחר המיגון מעט שומן³⁰ בקדירה עם השומן שרואה לטגן בפסח.

ב.י. וכן הדין בחציות פעמים נותנין עיסה בשוליים לדבק הנכריס"י מותר היין לשמות

שינויי נוסחאות

17. ל: והשאר כשר. 18. ל: חמץ. 19. ק, ל: לאסור. 20. ל: שזהו. 21. ל: ליתא. 22. ל: וכן מוכח בתוספ'. 23. ק: כלים. 24. ק: הפ' (=הפסח); ל: פסח. 25. ל: שליקוק. 26. ק: רוישולוש; ל: רוישילוש. 27. ל: – ליתא. 28. ק, ל: נוסף: במחב' (=במחבת) ומחזירין אותו שומן בקדירה עם שאר השומן...

הערות וביאורים

- יב. לקטע להלן מתוך הסימנים יש מקבילה בחיבור הארוך, דפוס, עמ' קיז/2-קיח/1.
יג. דין זה הוא המשך למה שכתב רבינו שחמץ לפני פסח נחשב היתר והוא אינו חוזר וניעור בפסח. ולכן כתב רבינו שבשר או דגים שנמלחו לפני הפסח במלח שלא נבדק מותרים בפסח, כי טעם החמץ התבטל בשישים. והוא הדין בעור אווז. וכ"כ סמ"ג ל"ת עז-עז (מכון ירושלים, עמ' שמא-שמב); כלבו סי' קמה (מהד' אברהם דוד, ח"ח עמ' קנט) בשם רבינו; סמ"ק סי' רכב (מהד' רלבג, עמ' רכח).
יד. לעיל פסק רבינו שחמץ בערב פסח הוא היתר, ולכן מקילים ב'נ"ט בר' נ"ט ועדיין הוא היתר וכן שאיסור חמץ שהתבטל בערב פסח אינו חוזר וניעור. ואמנם לאחר דיון ארוך בסי' ס, סא (סה"ת דפוס, עמ' קכד-קכה). מסקנתו היא שיש לחשוש לדעת ר' יהודה בר' נתן, חתן רש"י, שדווקא דגים שעלו בקערה, מותר לאוכלן בכותח, אך אם הם התבשלו בקערה – אסור.
עם זאת הוא מקל במקרה של בישול ע"י מים, כי לדעתו יש ג' נ"ט ועדיין הוא היתר, ואילו בצלי יש רק ב' נ"ט. לאור הנ"ל, מסיק רבינו ששומן מהותך ומטוגן לפני פסח – אסור, כי בצלי וטיגון יש רק ב' נ"ט ואסור בשביל המחבת שמבשלין בה לחם. וכ"כ ר"ש מפליזא בשם רבינו, מובא באור זרוע סי' רנו (מהד' קליין, הלכות מועדים, עמ' פה); וכ"כ סמ"ג ל"ת עז-עז (מכון ירושלים, עמ' שמא).
טו. תבשיל שמתבשל בסיר ובו פירורי לחם, ראה להלן לעזי התרומה.
טז. מאכל בשר או ירק המטוגן, ראה להלן לעזי התרומה.
יז. לקטע להלן מתוך הסימנים יש מקבילה בחיבור הארוך, דפוס, עמ' קיט/1.
יח. ראשונים לפני רבינו דנו בשאלה שנתנו קמח בחביות מזופפות כדי לתקן את היין, וכתבו שבפסח אסור ולאחר הפסח מותר; ראה תשובות רש"י סי' קיג, מהד' אלפנביין עמ' 140-141,

צפסח כיון שטעם חמץ ציין נחצטל קודם הפסח³¹ וצמחך הפסח אינו נותן טעם ציין²⁹ דהא כבר הוקשה החמץ אצל סמוך לפסח שני חדשים³⁰ אס נתן עיסה³⁰ צשוליים אסור לשמות צפסח מאותו חמץ³¹ לפי שעדיין העיסה רכה וגם צמחך³² הפסח נותנת טעם ציין.

ג. ודין כלי בן יומו היינו יום ולילה מעת לעת וצריך לשפוך מים צוננין על הכלי הנגעל מיד.

ו, ק – איתא א-3-ב³³

ל 3 – איתא א-3-ב אך במקום החיבור הארוך (דף 98א)³⁴
ל אין סימנים לסימן נה ואילך

4. סימנים סימן סד (עפ"י כ"י וטיקן)³⁵ כא

דין גבינות ישראל אם נעשו בדפוסי הגוים שעשו כבר הגוים בהם גבינותיהן מותרין בדיעבד.

ומדוכות של גוים כשהן ישנים צריכין הגעלה לפי שנותנין בהם שמוניות נצילה וחזיר רותח וממחה שומים או פילפ' [פילפלין] ואפילו הן של אפן אין להמירן בלא הגעלה³⁶ ואין

שינויי נוסחאות

29. ל: (כאן כ"ר"ב) דכבר הוקשה... 30. ל: ליתא. 31. ל: חבית. 32. ק: נוסף: ימי'.
33. וטיקן דף 4-5; קמברידג' דף 4. 34. לונד 3 דף 7; בכ"י לונד 3 כתוב בצד הגיליון בכתיבה אחרת: וחסר כאן דיני כלי הנאסר מחמת בשר בחלב ודין חיטה הנמצא בתרנגולת בפסח ובספר גדול בדין סד? ענייני פסח כ' סוף סימן כ"ו? מצא מה שחסר כאן. והכוונה לחלק החיבור הארוך (ס' נה), שם נמצאים קטעים א-3/א-3/ב, ראה לעיל לאחר קטע 1. 35. וטיקן דף 6א.

הערות וביאורים

ובהערות המהדיר שיש לייחס תשובה זו לר' שמעיה תלמידו של רש"י; ספר הישר לר"ת, מהד' שלזינגר, חלק החידושים, ס' תצד; תשובות ופסקים לר"י הזקן, ס' סג.
יט. ולדעת רבינו אינו חוזר וניעור (ראה לעיל הערה יג-יד).
כ. בקטע דידן מדובר ששמו קמח לסתימת חורים של החבית, וכתב רבנו שאם הדבקת עיסת החמץ נעשתה יותר מחודשיים לפני פסח, שוב אין היא נותנת טעם ביין. וכן כתבו: בשם רבינו בכלבו ס' קמה (מהד' דוד אברהם ח"ח עמ' קס); מרדכי, פסחים, ס' תקנה; תרומת הדשן, שו"ת ס' קיז (מהד' אביטן ח"א, עמ' צב); ובלא ייחוס לרבינו: בסמ"ג, ל"ת עז-עח (מהד' מכון ירושלים, עמ' שמא); ס' הפרנס, ס' נג. אך ר"ש מפלייזא (אור זרוע, מהד' קליין, עמ' פה) מביא הלכה זו בשם רבינו ברוך וכותב 'הוקשה הרבה כגון מחודש או יותר'; וכן כתבו: סמ"ק ס' רכב (מהד' רלבג, עמ' רכט); ארחות חיים, הל' פסח סעי' נא (ד' פירנצי, עמ' קנט), בשם הר"י מקורביל; כלבו ס' מח (מהד' דוד אברהם, ח"ג עמ' ל).
כא. לקטע זה מן הסימנים יש מקבילה ב'חיבור הארוך' ס' סד, דפוס, עמ' קכט/2-קל.
כב. בשבלי הלקט ס' רו (מהד' בובר, עמ' פג) מביא דעת ריבמ"ץ שכלי אבנים אינם צריכים הגעלה אלא די בהדחה; וכך סובר ר' יוסף טוב עלם בפיוט 'אלהי הרוחות', שמובא באור זרוע

ר'איה להחירן מתוספתא דזכרים³⁶ כג ג' נותר מדיחן דהיינו בחמין דומיא דר' שמעון^{כד} דקחני ג' מתכות מדיחן (צקלין) [בחמין]^{כה} ועל כרחיך היינו הגעלה ללא גרע מכלי מדיחן כדפרישית פ' דם חטאת^{כז} ולא אחי למעט אלא שטיפה בצונן באחרונה כדין מתכות צקדשי קדשים³⁷ דכת' ממרק ושוטף ומלינו לשון מדיחן דחני חנא ג' הגעלה שילהי ע"ז בתוספתא^{כו} היורה מדיחן.

דין קיבה...

ו, ק, ל3 - איתא³⁸

פ, ב, פ1 - ליתא

5. סימנים סי' עט (עפ"י כ"י לונד 3)³⁹ כח

ומותר ליטול ידיו ממים חמים וצלצל שאין היד סולדת זו כדחני' פ' כל הצרכים מים הראשונים צין בחמין צין בצונן והוא⁴⁰ דפליגי חזקיה אפי' חמין אין נוטלין בהם ור' יוחנן

שינויי נוסחאות

36. מכאן ואילך ליתא בכ"י ל3. 37. ק: בקדשים. 38. וטיקן דף 6א; לונד 3 דף 9ב; קמברידג' דף 5. 39. לונד 3 דף 10ד; קמברידג' דף 15. 40. ק: והא דאיפליגו חזקיה...

הערות וביאורים

סי' רנו (מהד קליין, עמ' פד): 'ובורמי דגללא שריין בהדחה'. אמנם ר"ש מפלייזא, אור זרוע שם (עמ' צג), מפרש דבריו באופן שיתאימו לשיטת בעלי התוספות: 'ונראה לי שהפייט תפס הדחה בגלל החרוץ...'; כשיטת רבינו שצריך הגעלה כתבו: פרדס הגדול, סי' קכה (ורשא, עמ' 50); סדור רש"י, סי' שנח (מהד' בובר, עמ' 175, ועי' בהערת המהדיר שם); ועי' מחזור ויטרי, הל' פסח (מהד' גולדשמידט, ח"ב עמ' שפה והערה 8); תשובות ופסקים לר"י הזקן, סי' ס (עמ' רב); ספר ראבי"ה סי' תסד (מהד' אפטיביצר, עמ' 82-83); תוס' הרשב"א, פסחים ל ע"ב ד"ה בית חרוסת (מהד' האדר"ת, עמ' פא); אור זרוע סי' רצח (מהד' פרבשטיין ח"ג, עמ' תרפ); ר"ש מפלייזא, שם; סמ"ג, ל"ת עז-עח (מכון ירושלים, עמ' שלב-שלג); הגהת ר' פרץ לסמ"ק סי' רכב, אות ד (מהד' רלבג עמ' רכז). כג. תוספתא, זבחים (צוקרמנדל) פ"י הל' יא-יב. כט. חולין קה ע"א.

כד. תוספתא, שם הי"א.

כה. בתוספתא לא כתוב 'בחמין' אלא רבינו מוכיח זאת ב'חיבור הארוך' כי בתוספתא הנ"ל כתב ר' שמעון 'אבל טעונין הדחה משום נותן טעם', וכדי להוציא את הנ"ט צריך הגעלה.

כו. זבחים צו ע"א.

כז. תוספתא, ע"ז (צוקרמנדל) פ"ח ה"ב; ואמנם הנוסח בתוספתא שבידנו הוא: 'הכוסות והצלוחיות מדיחן בצונן כגון היורות ומחמי חמין והטיגנין והקומקמיסין מדיחן ברותחין', ולא ברור אם רבינו מתכוון להוכיח שסתם 'מדיחין' הוא הגעלה בחמין או שהדחה בחמין היא הגעלה. יש לציין ש'חיבור הארוך' כשמוכאת התוספתא כתוב סתם 'מדיחין', אך בכ"י ק נוסף 'ברותחין'.

כח. אין להלכה זו שב'סימנים' מקבילה ב'חיבור הארוך'.

כט. חולין קה ע"א.

אמ' נוטלין היינו ציד סולדת ומסתמא על הצריית' לא פליג חזקיה⁴¹ ועוד דר' יוחנן שרי סליקן הלכות איסור והיתר...

ל³, ק – איתא⁴¹

ו, פ, ב, פ - ליתא⁴²

6. סימנים סי' פה (עפ"י כ"י קמברידג')⁴³ לב

...משום דאין מפרישין חלה אלא בסוף הלישה כי אם בעיסה טהורה.

נמצא שחיוצ חלה צא ציום טוב ונרא' דהני מילי בחלת הארץ שיש שבות בתיקונה אצל בחלת חוץ לארץ דאוכל והולך ואחר כך מפריש דמה תיקון יש בזה אמרינ' שיהא מפריש חלתו ציום טוב ואינו נראה שיהא זה שבות.

7. סימנים סי' פה (עפ"י כ"י קמברידג')⁴⁴ לג

ואם גמר הלישה מערב ציום טוב או אפאה שאינו יכול להפריש החלה ציום טוב כמו שפירש' או אם הוא שבת מכל מקום יאכל הכל רק⁴⁵ ישייר וינייעינו עד החול ויקרא לו

שינויי נוסחאות

41. לונד 3 דף 10ד; קמברידג' דף 15. 42. וטיקן דף 6ד. 43. קמברידג' דף 6ד. 44. קמברידג' דף 6ד. 45. ו: נוסף: מעט.

הערות וביאורים

- ל. מחלוקת ר' יוחנן וחזקיה בחולין קו ע"א. לא. לפי לישנא קמא בגמ' חולין קה ע"א, הברייטא מדברת על 'אין היד סולדת' אך אם היד סולדת אין נוטלים ידים. ללישנא בתרא מסיקה הגמ' שמותר ליטול ידים במים ראשונים אפילו אם היד סולדת. לדעת רש"י, חולין שם, ד"ה אין נוטלין, חזקיה חולק על הברייטא. בתוספות ובתוספות רא"ש, חולין קו ע"א, ד"ה חמי, התאימו בין המחלוקת של ר' יוחנן וחזקיה לבין ל"ק ול"ב לעיל. חזקיה סובר כלישנא קמא שמותר ב'אין יד סולדת', והמחלוקת ביניהם היא ביד סולדת: לחזקיה, אין נוטלין, ור' יוחנן, סובר כלישנא בתרא ולכן מותר אף ביד סולדת. רבנו כתב להלכה שמותר ליטול ידים רק ב'אין היד סולדת', ואין הכרעה הלכה כמאן. לכן כתב שבין אם נכריע כחזקיה ובין אם ננקוט כר' יוחנן מותר ליטול ידים ב'אין
- יד סולדת'. כדעת רבינו ראה: הרב שלמה חיים שאנן, 'פסקי רבינו פרץ ואחרים', מוריה צח (שבט תשנ"א) עמ' טו; סמ"ק, עמודי גולה, סי' קפא (מהד' רלבג, עמ' קלד); ספר הפרנס, סי' צה; כלבו, סי' קמה סעי' מט (מהד' דוד אברהם ח"ח עמ' קפה), בשם רבנו. אך יש שפסקו שמותר ליטול ידים אף ביד סולדת: ר"ח (מובא באור זרוע להלן, ובמרדכי, ברכות סי' קצג); ס' האורה סי' לט (מהד' בובר, עמ' 15); ספר ראבי"ה, למס' חולין סי' אלף קט (מהד' דבליצקי ח"ד, עמ' קנד); אור זרוע, סי' נו (מהד' פרבשטיין, ח"א עמ' 1/א); סמ"ג עשה כז (מהד' שלזינגר עמ' קיח); רא"ש, חולין פ"ח סי' ו.
- לב. ראה לעיל הל' חלה, הערה רלה, ושם הסברנו שלפי הנראה קטע זה אינו של רבנו. לג. ראה לעיל הל' חלה, והערה רלו.

שם חלה בחול לאותו מעט דאמ' שמואל תרומת⁴⁶ חוזה לארץ אוכל⁴⁷ ואחר כך מפריש.

קטעים 6-7: ק – איתא⁴⁸

ו – 6 – ליתא; 7 – איתא⁴⁹

ל, 3, פ, ב, 19 – ליתא

8. סי' פה (עפ"י כ"י וטיקן)⁵⁰ לד

וגם יש שממתינין עד לאחר שנתחמצה וטוב הדבר דהא כל עיסותינו טמאות הן ואמרינן בירושלמי עיסה טמאה מפריש חלה בסופה.

ותימא⁵¹ כי לאחר שנגמרה לחמץ והפרישו ממנה חלה אחרי כן⁵² כשרוצין לעשות הכיכרות מציאין עוד קמח הרצה ומערב עם כל ככר וככר בשעת עריכה ונעשה הכל עיסה (והוי) [והרי]⁵³ לא הופרש חלה מאותה תוספת ויש זה שיעור הרצה⁵⁴ ועוד אמרינן בירושלמי קמח שעם ככר וככר מנר' לחלה אלמא⁵⁵ יש צו דין עיסה להתחייב וי"ל שהקמח אינו חייב בחלה כדאמרינן המפריש חלתו קמח לא עשה ולא כלום וכשעירצה בככר ונעשה הכל עיסה הרי נחבטל בככר שהוא חולין מתוקנין שהפריש ממנה חלה והקמח בטלו צו צרוב או ששישים קודם שנעשה עיסה וקודם שחל עליו חיוב חלה ולא דמי לטבל ויין נסך שאוסר בכל שהו דהתם הטבל נחייב קודם ציטול והא דאמרינן בירושלמי קמח שעם ככר מנטרף מיירי שלא הפריש עדיין חלה מן הככר ואין צו שיעור בלכדו ועתה הכל טבל יחד ואופיהו כל אחד לכדו שאינו יכול להתחייב על ידי תנור שמנרף שאר הכיכרות או אופה אותם בלא תנור כאשטרא⁵⁶ בל' וגם אינו נותנו אחרי כן בסל ולא בכלי שיש בית קיבול וינרפס ויש אומ' דכשפריש חלה עושה תנאי שתהא גם מפני העיסה שיוסיף ויערב אחרי כן ואפי' לא פיי' ולא התנה דעתו לכך ומציא ראייה מדאמרינן בירושלמי למדו כוהנות להיות מתנות בשעת הפרשת חלה שתהא חלה⁵⁷ על הגוש ועל הקמח שהוסיף אחרי כן על ככר ... נרץ שתהא החלה בעין כשחציא עוד מים או קמח על הככר ולפי זה של תנאי אין תקנה למנהגינו שאין מתנין שום הפרשת חלה וגם שורפין החלה מיד שמפרישין אותה לכך נר' כדפי' שהקמח בטל בעיסה קודם שקלט הקמח הליחלוות של עיסה ולא היה שם עיסה וטבל⁵⁸ מעולם קודם ציטול והא דקאמ'⁵⁹ בירושל' שיהא מתנות על⁶⁰ העתיד

שינויי נוסחאות

46. ו: חלת. 47. ו: נוסף: והולך. 48. קמברידג' דף 6ד. 49. וטיקן דף 7ג. 50. וטיקן דף 54ג. 51. בלונד 3 במקום ותימא: ומנהג הוא. 52. בלונד 3: אחרינ'. 53. עפ"י לונד 3, ק; בלונד 3: ועל זה תימא והרי... 54. בלונד 3, ק, נוסף: ועוד התנור מצרפן. 55. בלונד 3: אלא. ק: לא יש בו. 56. בלונד 3: בייטרא בלע'. ובק' ליתא. 57. ל3 הנוסח כדלהלן, וכן ק בשינויים קלים: על הטבל המתערב ועל הקמח המשתיר ולפי' זה אין תקנה למנהגינו וצריך שתהא החלה בעין כשתביא על הככר עוד עיסה או שאין קמח מתנין... 58. בלונד 3: טבל – ליתא. 59. ק: שמואל שהיו מתנות... 60. מכאן עד הסוף בלונד 3 הנוסח שונה והוא כדלהלן: העיסה הקמח להשמיענו

הערות וביאורים

לד. ראה לעיל הל' חלה והערות ריד-רכ.

להציא היינו משום הגוש שהוא עיסה וטבל קודם שנתערב וטבל לא בטיל ואגב שעושה תנאי על הגוש עושה תנאי על הקמח.

פרק ג' דחלה תנן אוכל מן העיסה עראי עד שלא תגלגל בחטין

ו, ל, 3, ק – איתא⁶¹

ל, פ, ב, 19 – ליתא

9. סימנים סי' פה (עפ"י כ"י קמברידג')⁶² לה

דין עיסה שהפרישו ממנה חלה ושורפין אותה מיד ואחרי כן עושין ממנה כיכרות ובשעה שעושין אותן נותנין בתוכו קמח וצקמח שצביכרות יש בהן חיוץ שיעור⁶³ חלה על ידי התנור שמנרפן או חתיכה כמו הסל ומנרפן לחלה וצירושלמי אמרי' קמח שעם ככר מנרפן לחלה אומ' אני התם שאין שיעור חלה כי אם על ידי הקמח אבל כי איכא צעיסות⁶⁴ [צעיסות] שיעור הקמח שאחרי כן מתבטל בכך בשעה שעושה(?)⁶⁵ וקודם ציטול לא חל שם טבל ואסור בכל שהן צעודו קמח דמפריש חלתו קמח לא עשה ולא כלום ובשעה שמערבו עם עיסת הכיכר וקולט ליחלוטית העיסה שאז חל החיוץ בהיהא שעתא מתבטל ומותר.

ו, ק – איתא⁶⁶

ל, 3, פ, ב, 19 – ליתא

10. סימנים סי' קו (עפ"י כ"י לונד 3)⁶⁷ לו

דין אשה שהשמינה ומלאה דס'⁶⁸ טהורה⁶⁹ ששנינו⁷⁰ אשה שעושה זריכה ורחת' דס' ר' מאיר אומ' עומדת טמאה יושבת טהורה ר' יוסי אומ' צין כך וצין כך טהורה ואמ' רב יהודה אמ' שמואל הלכה כר' יוסי וכן אורי ר' אבא⁷¹ לקולא⁷² כר' יוסי וטעמא דהדס לא מן המקור צא אלא ממקום מי רגלים וטהורה.

——— שינויי נוסחאות ———

אע"פ שלא הייתה בת חיובא בשעת הפרשה חלה עד(?) אחריה פטורה בחלה זו כיון שהחלה כעץ בשעת החיוב שעשה מן הקמח עיסה. ובכ"י ק: שהיו מתנות על הקמח היינו קמח שיעשה ממנו עיסה אע"פ שעכשיו אין שום חיוב חלה שייך בו. 61. וטיקן דף 54ג; לונד 3 דף 125ד; קמברידג' דף 58ב. 62. קמברידג' דף 6ה. 63. ו: שיעור חיוב. 64. ו: בעיסה. 65. ו: שעושות (?) 66. קמברידג' דף 6ה; וטיקן דף 7ג. 67. לונד 3 דף 13ד. 68. ל, ד: נוסף: בתוך מימי בתוך מימי הרגלים. 69. ל: מכאן ואילך – ליתא.

——— הערות וביאורים ———

לה. ראה לעיל הל' חלה, והערות רלז-רלט. ב'חיבור הארוך'.
לו. הקטע להלן מצוי רק בכ"י לונד 3. בשאר
כ"י ובדפוס (סי' קו, עמ' קעה/1) כתוב רק: 'דין
אשה שהשמינה ומצאה דם בתוך המי רגלים
טהורה'. הקטע הוא כמעט העתקה של המקבילה
לז. נדה פ"ט מ"א; נדה נט ע"ב.
לח. בדפוס ב'חיבור הארוך': 'רבא' אך בכה"י
(ל, 3, ו, ק): ר' אבא.
לט. בתוס', נדה שם, ד"ה וכן אורי, כתב

3ל – איתא

ל, ק, ד – בצורה חלקית⁷⁰ו – ליתא⁷¹11. 'חיבור הארוך' סי' קלד (עפ"י כ"י לונדון)⁷²

פסק היאך עושין עם גוים משא ומתן ביום אידם והאידנא אין העולם נזהרין מלשאת ולתת עמהן אפי' ביום אידן ופי' רזי' שמואל' נשם רזי' שלמה זקינו דמן הדין אינו אסור אללא יום האיד' שעושין בשזיל התלוי⁷² כגון קנח⁷³ וניתל⁷⁴ אצל שאר איד שלהן אין תופסין בהן ממשות⁷⁵ ולא שייך למימר אזיל ומודה ואפי' אותן שעושין בשזיל התלוי יש להחמיר מטעם דקיס לן בגוייהו דלא אזלי' ומודו האידנא⁷⁶ וליכא לאסור מטעם דכל דבר שבמניין צריך מניין אחר להחירו דהא מהאי טעמ' שרי תלמודא פ' בתר⁷⁷ רב יהודה שדר ליה קורבנא לאבי דרבא ביום [אידן]⁷⁸ אמ' קיס לי בגויה דלא פלח לע"ז וכן רבא שדר ליה קורבנא לבי שישך אמ' קיס לי בגויה דלא פלח ע"ז אע"ג דגבי אבי דרבא גר

שינויי נוסחאות

70. לונדון דף 219א; קמברידג' דף 7ד. 71. וטיקן דף 8ג – ליתא. 72. ל3: ישו הנצרי; ו: יש'ו הנצרי; ק, ד"ר: הנצרי. 73. ו: קסח. 74. ד"ר: ניטל. 75. עפ"ו, ל3, ק, ד"ר.

הערות וביאורים

ש'קלא' שם חכם, 'אבל לא גרסינן לקולא דמה לו להזכירו, ובסה"ת גרס 'לקולא', אך יצויין שהמשפט הזה ליתא בכ"י לונדון, דף 235ד. **מ.** הקטע להלן נשמט בגלל הצנזורה; וראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 55; שם עמ' 351-352. הוא מובא בשם רבינו ככתבו וכלשונו בס' כפתור ופרח פ"י (מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' רכו) ובהגהות מיימוניות, הל' ע"ז פ"ט ה"א אות ב (מהד' פרנקל, עמ' קע); ומביאו הר"ן (לריף, ע"ז דף א ע"ב ד"ה דינרא) אך בשינוי לשון. **מא.** על קצח וניטל ראה להלן 'לעזי התרומה'. **מב.** ראה הרב ראובן מרגליות, ס' ניצוצי אור, ע"ז, עמ' 166 אות יא, שמסביר על סמך ר' ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב יז ח"ה), שאידם הם לרוב על הקדושים שלהם הנקראים עון גיליון 'ואין תופסין בהן אלהות', לאמור שהם רק אנשים קדושים ואינם מייחסים להם אלוהות, ואולי לזה נתכוון רבינו ש'אין תופסין בהן ממשות' מלבד הניטל והקצח 'שעושין בשביל התלוי' עצמו, אבל שאר חגים אין להם דין של יום אידם. ועי' עוד ריטב"א, ע"ז יא ע"ב: 'וי"ל דהא דאמרין שעושין איד כל ימות השנה לאו איד ממש הוא, דהא לא אפשר ולא מסתבר, דמלאכתן אימתי נעשית?'; ועי' עוד בדברי ר"ת, מובא בתוס' סנהדרין סג ע"ב ד"ה אסור: 'בזמן הזה כולן נשבעים בקדשים שלהן ואין תופסין בהם אלהות'. **מג.** בתוס', ע"ז ב ע"א ד"ה אסור, באחד ההסברים: 'דעכו"ם שבינינו קיס לן בגוייהו דלא פלחו לעבודת כוכבים', ואף שם מובאת ראייה מן הגמ' ע"ז סה ע"א, שרב יהודה שלח קרבן. ובאריכות בתוס' ר' אלחנן, ע"ז שם ד"ה לשאת. וכ"כ בס' האשכול (מהד' אויערבך, הל' ע"ז סי' מב סעי' ו, ח"ג עמ' 116; ואינו באשכול מהד' אלבק, סי' כ, עמ' 131-132); שו"ת הריב"ש, סי' קיט (מהד' מצגר, ח"א עמ' קיח) בשם רבינו; ועי"ש מהד' מצגר, הערה 6. **מד.** ע"ז סה ע"א.

תושב הוה גבי בר שישך לא אמ' תלמודא...

מצוי בכה"י ונשמט בגלל הצנזורה

12. סימנים סי' קלד (עפ"י כ"י לונדון)⁷⁶

הילכות ע"ז לפני אידיהן של גוים שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהן מקח וממכר להלוותם ולוות מהם לפורען ולפרוע מהם⁷⁷ ואמ' שמואל בגולה אינו אסור אלא יום אידם ופי' רצ' שמואל' זשם רצ' שלמה דווק' ניל וקנצח⁷⁸ שלהן שהם זשזיל התלוימה ואפי' אותן יש להתיר משום איבה או משום דקים ליה בגויה דלא אזיל ומודה או משום שהוא כמחניף לו ואין כאן משום לפני עור ואע"פ שנודר תקרובת לגלח ממעות אילו דאינו נותן לגלח כל כך שלא היה מוצא בטוב במקום אחר ואפי' לא היה מלוה לו ישר' מעות אלו ועוד מקח וממכר אמ' רבי' יעקב דאינו אסור אלא במידי דתקרובת.

מצוי בכה"י ונשמט בגלל הצנזורה

13. 'חיבור הארוך' סי' קלח (עפ"י כ"י לונדון)⁷⁹

פסק אילו דברים שאין מוכרין להם אינצולין כו' ולבונה⁸⁰ כו' ושאר דברים סתמן מותרין פירושא (אס) אסורין א"כ אסור למכור לגלח לבונה ולכומר⁸¹ משום שעובר לפני עור לא תתן מכשול וכן שעה דיוס⁸² קנדלור⁸³ שלהם אסור למכור לשום גוי שעושים מהם תקרובת ועובר משום לפני עור⁸⁴ אכל זשאר ימים מותר למכור להם שעה דתן סתמן

שינויי נוסחאות

76. לונדון דף 63ב 77. לפורען ולפרוע מהם – כך גם בכה"י 3, ק; אך בכ"י ו – ליתא. 78. ו: קסח. 79. לונדון דף 78א. 80. עפ"י 3, ו. 81. בכה"י 3, ו, ד"ר, נוסף: איד.

הערות וביאורים

מה. וכן ציטטו בשם רבינו: ס' ארחות חיים, סי' כא הל' ע"ז (ח"ב, מהד' שלזינגר, עמ' 226); מחזור ויטרי, סי' פ (מהד' הורוויץ, ח"ב, עמ' 768); חידושי תלמידי רבינו יונה לעבודה זרה, מהד' זשרקובסקי, עמ' 4; ובלא ייחוס לרבינו בסמ"ג, ל"ת מה (מכון ירושלים, ח"א עמ' עח); ס' כלבו סי' צו (מהד' דוד אברהם, ח"ה, עמ' תתצו); ובשינוי סגנון בס' האגודה, למסכת ע"ז (מהד' בריזל נזיקין, עמ' רא); רא"ש, ע"ז פ"א סי' טו; הגהות מיימוניות, הל' ע"ז פ"ט אות ב (מהד' פרנקל, עמ' קע).

מו. ע"ז פ"א מ"ה; ע"ז יג ע"ב.

מז. בתוספות, ע"ז יד ע"ב ד"ה חצב, כתבו בשם ר' ברוך כפי שכתב כאן, שלבונה אסור

'דהוי כמו פירושן דדבר ברור הוא דלתקרובת בעי ליה ואילו שעה אסור לכל גוי 'ביום איד ההוא'. ולפי הנראה מנהג הכמרים היה להביא לבית ע"ז לבונה ביום אידם, ואילו שאר גוים הביאו נרות שעה.

מח. ראה להלן 'לעזי התרומה'.

מט. הגויים נצטוו בשבע מצוות בני נח, ואחת מהן: עבודה זרה; עי' סנהדרין נו ע"א; ועי' תוס', סנהדרין סג ע"ב, ד"ה אסור, בשם ר"ת, שבני נח לא נצטוו על השיתוף, וכך סוברים הרבה ראשונים, ולדעתם ייתכן שאין איסור לפני עיוור. לעומת זאת לדעת הרמב"ם, פ"ט ה"ד ובפ"י ה"א (במהדורות הלא מצוננות) סובר שהנצרות היא עבודה זרה ממש. כאמור יש

מותר⁸² ופ' קונס: נמי אמ' אמרינן רב אשי הוה ליה אצא דבנא לצי נורא לע"ז ששמה כך אמ' ליה רבינא קא עבר מר אלפני עור לא תתן מכשול אמ' לי סתם עניס להסקה נינהו פי' ולא לשרוף לע"ז תקרובת משמע הא לאו הכי אסור א"כ אסור למכור להם כל תשמישי ע"ז כגון ספרים פסולין וגביעין⁸³ דאע"ג שפגמו הגוי וצטלו כשקנאו ישר' ממנו צטל פגימה מועטת לא יניח הגוי אחר לומר צו קילוס לע"ז כשיקנהו מישר' אחרי כן.

מצוי בכה"י ונשמט בגלל הצנזורה

14. סימנים סי' קלח (עפ"י כ"י וטיקן)⁸³

לצונה אסור למכור לגלח ולכומר דמדי דתקרובת הוא וכן שעוה אסור למכור לשום גוי ציום איד קנדלור⁸⁴ שלהן ולא יוס שלפניו אצל שאר הימים ולצונה לשאר גויים מותר למכור דתנן⁸⁵ סתמ' מותר והאי כסתמ' הוא.

וכן⁸⁵ גביעים שפגס גוי וצטלו ואחר כך קניא ישראל הרי זה אסור למכור לגוי לפי שהגלח

שינויי נוסחאות

82. בכ"י וטיקן מכאן ואילך הסדר שונה: 'וכן גביעים שישיר' קונה לאחר שפגמו הגוי וביטלו אסור למכור לגוי דבשביל פגימה אין הגוי מניח לתת בו יין לקלס שם ע"ז שלו וכן ספרים פסולי' אסור למכור להם משום לפני עור וכן נמי אמ' פ' קונס רב אשי הוה ליה את אעא זבניה לבי נורא לע"ז ששמה כן אמ' רבינא והא קא עבר משום לפני עור א"ל סתם עצים להסקה נינהו ולא לשרוף תקרובת הא לאו הכי אסור – עד כאן בכ"י וטיקן. בהמשך לכך בד"ר נוסף: 'וכן פירש הר"ר אליעזר בר"ש ממייץ בפ' נדרים', וכן הוא בכה"י: ביהמ"ל 1115; פירנצה 38; פריס 359; פרמא 2897; אך בכל שאר כה"י – ליתא; ונראה שהזכרת הרב אליעזר ממייץ היא תוספת מאוחרת, שכן רבינו אינו מזכיר את הר"מ ואת ספרו ס' היראים בשום מקום. 83. וטיקן דף 10ב. 84. בד"ר: קנדלייר; ל3: קנדלור. 85. מכאן ולהלן ליתא בכ"י לונדון.

הערות וביאורים

אומרים לדעת התוספות שהנוצרים אינם ע"ז שכן הם מאמינים בשיתוף, עי' במאמרו של הרב י"א הרצוג, 'זכויות המיעוטים לפי ההלכה, תחומין ב, עמ' 174; אך הנודע ביהודה, מהד' תניינא סי' קמח, סייג והגביל את חידוש התוספות רק לדין שבועה, שהנוצרים נשבעים לקדושים, ולכן אין בכך עבודה זרה ממש, אך האמונה בשיתוף וודאי היא עבודה זרה. וסיוע לכך מדברי רבינו משמע שיש בכך ע"ז ממש ולכן יש גם איסור לפני עיוור במכירת דברי תקרובת, שאל"כ נמצאו דברי רבינו סותרים את דברי ר"ת, מבלי להזכירו ולהתייחס לדבריו. וע"ע בשו"ת יחוה דעת, ח"ד סי' מה, ובמאמר של גיל נדל, 'האם הנוצרים בימינו הם עובדי עבודה זרה, תחומין כב, עמ' 68; הרב שלמה א' גליקסברג, 'תפילה בחדר תפילה המיועד לדתות שונות', ניצני ארץ (הוצ' אריאל, תשע"א) סי' א עמ' 38-43. נ. נדרים סב ע"ב. נא. וכ"כ תוס', נדרים סב ע"ב, ד"ה רוב; וכן סמ"ג, ל"ת מה (מכון ירושלים, שם עמ' עט); רא"ש, ע"ז פ"א סי' טו; הגהות מיימוניות, הל' עבודת כוכבים פ"ט ה"ו אות ה; ארחות חיים ח"ב, מהד' שלזינגר, עמ' 227), כלבו (שם, עמ' תתקא-תתקג), מחזור ויטרי (שם, עמ' 769), ס' האגודה (מהד' בריזל נזיקין, עמ' רה סעי' ה); מרדכי, ע"ז סי' תתא. נב. ראה להלן 'לעזי התרומה'. נג. ע"ז פ"א מ"ה; ע"ז יג ע"ב.

יעשה זה תיפלה⁸⁶ לע"ז⁸⁷ ועוזר הישראל משום לפני עור לא תתן מכשול וכן ספרים פסולים אסורין למוכרן לגויים לפי שהגויים⁸⁷ משצחן לע"ז ואפילו לגוי שאינו גלח אסור למוכרן דודאי הגוי ימכרנו או יתננו לגלח והוי כמו עמים שאסורין למוכרן לכומרים מפני ששורפין אותם לתקרובת שלהם כדאית' פרק קונס.⁸⁸

ו, ל3, פ, ק, ב, 1 – איתא⁸⁸

ל – איתא חלקית⁸⁹

15. סימנים סי' רכ (עפ"י כ"י לונדון)⁹⁰

כדאיתא בירושלמי פרק כלל גדול ההוא דשחיק תותא חייב משום דש דיהיב משקין חייב משום לש.

ומותר לקלוף שמכ"י⁹¹ שקורין אשקלוינשי או צללים כדי לאכול צו ציום אע"ג דאסר פ' כלל גדול צירושלמי⁹² לקלוף שומין היינו כי אינו אוכלו⁹³ עד לאחר כתישה שזהו איסור אחר⁹⁴ אכל לאכול מיד מותר.⁹⁵

דין אסור לתת חיטים לתוך ריחים...

ל, ו, ל3, ק – איתא⁹⁵

שינויי נוסחאות

86. ל3: ליין ע"ז. 87. ל3: שמזמר. 88. וטיקן דף 10א; לונד 3 דף 17ג; קמברידג' דף 9ב; בד"ר אין מס' עמוד. 89. לונדון דף 63ג. 90. לונדון דף 112א. 91. ל3 כמו ל; ו, ק; בצלים או אשקלוינשי. 92. ל3 כמו ל; ו, ק; אע"ג דבירוש' פ' כלל גדול אוסר [ק: אסור]. 93. ק: אינו רוצה לאכל. 94. ו: איסורא הדין? איסור אחרין [וכן ל3]? ק: 'שזהו איסור אחר', ומכאן ואילך ליתא עד סוף הקטע. 95. לונדון דף 112א; וטיקן דף 20ג; לונד 3 דף 37ב; קמברידג' דף 19א.

הערות וביאורים

נד. ועי' ראב"ן, אבן העזר סי' רפט (מהד' דבליצקי ח"ב, עמ' קפד-קפו) שמקל יותר מרבינו בטענה שגם גביעים, גם שעוה ומעילים איכא למיתלי ולמימר לדבר היתר בעי, ויש לאסור רק לבונה לקטורת, שתי וערב וצלמים.

נה. נדרים סב ע"ב.

נו. ראה לעזי התרומה, שזהו סוג של בצל.

נז. ירושלמי, שבת פ"ז ה"ב (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 409, שו' 10-11): 'ההן דשחק תומא כד מפרך ברישיא משום דש כד מבחר בקלופייתה משום בורר כד שחיק במדוכתה משום טוחן...'.

נח. ולכן אינו לאכילה מיידית.

נט. וכן כתב רבינו בפסק ב'חיבור הארוך' (סי' רכ, דפוס, עמ' שלו/1). אך בסמ"ג ל"ת סה (מהד' שלזינגר, עמ' סז), שם, כתב רק שמהירושלמי שם, אין לאסור שכן שם הוי להניח; וכ"כ סמ"ק, סי' רפב (מהד' רלבג, עמ' רפה); וכעין זה כתב בכלבו סי' לא (מהד' דוד אברהם ח"ב עמ' יח), וכן ארחות חיים, הל' שבת אות לד (מהד' קליין תשנ"ו, עמ' 30); ובסמ"ק מצורף סי' רפ (מהד' הר-שושנים, ח"ג עמ' שסו אות לו) כתוב: 'ויש להיזהר מלקלוף שמני צ"ל שמכין שקורין אשקלוינשי' קודם הסעודה דהוי כבורר וחייב חטאת אפי' ביד ל' תר', ובהמשך מובא קטע שלנו בשם סי' מני תרי, ויש שם ט"ס,

16. 'חיבור הארוך' סי' רכב (עפ"י כ"י וטיקן)⁹⁶

...וגם אסור לומר לגוי מערב שבת לתקנן בשבת אפילו קיבולת בתלוש ולומר⁹⁷ לעבדו מערב שבת למחר בשבת תעשה האש או הלילה תכבה הנר או אם כבתה אחת מן הנירות תדליקנה דבר שאם עושה⁹⁸ מאליה⁹⁹ מותר ואין גופו¹⁰⁰ מיד בדברי בית¹⁰¹ הילל דמתיר עם השמש היינו שהגוי עושה המלאכה מאליה¹⁰² אבל אינו מתיר לו¹⁰³ לעשותה¹⁰⁴ בשבת¹⁰⁵ ושייך ביה אמירה לגוי שבות אם או' לו אפילו מערב שבת

אצל נ"ל¹⁰⁶ שמותר לומר לעצד¹⁰⁷ או לשפחה לאחר השבת¹⁰⁸ למה לא עשית האש אתמול אעפ"י שזהו הערמה לעשות כן לשבת הצאה¹⁰⁹ והא שמותר בקורות¹⁰⁹ ליהנות בשבת ממלאכת גוי שעושה צציל הישראל היינו דווקא כשהיה כבר אש והרצה העצים והנירות כזו ונשאר¹¹⁰ אחת דולקת מדליק השאר שמתחילה נהנה קצת אצל לא היה כלל של אש ולא נר דולק כלל אם עשה הגוי צציל הישר' אסור להשתמש לאורן¹¹¹ וליהנות מהן¹¹² כדתנן

שינויי נוסחאות

96. וטיקן דף 109ד. 97. ל: לגוי עבדו. 98. ל: נוסף: מלאכה. 99. ק: מאליו; ל: 3 כמו ו. 100. ל, ק, ל: 3; נוסף: נהנה. 101. ל, ק: בדבר דבית. 102. ק: נוסף ודוקא בביתו של גוי וכ"ש בביתו של ישראל שאסור ושייך ---?? ובכ"י ל: 3; ודוקא בביתו של גוי – אך יש ע"ג סימני מחיקה, וראה להלן הערה 145. 103. ל: לומר; ל: 3; לומר לו. 104. ל: 3; נוסף: לכהן? 105. ל: 3; נוסף: אפילו בביתו של גוי וכ"ש בביתו של ישראל שאסור. 106. ל: 3; ליתא. 107. ל: 3; לגוי. 108. ק: ליתא. 109. ל: 3; ליתא; ק – איתא. 110. ל: 3; ונשארה. 111. ל: 3; ליתא.

הערות וביאורים

כי בכ"י פרמא 172, של הסמ"ק מצורף הנוסח הוא: 'בספר מ בתרי כתוב כך' וברור שהכוונה לספר מחזור ויטרי, שבו מצויים גם סימני התרומה [בדפוס ובכ"י לונדון 655, אף שקטע דידן – ליתא, וכנראה שבכה"י שהיה לר"מ מצורף קטע זה נמצא].

ס. וכ"כ בשם רבינו: אור זרוע ח"ב סי' פד (מהד' קליין, סי' פה, עמ' רפד/2); שאלות ותשובות מהר"ם, סי' מד (ד' קרימונה) תשובה זו מובאת גם בשו"ת הרשב"א, ח"א סי' תתעה (מהד' זלזניק, עמ' שצה-שצו, ובהערות שם); חידושי הריטב"א, שבת, יט ע"א. ויש ראשונים שכתבו הלכה זו ללא ייחוס לרבינו: סמ"ג ל"ת סה (מכון ירושלים ח"א, עמ' ריב); סמ"ק, עמודי גולה סי' רפב (מהד' רלבג, עמ' שא); מרדכי, שבת פ"א סי' רמט; וראה עוד שם פ"ד סי' תנט; ועי' הגהות מיימוניות לרמב"ם הל' שבת פ"ו ה"א אות א.

סא. באור זרוע, שם, ובחידושי הריטב"א שם, הקשו על היתרו של ס' התרומה לומר לגוי במוצאי שבת 'מדוע לא עשית...' שבכל מקרה אסור ליהנות ממלאכת גוי אם זה עושה אותה עבור הישראל, כמבואר במשנה שבת פ"א מ"ח. וכן פסק ר' ברוך עצמו בכמה מקומות: בקטע דידן, בס' רמז, בס' רמט, בס' רנב. האחרונים תירצו שיש לסייג את ההיתר למקרה שההנאה ממלאכת הגוי היא חלקית כגון במקרה של הוספת קורות עץ לאש, אך אם כל האש נעשית ע"י הגוי אסור; ראה למשל נשמת אדם, הלכות שבת כלל סב סעי' ב. ונראה שאף שלא היה בפני האחרונים הנ"ל קטע דידן, הם כוונו לדעתו של ס' התרומה, שכן הדברים כמעט מפורשים בקטע דידן: 'והא שמותר ליהנות בשבת... היינו דוקא כשהיה כבר אש...'; וכן משמע בס' האגודה, שבת פ"א (מהד' בריזל, עמ' ט).

פ' כל כתבי הקודש¹¹² נכרי שהדליק הנר ישחמש ישר' לאורו ואם בשביל ישר'¹¹² וכן פרש"י לקמן¹¹³ דאסור מערב שבת לומר' לעצדו עשה מלאכה בשבת צפ' מי שהחשיך צדין נותן כיסו לנכרי¹¹³ ופרש"י מצעוד יום נתן לו וצגמ' צעי מאי טעמ' פ' הלא שלוחו של ישר' הוא ומשני אין אדם עומד על ממונו ואי¹¹⁴ שרית ליה מייתי ליה ד' אמות ברשות הרבים אלמ' אפילו מצעוד יום אסור' ליתן לנכרי אי לא משום דילמ' מייתי¹¹⁵ ליה ישר' גופיה והא¹¹⁶ שייך למיגזר בעשיית אש והדלקת נר מיהו ק"ל התם אי מיירי שנותן כיסו מצעוד יום מאי קאמ' אצל מציאה דלא אחא לידיה ולא זכה זה מצעוד יום אסור והשתא אית'¹¹⁷ מציאה זכה זה מצעוד יום ויתנינה לנכרי מצעוד יום שבהן שניהן אסורין לנכרי משתחשך¹¹⁸ ועוד בכל התלמוד' לשון מי שהחשיך היינו לילה דתנן ספק חשיכה אין מעשרין¹¹⁹ חשיכה נלו פסחיהם¹²⁰ ונ"ל דהתם מיירי בשכח¹¹⁸ עד שהחשיך והיה לילה נותן כיסו לנכרי כלילה אצל מציאה שלא זכה זה מצעוד יום לא יתנינה לנכרי ואעפ"י שאין ראיה משם¹²¹ מכל מקום אמת הוא שאסור לומר לעצדו מערב שבת הרבה עמים הלילה או אם תכנה אחת מן הניירות מדליקנה.¹²²

ואין משלחין איגרות ביד גוי מערב שבת אלא א"כ קצץ לו דמים...

איתא: וטיקן 145; לונד 3; פריס 360; קמברידז 119668

ליתא: אוקספורד 640; ברלין 358; וינה 36; לונדון 518; פריס 359; פריס 361; פרמא 1231; פרמא 2897; רומא קזנטזה 2989

שינויי נוסחאות

112. ל3, ק: נוסף: אסור. 113. ק: בדין נותן כיסו לנכרי – ליתא. 114. ל3: נוסף: לא. 115. ל3: נוסף: 'ארבע אמות ברשות הרבים', וייתכן שהוא טעות הדומות. 116. ל3: נוסף: לא. 117. ל3: אותה. 118. ל3: בשבת. 119. וטיקן דף 109ד; קמברידג' דף 116ה; לונד 3 דף 255ד. 120. לונדון דף 132א.

הערות וביאורים

- סב.** שבת פט"ז מ"ח; שבת קכב ע"א. מהדורה בתרא לסי' רמג (הוצ' קה"ת תשל"ח, **סג.** רש"י, שבת קנג ע"א ד"ה מי שהחשיך. עמ' 812) שכתב: 'וכן מצאתי בספר התרומה **סד.** וכן הקשה הרא"ש, שבת פכ"ד סי' א; וכן הוא תוספות הרא"ש, שבת קנג ע"א ד"ה נותן. **סה.** שבת פ"ב מ"ז. **סו.** פסחים פ"ה מ"י. **סז.** רבינו דחה את הראיה, כי הגמ' הבחינה בין מציאה לבין כיסו וכן מפני שהלשון 'משחשיך' משמעותה כשכבר לילה. אך בחידושי הר"ן, ב"מ צ ע"א ד"ה ולענין פסק, ובנימוקי יוסף, ב"מ, דף נג מדפי הרי"ף, הביאו את הראיה ולא את הדחיה. **סח.** ועי' בשולחן ערוך הרב אור"ח חלק שני, מהדורה בתרא לסי' רמג (הוצ' קה"ת תשל"ח, עמ' 812) שכתב: 'וכן מצאתי בספר התרומה כתב יד ישן נושן סי' רכב ובדפוס נשמט כדמוכח מן הסימנים...'; ואף שמצאנו הלכות בודדות שמובאות רק ב'סימנים', ואין להם מקבילה ב'חיבור הארוך' (ראה למשל לעיל קטע 5 ולהלן קטע 21), מ"מ צדקו דבריו שנמצא הקטע האבוד בכ"י; וע"ע במאמרו של הרב שמואל מ"מ שניאורסאהן, 'השמטה מספר התרומה לרבינו ברוך מגרמיזא בעל התוס', ספר כבוד חכמים עטרת פז, כפר חב"ד תשמ"ט, עמ' לז-לט [וצ"ל שם כ"י לונד 3 ולא כמובא שם כ"י לונדון].

17. סימנים סי' רכב (עפ"י כ"י וטיקן)¹²¹

ואסור לומר לגוי מערב שבת תעשה האש בשבת או תדליק הנר בשבת
וכן פירש רש"י לקמן מי שהחשיך לו בדרך נותן כסו לנכרי ופי' מצעוד יום יתן לנכרי
ומפ' בגמ' טעמ' דאי לא שרית ליה מייתי לה איהו משמ' הא בעלמ' דלא שייך האי טעמ'
אסור מצעוד יום אע"ג דקשה לי' עלה דמציאה.¹²²
אבל מותר לומר לגוי בחול למה¹²³ לא עשית בשבת שעברה כך אע"פ כי שמא¹²⁴ על
ידי כך עושה הגוי כן בשבת הבאה...

ו, ק – איתא¹²⁵ל, 37, פ1 – ליתא¹²⁶18. 'חיבור הארוך' סי' רלה (עפ"י כ"י וטיקן)¹²⁷

...ואע"פ שפעמים גריר את הכוס מותר כדאית' פרק במה טומנין דדבר שאין מתכוין
הלכה כר' שמעון דשרי

וכן נ"ל דאסור לנעול המיצה¹²⁸ צימות החמה בשבת וצימים טושים ויש צה אוכלין צעת
שזבזין מזוין ואי אפשר לסלקן דהוי צידה וגם הוי פסיק רישיה¹²⁹ וצריך ליתן צין הכיסוי
ולמיצה סכין או דבר אחר שיוכלו לנאת צימחיס¹³⁰ והכי אמרינ' פ' כירה¹³¹ ופ' משילין¹³²
פורסין מחללת על גבי דצורים¹²⁹ מפני החמה או מפני הגשמים ובלבד שלא יתכוין לצוד

שינויי נוסחאות

121. וטיקן דף 20ג. 122. ק: ממציאה. 123. ו, ק: מדוע; וכן ל3; 124. וכן ל3; ק: אך ו: כי
שמא – ליתא. 125. וטיקן דף 20ג; קמברידג' דף 19ב. 126. לונדון דף 112ב; לונד 3 דף
37ג. 127. וטיקן דף 116ב. 128. ל3: יש תיקון בצד: ליתן בתיבה. 129. ק: זבובים.

הערות וביאורים

ט. לדעת רבינו אסור פסיק רישא אף כשלא סי' קעה; ובחידושים (המיוחסים) לר"ן, שבת,
ניחא ליה ואף באיסור דרבנן, עי' סה"ת סי' רמד.
ע. וכ"כ בשם רבינו: שבלי הלקט, סי' קכה
(מהד' בובר, עמ' מח); ארחות חיים, הלכות
שבת סי' קנב (מהד' קליין, עמ' 73); כלבו סי'
לא (מהד' דוד אברהם ח"ב, עמ' מ-מא); חידושי
הריטב"א למסכת שבת, קו ע"ב (מהד'
גולדשטיין, עמ' תרצא); ס' האגור, סי' תעא
(מהד' הרשלה, עמ' פד), אך הביא שם גם דעה
חולקת שאין לאסור וכדברי הטור להלן; טור
או"ח סי' שטז, ושם חולק על רבינו; וכ"כ
ראשונים ללא ייחוס לרבינו: ס' הפרנס, סי' קסא;
מרדכי, שבת, פ"ג סי' שיח; פסקי תוספות, שבת,

א. סי' קעה; ובחידושים (המיוחסים) לר"ן, שבת,
מג ע"ב, ד"ה דלישבוק מביא הלכה זו משם ר"י
הזקן.
א. שבת מג ע"א.
ב. ביצה לו ע"א.
ג. הטור, שם, חלק על רבינו וכתב 'ונ"ל
שא"צ לדקדק בזה', והסיבה לכך היא שלדעתו
בתיבה הזבובים אינם ניצודים; ובביאור הגר"א,
לשו"ע או"ח סי' שטז ס"ק ד, כתב לדעת הטור
שכוורת שונה מתיבה, כי היא קטנה והדבורים
ניצודים בה, וכדברי הגמ' שבת שם, אך מוסיף
שמן הגמ' ביצה שם: 'משמע דאין חילוק'. ועי'
בית יוסף, לטור שם שגם הקשה על הטור; ועי'

ומפ' לר' יהודה דאמ' דזר שאין מתכוין אסור דהכי קאמ' דלישצוק רווחא פורתא כי היכי דלא ליתאדן¹³⁰ הוא הדין לר' שמעון היכא דהוי פסיק רישיה¹³¹ פריך פ' (מטילין) [משילין]¹³⁰ ע' פשיט' מהו דתימ' צמינו ניזוד אסור שלא צמינו ניזוד מותר קמ"ל דאפילו שלא צמינו ניזוד אסור וצפ' שמונה שרצים¹³² פליגי תנאי צמינו מינו ניזוד או חייב או פטור אצל לכולי עלמא איסורא איכ' ואעפ"י שאינו צריך לצידת הזבובים¹³¹ הלא כמו כן אינו צריך לצידת (הזבובים) הדבורים שהרי מפני החמה הוא פורק ואדכא¹³² הכא הלא צרוחא שילכו לאכול מפירות האילנות.

וכן אומ' אני דבר הרגילות כי בקושי יש לאכול בשבת במקום שיש עשבים...

איתא: וטיקן 145; לונד 3; פריס 360; קמברידז 133668

ליתא: אוקספורד 640; ברלין 358; לונדון 518¹³⁴; פריס 359; פריס 361; פרמא 1231; פרמא 2897; רומא קזנטזה 2989

19. סימנים סי' רלה (עפ"י כ"י וטיקן)¹³⁵

דין אסור לרחוץ ידיו בשבת משלג וממים שמעורב בהן ברד חתיכות גלצ"א בל'... אבל מערב עירה ושפך חוצה המים והשומן שבתוכה מותר לחמם בשבת הפשטידא נר' לי שאסור לסגור התיצה צשצת וצי"ט צעת¹³⁶ הזבובי' אס' יש אוכלין שם שאינו יכול להפריחם ולסלק את כולם והוי צידה וגם פסיק רישיה וכן מוכיח פרק כירה¹³⁷ וצפ' משילין¹³⁸ וצריך לתת או סכין או מפה בין הכיסוי לתיצה שיוכלו ללכת דרך שם.

וכן אומ' אני האוכל בשבת בפרדס צריך ליזהר שלא יפלו מים על העשבים בשעה ששותה או נוטל ידיו שם...

ו, ק – איתא¹³⁷

ל, 37, פ – ליתא¹³⁸

שינויי נוסחאות

130. עפ"י ל' 37, ק. 131. ל': הלא כמו כן אינו צריך לצידת הזבובים הדבורים – ליתא, לפי הנראה מפני הדומות. 132. ל': חפץ הוא ברווחא. 133. וטיקן דף 116ב; לונד 3 דף 271א; קמברידג' דף 123ד. 134. לונדון דף 148ב. 135. וטיקן דף 22ג. 136. ק: מפני. 137. וטיקן דף 22ג; קמברידג' דף 21ב. 138. לונדון דף 116ג; לונד 3 דף 42א.

הערות וביאורים

ט"ז, לשו"ע או"ח סי' שטז ס"ק ג. ובבית יוסף כדי שלא ייחשב פסיק רישא, ואילו לר' יהודה שם מסיק: 'ומכל מקום כיון דנפק מפומיה דבעה"ת... מי יקל ראשו שלא לחוש לדבריהם'.
עו. ביצה שם ע"ב.
עז. שבת קו ע"ב.
עז. לשון הגמ' שבת שם.
עז. אך בתוספות, ביצה, לו ע"ב, ד"ה אלא, שבת מג ע"א.
עט. ביצה לו ע"א. הבחין בין ר' יהודה לר"ש, שלר"ש די בחור קטן

20. סימנים סי' רנד (עפ"י כ"י וטיקן)¹³⁹

מסננין יין דרך סודר לתוך הכלי ובלבד שלא יעשה גומא בסודר לקבל היין ויין עכור אסור לפי שנראה כבורר ובין הגתות שכולן עכורין מותר

אמר רבא¹⁴⁰ מת זי"ט ראשון יתעסקו זו ארמאין דיום טוב שני יתעסקו זו ישר' אצל משום חזרי חיישין שמא יאמר המושל גוי עשה מלאכתי זי"ט כי גם לארכס אתם עושים וגם לאינס בני תורה אסו' זי"ט ראשון אפילו ארמאין כדשלה לוי לבני זשכר פ' תולין¹⁴¹ אצל לכל העולם מותר לעסוק ארמאין זי"ט שני אפילו לאינס בני תורה וגם ליכא למיחש משום חזרי דחד חומרא עשו ולא שנים וגם ר"ת לא גער אלא דיהודים שהלכו זי"ט שני מעיר לעיר וכן משמע פ' תולין ואין לגמגם.

כובע של לבד מותר לצאת בו ברשות הרבים אם קשורה ברצועה תחת צוארו שלא יפול ברוח...

ו, ק – איתא¹⁴⁰

ל, 37, פ – ליתא¹⁴¹

21. סימנים סי' רנד (נוסח אחר עפ"י כ"י לונד 3)¹⁴²

ואני בה' אעלוזה באילהי ישעי שסיימתי בקוצר הלכות שבת שלח לבני זשכר מת לא יתעסקו זו לא יהודין ולא ארמאין לא דיום טוב ראשון ולא דיום טוב שני¹⁴³ ופריך והא' אמ' רבא מת דיום טוב ראשון יתעסקו זו עממין דיום טוב שני יתעסקו זו ישר' פד' ומשני לפי שאינן בני תורה¹⁴⁴ ופ"ק דצילה¹⁴⁵ מפרש דיהודאין אסורין

שינויי נוסחאות

139. וטיקן דף 25ד. 140. וטיקן דף 25ד; קמברידג' דף 24ג; [ואיתא גם בכ"י פריס 360].

141. לונדון דף 123ד. 142. לונד 3 דף 50א.

הערות וביאורים

- פ.** מקורות וצינונים, ראה בקטע הבא. (עמ' תקצח); ראבי"ה ח"ג, סי' תשיח (מהד' אפטוביצר, עמ' 421-424); רוקח, סי' שא (מהד' שניאורסון, עמ' קע); רמב"ן שבת קלט ע"א; חידושי הרשב"א, שבת שם; ס' המכתם, ביצה ו ע"א (מהד' סופר עמ' 179-182); בית הבחירה למאירי, ביצה ו ע"א; מגן אבות למאירי, סי' ו (מהד' ורטהימר, עמ' מה-נא). ועי' מהר"ם מרוטנבורג, ד' פראג, סי' תרלו שמחמיר כר"ת אם מת בו ביום אך אם מת ביו"ט ראשון ייקבר על גויים ביו"ט שני.
- פא.** שבת קלט ע"ב.
- פב.** שבת שם.
- פג.** שבת שם.
- פד.** וכך פסקו רוב הפוסקים, שביו"ט ראשון מותרת הקבורה ע"י גויים וביו"ט שני – ע"י ישראל: שאילתות דר' אחאי, פ' אחרי, שאילתא צד (מהד' הנצי"ב, מוסה"ק, עמ' קנח-קס); הלכות גדולות הל' יו"ט סי' טז (הוצ' מכון ירושלים, עמ' ריב); רמב"ם הל' יום טוב, פ"א הכ"ג; ספר ראב"ן אבן העזר, ביצה ו ע"א (מהד' דבליצקי, ח"ב עמ' תקד); שם, מו"ק ח ע"ב
- פה.** שבת שם ע"ב.
- פו.** ביצה ו ע"א.

משום חצרי¹⁴³ ורצני¹⁴⁴ יעקב¹⁴⁵ גער צישראלים שהלכו צקוסים ציום טוב שיני ללוות המת עד עיר צית הקצרות ושלח להו דאסור משום חצרי ועוד שלח אטו צני צשכר אינן צני¹⁴⁶ תורה ואתם צני תורה ואומ' אני דמת ציום טוב שיני מותר לעסוק צו על ידי ארמאין משו' חצרי לא שייך אלא צישר' ואפילו צני¹⁴⁷ צשכר דאינן צני תורה שזהו חדא מעלה¹⁴⁸ מן הדין יתעסק ישר' כדאמ' רצא והם אסרו ישר' והתירו גוים (אצל)¹⁴⁹ אפילו ציום טוב שיני עממין אסור זהו שתי מעלות זה לא מצינו¹⁵⁰ וגם רצני' יעק' לא גער אלא על היהודים שחללו שבת¹⁵¹ ועוד תדע אי ארמאין אסורין אפילו ציום טוב שיני אמאי הזכיר להם בשליחותו לא יהודאין ולא יום טוב ראשון אלא להוסיף על רצא יהודין אסורין אפילו ציום טוב שיני וארמאין דווק' ציום טוב ראשון דווק' אסורין אצל צי"ט שיני מותרין.

22. סוף הסימנים (עפ"י כ"י לונדון)¹⁴⁶

פרק שאלצ¹⁴⁷ אמר רב אשי כי הוינן¹⁴⁸ צי רצ כהנא אמ' המצדיל צין קודש לחול וסלתינן סילתא¹⁴⁹ פ' רש"י וכל שכן אם הצדיל צתפילה דשרי¹⁵⁰ מלאכה משמע אם שכת ולא אמר צתפילה אתה חננתנו אע"פ¹⁵¹ שאין מחזירין אותו¹⁵² אסור צעשיית מלאכה למוצאי שבת ולא להדליק את הנר עד שיצדיל על הכוס¹⁵³ או¹⁵⁴ יאמר צרוך את' השם¹⁵⁵ מ"ה המצדיל

שינויי נוסחאות

143. תיקון עילי. 144. תיקון בצד. 145. עם סימון של מחיקה. 146. לונדון דף 124ב. 147. ו: הוינא. 148. ו: ק: סלותי. 3 כמו ל. 149. ו: נוסף: לעשות. 150. ו: נוסף שלא אמר אין... 151. ו: ליתא. 152. ו: 3: אז; ק כמו ל. 153. ו: נוסף: אלהינו; 3: אלקינו.

הערות וביאורים

פז. גויים שאם רואים שקוברים מתייהם יכופו אותם לעשות מלאכתם.
פח. מהר"ם מרוטנבורג שם; תוס', שבת, קלט ע"א, ד"ה יום; תוס', ביצה ו ע"א ד"ה והאידנא; מרדכי שבת, ס' תכו; ועי' בספר המכתם שם שכתב: 'והקפיד עליהם רבינו תם, וכן שמענו שהקפיד הרב ר' משלם', ועי' בהערות המהדיר (שם, עמ' 182, הערה לב).
פט. ר"י בתוס' ביצה ו ע"א, ד"ה והאידנא, שאין להחיל את גזירות בני בשכר על בני מליאון שאף הם אינם בני תורה. ובשיטה מקובצת, ביצה שם, מובא בשם ר"י שבה"ז הגויים אינם דומים לאותם 'חברי' (אומה פרסית), ולכן מותר. וכשתי סברות הנ"ל כתב בסמ"ג, ל"ת עה (מכון ירושלים, עמ' רפ-רפא); ועי' הגהות מיימוניות,

צ. גם בבני בשכר לא אסרו קבורה אלא ע"י ישראל, אך ע"י גויים – לא; וכן משמע בסמ"ק, ס' קצד (עמודי גולה, מהד' רלבג, עמ' 188); ועי' בהגהות ר' פרץ לסמ"ק שם.
צא. כאן מסייג עוד יותר את חומרתו של ר"ת רק לעניין חילול יו"ט ממש, ומשמע שדברים שאין בהם חילול יו"ט ממש – מותר. ועי' רמ"א, או"ח ס' תקכו סעי' ד.
צב. שבת קנ ע"ב.
צג. מדברי הרי"ף, דף סד מדפי הרי"ף, משמע שרק אם מבדיל על הכוס מותר בעשיית מלאכה, וכן פירשו לדבריו, הרשב"א בחידושו לשבת שם, ור"ן על הרי"ף שם; וכן היא דעת ראב"ן שבת ס' שפה (מהד' דבליצקי, ח"ב עמ' שפו).

בין קודש לחול^{צד} אע"פ שאמ' ברכו ומעריצ ערצים ושמונה עשרה¹⁵⁴ אצל לא הצדיל בתפילה.^{צה}

ואני באל אעלוזה אגילה באלהי ישעי¹⁵⁵ ואפרש בעזרתו הילכות שבת

ל, ל3, ק, ו, – איתא¹⁵⁶

23. סוף הסימנים (עפ"י כ"י וטיקן)¹⁵⁷

ושני¹⁵⁸ מוהלין בשבת אחד יכול למול והשיני יעשה פריעה ואין ראשון עשה איסורא¹⁵⁹ במה שמל¹⁶⁰ ועשה¹⁶¹ חצורה ולא גמר המלוה^{צד} כיון שהשיני גמרה כדאמ' רב פפא^{צד} דמאי אמ' ¹⁶²אנא עבדי פלגא דמנוה ואתון עבידן אידך פלגא דמנוה וכן בתמיד^{צה} אחד שוחט ואחד זורק ואפילו בשבת היה הפייס כן של שנים עשר כהנים העוסקים בתמיד^{צט} ¹⁶³צט

ו, ל3, ק, – איתא¹⁶⁴

ל, פ1 – ליתא

שינויי נוסחאות

154. ו: נוסף: ברכות. 155. ו: ליתא לכל המשפט; ל3, מכאן ואילך: שסימתי בקוצר הלכות שבת. 156. לונדון דף 124ב; וטיקן דף 25ג; לונד 3 דף 49ד; קמברידג' דף 24ה. 157. וטיקן דף 26א. 158. ל3: שני (בפסקה חדשה); ק כמו ו. 159. ל3: ואין הראשון עושה איסור. ק כמו ו. 160. ל3: ליתא. 161. ל3: שעושה. 162. ל3: דמצי אמר – ליתא. ק: דמצינא. 163. ל3: נוסף פרק הממונה. ק כמו ו. 164. וטיקן דף 26א; לונד 3 דף 50ב; קמברידג' דף 24ה.

הערות וביאורים

צד. רש"י, שבת שם ד"ה המבדיל, כתב (מהד' שלזינגר, ח"א עמ' קלו); מרדכי, שבת, סי' תמו [שמצטט את קטע דידן]. **צה.** לדעת רבינו צריך לברך המבדיל כדי לעשות מלאכה רק אם לא הבדיל בתפילה, אך הבדיל בתפילה יכול לעשות מלאכה; ולאפוקי דעת הטור, או"ח סי' רצט [אליבא דהרא"ש] והראב"ן, שם. **צו.** בשבת פי"ט מ"ו, מבואר שמל ולא פרע כאילו לא מל. **צז.** שבת קלג ע"ב. **צח.** תוספתא פסחים פ"ד ה"ג; פסחים סג ע"ב. **צט.** וכ"כ בשם רבינו בס' ארחות חיים, ח"ב סי' א הלכות מילה (מהד' שלזינגר, עמ' 6, ועיי"ש הערה ס). מלבד ארחות חיים לא מצאנו שהתייחסו להלכה זו עד שו"ת מהר"י מברונא, סי' מב, שכתב שלא נכון לעשות כן ודחה את הראיה הראשונה של רבינו, בטענה שבגמ' שבת

צד. רש"י, שבת שם ד"ה המבדיל, כתב שהאמירה המבדיל וכו' המתירה עשיית מלאכה היא 'להיכרא בעלמא ללוות את המלך', ולכן הבינו כמה מן הראשונים אליבא דרש"י שאמירת 'המבדיל' היא בלא ברכה: שבלי הלקט, סי' קכט (מהד' מירסקי, ח"א עמ' 423); רשב"א וריטב"א, שבת שם; ר"ן, לריף שם; בית יוסף, או"ח סי' רצט ד"ה אסור. אך רבינו כתב שצריך לברך בשם ומלכות שכן הבין גם לדעת רש"י וכפי שכתבו הראשונים להלן], וכ"כ: הלכות גדולות, הלכות קידוש והבדלה (מכון ירושלים, עמ' צו); רבינו חננאל, שבת שם; ספר האורה, סי' סב (מהד' בובר, ח"א עמ' 56); סידור רש"י, סי' תקלא (מהד' פריימן, עמ' 266); ראבי"ה, ח"א, סי' שסב (מהד' דבליצקי, ח"א עמ' רצ, והערה כט); אור זרוע, סי' צ (מהד' קליין, ח"ב, עמ' שטז, ועיי"ש הערה ב); סמ"ג, עשה כט

24. 'חיבור הארוך' סי' רמא (עפ"י כ"י וטיקן)¹⁶⁵

...אבל לזקנים גופן אסור לצאת בו בשבת במקלות לסמוך בהן בשביל ללכת בהן דרך ישרה כיון דלתרוצי סוגיא עבידא ולא לסמוך עליהן פן יפול.

שילהי כלל גדול¹⁶⁶ אמרי¹⁶⁶ המותח חוט התפירה חייב חטאת א"כ בני אדם שרגילין לתפור סמוך לאגרוף צמי זרועותיו צחוט או משיחה וכשפושט עזמו מתיר אותה ומרחיצ אותה וכשלוש עזמו מותח החוט ומהדק התפירה סביב ידו זה אסור בשבת¹⁶⁷ אבל אם כל נקב ונקב מוקף¹⁶⁷ תפירות סביב¹⁶⁸ כלל הנקב נר' מותר¹⁶⁸ וכן מנהג נשים לאחר שלבשו קינרא¹⁶⁹ ק' שלהן מהדקין צמתיחות לולאות דופני הכמונת צימין (ושיטור?) [ושמאל].¹⁷⁰

ו, ל3, ק – איתא¹⁷¹

ל, פ1 – ליתא¹⁷² [ב ו-פ מסתיים בהל' תפילין]

שינויי נוסחאות

165. וטיקן דף 120ד. 166. ל3 ליתא. 167. ל3: מותר. 168. ל3: ליתא, ובהמשך: 'שחלל'.
169. ק: קנייה; ל3: קיישט. 170. עפ"י ל3. 171. וטיקן דף 120ד; לונד 3 דף 282ג; קמברידג' דף 127ו. 172. לונדון דף 159ב.

הערות וביאורים

שם, רק מבואר שאין איסור כרת וייתכן שלא הותר לגמרי; בס' לקט יושר, ח"ב יו"ד (מהד' פריימן, עמ' 50) דוחה את הראיה הראשונה כדלעיל, אך מאריך סובר שאף שמל ולא פרע כאילו לא מל, מ"מ המל לבד קיים מצוות מילה. לפי"ז מובן מדוע הביא רבינו גם את הראיה השנייה מקרבן התמיד ששם פשיטא שכל אחת היא מצווה בפני עצמה. וע"ע שו"ע, יו"ד סי' רסו סעי' יד, שכתב לאסור; רמ"א, לשו"ע שם, שמתיר וכתב: 'וכן מצאתי בספר התרומה ישן כתוב בקלף, שכתב בסוף הלכות שבת בהדיא, דשרי'; וכן בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' ג ד"ה ולכאורה, שכתב: 'וכן מצאתי בקובץ א' ישן מדויק... תו', וכן בספר התרומה מתיר ב' מוהלים בשבת...'.
ק. שבת עה ע"א.

קא. רבינו מפרש בעקבות רש"י, שבת שם, ד"ה מותח, שמתחת החוט נעשית לאחר התפירה במקרה שהחוט התרופף. בניגוד לדעת ר' חננאל, שבת שם, ורמב"ם, הל' שבת פ"י ה"ט, שם, רק מבואר שאין איסור כרת וייתכן שלא הותר לגמרי; בס' לקט יושר, ח"ב יו"ד (מהד' פריימן, עמ' 50) דוחה את הראיה הראשונה כדלעיל, אך מאריך סובר שאף שמל ולא פרע כאילו לא מל, מ"מ המל לבד קיים מצוות מילה. לפי"ז מובן מדוע הביא רבינו גם את הראיה השנייה מקרבן התמיד ששם פשיטא שכל אחת היא מצווה בפני עצמה. וע"ע שו"ע, יו"ד סי' רסו סעי' יד, שכתב לאסור; רמ"א, לשו"ע שם, שמתיר וכתב: 'וכן מצאתי בספר התרומה ישן כתוב בקלף, שכתב בסוף הלכות שבת בהדיא, דשרי'; וכן בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' ג ד"ה ולכאורה, שכתב: 'וכן מצאתי בקובץ א' ישן מדויק... תו', וכן בספר התרומה מתיר ב' מוהלים בשבת...'.
ק. שבת עה ע"א.

קא. רבינו מפרש בעקבות רש"י, שבת שם, ד"ה מותח, שמתחת החוט נעשית לאחר התפירה במקרה שהחוט התרופף. בניגוד לדעת ר' חננאל, שבת שם, ורמב"ם, הל' שבת פ"י ה"ט, שם, רק מבואר שאין איסור כרת וייתכן שלא הותר לגמרי; בס' לקט יושר, ח"ב יו"ד (מהד' פריימן, עמ' 50) דוחה את הראיה הראשונה כדלעיל, אך מאריך סובר שאף שמל ולא פרע כאילו לא מל, מ"מ המל לבד קיים מצוות מילה. לפי"ז מובן מדוע הביא רבינו גם את הראיה השנייה מקרבן התמיד ששם פשיטא שכל אחת היא מצווה בפני עצמה. וע"ע שו"ע, יו"ד סי' רסו סעי' יד, שכתב לאסור; רמ"א, לשו"ע שם, שמתיר וכתב: 'וכן מצאתי בספר התרומה ישן כתוב בקלף, שכתב בסוף הלכות שבת בהדיא, דשרי'; וכן בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' ג ד"ה ולכאורה, שכתב: 'וכן מצאתי בקובץ א' ישן מדויק... תו', וכן בספר התרומה מתיר ב' מוהלים בשבת...'.
ק. שבת עה ע"א.

25. סוף הסימנים (עפ"י כ"י וטיקן)¹⁷³

ואסור למתוח חוט התפירה של בתי זרועותיו סמוך לאגרוף כדאמ' רב פרק כלל גדול¹⁷⁴ ואם כל נקב ונקב מוקף תפירה שחלל נקב הצגד נר' אז מותר וכן עושין הנשים בדופני קינש"ש¹⁷⁵ שלהן ימין ושמאל כלולות ומותר לפי שהנקבין מוקפין תפירה והוי כמו מחצר בתי שוקים¹⁷⁶ שלו ברצועות אל אצנט המכנסים¹⁷⁷ ומותר.

ו, ק – איתא¹⁷⁵

ל, 3 – ליתא¹⁷⁶

26. 'חיבור הארוך' סי' רמא (עפ"י כ"י וטיקן)¹⁷⁷

אין עצוד באוכלין מיהו איסורא דרצנן איכא¹⁷⁸ כדאסר רב נחמן פ' שמונה שרצים¹⁷⁹ למלוח נון ולהשהות במלח אצל לטבל מותר וכן (צפ"ז) [צפ"ק]¹⁷⁸ דצ"ה¹⁸⁰ אסור למלוח צשר ציום טוב לצורך חול וזהו דווקא מליחה שראויה להתקיים ימים רבים¹⁷⁹ אצל מותר למרח תפוחים שצמח העיסה שקורין פשטיז'¹⁸⁰ קי וכן מנהג לעשות דאין מירוח באוכלין¹⁸¹ והמחמיר לעשות מערב שבת טוב יותר.

ו, ל3, ק – איתא¹⁸¹

ל, פ1 – ליתא¹⁸² [ב ו-פ מסתיים בהל' תפילין]

שינויי נוסחאות

173. וטיקן דף 26ב. 174. ק: ליתא. 175. וטיקן דף 26ב; קמברידג' דף 24. 176. לונדון דף 124ג; ולונד 3 דף 50ב. 177. וטיקן דף 120ד; לונד 3 דף 282ד; קמברידג' דף 128א. אך ליתא בלונדון דף 159ב. 178. כך הוא בקטע המקביל (הבא) מהסימנים. 179. ל3: נוסף: ודמי לעיבוד אסור. 180. ל3: פשטידא. 181. וטיקן דף 120ד; לונד 3 דף 282ג; קמברידג' דף 127ו; אמנם יש לציין שבכ"י ק – הקטע מחוק בצילום, אך יש לשער שבכה"י הוא מצוי או היה מצוי. 182. לונדון דף 159ב.

הערות וביאורים

קד. שבת עה ע"א. אם אינו מולח עור לעיבוד אלא מולח אוכלין
קה. ראה לעיל הערה קג. אסור מדרבנן, אא"כ עושה כן לשפר את הטעם.
קו. כאן מבאר שאם החוט מושחל בתוך נקבים סיבת האיסור היא שהמליחה ראויה להתקיים רחבים, שמוקפים תפירה, אזי מלכתחילה הם יועדו להידוק ולכן אין בכך איסור תופר.
קז. שבת עה ע"ב. זו הובאה בשם רבינו, רק בס' האגודה, שבת סי'
קח. שבת קח ע"ב. קב (מהד' בריזל, תשכ"ט, עמ' לה); אך רבינו פרץ, בהגהותיו לסמ"ק, עמודי גולה סי' רפב
קט. ביצה יא ע"ב. (מהד' רלבג, עמ' רצב) חולק על רבינו וסובר שיש איסור ממרח באוכלין, ואעפ"כ מתיר למרוח תפוחים: 'שאין עושה אלא לשים במקום שאין
קי. עי' לעזי התרומה, זוהי עוגה בעלת שתי שכבות שבאמצעה בשר.
קיא. רבינו מבאר שיש הבדל בין מליחה שגם

27. סוף הסימנים (עפ"י כ"י וטיקן)¹⁸³

פרק כלל גדול¹⁸⁴ אמ' רבא אין עיבוד צאכלין מיהו איסור דרבנן איכא למלוט נון לשהות¹⁸⁴ קנא אצל לטצל¹⁸⁵ שרי כדאמ' רב נחמן פ"ק דצילה¹⁸⁶ אצל מירוח צאכלין שמא¹⁸⁶ אפילו מדרבנן מותר דדוקא מליחה דראוי להתקיים ימים רבים אסור ומנהג למרח¹⁸⁷ תפוחים שצמח העיס' שקורין פשטיזא ועושה כן מערב שבת טוב יותר.¹⁸⁸

ו, ק – איתא¹⁸⁹

ל, 3, פ 1 ד – ליתא¹⁹⁰

28. סוף הסימנים (עפ"י כ"י לונד 3)¹⁹¹

א. דין¹⁹² כלי עץ שניקצ ונתנו עליה חתיכה מתכת לסתום הנקצ צריך טבילה כשקונוה מן הגוי דהכל הולך אחר המעמיד לדברי הכל¹⁹³ לפי רבינו שמואל¹⁹⁴ קיד אצל תפרו מתכת אין צריך כלום שאין זה כי אם מחצר חתיכות.¹⁹⁵ קטור

שינוי נוסחאות

183. וטיקן דף 26 א. 184. ק: להשהות. 185. ק: לטבול. 186. ק: ליתא. 187. ק: למרוח. 188. ק: מערב יום טוב יותר. 189. וטיקן דף 26 א; קמברידג' דף 24. 190. לונדון דף 124 ג; לונד 3 דף 50 ב. 191. לונד 3 דף 50 ב. 192. ו: ליתא. 193. ק: לכולי עלמא. 194. ק: נוסף: 'וחשוב כאילו הכל מתכת'. מאידך מכאן ואילך – ליתא. 195. הקטע כולו בכ"ו ו נוסח דומה

הערות וביאורים

שם תפוחים'. ובס' מרדכי, שבת פ"ז, סי' שסב, ח"ג עמ' תרעז). אמנם דעות רש"י וריב"א כתב סברה אחרת להיתר: שאין הממרח מכשיר את האוכל, כי אפשר לאכול את התפוחים גם בלא פעולה המריחה. **קיד.** שבת עה ע"ב. **קיג.** ביצה יא ע"ב. **קיד.** הרשב"ם אינו גורס לדעת ר' מאיר 'הכל הולך אחר המעמיד' (שבת טו ע"ב; ראש השנה יט ע"א; ע"ז עה ע"ב), שכן לדעתו גם חכמים מודים לכך. המחלוקת בין ר"מ לחכמים היא האם הטפת העופרת לנקב שבזכוכית איתנה או ארעית (כמוסבר בקטע להלן). דעת רשב"ם מובאת: בתוס', שבת טו ע"ב, ד"ה וחכמים; תוס' הרא"ש, שבת שם (מהד' לנגה, עמ' 52-53); תוס' ראש השנה, יט ע"א, ד"ה יהודה; תוס' רבינו פרץ, ראש השנה שם, ד"ה ר' יודא (מהד' הרשלה, עמ' כה). וראה עוד ר"ש, טהרות, פ"ל מ"ג; אור זרוע, ע"ז סי' רצא (מהד' פרבשטיין, ח"ג עמ' תרעז).

ח"ג עמ' תרעז). אמנם דעות רש"י וריב"א (מובאות במקורות לעיל) שהמחלוקת בין ר"מ לחכמים היא האם הכל הולך אחר המעמיד ולפי"ז להלכה אין הולכים אחר המעמיד בטבילת כלים אלא בטומאה, וכן כתב ריצב"א, בתשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו (מהד' עמנואל, ח"ב סי' שסא, עמ' 724). וע"ע בסמ"ק, עמודי גולה סי' קצט (מהד' רלבג, עמ' קפד); ובמרדכי, ע"ז סי' תתנט, מביא כמעט כלשון רבינו, אך מסביר שהולכים אחר המעמיד רק כאשר המעמיד משמש לאוכל, אך אם המעמיד הוא בצד החיצוני של הכלי ואינו בא במגע עם האוכל – אין צריך טבילה. בהמשך מביא תשובת מהר"ם מרוטנבורג, שהולך אחר המעמיד גם בכה"ג, בין לטבילה ובין לטומאה. וע"ע טור ובית יוסף יו"ד סי' קכ, שו"ע, יו"ד סי' קכ סעי' ו.

קטו. ואינו מעמיד. וכ"כ ארחות חיים, ח"ב, דיני טהרת הכלים והגעלה (מהד' שלזינגר, עמ'

ב. כלי זכויות שניקצ והטיף לתוכו אצר ר' מאיר מטמא וחכמים מטהרין פי' רצינו שמואל¹⁹⁷ מ"כ¹⁹⁸ דלכולי עלמא הכל הולך אחר המעמיד ור' מאיר סבר דהוי סתימה מעליא וחכמים (אומר¹⁹⁹) סברי אינה מתקיימת.

ג. פסק²⁰⁰ אס כן [כוסות]²⁰⁰ של עץ שיש זהם נקצ וקצעו חתיכות²⁰¹ של מתכת על הנקצ' נריך טבילה כשקוניהו מן הגוי או שמא אף כוס שלו (או) [אס]²⁰² ניקצ²⁰³ עליו הגוי חתיכה של מתכת דהא לדברי הכל הולכין אחר המעמיד²⁰⁴ לפירוש זה.

ל, ו, ק – איתא²⁰⁵

ל – ליתא

ה'חיבור הארוך'

29. סי' מט (עפ"י כ"י וטיקן)²⁰⁶

...אבל אם המים וחתיכות של היתר בפנינו ואינו יודע לשער למדוד אין לומר כאן הוי ספיקא דרבנן שהרי אין קרוי ספק שהחכמים יכולין לברר ולשער ודעת הטיפשים אינו כלום.

ומיהו פ' הדריק²⁰⁷ גצי פונדוק²⁰⁷ דהוה [שוכר]²⁰⁸ ולא היה משכיר ואיצעיא להו מהו לשכור אמ' ריש לקיש [נשכר]²⁰⁹ לכשנלך אלל רצותינו שצדדוס נשאל להם ופירש"י ששכרו על

שינויי נוסחאות

בכ"ק: דין כלי עץ שניקב כגון כוסות [ק: שלנו] ונתן הגוי [ק: ליתא] חתיכת מתכת לסותמו טעון טבילה דהכל הולך אחר המעמיד לכולי עלמא לפירושב"ם וחשיב כאילו כולו מתכת. 196. ו: 2 הקטעים ב-ג: בדף 108ב; ק: דף 115ה. 197. ו: פירש"י; ק: פירושב"ם. 198. ו, ק: ליתא. 199. עפ"י ק. 200. עפ"י ו, ק. 201. ק: חתיכה. 202. ק: אם. 203. ו: שנקב וניתן עליו גוי. 204. ו: מכאן ואילך – ליתא. 205. לונד 3 דף 50ב; וטיקן דף 108ב; קמברידג' דף 115ה. 206. וטיקן דף 39א. 207. ק: פונדק. 208. עפ"י כ"י קמברידג' ובוטיקן ליתא. 209. עפ"י כ"י קמברידג' ובוטיקן ליתא.

הערות וביאורים

153); מרדכי, שם; אך בפסקי מהרי"ח לרבינו יחזקיה ממגדבורג, בתוך שיטת הקדמונים שבת (מהד' בלוי תשמ"ז, עמ' רנט) כתב שהכלי חייב טבילה שכן הכל הולך אחר המעמיד (ועי"ש הערה 54); וכן מביא בשמו של מהרי"ח בפסקי רבינו מנחם מענדל קלויזנער, בתוך שיטת הקדמונים ע"ז (מהד' בלוי, עמ' שכו), ואמנם שם מביא גם דעת חולקים הסוברים כרבינו. קטז. נראה שרבינו פוסק כרשב"ם שהכל הולך אחר המעמיד גם לעניין טבילת כלים; ועי' בתוספות ר"י הזקן ותלמידו, שבת טו ע"ב (מהד' שושנה, עמ' סד-סה) שר"י הזקן חולק על רשב"ם ומסביר שדעת חכמים בגמ' שבת ס ע"א, שהולכים אחר המעמיד, וזה במקרה שחלק אחד נסמך לחברו כגון השלבים הנסמכים לסולם, אך כאן המתכת אינו דבר עצמאי אלא בא לסתום את נקב הכוס. נמצא שרבינו אינו פוסק כרבו אלא כרשב"ם. קיז. עירובין סה ע"ב.

הספק משום דספק דזריהם להקל ולפיר²¹⁰ לא לחכמים היה ספק דאכתי זשעה ששכרו עדיין היו מסופקין²¹¹ ולדבריי²¹² צריך לפ' אמ' ריש לקיש נשכור שכך הסדרא נוטה ואעפ"י כן נשאל לרצותינו שזדרוס.

ו, ק – איתא²¹²

ל, 3, פ, ב, פ – ליתא²¹³

30. סי' נו (עפ"י כ"י וטיקן)²¹⁴

אבל נתבשל בקדירה דאין מועיל מה שפלט דנשאר הדם בקדירה שישים צריך מן הדם בלב ואין שישים בלב אף הלב עצמו אסור²¹⁵

ואם העוף הוא מחומץ לנמחים והלז דצוק צמחיה קטנה שאין זה שישים מדם²¹⁶ הלז מה שצקדיר' הכל מותר שהרי יש שישים צרוטצ וצמחיה לצטל דם הלזקיס וכשהואילא

——— שינויי נוסחאות ———

210. ק: ולפירושי. 211. ק: ולדבריו. 212. וטיקן דף 39א; קמברידג' דף 39א. 213. לונדון דף 34א; לונד 3 דף 83ב. 214. וטיקן דף 44א. 215. ק: נוסף: שנתבשל בדם חללו וגם העוף מותר שהרי יש בו ששים של דם הלב... 216. ק – של דם.

——— הערות וביאורים ———

השלמים על קונטרס הספקות (לבעל מנחת יעקב על תורת חטאת) מחודשים ס"ק ט; שו"ת פרי תבואה (מרגליות, ח"א סי' מה); שו"ת עמודי אש (אייזנשטיין) סי' ז (עמ' 228-229); וע"ע בס' כנפי יונה (לאנדסופר), סי' קי ד"ה דבר (עמ' פז), שכיוון לדעת רבינו.

ק"ט. רש"י ועוד ראשונים סוברים שכיוון שיש איסור חנ"ן בדבוק, אנו מתייחסים לחתיכה וללב כדבר אחד ולכן צריך שישים כנגד כל החתיכה: תשובות רש"י, מהד' אלפכייך, סי' קנ-קנא (עמ' 172-173); ס' האורה ח"א סי' קז (מהד' בובר, עמ' 129); שם ח"ב סי' עא (שם, עמ' 204); איסור והיתר לרש"י, סי' ס; שם סי' סז; סידור רש"י, סי' תקפט משם ר"י בר נתן; ראב"ן, אבן העזר סי' יג (מהד' דבליצקי, ח"א עמ' מא); שם סי' כ (שם, עמ' עב); תשובות חכמי צרפת ולותיר, סי' עא (מהד' מילר דף מג) משם ר"י בר יהודה; שם סי' עב (שם, דף מג ע"ב) משם ר' עזריאל בר נתן. לעומת זאת, לדעת רבינו, יש אמנם חנ"ן בדבוק אך בהסתייגות מסוימת:

ק"ח. רבינו כותב באריכות בסי' מט, שספק שאפשר לבררו אינו ספק יודעת הטפשים אינו כלום. הוא מקשה מן הגמ' עירובין שם, שריש לקיש ותלמידיו ר' חנינא רצו לשכור חדר, והיה ספק אם החדר כבר הושכר לגוי. הספק היה בקשר לזיקתו של הגוי לחדר כשהנפ"מ לדין עירובין בשבת. הם הקילו ואמרו 'לכשנלך אצל רבותינו שבדרום נשאל להם' – לכאורה הוא ספק שאפשר לבררו. ע"כ עונה רבינו שהם נטו להקל בלי שאלת רבותיהם ורק הוסיפו שבמוצאי שבת ישאלו את רבותיהם. לא מצאנו עקבות לתשובה זו של רבינו. רש"י, עירובין שם ד"ה נשכור, שהקילו כי 'ספק דבריהם להקל'; והריטב"א, עירובין שם, מתרץ שבעירוב הקילו בספק כזה מפני שאין לו עיקר מן התורה ולדעת רבינו נראה שבכך אסור כי אפשר לברר. עי' ספר הרוקח הגדול, הלכות איסור והיתר סי' תעה (מהד' שניאורסון, עמ' שיג), שמביא את ההלכה הכתובה לפני כן ולא מביא את הקושיה מקטע דין. האחרונים דנים בשאלה זו, עי' למשל תורת

הנתחים²¹⁷ ונתנוהו²¹⁸ בקערה והחתיכות נוגעות זו לזו רואות²¹⁹ אותה חתיכה קטנה שהלצ דבוק זה ואי²²⁰ אין זה שישם לבטל דם הלצ אסורה אצל שאר חתיכות מותרות לפי שאסור הצלוע ממקום אחר בחתיכה²²¹ אינו נפלט מחתיכה לחתיכה כי אם על ידי רוטצ כדפירש²²² לעילק²²³ והחתיכה ראשונה שנעשית נצילה²²⁴ אינה אוסרת שאר החתיכות כיון שהאסור הנבלע זה אינו יכול ללכת בשאר²²⁵ החתיכות²²⁶ ללא יהיה לה כח²²⁷ לאסור יותר מן הדבר שאסר אחר²²⁸ אותה כדפירש²²⁹ לעילק²³⁰ אצל כשנתחים בעיס' שקורין²³¹ פשטין²³² קבג צל²³³ אותה חתיכה אסורה שהלצ דבוק זה ואחרי כן צא השמנונית והולך דם שצחתיכה בשאר²³⁴ החתיכות והרי אין שישם כבולן לבטל החתיכה שנעשית נצילה מחילה ועוד השמנונית הוא מועט בחתי' כיון שטיפטף²³⁵ מעט מעט בחוך העיסה ואם כן נאסרו מחילה ז' או ג' חתיכות קמוך לחתיכה שהלצ דבוק זה וכשגדל השמנונית והלך ככל העיסה ונגע בשאר החתיכות נאסרו (ה) כולן²³⁶ שהרי אין²³⁷ שישם לבטל הג' חתיכות. 234 קכד

הכחל קורעו ומוציא את חלבו...

ו, ק, ל – איתא²³⁵

ל, פ, ב, פ – ליתא²³⁶

שינויי נוסחאות

217. ל: החתיכות. 218. ק – ונתנום; ל: ונתנין. 219. ק, ל – ליתא. 220. ק, ל – ליתא. 221. ק, ל – בחתיכה ממקום אחר. 222. ק – כדפרי'. ל – ליתא. 223. ל: ליתא. 224. ק – נוסף: דיותר; ל: נוסף: בלא רוטב דיותר... 225. ק – נוסף יותר. 226. ק – ליתא. 227. ק, ל – כדפרי' 228. ק – ליתא; ל: אבל כשהחתיכות בפשטידא... 229. ק – ליתא. 230. ק – בכל שאר. 231. ק – בתחילה כמו שמטפטף. 232. כולן. 233. ק – נוסף: בה. 234. ל: נוסף: ראשונות שנאסרו קודם. 235. וטיקן דף 44א; לונד 3 דף 98ג; קמברידג' דף 45. 236. לונדון דף 47א.

הערות וביאורים

- כאשר כל החתיכות ברוטב, משערים רק כנגד הדם הבלוע. וכך סבור בעיקרון ר"י הזקן, עי' תוס' חולין צו ע"ב ד"ה אם; אור זרוע סי' תנב (מהד' פרשטיין, עמ' שפט-שצ), מצטט בשם רבו, ר' יהודה שירליאון, בשם רבו – ר"י הזקן. אלא שלמעשה ר"י הזקן נסוג מעמדתו ופוסק כרש"י, עי' בתשובות ופסקים לר"י הזקן, סי' לב; וכן הובא בס' שבולי הלקט, ח"ב סי' טו (מהד' חסידה, עמ' סו). ואמנם רבינו פוסק כדעתו העקרונית של רבו ר"י הזקן, ובניגוד להכרעתו המעשית.
- קכ.** ספר התרומה, סי' נא (דפוס, עמ' קי/1); שם סי' נב (שם, עמ' קיב/2).
- קכא.** רבינו פוסק שאומרים חנ"ן בשאר איסורים בניגוד לדעת ר' אפרים מריגנשבורג, עי' סה"ת סי' נב.
- קכב.** בסי' נב, נג (דפוס, עמ' ט/1; קיא/1; קטו/2) לגבי דם שנבלע בחתיכה וכן לגבי מלח שבלע דם.
- קכג.** עי' לעזי התרומה, זוהי עוגה בעלת שתי שכבות שבאמצעה בשר.
- קכד.** כאמור כשכל החתיכות ברוטב, רבינו מקל אך הוא מחמיר לאסור מדין חנ"ן בדבוק כשארין רוטב אלא רק שמנונית, כי אז אין שישם כנגד הלב והחתיכה הדבוקה. כמה ראשונים הביאו הלכה זו בשם רבינו: ליקוטים מהלכות אמרכל,

31. סי' פב (עפ"י כ"י ביהמ"ל 1115)²³⁷

...מיהו מצינן לפרש שיניח מעט עם המעט שיעשה חלה לבסוף שיקיף זה אל זה אבל אינו משמע כן.

א. פרק אלו עוצרין^{קכח} צעי (רק) [רצ'] ירמיה טבלא שאין לה²³⁸ צוצו מהו תוך כלי צעינן והא (איכא)²³⁹ [ליכא] או דילמ' וכו' תיקו ונראה למורי כדי לקיים מנהג נשים הנוהגות למלאות הכלי ולגודשו ולא צריך ממש תוך דפני הכלי ולא הוא כהוא תוך כלי למקדש ולמנחות כדאמ' התס^{קכ} (דכיסה?)²⁴⁰ [לזיסא]^{קכז} גדושה במקדש דלגזי צרוף כלי מנרף אפי' גדוש דעד כאן לא מצעי (אכן? תכא?) [לן חלא]²⁴¹ בטבלא שאין לה לצוצו אצל יש לצוצו אפילו בגדושה מנרף וטעם משום כי כח הכלי חשוב ולא הוא כמנוח על הארץ הואיל ויש לו דפנות ומשנינן להו לכלהו כאלו הן תוך דפני הכלי להצטרף או כאילו כלם למעלה מדפנותיו בתוך אויר הצית המנרף לחלה כדאיתא צירושלמי^{קכח} הואיל ותרויהו צעי צרוף אצל אין לה לצוצו מספקא ליה דשמא הוא כמו על גבי קרק' [קרקע] ולא מנרף הואיל ואין לכלי תוך.^{קכט}

שינויי נוסחאות

237. העובדה שהקטע הזה והקטע להלן נמצא רק בכה"י ביהמ"ל 1115, פירנצה 38 ופרמא 2897 ולא נמצאו בכה"י האחרים (וטיקן 145, לונד 3 וקמברידג' 668) שכוללים את כל ה'קטעים הנוספים' אומרת דרשני. זאת ועוד שלושת כה"י ביהמ"ל, פירנצה ופרמא הם העתקה של אחד מהשני או ממקור משותף ולכן הם אינם נחשבים אלא עד אחד. ראה אחת מיני רבות מתוך קטע דידן היא הטעות המשותפת 'תוך כלי' בעינן והא איכא' כשברור שהנוסח הנכון הוא 'והא ליכא'. 238. פ, פ: 19; לבבז. 239. כך גם בכ"פ, פ, 19. 240. פ: 19; דניסא? 241. עפ"י, פ, 19.

הערות וביאורים

מתוך חמשה קונטרסים (מהד' קורנויל, דף ל); ללשון העברית, עמ' 514, שו' 35-36).
קכט. מבואר כאן שאם העיסה מצויה בתוך כלי אף שחלק ממנה יוצאת אל מחוץ לכלי הכל מצטרף לשיעור חלה. זאת משתי סיבות: 1. כי הכלי מצרף ואינו מונח על הקרקע. 2. בכל מקרה אוויר הבית מצרף. וכ"כ סמ"ג, עשה קמא (מהד' שלזינגר, עמ' קכב); ר' יחיאל מפריס, מובא בתוס' רבינו פרץ, פסחים, מח ע"ב, ד"ה פסק בעי, אך שניהם מציינים רק את הנימוק השני המובא כאן. נראה שקטע זה אינו מתורת רבינו, שכן הוא סותר פסק מפורש בשני מקומות בהל' חלה, בהם נאמר שאם רוצים לצרף עיסות צריך שכולן יהיו בתוך דפנות הכלי, והוא מזכיר את ספק הגמ' פסחים שם; ראה סה"ת הל' חלה, לפני הערה צד (החיבור הארוך) ובסוף הסימנים
 ס' איסור והיתר, המיוחס לר' ירוחם, סי' יח, יט;
 ס' האגור, הל' מליחה, סי' אלף רח; ובלא ייחוס לרבינו: ספר הנייר (מהד' אפפעל, עמ' ריג). ועי' עוד ספר ראבי"ה סי' אלף קיב בשם 'כל רבותי' (מהד' דבליצקי ח"ד, עמ' קסד); ספר הרוקח סי' תלט; שם סי' תמא בשם ר' יהודה בן קלינימוס וכל רבני מגנצא ושפירא, אך לא ברור אם סברו כר' אפרים שאין איסור חנ"ן בשאר איסורים או שלא אמרין חנ"ן בדבוק.
קכח. פסחים מח ע"ב.
קכו. מנחות ז ע"א.
קכז. 'כלי שרת שבו בוללין מנחה', רש"י מנחות שם.
קכח. ירושלמי פסחים פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה

ב. זה הכלל מחלת הפרשת חלה צנקיון²⁴² וצנעטוף צריך לצרף להפריש חלה^{קל} וצין כך שיצרך יפרישנה אחר כך יגיענה צעסה ויאמר הרי זו חלה צשעת נגיעה וישרפנה ואם עשו שלש מנחות או ארבע צחולו של מועד או צחול ישים צחילה וצנגיעה זו לזו צין אין שיעור צכל אחת צין יש שיעור מפריש חלה²⁴³ צנגיעה על כולם. קלא

תנן במסכת חלה פרק קמא נחתום שעשה שאור לחלק חייב חלה...

ב, פ, 1: איתא²⁴⁴

ו, ל, 3, ק – ליתא²⁴⁵

32. סי' פג (עפ"י כ"י וטיקן)²⁴⁶ קלב

ואפי' כאיכא דאמר הראשית הגז דאמר שותפות של עכו"ם חייב היינו בחלק הישראל וההיא דפסחים דפטר היינו בחלק עכו"ם.

דין אשה האומרת לחצרתה ללוש עיסה מקמח שצצית או מהחון ואומרת לה גם להפריש חלה מותר אעפ"י שצשעת ציווי היתה קמח ולא מציא לאפרושי חלה דהמפריש קמח לא עשה ולא כלום אפילו הכי מציא שויה שליח כיון שצידה של צעלת הצית צשעת ציוי לקנות

——— שינויי נוסחאות ———

242. פ, 1: בנקיות. 243. ק: נוסף: אחת. 244. ביהמ"ל דף 86ב; פירצה 38 דף 85ד; פרמא 2897 דף 116ג. 245. וטיקן דף 252ד; לונד 3 דף 1212ד; לונדון דף 213ב; קמברידג' דף 56ג. 246. וטיקן דף 53א.

——— הערות וביאורים ———

סי' פב. ובסמ"ג שם, כותב להתיר (גם כשחלק מן העיסה יוצאת מדפנות הכלי) בשם ריצב"א, וע"ע לעיל הל' חלה, הערה פ. לשיטה שהעיסה צריכה להיות כולה בתוך הכלי (כדעת רבינו) יש סוברים שאם פורשים מפה על כל העיסה נחשבת כעיסה אחת, וכ"כ רבינו פרץ, בהגהותיו לסמ"ק סי' רכב (עמודי גולה, מהד' רלבג, עמ' רל), וראה גם בתוס' רבינו פרץ, שם; הרב אביגדור, מובא בשבלי הלקט, סי' ריב (מהד' בובר, עמ' 174), וכן מובא בתניא רבתי לר' יחיאל בן יקותיאל הרופא, הל' פסח (מהד' בראון, עמ' קסה); כלבו, סי' פט (מהד' דוד אברהם, ח"ה עמ' תרסד-תרסה); ועי' שו"ת מהר"י וייל סי' קצג (מהד' דומב, עמ' רעד). קל. ראה סה"ת, הל' חלה, הערה קסז, שלדעת רבינו נוסח הברכה הוא 'להפריש חלה'. קלא. מבואר כאן שגם אם יש שיעור צריך נגיעת

כל העיסות שמצויות בתיבה. ולכאורה זה סותר מה שכתב רבינו בחיבור הארוך וכן בסימנים, סי' פא-פב שכאשר יש שיעור ומפרישים מעיסה אחת צריך צירוף, אך די בצירוף סל ואין צורך שכל העיסות יגעו האחת באחת. גם כדי שיהיה מן המוקף צריך נגיעת החלה בשיירים, אך שוב אין צורך בנגיעת כל העיסות זו בזו; ראה סה"ת, הל' חלה לפני הערה צב, הערה פא, קב. וכ"כ בס' עמודי גולה, סמ"ק סי' רמו (מהד' רלבג עמ' רמט) כותב ר' פרץ משם ר"י כמסקנת ר' ברוך בסי' פא שכאשר אין שיעור צריך סל ונגיעה ואילו כשיש שיעור די בסל בלבד. ואמנם ייתכן שבכל אופן קטע זה הוא מתורת רבינו שכן הוא הסתפק בכך וכתב בסי' פב: 'אבל כדי לפטור מאחת על הרבה מצות צריך צירוף וגם שמא נגיעת יחד כולן...' קלב. ראה סה"ת, הל' חלה, הערות קל-קלג.

קמח ללוש ולהפריש חלה ולהכי לא דמי לפר' ז' דמזיר לאומר לשלוחו ולא וקדש לי אשה סתם והלך וקד' אשה שנמגרשה אחרי כן לא עשה ולא כלום דמידי דלא עבד איניש אפילו היה דעתו זה לא מצי משוי שליח כדמסיק התם והיינו טעמ' דאין צידו לגרש אשת חזירו בשעת ניווי כמו הכא שצידו לעשות עיסה ולהפריש חלה בשעת' כדאמ' פרק האומר פירות ערוגה זו מחוצרין שהציאו שליח יהא תרומה על פירות אילן הרי הן תרומה כיון שצידו לתולשם.

תנן פרק אלו עוברין כיצד מפרישין על החלה בטומאה...

ו, ק, ל: איתא²⁴⁷

ל, פ, ב, פ – ליתא

33. סי' קלג (עפ"י כ"י וטיקן)²⁴⁸

תניא פ' החולץ^{קלג} אצא שאל אומ' הכונס יצמתו²⁴⁹ משום נוי לשם אישות לשום דבר אחר פ' לשם²⁵⁰ ממון כאילו פוגע בערוה וקרוצ²⁵¹ צעני להיות הולד ממזר וחכמים אומ' יצמה יצוא עליה מכל מקום ומציא²⁵² (ראה) התם פ' החולץ מתניתין^{קלד} דפ"ק דבכורות^{קלה} מצוות יבום קודמת למצוות חליצה בראשונה שהיו מתכוונין לשום מצות עכשיו שאין מתכוונין לשום מצוה מצות קודמת למצות יבום ובתור הכי אמ' רב [אין] כופין²⁵³ כו' (פי' ריב"א) (פי' [רב] יעקב מ"כ)²⁵⁴ קלו דהכי הלכת' חליצה קודמת בזמן הזה כסתם משנה דבכורות דבראשונה שהיו או' מצות יבום קודמת היינו לפי שהיו חסידים ומתכוונין לשם מצוה ואפילו לאבא שאול אבל לרבנן אפילו בלא כוונת לשם מצוה עבד שפיר ייבום... אלמ' שמואל סובר כמשנה אחרונה דמצות חליצה קודמת וכן הלכה...

ו, ק, ל: איתא²⁵⁵

ל, פ, ב, פ – ליתא²⁵⁶

שינויי נוסחאות

247. וטיקן דף 53א; לונד 3 דף 122ג; קמברידג' דף 56ה. 248. וטיקן דף 74ד. 249. ל: 'משום נוי לשם אישות לשום דבר אחר פ' – ליתא. 250. ק: פ' לשום. 251. בכ"י וטיקן יש אות אחת או שתיים בהמשך למילה 'וקרוב', אך אינו ברור. ק: ונר' בעיני. 252. עפ"י ל: ובכ"י ו: נוסף המילה 'ראה' ומיותר. 253. ל, ל: 3, ק: ד: אין כופין. 254. עפ"י כ"י ל: וכך הוא גם בכ"י ק, ל: בלא אזכור פטירתו, ובדפוס: ר"ת – והוא הנכון. אך בכ"י ו: ריב"א. 255. וטיקן דף 74ד; לונד 3 דף 171ד; קמברידג' דף 79ג. 256. לונדון דף 206ג.

הערות וביאורים

כופין'.

קלג. יבמות לט ע"ב.

קלד. ללא הציטוט המוקדם מן הגמ' יבמות שם, נראה כאילו זהו ציטוט מן המשנה בכורות פ"א מ"ז שמובא גם בגמ' בכורות יג ע"א. אך למעשה זהו ציטוט של הגמ' יבמות שם, שמזכירה את המשנה בכורות שם, ומיד אח"כ: 'אמר רב אין קלה. בכורות פ"א מ"ז; בכורות יג ע"א. קלו. וכן הוא גם בתוס', יבמות לט ע"ב ד"ה אמר; תוס' ר' פרץ ליבמות שם. ור"ת חולק על רש"י וסובר שדברי רב הם לפי משנה ראשונה [ולפי משנה אחרונה קיי"ל שמצוות חליצה קודמת].

34. הלכות ארץ ישראל (עפ"י כ"י וינה 36)²⁵⁷

ובהני פירקי מיתרצי ההיא דסוף רבי ישמעאל דבצר לאו היינו בצרה ועל תירוץ של דמאי לא קשי' (מידי) [מירושלמי]²⁵⁸ דדמאי גבי אתרוג דא' רבן שמעון גמליאל²⁵⁹ שהוא טבלקלז אצל [קשה]²⁶⁰ מירושלמי²⁶¹ קלח דקאמ' מכויז ולהלן פטור מן הדמאי והוא הדין מן הוודאי פטור חוזה לארץ ומירוצ דתרומו' חוזה לארץ אוכל ואחר כך מפריש ואכלי פירות ללא מעשרי²⁶² היינו צתחלה קלט לא מיעשרי²⁶³ אצל צתר דאכלי מעשרי כך פי' הר' שלמ' מפלנצי^{קמ} ונכון הוא וישר.

והשתא הוכחתי דקדושת יהושע בטלה מר"מ ורבי שהתירו בית שאן וממדרש רות וב"ר וירושלמי...

שינויי נוסחאות

257. בכ"י קמברידג' הקטע מצוי הן בדף 17א והן בדף 113ג [הל' ארץ ישראל הועתקו פעמיים בכ"י קמברידג']. 258. ק: מירושלמי, והוא הנכון, שכן היה כתוב 'מירו' ונקרא 'מידי'. 259. ד: נוסף: זה בא בידי מקסרין דמפריש לה לענין לשלוח לחבירו בלא הוראה. ובכ"י ק: זה בא לידי מקיסרי דמפרש לה מורי רבינו לענין לשלוח לחבירו בלא הודעה שהוא טבל. 260. עפ"י ק. 261. ק: בירושלמי. 262. ק: נוסף: גבי בצרה. 263. בכ"י קמברידג' דף 17א: ליתא 'אבל בתר דאכלי מעשרי כך פי' הר' שלמ' מפלנצי', אך בדף 113ג – איתא: 'אבל לאחר שאכלו מיש' זה נכון וישר'.

הערות וביאורים

קלז. עי' בסה"ת הל' ארץ ישראל, הערות קיח, קכ. הדיון הוא מסביב לפטור מן ההפרשה של רבי ור' מאיר בבית שאן (חולין ו ע"ב), שכן בזמנם הפרישו תרו"מ גם בחו"ל, וא"כ איך ייתכן שבבית שאן יהיה קל יותר מחו"ל. ר"ת השיב שמדובר בדמאי, ודין בית שאן כחו"ל (תוס', חולין שם, ד"ה התיר; תוס' ע"ז נח ע"ב, ד"ה בצר). ר' דוד ממילין (תוס', ע"ז שם) סובר שמדובר בטבל וודאי, ובחו"ל חייבים והוא הדין בבית שאן, ומתיר כתירוץ ר' שלמה מפלנצי כאן. תירוץ זה מובא גם בסמ"ג עשה קלג (מהד' שלזינגר, עמ' עח) בשם ר' דוד ממין [וראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 335 שמדובר באותו חכם, תלמיד ר"י הזקן].

קלח. ירושלמי דמאי פ"ג ה"ג (מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 126 שו' 50 – עמ' 127 שו' 11): 'אמר רבן שמעון בן גמליאל שלח לי רבי יוסי בי רבי אתרוג ואמר לי זה בא בידי מקיסרין... ולא מתני' היא רבי יוסי מתיר בודאי בלבד שיודיעו... רבי זעירא בעא קומי רבי יסא ולא מפירות שהן מותרין בקיסרין היא אמר ליה ולא רבי התיר קיסרין ורבן שמעון בן גמליאל קודם לרבי היה... – ומן הירושלמי נראה שרק לר' יוסי שמותר לתת טבל וודאי ובלבד שיודיעו יכול היה בעיקרון לשלוח את האתרוג לא מעושר. ומסקנת הירושלמי שזהו לפני היתר רבי, ומכאן שהיתר רבי היה גם בהקשר לטבל וכפירוש ר' דוד ממין.

קלט. ולפי"ז ההיתר בבית שאן הוא 'בתחילה' ובטבל וודאי, ואה"נ לאחר האכילה מפריש כדין חו"ל.

קמ. לפי הנראה הכוונה לר' שלמה מפלייזא אביו של ר' שמואל מפלייזא שהיה תלמיד רבינו; עי' אור זרוע, סי' רנו (מהד' קליין, ח"א עמ' עז): 'ואני ראיתי בבית אבי מורי שרבינו ברוך הורה ועשה מעשה להגעיל...'; ואביו של ר' שמואל נקרא שלמה, ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 461-465.

איתא: וינה 36; קמברידג 668

ליתא: אוקס' 800; המבורג 245; וטיקן 145; לונדון 518; לונד 3; פריס 359; פריס 360; פריס 361; פרמא 1231; פרמא 2897; רומא קזנטזה 2989

35. סי' רלט (עפ"י כ"י לונד 3)²⁶⁴

וראיה לדבר דקא אמרי' קמא גבי קמיע ולא יקשרנו בשיר ובטבעת אלא יוצא בשיר לכתחילה וכן בירושל' קמב אמרינן תכשיטין למה אוסרין אמ' רב אבא משום שנשים שחצניות מתרתן להראותן לחברתה ומהלכת ד' אמות משמע אבל אנשים שאינן שחצנים מותרין לכתחילה... וקשי' דבירושלמי²⁶⁵ קמב אמ' ר"ג ירד ומטייל בחצר במפתח של זהב וגערו משום מפתח תכשיט אלמא תכשיט אסור מדרבנן לאיש [וצסמוך על הפסק תירצתיו היטב] קמב²⁶⁶ והך²⁶⁷ דשמעתין יש לפר' הכי אע"ג דשיר וטבעת לאיש אסור דילמ' שלפי ומחוי מ"מ כי קשר צהן קמיע לישתרי דהשת' לא שלף ליה לטבעת שידאג מחולי לפי שהקמיע אינו עתה עליו אפילו הכי אסור מפני מראית העין שיאמרו העולם כיון שאין הקמיע תלוי כדרך שאר צני אדם א"כ אינו חולה להוליכו לקמיע לאדם אחר נכחון ואם כן עושה איסורא דהשת' שלף וטבעת ומחוי גם איסורין מפני הקמיע שאינו צרי' לו ונושא²⁶⁸ מיהו לדידן דלית לן רשות הרצים גמורה שרי לאיש תכשיט טבעת שיש עליה חותם ושאר אר' כמ' לאשה טבעת שאין עליה חותם וכן מפתח

שינויי נוסחאות

264. לונד 3 דף 277ב-277ג. 265. שם, סוף ה"א. 266. משפט זה מצוי בכ"י לונדון, ודפוס, אך בכה"ל 3, ו, ק – ליתא. 267. העיקר ככ"י לונד 3 וכ"י קמברידג' שכאן מצוי הקטע 'והך דשמעתין וכו' ולא ככ"י וטיקן שהקטע נמצא בהמשך (ע'י' מהד' הרב דוד אברהם, ח"ד, עמ' תתכח). 268. ו – ליתא.

הערות וביאורים

קמא. שבת סא ע"א. בגמ' שבת נט ע"ב, מבואר עמ' 110-112). **קמב.** ירושלמי, שבת פ"ו ה"א (ירושלמי, מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 395, שו' 30-38). **קמג.** שם, סוף ה"א. **קמד.** בפסק (סי' רמ, דפוס, עמ' שסט/1) מתרין 'היטב' מדוע גערו בו חבריו, הלא מותר לאיש לצאת עם טבעת זהב? הוא מתרין שני תירוצים: 1. חבריו של ר"ג גערו מפני שאדם חשוב שאני. 2. שבאמת לא היה תכשיט, ור"ג טלטל בחצר (שם מותר) וגערו בו משום שנראה תכשיט ויסברו העולם דמשום תכשיט יצא ויתירו גם ברה"ר. **קמא.** שבת סא ע"א. בגמ' שבת נט ע"ב, מבואר שאסור לאישה לצאת לרה"ר עם תכשיט, שמא תראה לחברותיה. ר"ת סובר שלאיש אין איסור כי אין חשש 'דילמא שליף ומחוי'. הוא מביא ראיה מן הבבלי, שבת סא שם, שמותר לצאת בקמיע מומחה לרה"ר, ובלבד שלא יקשור לטבעת וכדו' כי יאמרו שהקמיע לא נצרך לרפואה אלא לתכשיט – משמע שבלא הקמיע מותר לאיש לצאת בטבעת לבדה. ראה שיטת ר"ת בס' הישר, החידושים, סי' רד (מהד' שלזינגר, עמ' 132-133); תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, סי' סה (מהד' קופפר,

מותר בשנת דהא קרי ליה צירושלמי תכשיט א"כ אינו משוי. קמה
ובפ' מי שהפך אמרי' ר' יהודה...

ו, ל3, ק – איתא²⁶⁹

ל – ליתא²⁷⁰

שינויי נוסחאות

269. לונד 3 דף 277-277ג, וקמברידג' דף 125-126א, ו וטיקן דף 118ג – איתא בסדר אחר.
270. לונדון דף 154א.

הערות וביאורים

קמה. רבינו מתאים בין הירושלמי שממנו משמע שאסור לאיש לצאת בתכשיט מדרבנן ולכן חברי ר"ג מחו בו, לבין הבבלי שמוותר לאיש לצאת בתכשיט. גם באיש חוששים 'דילמא שליף ומחוי' וכגערות חברי ר"ג, ואין להסיק מן ההיתר של הקמיע יחד עם הטבעת, שטבעת באיש מותר כי קמיע שונה מטבעת ותכשיט, שכן בקמיע ברור שהוא לא יוריד אותו מגופו. לפי זה בשלב זה נוטה רבינו שלא לפסוק כר"ת ומתיר רק מפני ש'לדידן דלית לן רשות הרבים גמורה...'. ועי' תשובות ופסקים לר"י הזקן, סי' ק (עמ' רכב) שמקשה מן הירושלמי ומסיק שלא כר"ת. אמנם בכ"י לונדון וכן בדפוס (עמ' שסז/2) כתוב לפני

קטע דידן: 'ובסמוך על הפסק תירצתיו היטב' וכפי שאכן מתרץ בסי' רמ וכן הוא בסימנים סי' רמ (דפוס, עמ' נא/1): 'ולא קשה ממפתח שיצא בו ר"ג וחבריו', ולפי זה פסק כר"ת. וכן פסק בסמ"ג, ל"ת סה (מכון ירושלים, עמ' קצז); וכן נראה מדברי הרא"ש, שבת פ"ו סי' י, ומרדכי, שבת פ"ו סי' שמט. אך באור זרוע, שבת סי' פד (מהד' קליין, עמ' רסח-רסט) פסק כרש"י ובניגוד לר"ת שאסור גם לאיש להוציא תכשיט לרה"ר, ואף הסיק ממעשה דר"ג לעיל, שזאת מסקנת הירושלמי; והטור, או"ח סי' שא, ושו"ע, או"ח סי' שא סעי' ט, הביאו את שתי הדעות.

לעזי התרומה

מילים לועזיות שבספר התרומה וביאוריהן

לעזי התרומה¹

בפרק זה אנו רוצים לפענח את המילים הלועזיות של ספר התרומה. מצויות בספר כ- 60 מילים לועזיות. כל המילים הלועזיות כתובות בשפה הצרפתית העתיקה. מכאן יש סמך נוסף למה שהוכיח פרופ' שמחה עמנואל שאין לר' ברוך ב"ר יצחק שום קשר לאשכנז, ולכן לא נמצאה שום מילה בשפה הגרמנית.² יש קשיים רבים בפענוח המילים הלועזיות, ביניהם ההבדלים בגרסאות בין הדפוס וכתבי היד. לשם כך ציינו את המילים הלועזיות כפי שהן כתובות בדפוס ובשלושה כ"י נוספים: כ"י לונדון 518, כ"י לונד 3 וכ"י וטיקן 145. ההבדלים נבעו הן מן העובדה שלפעמים המעתיקים לא הבינו את פשר המילים והן מפני שהאיות של המילים בצרפתית השתנה במשך השנים.

כמה חוקרים חשובים עסקו בפענוח של המילים הלועזיות של פירוש רש"י הן על התלמוד והן על המקרא: דוד שמעון בלונדהיים (1884-1937) שהשתמש בתשתית ובהעזקותיו של ארסן דרמסטטר (1846-1888); רפאל לוי; ובדור האחרון ד"ר משה קטן (1920-1995). השתמשנו רבות בספרו של קטן – 'אוצר לעזי רש"י', ירושלים תשס"ו – בעיקר בחלק השני שעוסק במילים הלועזיות של פירוש רש"י לתלמוד.

אחד הדברים החשובים בפענוח הלעזים הוא הידיעה שאין המילים נקראות כמות שהן אלא כל אות בעברית מציינת אות מסוימת בצרפתית. להלן רשימת האותיות העבריות והפענוח בצרפתית (מתוך ההקדמה של ד"ר משה קטן, שם, ח"ב, עמ' 12-13):

א - בתחילת מילה או באמצע = לא כלום. לפעמים e, a; בסוף מילה e =
 ב - b, v
 ג - g כבד. לפעמים ג'.
 ד - d
 ה - h (בסוף מילה e =)
 ו - o, u, w
 ז - z
 ח - h
 ט - t

1. תודה רבה למר דניאל פאנו, על עזרתו הרבה בהדרכה ובתרגום כמה מן המילים; כ"כ תודה רבה לפרופ' אלישבע באומגרטרן וד"ר Justine Isserles.
2. ראה אפטיבצר, מבוא, עמ' 328, שמביא את עדותו של גרוס שהלעזים בס' התרומה הם בצרפתית. מן הבחינה המתודולוגית, המילים הלועזיות מהוות ראיה למקורו של חיבור: ראה Victor Aptowitz, Le commentaire du Pentateuque attribué à R. Asher ben Yehiel, Revue des Etudes Juive 51 (1906), p. 71, שטוען שהספר 'הדר זקנים' המיוחס לרא"ש אינו של הרא"ש, אלא הוא אוסף פירושים של כמה חכמים צרפתיים. הוא מוכיח זאת, עפ"י הלעזים הצרפתיים. אמנם ראה את מאמר התגובה של M. Lieber, Le commentaire du Pentateuque attribué à R. Asher ben Yehiel et le manuscrit Hebreux n° 399 de Dresde, Revue des Etudes Juive 54 (1907), p. 89, מחברים שמעתיקים את הלעזים שהיו במקור ממנו העתיקו, ולכן לא תמיד הדבר מוכיח על ארץ מוצאם.

e, I, j - י
 כ - לא בשימוש
 l - ל
 m - מ
 n - נ
 ס - לא בשימוש
 ע - לא בשימוש
 f, p - פ
 צ - c רך = ç; בסוף מילה z
 ק - c כבד; לפני k = e, I
 ק עם סימון למעלה - ch
 r - ר
 s - ש
 ת לא בשימוש

מפתח מילות הלעז בספר התרומה

ציינו במפתח את מילות הלעז בספר התרומה באותיות עבריות כפי שהן מוזכרות בכתבי
 היד ובדפוס. כיוון שיש הטיות רבות של מילים אלו ציינו במפתח רק כמה מהן. ציינו גם
 את מילות הלעז באותיות לטיניות לפי הפיענוח שלנו וכפי שמצאנו במילונים השונים.
 גם באותיות לטיניות יש הטיות רבות וציינו רק מספר מועט מהן. המספר מציין את
 מספר הערך כפי שמובא להלן בלעזי התרומה.

50	הריצון		
18	הרנאש, הראנייש	6	אובלאטש, ואובליאי'
28	ויושטש, ויושטש	37	איישילא, איישי'לא
32	ויריאולא, ויריאולה	41	אישקיילוש, אשקלוני'ש
31	ורדורא	16	אלנגלטירא
54	טלמא, טלמ'א	61	אמוצא, אלמוצא
15	טפיץ, טפיי'ן	56	אפיקא, אפיקיי'ט
48	טריפיר, טריפיר'ן	30	ארמנט, ארמינט
35	טרצייר, טרייצייר'	57	אשפינגלי, אשפינגלא
59	כויפא, קוייפ'א	44	אששטרש, אשתיירא
62	לנייריש	13	בויציץ, בויינץ
20	מולאש, מוראילש	58	בוקלא, בוגל'ש
33	מוריאיר, מורדזיר	8	גושש, קוש'ט
11	מושרונש, משקונש	43	גיטואה
26	מייט	49	גלאצא
2	מלנץ, מלונץ	34	גלו, גלוד

46	קוטון	19	מקרוייש, מקרילש
52	קוצטיצא, קושטיצא	55	נושקא
53	קיישט, קינש"ש, קינרא	23	ניטל, ניטל
45	קנברא, קנבא	40	פדולש, פדוייל
47	קנדיליא, קנדולייא	9	פוייש, פוייט
25	קנדלור, קלנדלור	1	פונטא, פויינט
5	קנטלייש, קנשטלש	39	פוצדא, פוצא
24	קצח, קסח	10	פיבש
60	קרוזולא, קרשוויי"ל	17	פיישילש
12	רושילוש	21	פלדון, פאדון
22	רישביר, רישניר	29	פרונילא, פרונלייר
4	רנואיר, רטאיר	7	פשטיז, פשטידא
42	רפיש, רפיד	27	קאנש, קנש
14	שליקוק, שלינקוק	38	קבילא, קביליידא
3	שנקרואה, שיינטדורא	36	קודא
		51	קויטורא, קייטר"א
Coude, Coulde, Coute	36	Adrement Arement	30
Croiseule, Croisel, Croisol	60	Affiquet, Affiche	56
Cuiture	51	Aissele	37
Escalone, Eschaloigne	41	Almuce	61
Espingle	57	Angleterre	16
Faissels	17	Astre, Aistre	44
Feve; Feive	10	Bocle, Boucle	58
Flaon, Flan, Flavon	21	Candela, Chandeile, Chandelle	47
Glace	49	Canne, Canna	27
Glud	34	Cantlais	5
Gousse, Cosse	8	Chainse	53
Goutte (Vin de goutte)	43	Chandelor, Chandeleur	25
Harenc, Hareng	18	Chanvre, Caneve	45
Herigon, Herisson	50	Cheville, chevilie, Kieville	38
Justes	28	Coife	59
Lanieres	62	Costice	52
Mait, Meit	26	Cotton	46
Malanz	2		

Puce, Punes, Punaise	39	Maquerelles	19
Râpé, Raped, Raspa	42	Mordre	33
Renouer	4	Mouchrons, Mouquerons	11
Resigner, Resiner	22	Mulet, Mule, Mulus	20
Roissoles	12	Natalis, Natal, Nathal	23
salechich, salenchoch	14	Nosche, Noche, Noske, Nosque	55
Sancterude	3	Ovelette, Ove	6
Talme	54	Pastede, Paté, Paste	7
Tapis, Tapiz	15	Poente, Pointe	1
Trecier, Trece	35	Pois	9
Trepied	48	Pou, Poux Peoil	40
Vedriol, Vitriol, Veriole	32	Prunelier, Peronier, Prunier	29
Verdure, Verdeure	31		

מקראה: # = הקטע אינו מצוי בכה"י; אם אין לעז בכה"י יצוין: אין לעז

מס' סידורי וס' בסה"ת	לונדון	לונדון 3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
הוספת סי' = סימנים					
1. ה	#	פוינטא		פונטא	Poente Pointe, חוד (של סכין) ⁴
2. יג	אין לעז	אין לעז	מלונץ	מלנץ	Malanz, פצעים ⁵
3. יג, מד	שנקרואה, שנטרואה, שנקרוד	שיינטורא, שנטוראה	שונטרואה	שיינטדורא, שנקטרווא, ⁶ שיינטדורא, שנקטרווא, שנטור	Sancterude, רוויית דם ⁷
4. כה	רנודיר	רנואיר	#	רטאיר	Renouer, לאחות ⁸

3. כמה מן המילונים להלן מצויים באתר האינטרנט: <http://www.micmap.org/dicfro/>.

4. Godefroy, Dictionnaire, Vol. 10, p. 368.

5. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 378.

6. ז' = ד' רפה.

7. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 2105.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונדון 3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
5. כז	קנשטלש	קנטלייש	קנטיוש	קנטלייש	Cantlais, מעין לחמנות שנילושו בביצים ⁹
6. כז	אובלאטש	ואובלייש	אובליאש	ואובליאי'	Ovelette? ¹⁰ Ove = ביצים, תבשיל שמבוסס על ביצים
7. כז, רכד	פשטידא, פשטד	פשטידא	פשטיו	פנטיזא	pastel Pasté, Paté, Pastede, מאפה בעל שתי שכבות שיש באמצעה בשר ¹¹
8. לה	גושש	גושט	קושש	קוש'ט	Gousse, Cosse, מעטפת ירקות או שרביטים ¹²
9. לה	פוייש	פייש	פוייש, פוייט	פויי'ש	Pois, אפונה ¹³
10. לה			פיבש		Feve; Feive = פול ¹⁴
11. לו	מושרונש	מושרונש	מושרון	משקונש	Mouchrons, Moucerons, זבובונים ¹⁵ , Mouquerons
12. נה	#	רושילוש,	רוישולש, רושולש	רוישולש	Roissoles מאכל (בשר או ירק) המטוגן או (בהרחבה) מחבת כדי

8. Godefroy, Dictionnaire, vol 7, p. 39\1. ibid, vol 10, p. 543.
9. ראה תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, עמ' 238, הערה 34.
10. Godefroy, Dictionnaire, Vol. 5, p. 678. מדובר בלחמניות עם כלילה עבה שנילושו בביצים, ולכן ר"ת סובר שאפשר לברך עליהם 'המוציא'. כאן ההתייחסות היא בהקשר לבישולי עכו"ם. ראה עוד תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, עמ' 237-238, והערות 33-34.
11. קטן, אוצר לעזי רש"י ב, עמ' 60, ערך 681; 1375; Petit Robert, p. 1375; Godefroy, Dictionnaire, vol 10, p. 292. שה- pasté היא עוגה שהמילוי שלה יכול להיות בשר או דגים.
12. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 711. ראה עוד יהודה פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, ירושלים 1990, עמ' 164-165, שדן במחלוקת בין רש"י לתוס' (חולין קיט ע"א) בפרשנות המילה 'שרביט' בקטניות, אך ברור שבנד"ד מדובר בתרמילים שבהם גדלים הגרעינים ולא בקלח כפי שמפרש תוס' את המשנה בעוקצין פ"א מ"ה; ואכן המילה הלועזית בס' התרומה 'קושט' היא כפירוש של רש"י לחולין שם, ד"ה ר' אלעזר.
13. La Curne de Sainte-Palaye, vol. 8, p. 363; אמנם יש כמה מינים דומים וייתכן גם שמדובר בעדשים או אף שעועית.
14. Godefroy, Complement, vol 9, p. 614.
15. Godefroy, Dictionnaire, vol 10, p. 180.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונד3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
					dorer et) לקלות או להשחים (griller ¹⁶
13. נה	#	בויציץ	בויציץ	בויינץ	לא מצאתי ¹⁷
14. נה	#	שליקוק	שלינקוק	#	תבשיל שמתבשל בסיר ובו פירורי לחם ¹⁸
15. נה	#	טפיץ	טפיץ	טפיי"ץ	Tapiz, Tapis שטיח, שמיכה ¹⁹
16. נה	#	אלנגלטירא	אנגלטייר	אנגלטיר'	Angleterre, אנגליה ²⁰
17. סד	אין לעז	פיישילש	פיישילש	פיישייליש	Faissels, מעין סלסלה או כלי להחזקת גבינה, ואולי הכוונה לדפוס שבו מייצרים את הגבינה ²¹
18. נה, סז	# #	הרנאש, הרנש	# הרינש	הראנייש, הרגש	Harenc, Hareng, דג מלוח הרינג ²²
19. סז	#	מקרוייש	מקרוייש	מקריילש	Maquerelles, מקרל ²³
20. סז	#	מוראילש	מולאש	מולאש	Mulet, Mule, Mulus, דג בורי או מין קרוב אליו, ממשפחת Mugilidae ²⁴

16. Petit Robert, p. 1721\1. Godefroy, Dictionnaire, vol 10, p. 579.
17. להלן המשפט כולו עפ"י כ"י וטיקן, דף 43ב: 'ועוד פעמים כשמתגנן במחבת בויינץ או רושויילש יש יותר מדאי שומן וחורין ושופכין המותר בקדירה עם שאר שומן הרי כל השומן מלא חמץ לכך אסור לטגן בפסח בשומן מהותך...'
18. קטן, אוצר לעזי רש"י ב, עמ' 19, ערך 34, וכן עמ' 150, ערך 2018.
19. Dictionnaire étymologique, p. 700. Petit Robert, p. 1923.
20. Godefroy, Dictionnaire, vol 8, p. 22.
21. Godefroy, Dictionnaire, vol 3, p. 706.
22. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 747.
23. Dictionnaire étymologique, p. 457\2.
24. תודה לד"ר שמעון טינמן על האינפורמציה; וראה Petit Robert, p. 1242\2. ה- Mulet הוא דג כשר, ראה הרב ישראל מאיר לוינגר, מאור לכשרות ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 399-400, שה- mullet (= בורי) הוא ממשפחת mugilidae (קיפוניאים), הוא דג בעל קשקשים וזנב מפוצל וכשר למאכל. ולכן ייתכן שלזה

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונד3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
21. סי' פג, # פלדון, פלאון	פלדון	פלדון	פלדון	פלדון	Flaon, Flan, Flavon, עוגה עם גבינה, חלב וביצים ²⁵
22. סי' קל	רישביר	רישנר	אין לעז	רישביר	Resigner, Resiner, ללא רצון עצמי (בס' התרומה - מעין שוטה) ²⁶
23. סי' ניתל	ניתל	ניתל	ניתל	ניתל, ניטל ²⁷	Natalis, Nata, Nathal, Natal חג נוצרי לזכר הולדת משיחם ב- 25 דצמבר ²⁸
24. סי' קלד, קלד	קצח	קצח	קסח	קצח ²⁹	לא מצאתי; ולפי הנראה חג הפסחא הנוצרי ³⁰
25. סי' קלח, קלח	קנדלור	קנדלור, קנדלור	קנדלור, קנדלור		Chandelor, Chandeleur, (latin) Festa Candellarum, קנדלמאס, חג נוצרי ב- 2 פברואר ³¹
26. קסא	מייט	מייט		מייט	Mait, Meit, ערבה חלק הגת שבו מניחים ענבים ³²

-
- התכוון ספר התרומה; לעומת זאת הדג Môle ממשפחת Molidae אינו דג כשר, ראה הרב לוינגר, שם, עמ' 398, שהמולה הוא ממשפחת ה- molidae - דגים חסרי קשקשים.
25. האיות הנכון ככ"י לונד 3; 9, 3; Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 229; Dictionnaire historique, vol. 6, p. 625.
26. Petit Robert, p. 1721\1; Dictionnaire Etymologique, p. 627\1.
27. ד"ר, ויניציה רפ"ג.
28. Godefroy, Dictionnaire, vol 5, p. 473.
29. ד"ר, ויניציה רפ"ג.
30. Elisheva Carlebach, Palaces of time: Jewish calendar 245; עמ' 245; וראה עוד and culture in early modern Europe, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011, pp. 122-121, 125.
31. Godefroy, complement, vol 9, p. 37.
32. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 593, וראה סולוביצ'יק, היין, עמ' 102, שמ"ט הוא שיכר או מי דבש, אך בספר התרומה אינו כן.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונד3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
27. קסא	קאנש	אין לעז	קנש	קנש	Canne, Canna, כד צר וארוך; בנורמנדיה הכוונה לכד לאחסון משקה ובאנג'ו השתמשו במילה זו לציון משאבה של יין מן החבית ³³
28. קסא	ויושטש	אין לעז	ויושטש	ויושטש	Justes, כלי, 'זוה' בצורה אליפסית שהיה עשוי לרוב מזהב כסף ונחושת; ³⁴ כנראה עשוי היה לפעמים מעץ והחזיק יין ושאר משקים. ³⁵
29. קצה	פרונילא	פרונלייר	פרונייר	פרונלייר	Prunelier, Peronier, Pronnier, שזיף עצ שזיף, שזיף בר ³⁶
30. קצה	ארמנט	ארמנט	ארמינט	ארמנטא	Arement Adrement, צבע שחור, דיו העשוי מנחושת גופרתית ³⁷
31. קצה	אין לעז	ורדורא	אין לעז	אין לעז	Verdure, Verdeure, צבע ירקרק ³⁸
32. קצה	ויריאולא	ויריאולא	ויריאולא	ויריאולא	Vedriol, Vitriol, Veriole, חומצה גופרתית. ³⁹

33. Dictionnaire historique, vol. 3, p. 211; וראה עוד סולביצ'יק, היין, עמ' 219, הערה 35.

34. Godefroy, Dictionnaire, vol 4, p. 676.

35. ראה חיים סולביצ'יק, היין, עמ' 219, הערה 35.

36. Godefroy, Dictionnaire, vol 10, p. 441; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 145.

37. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 1233; וראה עוד Godefroy, Lexique, p. 31, שזוהו דיו וכן החומר שממנו מכינים את הדיו: vitriol, וראה להלן מילה מס' 28.

38. בכ"י ל3 הנוסח הוא כך: 'קרקע ירוקה שקורין ורדורא' ו': ויריאולא] ועל שם שמאירה כזכוכית נקראת כן ויריאולא. ורדורא = verdure = ירקרק של צמחים או ירקות: ראה Godefroy, Dictionnaire, vol 8, p.

Petit Robert, p. 2077\1:187.

39. Petit Robert, p. 2104/2; 1232; ערך רש"י, ערך 1232.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונד3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
33. רה	מוריאיר	מורדזייר? מורדזייר?	מורדזייר	מורדזייר, מוראזייר? אוראזייר	Lat. Mordere, Mordre לנשוק ⁴⁰
34. רה	גלו	גלוד	גלוד	גלוד	Glud, דבק חזק ⁴¹
35. ריא	טרצייר	טרצייר	טיכזיר	טריצייר'	Trecier, Trece, משלשל (רצועות) לקלוע (רצועות) ⁴²
36. סי' ריג	קודא	קודא	קודא	קודא	Coude, Coulede, Coute (ועוד וואריאציות), מרפק, עצם המחובר למרפק, לפעמים גם המידה ⁴³
37. ריג	אישלש	אישילא	אישילש	אישילא	Aissele, בית-שח ⁴⁴
38. ריג	קביל	קבילא	קבילא	קביליא	Cheville, Chevilie, Kieville קרסול ⁴⁵
39. סי' ריח	פוצדא, פוצא	פוצין (פוצין?), פוצאר	פוצא	פונ"א, פוצ"א	Puce, Punes, Punaise, Punais, puant מעין פרעוש שמקפץ; ⁴⁶ כינה, פרעוש
40. ריח	פדולש, פדויל, פדולש	פדול	פדויל	פיר"לויי, פדויל	Pou, Poux Peoil, Pouil Pediculus, מעין כינה שבראש ⁴⁷
41. רכ	איזשקלונש	איזשקילוש	אשקלוינש	אשקלונ"ש	Escalone, Eschaloigne, Escaluigne, ובלטינית Ascalonia, בצל ⁴⁸

40. Dictionnaire Etymologique, p. 485; Petit Robert, p. 1228.

41. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 295.

42. קליעת חבל בצורה של צמה, ראה Godefroy, Dictionnaire, vol 10, p. 804; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 1987: לקלוע רצועות התפילין כדי שלא יגררו לארץ.

43. Godefroy, Lexique, p. 130; Dictionnaire historique, vol. 4, p. 309; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 1934.

44. Godefroy, Dictionnaire, vol 8, p. 64; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 334.

45. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 76; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 66.

46. Dictionnaire historique, vol. 8, p. 481.

47. Petit Robert, p. 1496\1.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונד3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
42. סי' רכג	רפיש	רפירא	רשפיין (רשפיץ?)	רפיד	Râpé, Raped, Raspa, Raspé משקה שמתקבל מהוספת מים לענבים טריים שדחוסים בתוך חבית. ⁴⁹
43. סי' רכג	גיטואה ⁵⁰	גיטואה	גיטואה	גייטואה, גיטואה	Vin de goutte, הוא יין שהופק מדריכת הרגליים ⁵¹
44. רכד, רלא	אין לעז, אשטרש	אין לעז, אשטרא	אשטר, אשטרא	אשתיירא	Astre, Aistre, אח – מרצפות להבעיר עליהם עצים ⁵²
45. סי' רכו	קנברא	קנברא	קנבא	קנבא	Chanvre, Caneve, קנבוס ⁵³
46. סי' רכו	קוטון	קוטון	קוטון	קוטון, קוטון	Cotton, כותנה ⁵⁴
47. רכו	קנדיליא, קנדליא	קנדויילא	קנדוייל	קנדוליא	Candela, Chandeile, Chandelle, נר או אבוקה כעין נר שעווה מזפת שצוה או משומן מן החי ⁵⁵
48. סי' רלא	טריפיר	טריפיר	טרפיר	טרפייד, טריפיר'ן, טריפיר	Trepied, חצובה בעלת 3 רגליים ⁵⁶

- Godefroy, Dictionnaire, vol 3, p. 361. Petit Robert, p. 593 (Echalote); Dictionnaire 48
étymologique, p. 262 (Echalote). הבצל הובא לאירופה לפני המאה הראשונה, מהעיר אשקלון
שבארץ ישראל, ומכאן מקור שמו; ראה Histoire naturelle de Plin (traduit par Ajasson de
Grandsagne), livre XIX, Paris, 1829-1833, p. 221.
49. בס' התרומה: נתינת יין צלול על ענבים שלמים; וראה Dictionnaire Etymologique, p. 611\1 Petit
Robert, p. 1604\2.
50. אולי האיות של כל כה"י משובש.
51. ראה סולוביצ'יק, היין, עמ' 80.
52. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 1410; 123\1. Petit Robert, p.
53. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 41; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 1967.
54. Godefroy, Dictionnaire, vol 2, p. 329. Petit Robert, p. 401\2.
55. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 36. Petit Robert, p. 284\2, ibid, p. 1881\2 (suif); וראה עוד
קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 939, שמסביר שמדובר בעששית זכוכית להגן על הנר, אך מדברי ספר
התרומה נראה שמדובר כמצוין במילון שם, בנר או אבוקה הדומה לנר שעווה.
56. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 299.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונדון 3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
49. סי' רלה	גלאצא	גלצא	גלצא	גלצ"א	Glace, קרח ⁵⁷
50. רלו	הריצון	הריצון	הריצון	הריצון	Herisson, Heriçon, העור והשערות סמרו; קיפוד ⁵⁸
51. סי' רלה, רלת, רנד	קוויטורא	קוויטורא	קוויטורא, קויטורא	קויטור', קויטר"א, קויטודא	Cuiture כוייה, פצע מזוהם ⁵⁹
52. רלט	קושטיצא, קושטיגא	קושטיצא	[ב]קומצנא	קושטיצא	Costice, חתיכות בד שמונחות באלכסון ⁶⁰ (ס' התרומה: חוטים ארוגים)
53. רמא וסוף הסימנים		קיישט, קינש"ש	קינרא, קינש"ש		Chainse – בגד ולפעמים בגד תחתון עשוי פשתן לבן או קנבוס ⁶¹
54. רלט	טלמא	טלמא	אין לעז	טלמ"א	Talme ⁶² , אפיריון או חופה (כעין מצנפת)
55. רלט, רמ	נושקא	נושקא, נושק	נושקא	נושקא, נושק', נושק"א	Nosche, Noche, Noske, סיכה לסגירת צוורון של בגד ⁶³
56. סי' רמ רלט, רמ	אפיקא	אפיקא	אפיקא	אפיקה, אפיקי"ט, אפיקא	Affiquet, Affiche, תכשיט שמונח ומחובר לשערות ⁶⁴

57. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 10.

58. Godefroy, Dictionnaire, vol 4, p. 462; קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 1593.

59. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 98.

60. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 212. Petit Robert, p. 401\1.

61. Godefroy, Dictionnaire, vol 2, p. 34; ראה תשלומי התרומה, קטע מס' 25, ושם מדובר בבגד תחתון של נשים.

62. Banit, Glossaire, Leipzig

63. Godefroy, Dictionnaire, vol 5, p. 506; קטן, אוצר לעזי רש"י, 213; ובדפוס בסי' רמ 'טשק"א, אך

נראה שהוא טעות סופר.

64. Godefroy, Dictionnaire, vol 8, p. 39. Petit Robert, p. 32\2; ובספר התרומה התכשיט מיועד לחבר ולסגור חלקי החלוק והבגד.

מס' סידורי וסי' בסה"ת	לונדון	לונדון 3	וטיקן	דפוס	ביאור המילה ³
57. סי' רלט, רנד	אשפינגלי, אשפינגלא	אישפוגלא, אישגילג, אינפילגלא	אשפינגלא	איישפילגלא, איישפילנא, איישפלגא, אישפילגייא	Espingle, סיכה עם חוד בצד אחד ועם חלק מעוגל בצד שני כדי להדק והלחזיק שני דברים יחד ⁶⁵
58. סי' רמג	בוקלא	בוקלא	בוקלא	בוקלא, בוגל"ש	Bocle, Boucle, לולאה של מתכת שנתפסת על ווים או תופסנים ממתכת; אבזם ⁶⁶
59. רמג	קויפא	קופיא	קויפא	קויפ"א	Coife, כיסוי ראש; ⁶⁷ שביס עשוי רשת ⁶⁸
60. רמו	קרוזולא	קרמישל, קיצרילש	קרושויל, קרויישל	קרשווי"ל, קרושיי"ל	Croiseule, Croisel, Croisol, מנורה שהיו בה שתי פתילות בצורה של צלב ⁶⁹
61. רנד	אמוצא	אומצין	אלמוצא	אלמוצא	Almuce, כובע פרווה ⁷⁰ (מצנפת מחוטי צמר כבש או עז)
62. רנד	בריריש	לנירש	לנירש	לנייריש	Lanieres, רצועות צרות וארוכות של עור או בד ⁷¹

65. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 198; 2\672; Petit Robert, p. 242\1; Godefroy, Lexique, p. 348.

66. Godefroy, Dictionnaire, vol 8, p. 119. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 196.

67. Godefroy, Dictionnaire, vol 9, p. 119.

68. קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 3133.

69. Godefroy, Lexique, p. 135\2; וראה קטן, אוצר לעזי רש"י, ערך 135.

70. Dictionnaire, greimas

71. Dictionnaire des synonymes, p. 344\1; ibid, p. 169\2.

ביבליוגרפיה וקיצורים ביבליוגרפים

בביבליוגרפיה מובאים רק הספרים שמצוינים בהערות לפי מספר העמוד, ולא את כל הספרים שמוזכרים בספר. סידור ה- א"ב בספרות מקור הוא לפי שם הספר (ולא לפי שם המחבר) או בדרך של קיצורים ביבליוגרפים. ציינו את שם הספר בלא להקדים את המילה 'ספר' למשל הג'ן ולא ספר הג'ן, אלא אם כן המילה 'ספר' היא חלק אינטגרלי מן השם.

ספר התרומה – כתבי היד והדפוסים השונים צוינו לעיל במבוא.

כתבי יד

אוקספורד בודלי 678, F20593, (הגהות והוספות לס' המרדכי)
לונדון - הספרייה הבריטית, קטלוג מרגליות 655, F5872 (מחזור ויטרי, מהד' הורוביץ)
פריס הספרייה הלאומית Heb 363, F20238, (ספר הרקח)

ספרות מקור

אדרת אליהו = הרב אליהו גוטמאכר, שו"ת אדרת אליהו, ירושלים: מוסה"ק, תשמ"ד

אוצר הגאונים, תשובות גאוני בבל ופירושיהם על פי סדר התלמוד... א-יג / ערוך ע"י ב. מ. לוין, ירושלים: ח. וגשל, תשמ"ד

אוצר מפרשי התלמוד, חלה, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ג

אור זרוע, מהד' פרבשטיין = ר' יצחק בן משה מוינה, אור זרוע, מהד' יעקב פרבשטיין, ירושלים: מכון ירושלים, תש"ע

אור זרוע, מהד' קליין = ר' יצחק בן משה מוינה, אור זרוע השלם, הלכות מועדים זרעים, שבת ועירובין, מהד' שלום קליין, ירושלים: מכון ירושלים, תשס"א-תשס"ו

איסור והיתר = ספר איסור והיתר, המיוחס לר' ירוחם, ליורנו תרמ"ב
איסור והיתר, אשכנזי = ר' יונה בן ישראל אשכנזי, ספר איסור והיתר הארוך, וילנא תרנ"א

אליהו מנחם בן משה מלונדריש, פסקי רבנו אליהו לסדר זרעים, מהדורת מרדכי יהודה לייב זק"ש, ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"א

אמרכל = חמשה קונטרסים... ספר אמרכל (בעריכת נ"נ קורניל), וינה 1864

ארחות חיים, ד' פירינצי = ר' אהרון מלונל, ספר ארחות חיים, ירושלים תשט"ז (ד"ר: פירינצי תק"י)

ארחות חיים, מהד' קליין = ר' אהרון מלוניל, ספר ארחות חיים, הל' פסח, ענייני
 שבת, מהד' שלום קליין, ירושלים: מכון ירושלים תשנ"ו-תשס"ט
 ארחות חיים, מהד' שלזינגר = ר' אהרון מלוניל, ספר ארחות חיים ח"ב, מהד' משה
 שלזינגר, ברלין תרס"ב
 בדק הבית = ר' אהרון הלוי, בדק הבית בתוך תורת הבית, מהד' משה ברוך,
 ירושלים: מוסד הרב קוק, תשנ"ה-תש"ע
 ברכה משולשת = ר' יהודה בן יצחק (שירליאון מפריס), ספר ברכה משולשת על
 מסכת ברכות, ירושלים תשמ"ג
 גלבר הרב שלום יוסף, 'דין טלטול בדבר הראוי לשימוש...', קובץ שערי ציון ב
 (תש"ן) כולל אמרי יושר, ירושלים, עמ' 33-42
 דינא דחיי = בנבנישתי ר' חיים, ספר דינא דחיי, קונסטנטינה תק"ז
 האגור, מהד' הרש"ל = ר' יעקב ברוך לנדא, ספר האגור השלם, מהד' משה
 הרש"ל, ירושלים תש"ך
 האורה = ספר האורה, מהד' שלמה בובר, לבוב תרס"ה
 האשכול = ר' אברהם בן יצחק, ספר האשכול א-ב, מהד' שלום אלבק, ברלין
 תפרי"ח-תרצ"ד
 האשכול = ר' אברהם בן יצחק, ספר האשכול א-ג, מהד' צבי בנימין אויערבך,
 האלברשטאט תרכ"ח
 הבתים, מהד' בלוי = ר' דוד בן שמואל כוכבי, ספר הבתים, מהד' משה יהודה בלוי,
 ניו יורק תשל"ט
 הבתים, מהד' הרש"ל = ר' דוד בן שמואל כוכבי, ספר הבתים, מהד' משה הרש"ל,
 ירושלים תשמ"ג
 הג"ן = ר' אהרן בן יוסי הכהן, ספר הג"ן: פירוש לחמישה חומשי תורה, מהד' יחיאל
 מיכל אורליאן, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשס"ט
 הגהות מיימוניות, מהד' פרנקל = ר' מאיר הכהן, הגהות מיימוניות ותשובות
 מיימוניות, בתוך משנה תורה לרמב"ם, מהד' שבתי פרנקל, ירושלים
 תשל"ה-תשס"ז
 הדר זקנים, ירושלים = ספר הדר זקנים (מיוחס לר' אשר בן יחיאל), ירושלים: המכון
 להפצת פירושי בעלי התוספות על התורה, תשמ"ו
 הדר זקנים, ליוורנו = ספר הדר זקנים (מיוחס לר' אשר בן יחיאל), ליוורנו ת"ר
 הלכות גדולות, מהד' הילדסהיימר (ברלין) = ר' שמעון קיירא, הלכות גדולות עפ"י
 כ"י רומי, מהד' עזריאל הילדסהיימר, ברלין תרמ"ח

הלכות גדולות, מהד' עזריאל הילדסהיימר (ירושלים) = ר' שמעון קיירא, ספר
הלכות גדולות א-ג, מהד' עזריאל הילדסהיימר, ירושלים: מקיצי נרדמים,
תשל"ב-תשמ"ז

הלכות גדולות, מכון ירושלים = ר' שמעון קיירא, ספר הלכות גדולות, ירושלים:
מכון ירושלים, תשנ"ב

הלכות חלה לרבינו יצחק מדורא = הרב אברהם יוסף חבצלת, 'הלכות חלה לרבינו
יצחק מדורא, צפונות ב (תשמ"ט) עמ' יח-כד

הלכות פסוקות = ספר הלכות פסוקות או הלכות ראו... מהד' אריה ליב שלוסברג,
ירושלים תשכ"ז

המכתם, מהד' סופר = ר' דוד בן לוי מנרבונה, ספר המכתם, מהד' אברהם סופר,
ירושלים תשי"ט

הערוך, מהד' קאהוט = ר' נתן בן יחיאל, ספר הערוך השלם, מהד' קאהוט, ניו יורק
תשט"ז

הפרנס = ר' משה פרנס מרוטנבורג, ספר הפרנס, וילנא תרנ"א

הר צבי, מועד קטן = הרב צבי פסח פרנק, הערות וביאורים בסוגיות הש"ס,
ירושלים: מכון הרב פרנק, תשנ"ח

הרא"ה, ביצה = ר' אהרון הלוי, חידושי הרא"ה, בתוך שיטת הקדמונים למסכת
ביצה, מהד' הכהן, ירושלים: אורייתא, תשל"ט

והזהיר, מיוחס למר חפץ אלוף, מהד' ישראל מאיר פריימן, לייפציג תרל"ג

חידושי רבינו דוד, פסחים = ר' דוד ב"ר ראובן בונפיד, חידושי רבינו דוד... מהד'
אברהם שושנה, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ז

חידושי תלמידי רבינו יונה על מסכת עבודה זרה, מהד' צבי הכהן זשרקובסקי,
ברוקלין תשט"ז

חיי אדם = דנציג הרב אברהם, חיי אדם עם נשמת אדם, מהד' הלל קצנלבוגן,
ירושלים תשס"ח

חלת לחם = הרב שמחה רובינשטיין, ספר חלת לחם, ירושלים תשמ"ז (ד"צ לבוב,
1852)

יוחסין = ר' אברהם זכות, ספר יוחסין, מהד' צבי פיליפוסקי, לונדון 1857
יוסף הרב עובדיה, 'מוקצה שנטלו בהיתר לצורך מקומו...', מוריה שמא-שמג
(תשס"ט), עמ' קמז-קנד

ים של שלמה = ר' שלמה לוריא, ים של שלמה, ירושלים תשנ"ז

יראים, מהד' שיף = ר' אליעזר בן שמואל ממיץ, ספר יראים, עם תועפות ראם,
מהד' הרב אברהם אבא שיף, וילנא תרס"ב

ירושלמי, מהד' האקדמיה ללשון העברית = תלמוד ירושלמי, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, תשס"א
כלבו, מהד' דוד אברהם = ר' אהרון מלוניל, ספר כלבו א-ז, מהד' דוד אברהם, ירושלים תש"ן-תשס"ז
כנפי יונה = הרב יונה לאנדסופר, ספר כנפי יונה, פראג תקע"ב
כפתור ופרח, מהד' בית המדרש... = ר' אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים: בית המדרש הגבוה להתישבות, תשנ"ד-תשנ"ט
כרם ציון, אוצר התרומות הלכות פסוקות ירושלים: מדרש בני ציון, תשל"ח
כתוב שם = ר' אברהם בן דוד, ספר כתוב שם, ירושלים: מכון חתם סופר, תש"ן
לחם הארץ, הרב יוסף צבי הלוי, ירושלים תש"י
ליקוטי תוספות שאנץ, מהד' יעקב ליפשיץ, ירושלים תשל"ד בתוך סנהדרי גדולה למסכת סנהדרין, ירושלים: מכון הרי פישל
לקט העומר, הרב יעקב ישעיה בלוי, בתוך מלוא העומר, ירושלים: ישיבת אהל משה דיסקין, תשמ"א
לקט יושר, מהד' פריימן = ר' יוסף בן משה, לקט יושר א-ב, מהד' יעקב פריימן, ברלין תרס"ג-תרס"ד
מאה שערים = ר' יצחק בן יהודה אבן גיאת, הלכות הרי"ץ גיאת - ספר שערי שמחה הנקראים מאה שערים, ירושלים: מכון חתם סופר, תשנ"ח
מאירי, ב"מ, מהד' שלזינגר = ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה למסכת בבא מציעא, מהד' קלמן שלזינגר, ירושלים: מקיצי נרדמים, תשל"ב
מאירי, ב"ק, מהד' שלזינגר = ר' מנחם המאירי, בית הבחירה למסכת בבא קמא, מהד' קלמן שלזינגר, תשל"א
מאירי, חלה, מהד' סופר = ר' מנחם המאירי, בית הבחירה למסכת חלה, מהד' אברהם סופר, ירושלים תשכ"ט
מגן אבות = ר' מנחם בן שלמה המאירי, תשובות רבינו המאירי הנקרא מגן אבות, מהד' שלמה אהרון ורטהימר, ירושלים תשי"ח
מהר"י וייל, מהד' דומב = ר' יעקב בן יהודה וייל, שאלות ותשובות רבינו יעקב וייל, מהד' יונתן שרגא דומב, ירושלים: מכון ירושלים, תשס"א
מהר"ם, שו"ת, ד' פראג = ר' מאיר בן ברוך, ספר שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך, ד' פראג, מהד' משה אריה בלאך, בודפשט תרנ"ה
מהר"ם, שו"ת, ד' קרימונה = ר' מאיר בן ברוך, שאלות ותשובות מהר"ם, קרימונה שי"ז

מהר"ם, שו"ת, מהד' בלאך = ר' מאיר בן ברוך, ספר שערי תשובות (שו"ת מהר"ם), מהד' משה אריה בלאך, ברלין תרנ"א

מהר"ם, שו"ת, מהד' רבינוביץ = ר' מאיר בן ברוך, שאלות ותשובות מהר"ם בר ברוך, מהד' רפאל נתן רבינוביץ, לבוב תר"ך

מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים = ר' מאיר בן ברוך, תשובות פסקים ומנהגים, ב, מהדורת יצחק זאב כהנא, ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"ל

מהרי"ל החדשות, מהד' סץ = ר' יעקב בן משה הלוי מולין, שו"ת מהרי"ל החדשות, מהד' יצחק סץ, ירושלים: מכון ירושלים תשל"ז

מהרי"ל, מהד' סץ = ר' יעקב בן משה הלוי מולין, שאלות ותשובות מהרי"ל, מהד' יצחק סץ, ירושלים: מכון ירושלים, תש"ם

מהרי"ק, שו"ת חדשות = ר' יוסף בן שלמה קולון, שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, מהד' אליהו דב פינס, ירושלים תש"ל

מהרי"ק, שו"ת ישנות = ר' יוסף בן שלמה קולון, שאלות ותשובות מהרי"ק הישנות, מהד' שמואל ברוך דויטש ואליקים שלזינגר, ירושלים תשמ"ח

מחזור ויטרי, מהד' אריה גולדשמידט, ירושלים תשס"ד

מחזור ויטרי, מהד' שמעון הורוויץ, נירנברג תרפ"ג

מלוא העומר, הרב יצחק שלמה בלוי, ירושלים: ישיבת אהל משה דיסקין, תשמ"א

מעשה הגאונים, מהד' אברהם עפשטיין, ברלין: חברת מקיצי נרדמים, תר"ע

מרדכי גיטין, מהד' רבינוביץ = ר' מרדכי בן הלל, ספר המרדכי לרבינו מרדכי בן הלל האשכנזי למסכת גיטין והילכות הגט, מהד' מאיר א' רבינוביץ, בתוך מחקרים ומקורות מאסף למדעי היהדות, ספר ב כרך ב, ערוך בידי ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תש"ן

מרדכי השלם, ראש השנה = ר' מרדכי בן הלל, ספר מרדכי השלם, ירושלים: מכון ירושלים, תשמ"ט

מרדכי, הל' ארץ ישראל, מהד' דיקמן = ר' מרדכי בן הלל, מרדכי הלכות ארץ ישראל וחלה, מהד' שמואל דיקמן, בני ברק תשנ"ג

מרדכי, הל' ארץ ישראל, מהד' חבצלת = ר' מרדכי בן הלל, מרדכי הלכות ארץ ישראל וחלה, מהד' אברהם יוסף חבצלת, בתוך מוריה פח (תשמ"ז), עמ' יג-כט

מרדכי, הל' ארץ ישראל, מהד' רוזנטל = ר' מרדכי בן הלל, מרדכי הלכות ארץ ישראל וחלה, מהד' שבתי רוזנטל, בתוך נטעי הכרם ענייני חלה, ירושלים תשמ"ו, עמ' סז-עה

משנת זרעים מסכת חלה א-ב, ירושלים: מכון משנת אהרון, תשס"ד

משנת רבי עקיבה = הרב עקיבה בן שלמה זלמן פרוש, משנת רבי עקיבה, ירושלים תשט"ז

ניצוצי אור = הרב מרגליות ראובן, ניצוצי אור האורות בתלמוד בבלי..., ירושלים: מוסד הרב קוק תשס"ב

נשמת אדם = דנציג הרב אברהם, חיי אדם עם נשמת אדם, מהד' הלל קצנלבוגן, ירושלים תשס"ח

סדור רש"י, מהד' בובר (ופריימן), ברלין: מקיצי נרדמים, תרע"ב

סדר תנאים ואמוראים, מהד' איתמר מצגר, ירושלים: מכון נוה אשר תשס"א

סדר תנאים ואמוראים, מהד' קלמן כהנא, פרנקפורט תרצ"ה

סמ"ג, מהד' שלזינגר = ר' משה בן יעקב מקוצי, סמ"ג, מהד' אליקים שלזינגר, ירושלים תשנ"ה

סמ"ג, מכון ירושלים = ר' משה בן יעקב מקוצי, ספר מצוות גדול השלם, כרך א-ב, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ג-תשס"ג

סמ"ק מצורף, מהד' הר-שושנים = ר' משה בן זוסמן מצורף, הסמ"ק מצורף א-ג, מהד' יצחק יעקב הר-שושנים רוזנברג, ירושלים תשל"ג-תשמ"ח

סמ"ק, מהד' רלבג = ר' יצחק בן יוסף מקורביל, עמודי גולה (סמ"ק), מהד' חיים יהוסף רלב"ג, ניו יורק תשי"ט

ספר האגודה, מהד' בריזל = ר' אלכסנדר זוסלין הכהן, ספר האגודה, מהד' אליעזר בריזל, ירושלים תשנ"ב-תשנ"ד

ספר הישר, חידושים = ר' יעקב בן מאיר, ספר הישר, חלק החידושים, מהד' שמעון שלמה שלזינגר, ירושלים תשמ"ה

ספר הישר, תשובות = ר' יעקב בן מאיר, ספר הישר, חלק השאלות והתשובות, מהד' שרגא רוזנטל, ברלין תרנ"ח

ספר הלכות ארץ ישראל (מיוחס לר' יעקב בעל הטורים), מהד' אליעזר שמחה רבינוביץ, לונדון תר"ס

ספר הלכות ארץ ישראל (מיוחס לר' יעקב בעל הטורים), מהד' יעקב זאב יוסקוביץ ופלוצקי, תרפ"ח

ספר הלכות ארץ ישראל, מהד' גיפטר = ספר הלכות ארץ ישראל (מיוחס לר' יעקב בעל הטורים), מהד' מרדכי גיפטר, בתוך חידושי רבי אליעזר שמחה, ירושלים: מכון ירושלים תשנ"ג, עמ' רפז-שטז

ספר הניר, מהד' גרשון אפפעל, ירושלים תשנ"ד

ספר פרדס הגדול, ורשא 1870

ספר תוספות השלם: אוצר פירושי בעלי התוספות על תורה נביאים וכתובים א-יב, מהד' הרב יעקב גליס והרב משה גליס, ירושלים: מפעל תוספות השלם, תשמ"ב-תשס"ט

עבודת הקודש = שלמה בן אדרת, ספר עבודת הקודש א-ב, מהד' שלום מאיר יונגרמן, זכרון יעקב תשנ"ח

עמודי אש = אייזנשטיין הרב ישראל, שאלות ותשובות עמודי אש, ירושלים תשע"א עמנואל, דרשה = ר' אלעזר בן יהודה מוורמייזא, דרשה לפסח, מהד' שמחה עמנואל, ירושלים: חברת מקיצי נרדמים, תשס"ו

פאת השלחן = הרב ישראל בן שמואל משקלוב, פאת השלחן, ירושלים: פרדס, תשי"ט

פירושים ופסקים על התורה לרבינו אביגדור צרפתי, ירושלים: מכון הררי קדם, תשנ"ו

פסקי מהרי"ח ממגדנבורג = ר' יחזקיה ממגדנבורג, פסקי מהרי"ח, בתוך שיטת הקדמונים למסכת שבת, מהד' משה יהודה הכהן בלוי, ניו יורק תשמ"ז

פסקי ר' מנחם מנדל קלויזנר = ר' מנחם מנדל קלויזנר, פסקי ר' מנדל קלויזנר, בתוך שיטת הקדמונים על מסכת עבודה זרה, מהד' משה יהודה הכהן בלוי, ניו יורק, תשנ"א

פסקי רבנו יחיאל מפריס = ר' יחיאל בן יוסף מפריס, פסקי רבינו יחיאל מפאריש, מהד' אליהו דב פינס, ירושלים: מכון ירושלים, תש"מ

פרחי ציון, הרב יהודה ירוחם פישל פערלא, בתוך ספר כפתור ופרח, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ו

פרי תבואה, שו"ת = מרגליות הרב יהודה ליב, שאלות ותשובות פרי תבואה, בני ברק תש"ל (ד"צ נאווי דוואהר תקנ"ו)

קיצור ספר מצוות גדול = ר' אברהם ב"ר אפרים, קיצור ספר מצוות גדול, מהד' י' הורוביץ, ירושלים: מקיצי נרדמים תשס"ה

קמחא דפסחא... על מסכת פסחים, מהד' יעקב הלוי ליפשיץ, ירושלים: תפוצה, תשמ"ו

ר' אברהם בן יצחק מן ההר, פירוש רבינו אברהם מן ההר למסכתות נדרים ונזיר, בתוך שיטת הקדמונים מהד' משה יהודה בלוי, ניו יורק תשכ"ב

ר' ירוחם בן משלם, ספר תולדות אדם וחווה, ונציה שי"ג

ר"ן, בבא בתרא, מהד' ליכטנשטיין = רבינו ניסים ב"ר ראובן, חידושי הר"ן מסכת בבא בתרא, מהד' אליהו ליכטנשטיין, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשנ"ו

ראב"ן = ר' אליעזר בן נתן, ספר אבן העזר, ירושלים תשל"ה

ראב"ן, מהד' דבליצקי = ר' אליעזר בן נתן, ספר ראב"ן הוא אבן העזר..., א-ג, מהד' דוד דבליצקי, בני ברק, תשס"ח-תשע"ב

ראב"ה, מהד' אפטוביצר = ר' אליעזר בן יואל, ספר ראב"ה א-ד, מהד' אביגדור אפטוביצר, ברלין תרע"ג-תרצ"ח

ראב"ה, מהד' דבליצקי = ר' אליעזר בן יואל, ספר ראב"ה, תשובות, מהד' דוד דבליצקי, בני ברק תשל"ו, תשמ"ט, תש"ס

רב שר שלום גאון, תשובות רב שר שלום גאון בתוך כתבי יד וספרי גאונים וראשונים, מהד' וינברג, ירושלים: מוסד הרב קוק תשל"ו

רבינו פרץ, נזיר = חידושי רבינו פרץ ב"ר יצחק הכהן מברצלונה, בתוך שיטת הקדמונים על מסכת נזיר, מהד' משה יהודה בלוי, ניו יורק תשל"ב

רבינו קרקש, גיטין, מהד' ליכטנשטיין = רבינו קרקש וידאל, חידושי רבינו קרקש מסכת גיטין (יחד עם ריטב"א), מהד' אליהו ליכטנשטיין, ירושלים: מוסד הרב קוק תשמ"ח

רוקח, מהד' קוזמה = ר' אלעזר בן יהודה מוורמייזא, ספר מעשה רוקח, מהד' אמושה קוזמה, מהדורה אינטרנטית

רוקח, מהד' שניאורסון = ר' אלעזר בן יהודה מוורמייזא, ספר הרוקח הגדול, מהד' שמעון שניאורסון, ירושלים תשכ"ז

ריב"ש, המיוחסות = שו"ת המיוחסות לריב"ש, בתוך שו"ת הריב"ש ח"ב, מהד' דוד מצגר, ירושלים: מכון ירושלים תשנ"ג

ריב"ש, שו"ת מהד' מצגר = ר' יצחק בר ששת, שאלות ותשובות לרבינו יצחק בר ששת (ריב"ש), מהד' דוד מצגר, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ג

ריבב"ן = עוזי פוקס, 'פירושי ריבב"ן למסכת ביצה', גנוזות ב (תשמ"ה), עמ' פה-קכד

ריטב"א, בבא מציעא מהד' רפאל; חולין מהד' רפאל; יבמות מהד' יפהן; כתובות מהד' גולדשטיין; עבודה זרה מהד' גולדשטיין; עירובין מהד' גולדשטיין; שבת מהד' גולדשטיין; יומא מהד' ליכטנשטיין = ר' יום טוב אלשבילי, חידושי הריטב"א מסכת..., מהד'..., ירושלים: מוסד הרב קוק תשל"ה-תשס"ט

ריטב"א, שו"ת, מהד' קאפח = שאלות ותשובות רבינו יום טוב אלשבילי, מהד' יוסף קאפח, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשי"ט

רמב"ן, גיטין, מהד' הישריק = ר' משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, מהד' אליהו רפאל הישריק ירושלים: מכון הרב הרש"ר, תשנ"ה

רמב"ן, הל' חלה והל' בכורות = ר' משה בן נחמן, הלכות חלה ובכורות, בתוך מהרי"ט אלגזי, מהד' ברוך אויערבאך, ירושלים תשנ"ג

רש"י תשובות = ר' שלמה בן יצחק, תשובות רש"י, מהד' ישראל ש' אלפנביין, ניו יורק תש"ג

רשב"א, גיטין מהד' סקלר; חולין מהד' אילן; יבמות מהד' דיקמן; ראש השנה מהד' דימיטרובסקי = ר' שלמה בן אדרת, חידושי הרשב"א למסכת..., מהד'..., ירושלים: מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"א-תשנ"ו

רשב"א, פסקי חלה, מהד' ברגמן = פסקי חלה לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מהד' יששכר דב ברגמן, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשס"ג

רשב"א, שו"ת, מהד' זלזניק = ר' שלמה בן אדרת, שאלות ותשובות הרשב"א א-ח, מהד' אהרון זלזניק, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ז-תשס"ה

רשב"ש = ר' שלמה בן שמעון דוראן, ספר הרשב"ש, מהד' משה סובל, ירושלים: מכון ירושלים תשנ"ח

שאלות דרב אחאי, מהד' הנצי"ב = ר' אחאי משבחא, שאלות דרב אחאי גאון, מהד' הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ז

שאלות דרב אחאי, מהד' מירסקי = ר' אחאי משבחא, שאלות דרב אחאי גאון, מהד' שמואל מירסקי, ירושלים: המכון למחקר ולהוצאת ספרים סורא, תש"ך

שאלות ותשובות מר' יצחק בן משה אור זרוע ומאיר בן ברוך, מהד' יצחק זאב כהנא, ירושלים תש"ג

שבולי הלקט, מהד' בובר = ר' צדקיה בן אברהם הרופא, שבלי הלקט, מהד' שלמה בובר, וילנא תרמ"ז

שבולי הלקט, מהד' חסידה = ר' צדקיה בן אברהם הרופא, ספר שבולי הלקט ח"ב, מהד' שמחה חסידה, ירושלים: מכון ירושלים, תשמ"ח

שבולי הלקט, מהד' מירסקי = ר' צדקיה בן אברהם הרופא, שבלי הלקט השלם, מהד' שמואל מירסקי, ניו יורק: מכון סורא, תשכ"ו

שבת הארץ = הרב אברהם יצחק קוק, שבת הארץ עם תוספת שבת, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תש"ס

שו"ת הרא"ש = ר' אשר בן יחיאל, שאלות ותשובות לרבינו אשר בן יחיאל, מהד' יצחק שלמה יודלוב, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ד

שולחן ערוך הרב = ר' שניאור זלמן מלאדי, שולחן ערוך, ניו יורק: קה"ת, תשל"ח

שיטה מקובצת, חולין = ר' בצלאל אשכנזי, שיטה מקובצת למסכת חולין, מהד' שושנה, ירושלים: מכון אופק, תשנ"ח

תוספות איורא, למסכת סוטה, מהד' יעקב הלוי ליפשיץ, ירושלים תשכ"ט

תוספות הרא"ש, בבא מציעא, מהד' הרשלר = ר' אשר בן יחיאל, תוספות הרא"ש על מסכת בבא מציעא, מהד' משה הרשלר ועוד, ירושלים: דפוס חמד תשמ"ה

תוספות הרא"ש, מועד קטן מהד' קוק; סוטה מהד' ליפשיץ = ר' אשר בן יחיאל, תוספות הרא"ש למסכת..., מהד'..., ירושלים: מכון הרי פישל, תשכ"ח-תשל"ג

תוספות הרא"ש, נזיר, מהד' דבליצקי = ר' אשר בן יחיאל, תוספות הרא"ש על מסכת סוטה, מהד' בצאלאל דבליצקי, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשס"ד

תוספות הרא"ש, פסחים, מהד' שושנה, ירושלים: מכון אופק, תשנ"ז

תוספות הרא"ש, שבת, מהד' לנגה = ר' אשר בן יחיאל, תוספות הרא"ש על מסכת שבת, מהד' יצחק שמעון לנגה, ירושלים תשכ"ט

תוספות הרשב"א, מהד' האדר"ת = ר' שמשון בן אברהם משאנץ, תוספות הרשב"א למסכת פסחים, מהד' האדר"ת, ירושלים תשט"ז

תוספות הרשב"א, עבודה זרה = ר' שמשון בן אברהם משאנץ, תוספות הר"ש משאנץ למסכת עבודה זרה, בתוך שיטת הקדמונים, מהד' בלוי, ניו יורק תשכ"ט

תוספות חכמי אנגליה, סנהדרין, מהד' סופר = תוספות חכמי אנגליה על מסכת סנהדרין, מהד' אברהם סופר, ירושלים תשכ"ח

תוספות ישנים, יבמות, מהד' שושנה = תוספות ישנים השלם על מסכת יבמות, מהד' אברהם שושנה, ירושלים: אופק, תשנ"ד

תוספות ר' אלחנן = ר' אלחנן בן יצחק, תוספות רבינו אלחנן... על מסכת עבודה זרה, מונקאטש תרס"א

תוספות ר' אלחנן, מהד' קרויזר = ר' אלחנן בן יצחק, תוספות רבינו אלחנן... על מסכת עבודה זרה, מהד' מאיר קרויזר, בני ברק תשס"ג

תוספות ר' יהודה מפריס = ר' יהודה בן יצחק (שירליאון מפריס), תוספות ר' יהודה מפריס, בתוך שיטת הקדמונים למסכת שבת, מהד' משה יהודה בלוי, ניו יורק תשמ"ז

תוספות ר' פרץ, בבא מציעא, מהד' הרשלר = ר' פרץ בן אליהו מקורביל, תוספות רבינו פרץ, מסכת בבא מציעא, מהד' חיים בן ציון הרשלר, ירושלים תש"ל

תוספות ר' פרץ, יבמות, מהד' פרוש = ר' פרץ בן אליהו מקורביל, תוספות מהר"ם ורבינו פרץ, מסכת יבמות, מהד' הלל פרוש, ירושלים תשנ"א

תוספות ר' פרץ, עירובין = ר' פרץ בן אליהו מקורביל, תוספות רבינו פרץ, מסכת עירובין, מהד' חיים דיקמן, ירושלים תשנ"א

תוספות ר' פרץ, פסחים = ר' פרץ בן אליהו מקורביל, תוספות פרץ למסכת פסחים, ירושלים: מכון מערבא, תשנ"ז

תוספות ר' פרץ, ראש השנה = ר' פרץ בן אליהו מקורביל, תוספות רבינו פרץ, ראש השנה, מהד' משה הרשור, ירושלים תשל"א

תוספות ר"י הזקן ותלמידו = ר' יצחק בן שמואל, תוספות ר"י הזקן ותלמידו על מסכת שבת א-ב, מהד' אברהם ויהודה אמיתי שושנה, ירושלים: מכון אופק, תשס"ז-תשע"א

תוספות רבינו טורדוס, נזיר, בתוך שיטת הקדמונים על מסכת נזיר, מהד' משה יהודה בלוי, ניו יורק תשל"ב

תוספות שאנץ, למסכת בכורות, מהד' יעקב דוד אילן, בני ברק: מכון כנסת הראשונים תשל"ג

תורת הארץ, ח"א, הרב משה קליערס, ירושלים תשל"ב

תורת הבית = ר' שלמה בן אדרת, תורת הבית, ירושלים תשל"ב

תורת הבית, מהד' ברון = ר' שלמה בן אדרת, תורת הבית, מהד' משה ברון, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשנ"ה-תש"ע

תורת המנחה = ר' יעקב ב"ר חננאל סקילי, ספר תורת המנחה, מהד' מרדכי חפץ, צפת תשנ"א

תורת השלמים = הרב יעקב בן יוסף ריישר, תורת השלמים, בתוך ספר תורת חטאת, פיעטרקוב תרס"ד

תורת יהונתן = הרב יהונתן אבעלמאן, תורת יהונתן, ירושלים: יעקב גריינציג, [תשס"ז].

תורתן של גאונים, הבלין: אוסף חבורי הלכה ותשובות של גאונים בבבל וארץ ישראל שנאספו מתוך קבצים וכתבי עת (בעריכת יצחק יודלוב, שלמה ז. הבלין - מבוא ומפתחות שלמה ז. הבלין), ירושלים: ח' וגשל, תשנ"ג

תניא רבתי, מהד' בראון = ר' יחיאל בן יקותיאל הרופא, ספר תניא רבתי, מהד' ישראל בראון, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשע"א

תקנות קאנדיה = תקנות קנדיאה וזכרונותיה, מהד' הרטום וקאסוטו, ירושלים: חברת מקיצי נרדמים, תש"ב

תרומת הדשן, מהד' אביטן = ר' ישראל איסרלין, תרומת הדשן, חלק ראשון שאלות ותשובות, חלק שני פסקים וכתבים, מהד' שמואל אביטן, ירושלים תשנ"א

תשב"ץ = ר' שמעון בן צמח דוראן, ספר התשב"ץ, מהד' יואל קטן, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ח-תשס"ז

תשב"ץ = ר' שמשון בר צדוק, ספר תשב"ץ, וורשא תרס"א

תשובות הגאונים שערי צדק, בתוך קובץ ספרי הגאונים : תשובות ופסקים ח"ב, בני ברק: המסורה, תשמ"ה-תשמ"ז

תשובות הגאונים, מהד' אברהם אליהו הרכבי, ניו יורק תשי"ט (ד"צ ברלין תרמ"ז)
תשובות הגאונים, מהד' שמחה עמנואל, ירושלים: מכון אופק, תשנ"ה
תשובות הרי"ד, מהד' ורטהימר = ישעיה בן מלי די טראני, תשובות הרי"ד, מהד' אברהם יוסף ורטהימר, ירושלים: מכון התלמוד הישראלי השלם, תשכ"ז
תשובות ופסקים חכמי אשכנז וצרפת, מהד' אפרים קופפר, ירושלים תשל"ג
תשובות ופסקים לר"י הזקן = ר' יצחק בן שמואל, תשובות ופסקים לר"י הזקן, בתוך שיטת הקדמונים על מסכת עבודה זרה, מהד' משה יהודה בלוי, ניו יורק תשנ"א

תשובות חכמי צרפת ולותיר, מהד' יואל מילר, וויען תרמ"א
תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו = ר' מאיר בן ברוך, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו א-ב, מהד' שמחה עמנואל, ירושלים: האיגוד העולמי למדעי היהדות, תשע"ב

תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, מהד' ירחמיאל ברודי, ירושלים: מכון אופק, תשע"א

ספרות מחקר

אברמסון שרגא, 'עניינות בספר מצוות גדול', סיני פ (תשל"ז), עמ' רז-רטז
אורבך אפרים אלימלך, 'חלקם של חכמי צרפת ואשכנז בפולמוס על הרמב"ם ועל ספריו', ציון יב (תמוז תש"ז), עמ' 149-159
אורבך, בעלי התוספות = אורבך אפרים אלימלך, בעלי התוספות – תולדותיהם, חיבוריהם, שיטתם, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ג
אלון מנחם, המשפט העברי: תולדותיו מקורותיו ועקרונותיו, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשמ"ח
אלוני נחמיה וקופפר אפרים, רשימת תצלומי כתבי-היד העבריים במכון חלק ב, ירושלים תשכ"ד
אלוני נחמיה, 'חמישה כתבי יד עבריים בספריית לונד (שבדיה)', עלי ספר ד (תשל"ז), עמ' 5-19

אסף שמחה, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ז
אסף, דרכי התלמוד = אסף שמחה, 'דרכי התלמוד וכללי ההוראה בתשובות הגאונים', ספר היובל לרבי יהודה לייב הכהן פישמן, ירושלים תרפ"ו, עמ' מו-סח

- אפטוביצר, מבוא = ספר הראבי"ה, מהד' אפטוביצר ח"ד, ברלין ירושלים: מקיצי נרדמים תפרי"ח
- אפרתי יעקב אשר, תקופת הסבוראים וספרותה בבבל ובארץ ישראל, פתח תקווה: אגודת בני אשר, תשל"ג
- אפשטיין, מחקרים = אפשטיין יעקב נחום, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשמ"ד
- ביאלר יהודה לייב, מן הגנוזים א, ירושלים תשכ"ז
- בנדיקט ב"ז, מרכז התורה = בנדיקט ב"ז, מרכז התורה בפרובאנס, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ה
- ברודי, צהר = ברודי ירחמיאל, צהר לספרות הגאונים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשנ"ח
- ברומר יהודה, קטלוג של כתבי היד בספרות הרבנית, ניו יורק
- גטסמן הרב שלמה, 'תוספות רשב"א משאנץ הארוכות', 'ישורון י' (תשס"ב), עמ' לא-נא
- גלינסקי, ארבעה טורים = גלינסקי יהודא דוב, ארבעה טורים והספרות ההלכתית של ספרד במאה ה-14: אספקטים היסטוריים, ספרותיים והלכתיים, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן 1999
- גלינסקי, רבנו משה = גלינסקי יהודא דוב, רבנו משה מקוצי כחסידי: היבטים מעולמו המחשבתי ופעילותו הציבורית, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, ישיבה אוניברסיטה ברנרד רוול, תשנ"ג
- גרוסמן חכמי אשכנז = גרוסמן אברהם, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"א
- גרוסמן, חכמי צרפת = גרוסמן אברהם, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"א
- דבליצקי דוד, 'הגהות מיימוניות', צפונות א (תשמ"ט), עמ' מט-נט
- דינסטאג ישראל יעקב, 'יחסם של בעלי התוספות להרמב"ם', ספר יובל לכבוד שמואל קלמן מירסקי, ניו יורק תשי"ח, עמ' 350-379.
- דנציג, מבוא = דנציג נחמן, מבוא לספר הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, ניו יורק, ירושלים: בית המדרש לרבנים באמריקה, תשנ"ט
- הבלין, לעניין הספרים = הבלין שלמה זלמן, 'לעניין הספרים כלבו וארחות חיים', בתוך ארחות חיים, ירושלים: מכון ירושלים תשנ"ו, עמ' מא-סה
- הבלין, מסורת = הבלין שלמה זלמן, מסורת התורה שבעל פה – יסודותיה, עקרונותיה והגדרותיה, ירושלים תשע"ב

הילדסהיימר עזריאל, 'מבוא לספר הלכות קצובות', סיני יד (תש"ד), עמ' כא-לב; עמ' פב-צד

הכהן נפתלי יעקב, אוצר הגדולים א-ט, בני ברק, תשכ"ז-תש"ל
הלברטל משה, 'המנהג וההיסטוריה של ההלכה בתורתו של הרמב"ן', ציון סז (תשס"ב), עמ' 25-56

התורה והארץ, א-ה, תשמ"ט-תשס"ח, כפר דרום: מכון התורה והארץ
זוסמן יעקב, 'פרקי ירושלמי', מחקרי תלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 220-283
זוסמן, מפעלו המדעי = זוסמן יעקב, 'מפעלו המדעי של פרופסור אפרים אלימלך אורבך', מוסף מדעי היהדות 1 (תשנ"ג, בעריכת דוד אסף) עמ' 5-116
יהלום שלם, 'הרמב"ן ובעלי התוספות בעכו', שלם ח (תשס"ט), עמ' 100-125
יהלום שלם, 'רבי נתן ברבי מאיר מורו של הרמב"ן', פעמים 91 (תשס"ב), עמ' 5-25
יערי אברהם, אגרות ארץ ישראל: שכתבו היהודים היושבים בארץ לאחיהם שבגולה מימי גלות בבל ועד שיבת ציון שבימינו, רמת גן: מסדה, תשל"א
לביא הרב יהודה, 'המפתחות בספרי ההלכה של הראשונים', המעין לג/2 (תשנ"ג), עמ' 5-10

לביא הרב יהודה, 'המפתחות של ספר התרומה', המעין לו/1 (תשנ"ו), עמ' 60.
לוינגר הרב ישראל מאיר, מאור לכשרות ב, ירושלים תשע"ב
מועדי הרב, שיעורים מפי השמועה... הרב יוסף דב הלוי סלוביץ, ערוך בידי הרב שלמה זאב פיק, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ג
מיכל, אור החיים = חיים מיכל, אור החיים: חכמי ישראל וספריהם, ירושלים: מוסד הרב קוק, 1965
סלוביץ, היין = חיים סלוביץ, היין בימי הביניים, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2008
עמנואל, דרשה = ר' אלעזר בן יהודה מוורמייזא, דרשה לפסח, מהד' עמנואל, ירושלים: חברת מקיצי נרדמים, תשס"ו
עמנואל, ואיש על מקומו = שמחה עמנואל, 'ואיש על מקומו מבואר שמו: לתולדותיו של ר' ברוך בר יצחק', תרביץ סט (תש"ס) 423-440
עמנואל, ר' יחיאל = שמחה עמנואל, 'ר' יחיאל מפריס: תולדותיו וזיקתו לארץ ישראל', שלם ח (תשס"ט), עמ' 86-99
עמנואל, שבירי לוחות = שמחה עמנואל, שבירי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מגנס, תשס"ז
עמנואל, שנתון = שמחה עמנואל, 'תשובות מהר"ם מרוטנבורג שאינן של מהר"ם', שנתון המשפט העברי כא (בעריכת חנינה בן מנחם), ירושלים תשנ"ח-תש"ס, עמ' 149-205

- עפשטיין אברהם, כתבי ר' אברהם עפשטיין, ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"י-תשי"ז
עפשטיין אברהם, 'מאמר על הלכות גדולות', מקדמוניות היהודים' בתוך כתבי א.
עפשטיין ח"ב, ירושלים תשי"ז, עמ' שעח-תט
- פוקס עזיאל, 'הגהותיו של רב האי גאון בתלמוד', תא שמע – מחקרים במדעי
היהדות לזכרו של י"מ תא-שמע (בעריכת אברהם ריינר ועוד), אלון שבות
תשע"ב, 601-626
- פוקס, עיונים בספר אור זרוע = פוקס עזיאל, עיונים בספר אור זרוע לר' יצחק בן
משה מוינה, עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית
ירושלים, תשנ"ג
- פטרובר הרב משה אברהם, לדרכו של הגר"א בביאורו לשו"ע, ישורון ד (תשנ"ט),
עמ' תשמה-תשנג
- פליקס יהודה, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, ירושלים
1990
- פלס ישראל מרדכי, ספר מהרי"ל (= מנהגי מהרי"ל) על פי כתבי היד האוטוגרפיים
שלו ויחודו כחבור מרבה עריכות, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור,
אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ה
- פרידמן יואל, 'בעיות ההזרה בספר התרומה וחידושיו בהלכות שביעית', אמונת
עתיך 75 (תשס"ח), עמ' 45-53
- פרידמן יואל, 'דפים מפנקס ההלכה של רבי אליהו מעכו' אמונת עתיך 93 (תשע"ב),
עמ' 8-23
- פרידמן יואל, מבנה ספר התרומה ומשמעותו לפסיקת ההלכה, המעין נד (תמוז
תשע"ד), 93-99
- פרידמן יואל, ספר התרומה לרבנו ב"ר יצחק – מגמות מבנה ונוסח, עבודה
לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים, סיון תשע"ג.
- פרידמן יואל, 'על המהדורה החדשה של ספר התרומה' המעין נא (תשרי תשע"א),
96-100
- פרידמן יואל, 'תגובה לתגובה' המעין נא (ניסן תשע"א), עמ' 97-98
- פריימן אברהם חיים, הרא"ש רבנו אשר ב"ר יחיאל וצאצאיו – חייהם ופועלם,
ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ו
- צימבליסט הרב חיים גדליה, 'לדרכו של הגר"א בביאוריו לשולחן ערוך' מוריה קיט
(שבט, תשנ"ח), עמ' מא-מו
- קדר בנימין זאב, 'יהודים ושומרונים בממלכת ירושלים הצלבנית', תרביץ נג
(תשמ"ד), עמ' 387-408

- קופפר אפרים, קונטרס ארץ ישראל, קבץ על יד, סדרה חדשה ז (יז), ירושלים תשכ"ח, עמ' 103-123
- קוק שאול חנה, 'יעקב סקילי וספריו', ירושלים (לונדן) יג, תרע"ט, עמ' 54-80
- קטן, אוצר לעזי רש"י = קטן משה, אוצר לעזי רש"י על תורה נביאים וכתובים ועל הש"ס, ירושלים תשס"ו
- ריבקינד יצחק, 'דקדוקי סופרים', בתוך ספר היובל לכבוד אלקסנדר מארכס, ניו יורק: בית המדרש לרבנים באמריקה, תש"י, עמ' תז-תח
- ריינר, עלייה = ריינר אלחנן, עלייה ועלייה לרגל לארץ ישראל 1099-1517, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים, ירושלים תשמ"ח
- ריינר, ר"י הזקן = ריינר אברהם (רמי), 'ר"י הזקן - בין המשכיות לחידוש: הרהורים בעקבות "ינים" לח' סולוביצ'יק', סידרא כא (תשס"ו), עמ' 165-174
- רפלד א' מאיר, 'הלכתא כבתראי אצל חכמי אשכנז ופולין במאות הט"ו-ט"ז מקורות וספחים', סדרה ח (תשנ"ב), עמ' 119-140
- שבט עזרא, 'מקום המנהג בבית מדרשו הקטלוני של הרמב"ן, שנתון המשפט העברי יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 439-453
- שניאורסאהן הרב שמואל מ"מ, 'השמטה מספר התרומה לרבינו ברוך מגרמיזא בעל התוס', ספר כבוד חכמים עטרת פז, כפר חב"ד תשמ"ט, עמ' לז-לט
- שפיגל, כתיבה והעתקה = שפיגל יעקב שמואל, עמודים בתולדות הספר העברי - כתיבה והעתקה, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תשס"ה
- תא שמע ישראל משה, כנסת מחקרים א-ד, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ד-תש"ע
- תא שמע, הלכה = תא שמע ישראל משה, הלכה מנהג ומציאות באשכנז 1350-1000, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מגנס, 1996
- תא שמע, כרוניקה = תא שמע ישראל משה, 'כרוניקה חדשה לתקופת בעלי התוספות מחוגו של ר"י הזקן', כנסת מחקרים א' עמ' 126-132, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ד
- תא שמע, ספרות = תא שמע ישראל משה, הספרות הפרשנית לתלמוד א-ב, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מגנס, תש"ס-תשס"ד
- תא-שמע ישראל משה, 'הלכתא כבתראי' - בחינות היסטוריות של כלל משפטי, שנתון המשפט העברי ו-ז (תשל"ט-תשמ"מ), עמ' 405-423
- תרומת שמעון = אסופת מאמרים... לזכר הרב שמעון בירן הי"ד, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תשנ"ז
- תרשיש פרץ, אישים וספרים בתוספות, ניו יורק תש"ב

- Aptowitzer Victor, *Le commentaire du Pentateuque attribué à R. Asher ben Yehiel*, Revue des Etudes Juives, 51 (1906), pp. 59-86
- Banitt Menahem, *Le Glossaire de Leipzig*, Jérusalem: Académie nationale des sciences et des lettres d'Israël, 1995-2001
- Blondheim David Simon, *Les gloses françaises dans les commentaires talmudiques de Raschi*, Paris: H. Champion, 1929
- Carlebach, Elisheva, *Palaces of time: Jewish calendar and culture in early modern Europe*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2011
- Catalogue des manuscrits hebreux et samaritains de la Bibliotheque imperiale*, Paris, 1866
- Catalogue of the Hebrew Manuscript in the Bodleian Library*, Compiled under the Direction of Malachi Beit-Arié, Edited by R. A. May, Oxford: Clarendon Press, 1994
- Dictionnaire des synonymes = Bailly René, *Dictionnaire des synonymes de la langue Française*, Paris 1947
- Dictionnaire étymologique = Dauzat Albert, *Dictionnaire étymologique*, Paris: Librairie Larousse, 1938
- Dictionnaire historique = *Dictionnaire historique de l'ancien langage françois, ou Glossaire de la langue françoise depuis son origine jusqu'au siècle de Louis XIV* / par La Curne de Sainte-Palaye
- Godefroy, Dictionnaire = Godefroy Frederic, *Dictionnaire de l'ancienne langue Française et de tout ses dialecte du IXe au XVe siècle*
- Godefroy, Lexique = Godefroy Frederic, *Lexique de L'ancien Français*, Paris: Champion Classique, 2003
- Grayzel S, *The Church and the Jews in the XIIIth Century, I*, New York 1966
- Greimas Algirdas Julien, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, Paris: Larousse, 1968
- Hebrew manuscripts in the Biblioteca Palatina in Parma: catalogue* / edited by Benjamin Richler; palaeographical and codicological descriptions, Malachi Beit-Arié, Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, Jewish National and University Library, 2001

- Kanarfogel Ephraim, *The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz*, Detroit: Wayne State University Press, 2013
- Kohn S, *Die hebraeischen Handschriften des Ungarischen Nationalmuseums zu Budapest* (Berlin 1877). Reprinted from MWJ, IV (1876), pp. 76-104.
- Lieber M, *Le commentaire du Pentateuque attribué à R. Asher ben Yehiel et le manuscript Hebreux n0 399 de Dresde*, *Revue des Etudes Juives* 54 (1907), pp. 64-101
- Margoliouth G, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscript in the British Museum*, Vol. 2, London 1905
- Munk S, *Manuscripts hebreux de l'Oratoire a la Bibliotheque Nationale de Paris*, Francfort-sur-le-Mein, 1911
- Neubauer Ad, M.A, *Catalogue of the Hebrew Manuscript in the Bodleian Library*, Oxford 1906
- Petit Robert = Robert Paul, *Le Petit Robert Dictionnaire de la langue Française*, Paris 1988
- Pline l'Ancien, *Histoire naturelle de Pline* (traduit par Ajasson de Grandsagne), livre XIX, Paris, 1829-1833
- Reif Stefan C, *Hebrew Manuscript at Cambridge University Library*, Cambridge 1997
- Richler Benjamin, *Hebrew Manuscript in the Vatican Library Catalogue*, Città del Vaticano 2008
- Sacerdote Gustavo, *Catalogo dei codici ebraici della Biblioteca Casanatense*, (in: *Cataloghi dei codici Orientali di alcune Biblioteche d'Italia*, Firenze 1878
- Steinschneider Moritz, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Koeniglichen Bibliothek zu Berlin... hebraeischen Handschriften*, Berlin, 1878
- Steinschneider, Moritz, *Katalog der Hebräischen Handschriften in der Staat-und Universitätsbibliothek zu Hamburg*, Hamburg 1969
- Zotenberg Hermann, *Catalogue des manuscrits Hébreux et Samaritains de la bibliothèque*